ARCHÆOLOGIAI

ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA

KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

DR. HENSZLMANN IMRE

ÉS

DR. ORTVAY TIVADAR.

IX. KÖTET.

(Több fametszvénynyel.)

BUDAPEST,

AIGNER LAJOS BIZOMÁNYA.

1875.

V

TÁRGYMUTATÓ

AZ

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESITŐ

IX-IK KÖTETÉHEZ.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: **Dr. Henszlmann Imre** és **Dr. Ortvay Tivadar.**

1875. — Szerkesztőség: — 1. szám.

IX. kötet. — **Magyar nemzeti muzeum** érem- és régiségosztálya. — *Január 31-én.*

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Tisztelt olvasóinkhoz!

Geduly Ferencz, eddigi segédszerkesztő, egyébkénti elfoglaltsága miatt, tisztéről lemondván, méltó, hogy eddig tanusított fáradozása miatt neki meleg köszönetemet kifejezzem. — Régóta szándékozom az »Archaeologiai Értesítőt« a hazai és a külföldi régészet vívmányainak tárházává tenni, de törekvésem, más téren való elfoglaltságom és Geduly egyéb bokros teendői folytán eddig nem sikerült. Reménylem azonban, hogy sikerülni fog ezentúl, miután a szerkesztő tisztét *Ortvay Tivadar* volt szives elfogadni, ki, mint a m. n. muzeum érem- és régiségosztályának őrsegéde, bőven meríthet ama forrásból, melyet ezen intézetnek levelezései, műtárgyai és kiváló szakkönyvtára képeznek. Ha tehát e tekintetben — mint hiszem — haladni fogunk, azt készséggel az ő érdemének tulajdonítandjuk. Részemről különben ezentúl is rajta leszek az »Értesítő« becsét emelni. Felkérem egyúttal eddigi t. cz. levelezőinket

és munkatársainkat, valamint netalán ezentúl közreműködni kivánó szakbarátainkat, sziveskedjenek lapunkat becses czikkeikkel támogatni.

Végűl felkérem tisztelt előfizetőinket is lapunk pártfogására.

Dr. Henszlmann Imre.

Midőn a magy. tud. Akadémia *archaeologiai bizottságának* megtisztelő meghivása és dr. *Henszlmann* Imre királyi tanácsos úrnak szives bizalma folytán az »Archaeologiai Értesitő« szerkesztését elvállaltam, oly ügynek szegődtem szolgálatába, melynek sikeres teljesítésére nyilván nem szakképzettségem, hanem egyedül azon körülmény képesít, hogy a m. nemz. muzeum érem- és régiségosztályának tisztviselője vagyok. A muzeumi régiségosztály képezi ugyanis az országos régészeti mozzanatoknak, a hazánk talajában előforduló gyakori leleteknek és a régészkedő külfölddel való összeköttetésnek központját, s ilykép egy oly tudományos centrumot, melyben régészeti szaklapunk fenállhatásának legtermészetesb biztosítékát birja. Ez okból szellemi erőm csekélységének öntudata daczára is nem habozhattam magamat a szerkesztői munka áldozatára elhatározni, csakhogy az »Értesítő« oda kerüljön, a hová az tárgyánál, feladatánál, tudományos törekvésénél fogva való. Az ezáltal elért előny kétségtelenűl kettős: nyert egyrészt az »Értesítő«, mert kellő evidentiában fogja tarthatni úgy a hazai, mint a külföldi régészeti mozgalmakat, de nyert másrészt a muzeum régiségosztálya is, mert az »Értesítő«-ben oly természetszerű közeghez jutott, mely által szakszerű működésének összes eredményeit az érdeklődő közönséggel időnként megértetheti. Mindkét esetben egyaránt az ügy az, mely lendül és gyarapszik, mire mindnyájunknak közös erővel törekedni hazafias kötelességünk.

De tekintve az »Értesítő« kettős feladatát: *közvetíteni a hazai régiségisme népszerűen tartott tudományos művelése mellett az egyetemes régészeti haladást is,* a beosztásra nézve szükségképen némi czélirányos változtatásokat kellett foganatosítani.

Azt hiszem, hogy a kitüzött czélt elérendő, nem lehetett szem elől téveszteni mindazon igényeket, melyek szaktudományunk művelésében egyformán jelentkeznek. Szükséges 1-ször egy oly rovat, mely *vezérczikkekül* önálló tanulmánynyal s irodalmi meg archaeologiai forráskészlettel kidolgozott tudományos nyomozásokat tárjon az olvasó elé. Ugyan e rovatban lesznek a tudományos *jelentések* s *hivatalos közlemények* is közzétéve. Szükséges 2-szor egy oly rovat, melyben vidéki társulatainknak, muzeumainknak és egyes szakbarátainknak rokonérdekű kisebb-nagyobb *levelezései* és *tudósításai* jussanak nyilvánosságra. Szükséges 3-or egy oly rovat, melyben a bejelentett avagy beküldött *leletek* időrendileg regesztráltatnak s illetőleg le is iratnak. A jelentesb és irányadó újabb bel- meg külhoni szakmunkák behatóbb ismertetésére szükséges 4-szer egy külön *irodalmi* rovat s e tekintetben rajta leszünk, hogy az ős-régészet, a classikai régészet és a középkori régészet, valamint érmészet termékei felváltva egyaránt kellő figyelemben részesüljenek. A hazai és a külföldi régészeti újdonságok, hirek, események regestrálására szükséges 5-ször az *egyveleg* rovata, végre pedig az időnként a könyvpiaczon megjelenő, de szűk irodalmi rovatunkba épen nem vagy legalább *egyelőre* fel nem vehető szakmunkák egybeállítására 6-szor egy külön *könyvészeti* rovat. Ily beosztás mellett aztán remélhető, hogy szaktudományunknak egy ága, egy jelensége, egy érdeke sem fog elhanyagoltatni s az »Értesítő«-nek sikerülend úgy a gyakorlati archaeologia ügyét térfogata arányában fejleszteni, mint annak elméleti nyilvánuslása iránt a közfigyelmet folyton ébren tartani. Magától értetődik, hogy e czél utáni törekvésben mindnyájunk közös buzgalmára és közreműködésére van szükség s ez okból részemről is ismétlem azon hazafias kérelmet, melyet dr. Henszlmann úr fentebbi nyilatkozata végén hangoztatott.

Ami pedig az »Értesítő« *megjelenését* illeti, lehetetlen annak eddig dívott rendetlenségét tovább is fenntartani. Aki csak némileg is körültekintett az irodalmi vállalatok piaczán, az mindenesetre tapasztalhatta, mily mérvben függő azok termékeinek kelendősége a szabatosan meghatározott megjelenéstől. Sőt könyvárusi tapasztalatok alapján állíthatni, hogy egyes tudományirodalmi vállalatok fennállása és virágzása legfőbb rész-

ben csakis a megjelenés pontosságától van feltételezve. De emellett másrészt az sem tagadható, hogy igen rövid időközök alatt tudományos lapot kellő higgadtsággal és alapossággal szerkeszteni lehetetlen, amint tényleg elég közlöny gyakori középszerüségének okait nem legkisebb részben azok megjelenési rövid időközeiben kell felismernünk. Ez által indíttatva elengedhetleníil szükséges volt az azelőtt időhöz nem kötött »Értesítőt« *rendes havi* folyóirattá tenni, s ha — ami nem kevésbbé kivánatos lett volna – külalakját nem is tehetjük egyelőre jelentékenyebbé, havonkénti rendes megjelenése mégis oly előnye leend, mely jövő fennállásának mindenesetre szilárdabb, biztosabb alapját fogja képezni.

Budapest 1875. január hó 31-ikén.

Dr. Ortvay Tivadar.

Évi jelentés a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának 1874-dik évi működéséről.

A bizottság a lefolyt évben hat ülést tartott (febr. 12-kén rendest, april 16-kán rendest, május 29-kén rendkivülit, augusztus 7-kén rendest, october 15-kén rendest és deczember hó 10-kén rendkivülit), melyben folyó ügyeit letárgyalta.

A harmadévi őszszel leégett átmeneti korú csinos *karcsai* ref. templomnak (Zemplén m.) restauratiójára stylszerű tervet Schulek Frigyes b. épitész készített, mely kivitelének segélyezésére a bizotts. pénztárból 800 frt engedélyeztetett.

A hires *lébényi*, szintén átmeneti korú mintatemplom restauratiója folytatásának segélyezésére újolag 1500 o. é. frt engedélyeztetett; a harmadévi költség-számlák megvizsgáltattak és rendben találtattak.

A *szepes-olaszi* csúcsíves stylű templom stylszerű restauratiójára Schulek által készített tervek megvizsgáltatván és helybenhagyatván, Geduly Ferencz b. titkár küldetett ki az illető pénzügy tisztába hozatalára és a szükséges szerződések

megkötésére; miután az ottani, a középkori épitészetben igen jártas plébános Vajdovszky János a kivitellel megbizatott, a bizottság pénztárából, tehetsége szerint segítendő, a mennyiben a pénzügyi miniszterium, mint ottani patronus által engedélyezett 5000 frtnyi összegből a stylszerű restauratió nem telnék.

A *lőcsei* parochiális templom restauratiójának befejezését, melyhez az ország 5000 frttal járult, jelenti Still Pál prépost és plébános; a beküldött számadásokat Schulek vette át átvizsgálás végett.

Árva várának, némely kisebb restauratiójára terv kéretvén a bizottságtól, ezt Schulek, miután a várat megvizsgálta, elkészíté.

A *jánosi templom* restauratiója ügyében kiküldetik, biztosként, annak apátja Rómer Flóris b. t. és Zsigmondy Gusztáv biz. mérnök.

A decz. 10-diki ülésben beadott jelentés előleges tudomásul vétetik, a beadott restaurationális tervek megvizsgálásával és illetőleg változtatásával Schulek Frigyes bizatik meg. A bizottság e restauratiónak segélyezésére már harmadéve 400 o. ért. frt engedélyezését kérte.

A *pertócsai* templom rozzant állapotáról a bizottságot Gózon Imre értesítvén, megvizsgálása végett Hencz Antal, kanizsai épitész küldetik ki. Jelentése szerint e templom csekélyebb műrégészeti becscsel birván, az épitkezés a vallásalapból lenne segélyezendő.

A *péteri* templom rozzant állapotáról a bizottságot szintén Gózon Imre értesítette, minek következtében a v. és közokt. miniszter megkéretett: vesse közbe magát a szombathelyi püspöknél, hogy a bizottság a nevezett templom állapotáról és patronusáról tüzetesebb tudomást nyerhessen.

A *mátra-verebélyi* csúcsíves templom restauratiójára segélyt kért az ottani plebános; Schulek b. épitész küldetett ki valamint ezen, úgy a szomszéd régi templomok megvizsgálására, de ezen utat eddig nem tehette meg.

Rómer Flóris b. t. jelentette, hogy az ó-budai szigeten napfényre jött *római fürdömaradványokat* veszély fenyegeti. A v. és közokt. miniszter megkéretett, vesse közbe magát ez iránt

a gőzhajótársaságnál, melynek megnyugtató válaszát közlötte is a bizottsággal.

Rómer Flóris jelentése szerint Ó-Szőnyen a régi *Bregetium* határán folyvást történnek nem tudományos ásatások, a talált tárgyak, leginkább feliratos kövek, részint elpusztulnak, részint a külföldre kerülnek, javasolja tehát, az ásatások rendszeres felvétele és a talált tárgyaknak a n. muzeum számára való megmentése ügyében, küldessék ki albizottság a hely szinére. Ennek folytán kiküldettek az inditványozó és Zsigmondy Gusztáv b. mérnök, kik is a bizottság levelezőjeül és az ásatások felügyelőjeül megnyerték Thali Zsigmondot, ottani földbirtokost s egyúttal Kosztka Károly állami főmérnököt, ki az ásatások eredményét a bregetiumi helyszinelési tervbe rendesen lerajzolandja. Útiköltség általánképen Kosztka Károlynak 200 frtnyi összeg engedélyeztetett. A tüzetesebb utasítás elkészítésével pedig ismét Rómer és Zsigmondy bizattak meg.

A lefolyt év julius havában a v. és közokt. miniszter kiküldte Hegedüs Candid m. tanácsost és b. t., Henszlmann Imre előadót, és Steindl Imre műépitészt *Vajda-Hunyadra*: tegyenek jelentést a várnak restaurationalis ügyállásáról.

A vár észak-keleti szárnyát nagy részben restauralva és befödözve, de a keleti részen a kápolnát restauratio előtti állapotában találták; továbbá keletfelé csakis a földszinti sikátor készült el, a déli szárny tatarozásához még nem nyultak, de a nyugati szárny lovagtermének alsó emelete nagyjában be van fejezve. Ámbár megvan csak nem az egész várnak befedésére szolgáló cserép-anyag és a lovagterem felső emelete erkélyeinek újraépítéséhez szükséges faragott díszkő, a várnak teljes helyreállítása mégis még nagy pénzösszeget venne igénybe. Azóta a műépitésznek lemondása és az országos pénztár jelenlegi mostoha állapotának következtében hozott határozat, mely szerint egyelőre csak az egésznek befedése vétetik czélba, a stylszerű restaurationak folytatása pedig jobb időkre hagyatik: sajnálattal tölti el keblünket, sajnálattal, hogy ezen két nagy hazánkfia által emelt s a középkor épitészetének valódi gyöngyemlékét nem igtathatjuk be bizottságunk azon tárgyai közé, melyeknek helyreállítása különös figyelemre és szorgalomra hína fel bennünket.

A *budai vár plebánia-temploma* és tornya restauratiójának ügyében külön bizottság neveztetvén ki, két gyülést tartott: egyet még harmadévi decz. 5-kén, a másodikat m. é. julius 3-kán. Az elsőben, miután a szakértő bizottság a helyszinen a torony és a templom állapotát megvizsgálta, egyhangulag kijelentette, hogy a tornyot, falai rongáltsága miatt, egész a négyszögig le kell hordani s innen újra felépiteni, és hogy a templom maga is nagyobb tatarozást követel. A tüzetesebb megvizsgálással, az eredmény bejelentésével és a restaurationalis javaslattal Schulek b. ép. bizatott meg. Ennek folytán Schulek a jul. 3-kán tartott biz. ülésnek beadta jelentését, melyből kitünt, hogy a templom déli hosszfalának állapota annyira veszélyes, miszerint a tatarozást legelsőbb is e helyen kell kezdeni. Itt közvetlen a fal mellett több földalatti boltozott helyiséget találtak, s magában a falban egy, még az átmeneti styl szellemében készült igen csinos kapuzatot; előtüntek részben a régi ablakok és más ívezetek maradványai is, de egyúttal az oktalanúl lefaragott kültámak helyreállításának elvitázhatlan szüksége is mutatkozott. Eszerint a tatarozást nem lehetett mint eleinte tervezve volt, a tornyon kezdeni, hanem a templomnak veszélyes állapotban talált déli hosszfalán kellett kezdeni. Eddig kiigazították a földalatti helyiségek boltozatait, kiegyengették az ezek fölötti földfölepet s kezdték újra emelni a jezsuiták által levágott kültámakat, melyek határozottan szükségesek a templom boltjainak ellensulyozására. Elkészült a vízvezető csatorna és az út mentében a templomnak déli homlokzata mellett elhuzódó fal is, valamint a kőfaragók és épitészeti iroda házikója is.

Jelenleg Schulek b. ép. a tüzetes míveleti terveket és költségvetéseket készíti, melyek elfogadására a külön bizottságnak 1875-dik évi első ülése van határozva.

A *visegrádi* vár körül teljesített munkálatok két részre oszthatók: egyike a fenntartási munkálatokat és a közönség kényelmére szolgáló míveleteket, a másik a helyreállítási munkálatokat foglalja magában. Az első rész leginkább az *utakra* vonatkozik. Itt első sorban megemlítendő a Mátyás-forrástól a fellegvárba vezető gyalogút, mely legrövidebb vonalban öszszeköti a nevezett forrást a főút azon pontjával, hol a vár kö-

rül sok érdemet szerzett b. Viktorin lelkészről elnevezett tér, a főút hossza két harmadában a 16-dik kanyarulat végén fekszik. A »Viktorin« tere helyreállittatván, asztallal és padokkal szereltetett fel. A főút a nyár folytán többször előfordult rendkivüli zivatarok által nagyon megrongáltatván, több ízben gyökeresen kijavittatott. Ez alkalommal ismét kitünt, hogy az útnak sokszori fordulata méhében hordja a romlás veszedelmét, ennélfogva a javitásnál egyszersmind egyszerüsítés is foganatosíttatott, így a 7-dik fordulat felfelé, a 12-dik pedig lefelé meghoszszabbíttatván, a 8, 9, 10 és 11-dik fordulat fenntartása nélkülözhetővé tétetett. A fellegvár szikla-sánczaiból merített és deszka csatornában lebocsátott finom törmelékkel a főút legnagyobb része behintetett. Az útra szükséges törmelék másik forrásául, a (régibb) 12-dik fordulatnál fekvő bástyatorony szolgált, melynek belseje csak nem egészen kitakaríttatott. A fából készített régibb padok védelmül olajfestékkel ujból jól bemázoltattak. A *fellegvárban* való közlekedés fenntartására és a nagyobb kényelemnek helyreállítására, az észak-nyugati sarkon levő magasan fekvő kirohanási ajtócskához vagy három öl magas tölgyfalépcső épittetett, szintén ilyen vezet az első udvarból azon bástyára, mely az északi oldalon a koronaépület mellett elhalad. Az alsó udvar sziklakapujánál, mint több más helyen, szükség szerint, kőlépcsők rakattak. A legfelső udvarba vezető ideiglenes híd igen korhadt levén, meglevő régibb, de mégis használható fából ujra épittetett. A vízmedenczék vasajtókkal elzárattak, a koronatartó pedig vas lábtót kapott.

A *helyreállítási munkálatok* az *öreg torony* (donjon) *állandó fenntartására* szükséges műveletekben összpontosulnak. Nevezett torony észak-nyugati oldalának alsó hibás részét gyökeresen kijavitották. A nyugati oldal két lőrése között volt rozzant pillér (7′ széles és 11½′ vastag) darabonkint csak nem egészen kicseréltetett. A lőrések és az első emeleti ablakok ujonan helyreállíttattak. A torony déli oldalának nagy része legtöbb fáradságot és figyelmet vett igénybe. Az itt levő lejtős felületnek már mult évben megkezdett lépcsőzetes kidolgozása, a megujitandó fal szilárd alapzása számára, valamint az égbe meredő falszárnyak végein levő és lebomlással fenyegető kiszökő falrészeknek óvatos leszedése sok időt vett igénybe. Az

épités ezen oldalon rétegenként és fokozatosan mind nagyobb felületre terjedt ki; mert az első emelet magasságában csak nem az egész (átlag 3 öl vastag) fal vastagságát foglalá magában. Itt az ablakok, a főlépcsőhez vezető sikátor, és maga a főlépcső is megkezdettek, mely utóbbi az emelet fele magasságán túl kiépittetett. Ezen munka legnagyobb részt faragott kőből állittatott elő, mi a fölébe helyezendő nagy teher és a lejtős alap természete miatt volt szükséges. Kötanyagul román czement használtatott.

(Vége következik.)

Dr. Henszlmann,
bizottsági előadó.

Jelentés az északi tartományokba tett tudományos kirándulásról.

(Olvastatott a magy. tud. Akadémia 1874-dik évi nov. 2-án tartott osztály-ülésében.)

A m. n. muzeum úgynevezett préhistorique, főleg bronztárgyai gyűjteményének legújabb tetemes gyarapodása ezen osztálynak ujonvaló rendezését és szaktudományos felállítását követeli.

Ezen czél elérése szükségessé tette nekem ezen országok gyűjteményeinek megszemlélését és tanulmányozását, melyek e téren mint leghaladottabbak ismertetnek, és melyeknek sajátságai, a mi tárgyainkkal való hasonlatossága vagy tőlük való eltérése, azoknak illő helyre való beosztására nagy befolyással birnak.

E tanulmányoknak elősegítésére legalkalmasabbaknak látszottak a szünnapok alatt tartott régészeti és anthropologiai congressusok, melyeknek egyike, a »Congrés international d' anthropologie et d' Archéologie préhistoriques« *Stockholmban*, másika pedig *Kiew* városában székelt.

Rövid levén azon idő, mely alatt Stockholmba kellett érnem, Németországon átutazván, ezen alkalommal csak a *boroszlói* muzeumot látogattam meg, a hol elég szűk és sötétes helyen igen sok érdekes tárgy van felállítva az ős korszaktól kezdve, a város magántörténetét közelebbről illető legújabb tárgyakig.

A gyűjtemény 1872-ben kiadott lajstroma 6467 tárgyat ír le, s ezek közt 3593 darab a pogány régiségekhez tartozik; ezek közé azonban a nem Boroszló vidékén talált római tárgyak is számíttattak, valamint hogy ezen számban a Dániából nyert kőeszközök is foglaltatnak.

De azért számos a pattogtatott kőszerszám, a csiszolt kőeszköz, a változatos agyagedény, csont- és agancsból készült szer, a borostyánkő ékszer, bronz karperecz, kézvéd, gomb és egyéb tárgy, a vas fegyver és házi készlet.

Legnevezetesebb darabja e gyűjteménynek a gyönyörűen szirónozott bronzszekér madarakkal, melynek Wattenbach tanár külön egyediratot szentelt.

Az új muzeum építéséhez meg van az alaptőke,— s kívánatos, hogy bár mielébb fel is épülne, hogy aztán ezen gazdag gyűjtemény czélszerűbben elrendeztethessék, a tárgyak a tanulmányozásra alkalmasbban felállíttassanak és okadatolt, nem négyszer újonan azon szakokkal kikezdő lajstromba foglaltassanak.

A legközelebbi nagyobb muzeum, melyet utamban meglátogattam, a *kopenhágai »északi régiségek muzeuma«* volt. Maguk a legrégibb tárgyak egész a XI. század kezdetéig, 9 nagy teremben — melyekben a falszekrényeken kívül a támlaasztalok is sűrűen meg vannak rakva, — és az előcsarnokokban és folyosókon vannak felállítva, míg a középkoriak 5, az újabbak, t. i. a XII. és XVII-dik századbeliek 4 termet foglalnak el.

E helyen csak mellékesen hozom fel, hogy a dán királyok időszaki gyűjteménye (chronologische Sammlung der dänischen Könige) a rosenburgi kastélyvárban áll, és a renaisancekori változatlan épületben, ennek emeleteiben és tornyában, termeiben, IV-dik Keresztélytől VII-dik Fridrikig, 1448—1863-ig minden egybe van gyűjtve, a mi a dán uralkodók előtt kedves volt öltözetük, fegyverök, drágaságuk, kincsük s ritkaságuk soraiból. Ráadásul bámulhatjuk még a lovagtermet királyi trónjaival, a természetes nagyságú három ezüst oroszlánnal, az ország czímerében a három tengerszorost jelentő jelképpel; az üveg-, porczellán-kamarákkal és a királyi kincsnek koronákat, rendjeleket és ékességeket rejtő tárával. Ezen várbeli gyűjtemény szakleirását mindenki figyelemmel fogja lapozgatni.

Visszatérve az »*északi régiségek muzeumába*« mindenek előtt figyelmünket igénybe veszik a *két teremben* roppant nagy számmal kirakott kovakő-eszközök, melyek nem annyira változatosságuk, mint inkabb gyakori előjövetelük, nálunk pedig majdnem teljes hiányuk által meglepnek. Már a második teremben a 22—28-ik szekrényekben átmenetet látunk a *csiszolt* kőszerszámokhoz, kőfűrészekhez, nyilcsúcsokhoz, izléses alakú kalapácsokhoz, késekhez, tőrökhöz, lándzsavégekhez stb.; kezdődnek aztán a borostyánkő-gyöngyök, csonttárgyak, agyagedények, melyek, mi becsüket leginkább emeli, mind szaktudományosan, nagy gonddal lelhelyök szerint, a harmadik teremben vannak elrendezve.

A 4-dik és 5-dik teremben a *bronz-korszak* leletei kezdődnek. Feltünnek a fatörzsökből álló *koporsók* az embervázakkal és mellékleteikkel; az égetett csontokat és a szeretet-adományokat magukban foglaló *kősírok*, a gazdag *aranydíszek*, fegyverek, paizsok és páratlan *harsonák* (Luren), számra 10 darab, melyeket, mint egészen épeket, még mai napon is lehet hangoztatni; láthatók a gyönyörű, főleg halakat és madarakat vagy hullámmeandert diszítményül mutató kések, karpereczek, függő edények stb.

A 6-dik teremben fel van állítva a régibb *vaskorszak*, sok olyan tárgygyal, melyek a római művészet befolyásáról tanúskodnak, és a mi hasonkorú műtárgyainkkal megegyeznek. A következő termekben a *turfa-leletek* ritkaságai és egészen épen talált szövetruhaneműek, drága arany fémerek, ruhakapcsok, becses arany ékességek állanak és a nézőt nagy értékük miatt bámulatra ragadják. E nevezetes tárgyak, korszakaik szerint, a régi-, közép- és legújabb vaskorszakba vannak osztva és saját hazai történetünk Árpád-korszakáig érnek.

A kopenhágai muzeum nagyszerűsége egyébiránt annál kevésbbé lepett meg, mivel nevezetességeit mind gyönyörű rézmetszetekből ismertem, melyeket ezen, e tekintetben vezérországnak archaeologiai bizottsága kiadványaiban közlött.

Fokozódott a skandináv régészeti tudomány iránti tiszteletem, midőn a *stockholmi* régiségtár czélszerüen berendezett, s kellő világossággal biró fényes termeiben mindazt láthattam és

érinthettem, miről a pompás fametszetek nyomán eddig is már kellő tudomásom vala.

A »*Statens historiska Muzeum*“ a svéd főváros egyik legszebb pontján, a királyi palotával szemközt, egy igen élénk parton áll, és a szobor-, fegyver- és képcsarnokok alatt a földszinti osztályt foglalja el úgy, hogy a keresztény régiségeknek szánt helyiség templomalakra van épitve, és az oltárok, keresztelő kutak, kősírok, ennek oszlopaihoz támasztvák, vagy köztük eredetükhöz képest, elhelyezvék.

A középkori drága és tanulságos gyűjteményekről, melyekben sok liturgiai tárgy, mivel a reformatio által használaton kivül tétetett, jobb karban, mint nálunk látható, jelenleg hallgatván, csak a muzeum fődíszét, az ősrégi maradványokat fogom ezen alkalommal kiemelni.

Míg Európa több gyűjteményeiben az ős kőkorszak tárgyai egyes sorozatokat tesznek, vagy egy-két szekrényt töltenek meg, a stockholmi kőrégiségek is, mint a kopenhágaiak, két nagyobb termet foglalnak el, a legcsínosabb, gyakran bámulatos nagyságú példányokban. A mit itt egy helyen összegyűjtve pillantunk meg, elég lenne az összes Európa muzeumainak mintapéldányokkal való ellátására; hát mit mondjunk még azon gazdag újabb leletekről, melyek a tárlatokban ideiglenesen elrakva, még nincsenek is felállítva és berendezve.

A mi a stockholmi tárlat főbecsét teszi, az, hogy valamint Kopenhágában, úgy itt is, többnyire az együtt lelt tárgyak együtt is vannak kiállítva, mi azok tudományos használatát, leirását és meghatározását nagyon elősegíti.

A harmadik hosszú terem az ősgyűjtemény főkincseit, a bronz- és vaskorszakok remekjeit foglalja magában, és mind gazdag volta, mind tárgyainak becses féme, mind pedig az egyes darabok rendkivüli művészete és feltünő nagysága által páratlanná válik.

Az őskor saját irányú és fejlődésű művészete és művezete előtt állunk e teremben, melynek sorozataihoz egyes darabokat találunk Európa más muzeumaiban is, de ilyen együttes gyűjteményt hiában fognánk másutt keresni.

Az egyes nevezetességek már a régészeti társulat kiadványaiban vannak megismertetve, míg ugyanazok egy más, ol-

csóbb kiadásban nagyobb kiterjedésre szánvák, előpéldányul nekünk, mikép kellene saját kincseinket a tudományos nagy világgal megismertetni.

A stokholmi gyülésre való kirándulásom már azért is lett ősrégi tanulmányainkra nézve nevezetessé, mivel ezen alkalommal felemlíttetvén *Hildebrand* általános titkár (sécretaire generál) által *a magyar nemzeti muzeum bronzrégiségekben való gazdag volta, és az itten előforduló tárgyaknak a többi gyüjteményekben létező rokonfajuaktól való feltünő eltérése*, szükségesnek vélte a congressus, egyik legközelebbi alkalommal Budapesten összegyűlvén, több függőben levő kérdést a helyszinen megfejteni és a keleti valamint a nyugati és északnyugati bronzok közt a lánczolatat fölkeresni.

Felszóllíttatván az elnökség által, hogy kérdést tegyek: vajjon hajlandó lenne-e Budapest városa a nemzetközi congressust keblébe fogadni, Pulszky Ferencz muzeumi igazgatóhoz fordultam, kitől már másnapon azon örvendetes táviratot nyertem, hogy a közoktatási m. kir. miniszter úr felhatalmaz, miszerint nevében a gyülekezetet az 1876-ik évre Budapestre meghívjam. Ezen meghívás annál nagyobb örömmel fogadtatott a congressus többsége által, mivel *ez volt az első eset, hogy a gyülekezetet valamely ország kormánya hívta meg fővárosába*, minthogy ezen meghívások eddig rendesen egyes városok municipiumai által történtek.

Még a stockholmi congressus befejezése előtt kezdődött a kiewi orosz gyülés, melyre csak azért indultam, mivel tartama három hétre kiterjedvén, bizvást remélhettem, hogy valamint a kiállítást tanulmányozhatom, úgy a tervezett ásatásokban és kirándulásokban is még részt vehetek.

Malmöből Stralsundba érkezvén, felhasználtam az időt, hogy a nem régen keletkezett *uj-előpommeraniai tartományi muzeumot* meglátogassam. Ez az ősrégi városháznak termeiben van ideiglenesen felállítva. Nevezetesek benne a pattogtatott kőszerszámok, melyek leginkább *Rügen* szigetéből kerültek ide, valamint a *Hiddensee*-ben legközelebb talált *aranydisz* is, mely talán VIII—IX. századbeli származású mű.

Mi figyelmemet leginkább leköté, az hogy számos szekerczét és fokost találtam a bronzkorszakból, melyek a nemzeti

muzeumban lévőkhöz annyira hasonlók, mintha egy mintából kerültek volna ki; míg ellenben olyan ruhacsatok és kapcsok, valamint harczi szekerczék, tekert lemezű, Hannoverában is látott nyakpereczek fordulnak elő, milyeneket a stockholmi tárlatban láttam, de a milyenek még eddig nálunk nem találtattak.

Sokkal gazdagabb és változatosabb a *stettini* muzeum, melyben először láttam azon roppant nagy, felfúvott lemez-karpereczeket, minőkkel a lengyel muzeumok is birnak. Míg a kézvédtekercsek, tekercses ruhakapcsok, lapos lemezekből tekeredett hengeres kézvédek, a tekercsben végződő hajtűk, és pápaszemes fibulák egészen a mieinkhez hasonlítanak, addig a tekercses végű kardmarkolatok, monoru, két lapból álló és összekapcsolt fibulák ismét a svéd példányokra emlékeztetnek.

Varsóban csak magán-gyűjtemények vannak, melyeket Bayer Károly érmész úr közbenjárása folytán láttam. Feltünt nekem az ormos korona, milyent a kopenhágai muzeum is bir, a kos-szarv végű kardmarkolat, a szekercze idomú *csatabalta*, erős szegű oldalaival és hengeres nyelével, mint Stockholmban, a folytonosan növekedő bronz karikákból alkotott *nyakvért*, milyent a stockholmi muzeum aranyból bir, és milyet Stettinben, Königsbergben, Brünnben őriznek.

Nagy számmal találtam a sodronyból készült fejdísz-karikákat, melyek különféle vékony lemez- vagy sodrony-czifraságokkal teli aggatvák, változó áttörésű lemezeket, melyekről a kálózi arany levelekhez hasonló, végükön keresztkékkel diszesített bojtok, kerek sodrony-lánczocskák és csörgő-pléhek lógnak, és a livoniai bronzokhoz hasonlítanak; míg a különböző vas szekerczékhez, melyeknek fokai felül-alúl madárcsőr alakuak, és a III-ik vas-korszakban a scandinaviai muzeumban láthatók, nálunk már a bronzkorban találtatnak — és vasból Kiewtől kezdve a balti tenger mellett, és a szláv tartományokban, jelesen a rigai és a zágrábi gyűjteményekben is őriztetnek.

A mi a kiewi congressus alkalmával a város orosz templomain, nagy terjedelmű zárdáin kivül leginkább érdekelt, az az egyetemi épület egyik termében szervezett archaeologiai kiállítás volt, melyben több szláv tartomány jelesebb, vagy feltűnőbb példányai eredetiben vagy fényképekben és gypszmásola-

tokban voltak képviselve, s mintegy 30 támlaszekrényt töltöttek meg.

Leginkább érdekeltek a *morva bronzok* a *raigerni* benczés kolostorból és a *brünni* tartományi muzeumból, melyeket kitünő szakismerettel *Dudik Béda* tagtársunk kiválasztott és bemutatott.

A félholdalakú függők, a változatos szinezetű, és sokféle alakú üveggyöngyök, a csínos kardok, kos-szarvvégű vagy kiemelkedő gombú markolataikkal, a négyszögletű, kettősfülű celtek, milyenek Krakóban is vannak, sajátságosak; de a monor tagozatú karpereczek, sodrony-fibulák és fülbevalók, czifra tőrök, éles végű csákányok, oskrda; vas kalapácsok, obusek, ismét egészen saját régiségeinkhez hasonlíthatók.

Lengyelország muzeumai közt a gazdag *poseni* gyűjtemény volt e helyen leginkább képviselve. A mit itten láttam, egyedüli tudomásom ezen érdekes tárgyú intézetről, mivel magába Posenbe hiába fáradoztam, az őr úr épen akkor távol lévén. A poseni tárgyak nagy részben az altái népfajok művészetének jellegével birnak és midőn egyrészt, mint a font sodronyú ezüst és bronz kar- és nyakpereczekben, kigyós vonalú násfákban, aranyos üveg-gyöngyökben a balti tengervidék muzeumait érintik, úgy a különféle tekercses végű hajtűkben, csészevégű kardmarkolatokban, csepp-diszű függőkben nálunk találnak magukhoz hasonló példányokat.

Az egész kiállitásnak díszét mindazonáltal ama sajátságos bronztárgyak tevék, melyek az országos ásatások eredményeiképen a keleties művészetnek mintapéldányai. Az ezüst fonalakból és lemezekből kötött és tekert gyűrűket és násfákat, azon nálunk is gyakran előkerült ezüst, középükön aranyozott díszlemezeket nagyon hasonló, gyakran ugyanazon alakban nagy számmal találtam, melyek, miután mint hallám, sokkal nagyobb mennyiségben a birodalom másod-fővárosában felállítvák, részletesb tanulmányozásukat a *moszkvai* kirándulásra halasztottam.

A *kiewi* egyetemi kertben láttam legelőször a kő *bábi*kat, milyenek a moszkvai muzeum udvarában is láthatók. Ezek durva művezetük, esetlen, aránytalan tagjaik daczára, az egész tartásra és habitusra nézve mégis némi sejtelmet költenek ben-

nünk, hogy ezen kőszobrokban ázsiai őseink elsőd műgyakorlatait látni véljük. A hajviselés, arczvonások, fövegek, ruhák és díszitményeik, a sok szíj és a lemezkorongok a melleken, melyeket temetési leleteinkből nyertük, ezen sejtelmet igazolni látszanak.

Hogy eddig nálunk ilyenekre nem akadtunk, abból magyarázható: mivel őseink letelepedésüktől kezdve a kereszténység fölvételeig folytonos harczba és portyázásba valának keveredve, megtérésük után pedig a bálványok készítésétől letiltattak, a mi tehát a pogánykorból még talán itt-ott fenmaradt volna, azt a buzgó hitküldérek bizonyosan összetörették, megsemmisíttették.

A kiewi congressus alatt tervezett kirándulások közt legérdekesebb volt augustus 22-én a *hatnejei*, 15 werstnyire'Kiewtől, mely falu táján, különféle távolságban három *hurgant* ástak fel, azonban csak az egyikben találtak középett egy csontvázat észak-déli irányba fektetve; mellette kovakőkést, baloldalán két cserép-edényt; ennek feje fölött két vázat, melyek lábaikkal az elsőnek feje felé voltak irányozva, lábaiknál pedig keresztben egy gyerekváz feküdt, nyugat-keleti irányban. E tájon ismét egy nagyobb korsót és két kisebb edényt leltek. A középső váz lábai irányában pedig a kurgán körületénél keresztben az első csontvázzal nyugatról kelet felé két vázat ástak ki csiszolt kalapácscsal, edényekkel, és még más vázak elszórt részeivel.

A második kirándulás augusztus 29-én történt a Dnieperen lefelé a Tractimiroff-ig és két napig tartott. Az időjárás nem volt a legkedvezőbb főleg a második napon. A vidék az aldunaihoz hasonlit Szlankamen táján; a jobb parton álló hegylánez kevéssé hullámzó körvonalain már messziről lehet az ősrégi pogányváraknak árkait és egyenes sánczvonalait megkülönböztetni. Ezen erődítményekben hazánk dunamente is fölötte gazdag, és a római castrumoktól nagyon eltérnek. Itt-ott feltüntek a hegyek tetőin a magasb kurgánok is, mint a Hernádnál a dobszaiak, bakcsiak stb; de azokra, mivel úgy is ismerem, fel nem mentem; a kirándulás végpontján pedig, hol a kiewi lavrai *pecsierákhoz*, vagy is földalatti szűk tömkelegszerű sikátorokhoz hasonló barlangok valának, azoknak torko-

latát bedűlve találták, miért is késő estve a hajóhoz visszatértek.

A másodnapi kirándulásból sem tértek meg háladatosb eredménynyel, hozzá járult még az is, hogy a zordon szél és folytonos esőzés a vállalkozók kedvét igen csökkentette.

(Folyt. köv.) Dr. Rómer.

KIVONAT

a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága 1874-ik évi deczember 22-én tartott rendes ülésének

jegyzőkönyvéből.

Jelen voltak *Pulszky* Ferencz elnöklete alatt *Mátray* Gábor, *Rómer* Flóris, b. *Nyáry* Albert, *Szalay* Ágoston, *Henszlmann* Imre b. tagok és *Geduly* Ferencz segédelőadó.

1. Az ez évi márczius 12-én tartott jegyzőkönyv hitelesítése után Geduly Ferencz segédelőadó megbizatik, hogy Torma Károly bizottsági tagot levélileg felkérje, sziveskedjék Budapestre leendő eljöveteléről a bizottság elnökét értesíteni, hogy a Pannonia-és Dácziára vonatkozó munka programmjának kidolgozása végett kiküldött albizottság tagjait az elnök összehivhassa, a kézi pénztár megvizsgálására pedig Arányi Lajos és Mátray Gábor bizottsági tagok küldetnek ki.

2. Elnök inditványára *Hegedüs* Candid miniszteri tanácsos s akadémiai tag, másrészt pedig Rómer Fer. Flóris inditványára b. *Nyáry* Jenő a bizottság tagjaivá egyhangulag megválasztatnak.

3. Geduly Ferencz segédelőadó egyébkénti elfoglaltsága miatt tisztéről lemondván, a bizottság sajnálattal tudomásúl veszi a nyilatkozatot s Geduly Ferencznek buzgalomteljes munkálkodásáért jegyzőkönyvi köszönetet határoz szavaztatni.

4. Előadó bemutatja az 1875-ik évi, 5000 ftot tevő költségvetést, melynek az igazgatótanácshoz való felterjesztése elhatároztatik.

5. Előadó bemutatja a Monumenták III. kötetének I. részét, valamint az Arch. Közlemények IX. kötetének II. füzetét,

melyekből amannak ára 8, emennek ára pedig 2 ft 50 krban állapíttatik meg.

6. Előadó indítványára, Geduly Ferencznek, mint a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága titkárának, az archaeologiai bizottság minden kiadványából egy tiszteletpéldány megküldése egyhangulag elhatároztatik.

7. B. Nyáry Albert b. tag felemlíti, hogy az irók által használt czímertani elnevezések annyira eltérők egymástól, miszerint ezen zavarban az olvasó magát tájékozni nem képes, minélfogva egy albizottság volna kiküldendő egy czímertani szótár kidolgozására. A bizottság több egyén közreműködése által nem vélvén e tekintetben czélt érni, a szótár kidolgozásával indítványozót bizza meg.

Budapest, 1874. deczember 22.

Henszlmann Imre,
előadó.

Archaeologiai levelek.

I.

Ungmegye dél-keletről Bereggel határos lévén, felsőbb része ennek is a Kárpát hegylánczolata lejtőin nyúlik el, míg délnyugati, a Tisza felé húzódó része az itt kezdődő tengersíkságú rónába olvad. E kis megye sík területén szintúgy, mint hullámszerű emelkedésein és magaslatain, itt-ott, a vizsga szemlélő és figyelmes utazó előtt egyes halmok merűlnek fel, melyeket az avatatlanok régi nagy határdomboknak tartanak, valódilag véve azonban, egy Isten tudja hány évezred előtt e tájon élt ismeretlen nép maradványai: áldozó, temetkező és lakhelyeinek emlékei. Ily halmokat észlelék különösen Ungmegye déli szélén, Iglincz, Csertész, Dubróka, Valkaja s más helyeken, melyek közt terjedelmei miatt legkiválóbbak a dubrókai és a Szerednyéről Hluboka felé vezető országút mentében a második hullámszerű domb tetején bal felől fekvő, egészen ép kúpalakú halom, melyet, valahányszor arra Ungvár felé mentem, mindig kegyeletes figyelemmel szemléltem. Nem kétlem

hogy máshol, félre esőbb helyeken is fordúlandnak elő ily ős maradványok, melyeknek felkutatása s megvizsgálása a történelemre nézve vajmi óhajtandó lenne, annál inkább, mert az eddigi felásatott hasonnemű halmokban nemcsak cserepek, hamvvedrek maradványai, hanem ezek közt helyenkint különféle bronz- és kőműszerek is nem kis mennyiségben találtattak. A bronzkorban ugyanis leginkább a holttetem máglyán való elégetése divatozván, az égetett csontok a hamúval vagy kőládákba vagy hamvvedrekbe temettettek el, többnyire hatalmas halmok által kitűntetve; szokás volt a tehetősebbnél, hogy a halottnak becsesebb tárgyai, u. m. fegyverek, kések, műszerek, ékítmények s más apróságok, mint például egy kis hajtű, szintén betétettek a hamuhoz, vagy hol a tetem égettetlenűl a földbe tétetett, a mellé. Azért találtatnak durvaművű cseréptöredékek közt oly gyakran e tájon is régi kő- és bronztárgyak is.

A mult évben, Kende Péter úr dubrókai földbirtokos meghívására kirándúltam ezen Beregmegyével határos, Ungmegye déli szélén, egy kellemesen emelkedő lejtőn fekvő Dubróka nevű helységbe, hogy az ottani határon, a déli magaslat tetején fekvő úrilaktól éjszaknyugatra mintegy 600 ölnyi távolságban egy másik szintén hullámszerű alakban párhúzamosan huzódó lejtőn kimagasló mintegy 15° átmérőjű és 1½° magas, helyenkint bozóttal benőtt ily régi halmot, melyet a környékbeli oroszok »homulka«-nak neveznek, felásattassunk. A szükséges, mintegy tizenkét napszámost kellő szerszámokkal ellátva kiállíttatván, a nevezett birtokos s a helybeli g. kath. lelkész jelenlétében, éjszakról délfelé vágattunk a terjedelmes, agyagtartalmú, róka- és borzlyukaktól át és átaknázott halmon keresztűl egy 3 láb széles vájnaszerű átmetszést s így leérvén a föld színéhez, itt kén- és hamúrétegre s e közt durva cserepekre, melyeknek gyúrmánya kovaporonddal volt vegyítve, akadtunk; e tájon a vájna oldalán egy 3'' hosszú és 2½'' széles ék alakú, két oldalán csiszolt kőkalapács-töredéket és egy 1½'' hosszú és ⅔'' széles kovakő-késpengét találtunk. A cserepek helyén a hamúréteg körűl üregszerűleg vájtuk tovább a halom belsejét, azonban minden további eredmény nélkűl.

Itt azonban értesűlvén arról, hogy e tájon gyakran talál-

tatnak obsidian-műszerek, sőt erről Kende úrnál személyesen is meggyőződvén, hol a szántóföldön béresek által lelt 1$^1/_2$ hüvelknyi hosszú s $^3/_4$'' széles obsidian-vésőt, mely most gyűjteményemben látható, előmutattak, más alkalommal kirándúltam K. társaságában a Dubróka határával nyugat felől szomszédos *Valkajai* sík erdőbe, hol a Ville nevű lassan folydogáló patak jobbpartján egy 5 öl átmérőjű és 4' magas halom emelkedik, melyet szintén vájnaszerűleg átmetszeténk, azonban csekély eredménynyel, mert durva cserepeken kivűl mást abban egyáltalában nem találtunk. Innen tovább nyugat felé tartván, néhány száz lépésnyi távolságban az előbbi halomtól, egy mocsár mellett egymás közelében fekvő két más halomhoz értünk; a halmok itt, valósziníien az azokat környező víz miatt magasságukból sokat vesztettek, a vizenyős talajba mintegy besüppedtek; s így az elsőt könnyű szerrel nemcsak átmetszettük, hanem nagy részben fel is turattuk s abban, egy félig csiszolt porfirkő-kalapácstöredéket és néhány vastag, durva cserepet találtunk, míg a másik domb átkutatása több nehézséggel járt, mert az gyertyánfáktól benőve levén, ezeknek vastag gyökereik az egész halmot átszőtték. Azonban némi cserepeken kivűl, ebben sem találtunk egyebet.

Úgy látszik, szegény nép tanyája lehetett hajdan az akkor kétségtelenűl hal- és vaddús rengeteg, melynek oaz-szerű kiemelkedésein egyes fagunyhókból álló tanyák állottak, melyek azóta nyomtalanúl elenyésztek ugyan, temetkezési helyeik azonban emlékűl maiglan fennmaradtak.

Munkács, 1875. jan. 6. L e h o c z k y T i v a d a r.

IRODALOM.

I.

Epigraphische Nachlese zum Corpus Iscriptionum Latinarum Vol. III. aus Dacien und Moesien. *Von Otto Hirschfeld. Wien 1874. In Commission bei Karl Gerold's Sohn.* N. 8-ad rét. 69 l. Ára 70 kr.

Mommsennek a berlini Akadémia által kiadott *Corpus Inscriptionum Latinarum* czimű nagyszerű műve sokkal terjedel-

mesebb alapokon nyugszik, semhogy egyes részleteiben a kutató specialista egyes hiányokat vagy tévedéseket ne észlelhetne. Mommsen az általa közlött feliratok túlnyomó részét személyesen nem látta, nem vizsgálta, hanem a feliratos emlékeket úgy közlötte, amint azok neki beküldve lettek. Számos esetben még a pacskolatokat is nélkülöznie kellett s így könynyen érthető, hogy geniális szakavatottsága mellett is az általa adott feliratos szövegbe helylyel téves olvasás, s az ezen alapuló téves értelmezés csuszott be. Másrészt pedig bármenynyire terjedelmes legyen is a nagyszerű epigraphista kiadványa, azt mégis nem teheté annyira teljessé, hogy gyűjteményéből számos felirat ki ne maradjon. Különben is meg kell jegyezni, hogy számos felirat már csak azért sem kerülhetett a Corpusba, mivel csak annak megjelente után jöttek napvilágra. A nagybecsű munka érdekében ennélfogva mi sem kivánatosabb, minthogy annak egyes tévedései és hiányai pontos utóböngészetek által kiigazíttassanak, illetőleg kiegészíttessenek.

És ime ezen tudományos igénynek *részben* már is megfelelt *Hirschfeld Otto* prágai egyetemi tanár, ki az 1873-ik év augusztus és szeptember havában dr. Benndorf Otto társaságában a kormány megbizása folytán egy archaeologico-epigraphicus körútra Erdélybe, Szerbiába és Oláhországba indult. Fennérintett kiadványa, mely a »Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften« 1874-ik évfolyama májusi füzetéből eszközölt (LXXVII. köt. 363. l.) különnyomat, e tudományos körút gyümölcseűl tekintendő s örömmel valljuk be, hogy vele Mommsen Corpusának dácziai s mösiai részlete kiváló kiegészítést és helyreigazítást nyert.

Hirschfeld mindenekelőtt egy alapos tanúlmánynyal nyitja meg feliratos utóböngészetét.

Dáczia meghódítására nézve constatálja, hogy az a rómaiak részéről az önvédelemnek egy lényeges ténye volt, miután a duna-balparti tartomány a jobbparti birtokoknak legbiztosabb védsánczát képezte. Nehéz áldozatokba került ugyan e tartomány birtokbantartása, de e fáradságot megjutalmazta az az eredmény, hogy e mesterség és természet által kiváló elővéden másfél századon át megtörtek a góth-german néptömegek hullámai. Azon tény, hogy Róma Itáliából népesíté be az újon

szerzett tartományt, amellett bizonyít, hogy a római occupatio az őslakók kiirtásával hajtatott végre. Dáczia csakis a tényleges és kiszolgált katonák által benépesített kat. határvidék maradt s a városi községek a hadastyánok, markotányosok és egyéb csőcselék letelepedéséből virágzottak fel. Sarmizegethusa úgy látszik az egyedüli jelentékenyebb városa volt Dácziának, a többi colonia a római fegyvertény békevívmánya. A hadastyánok letelepedései állandóak voltak, s már Mommsen hangsulyozta a katonai bronzdiplomákból kölcsönzött érveket; de Hirschfeld még ezeknél is bizonyítóbb érvet erre nézve abban lát, hogy Apulumban a legio XIII temetkezési helye sejtethetik, mit talán későbbi ásatások igazolni fognak. Feltünő másrészt, hogy a dácziai feliratos emlékeken nagy sokaságban előjövő istenségek között hasztalanúl fürkészszük a honi istenségeket, melyekkel egyéb tartományokban oly sűrűn találkozunk. Ennek okát a dák, illetőleg a geta-thrák vallásrendszer hiányosságában nyomozhatni, de hasonlíthatlanúl nagyobb oka ennek azon irgalomnélküli keményszivüségben rejlik, melylyel a régi lakosok és a honi intézmények kiirtása végrehajtatott. A keleti istenségek sűrű felirati találkozása pedig azt teszi kétségkivülivé, hogy a Dácziába telepített gyarmatok nagyrészt Ázsiából kerültek oda. Kérdéses, ha vajjon e keleti elemek soká fenntarták-e az idegen környezetben nyelvöket? annyi azonban tény, hogy keleti feliratok épen nem, görög feliratok pedig csak vajmi gyéren kerülnek elő dácziai emlékeken. A római nyelv valószinüleg minden nagyobb nehézség nélkül diadalmaskodott az idegen idiomok felett.

A bányák művelése másrészt még egyéb népelemeket is igényelt s szerző egyetért Mommsennel, hogy a dácziai aurifodinák Dalmátországból kapták legügyesebb munkásaikat. A közönséges munkások nagy tömege a viaszos táblák és némely verespataki sirfeliratok bizonyítása szerint Pannoniából származott át. A bányaigazgatás székhelye Ampelum, a mai Zalatna volt s az emlékek tanúskodása szerint kétségtelen, hogy az ország meghódítása után a bányamunkálatok megkezdésével nem soká késtek. Ugy látszik, a dácziai aranybányák nem lettek az ősi római kezelési gyakorlattal megegyezőleg, tartósan bérbe adva, hanem direct művelésben részesültek. A sóbá-

nyák igazgatásának a fennmaradt forrásokban semmi nyoma sincs, ámbár Tordánál és Maros-Újvárott a salinák az antik, hihetőleg még a rómaiak előtti műveltetésnek világos nyomait feltüntetik. A dácziai sóbányák erélyesb ki nem zsákmányolása a szállítás nehézsége s a többi régi tartományok sógazdagsága eredményeül tekintendő.

A tartomány beosztása és közigazgatása többszörös változást szenvedett. Hadrian volt az, ki az addig egységes provincziát Felső- és Alsó-Dácziára osztá fel, de mely mégis csak egy és pedig praetori helytartó alatt maradt. Marc Aurel alatt lett három részre felosztva s ez időtől fogva rendszerint már consularis helytartó állott a tartomány élén. E beosztás csak 168-tól bizonyítható biztosnak s talán a fenyegető markomann-háború következménye volt. Marquardt nézete, hogy e felosztás talán már Antoninus Pius idejébe helyezhető, bizonyosan tarthatatlan. — Szerző constatálja azután a három tartomány nevét Mommsen nyomán, de ennek Ulpiánból vont következtetését, hogy e három rész ugyanannyi külön tartomány lett volna, el nem fogadhatja, »denn es handelt sich hier meines Erachtens um eine ausserordentliche Competenzerweiterung durch besondere kaiserliche Verfügung, nicht um das jedem Statthalter zustehende Verweisungsrecht aus dem ihm untergebenen Gebiete, während die weitergehende Competenz der Statthalter Syriens und in zweiter Linie Daciens als Ausnahme von diesem allgemeinen Satz angeführt wird; eine Competenz, die sich viellicht auf Pannonien oder Moesien kraft ausdrüklicher kaiserlicher Vollmacht erstreckte. Aber auch abgesehen von dieser allerdings zweideutigen Stelle, welcher Art hätten denn diese drei unter einem gemeinsamen Statthalter stehenden Provinzen sein sollen? Procuratorische sicher nicht, denn die Procuratoren sind nicht Praesidial-, sondern Finanzprocuratoren, da sie oder vielmehr unter ihnen nur der neben dem Statthalter in Sarmizegetusa fungirende und im Rang am höchsten stehende procurator provinciae Apulensis bei Vacanzen die Stelle des Statthalters vertritt, wie diess regelmässig in kaiserlichen, ja sogar öfters in senatorischen Provinzen geschah. Demnach kann ich auch die drei dacischen Provinzen nur für

getrennte Verwaltungsdistricte *einer* Provinz ansehen, eine Bedeutung, die provincia bekanntlich nicht selten hat.«

Érdekesen beszél aztán szerző a procuratorokról, kik valamennyien a lovagosztályba tartoztak s legkevesb 100,000 sestercia évi fizetéssel birtak. Tanulságos kritikával kisér egyes függő kérdéseket, példaul Pertinax császár dácziai tartózkodását, Cominius Clemens dácziai procuratorságát stb., s hozzájárul Mommsen nézetéhez, hogy a provincia Porolissensis tulajdonképeni fővárosa nem Porolissum (Mojgrad), hanem Napoca volt.

A provincía Malvensisre nézve Hirschfeld azon nézetét nyilvánitja, hogy az alatt a mai Oláhország értendő, amennyiben ez a rómaiak által elfoglalva volt. És okoskodása nem is valószinüség nélküli. Mert Erdélynek igen gyéren lakott keleti részén egy külön provincziának berendezése bizonyára nem volt szükséges, míg másrészt alig képzelhető, hogy a Kárpátok és a Duna közt elterülő gazdag föld a különben is már jelentékeny provincia Apulensishez volt légyen csatolva. Hisz már a Kárpátok is, válaszfalat képezve, egy közös közigazgatást felette megnehezítettek volna. A jelentékeny leletek Turn-Szeverinben, Celei-ben és Rečka-ban kétségtelenné teszik, hogy itt a Duna partjain a már rég óta romanizált Moesia közvetlen szomszédságában egy hasonlíthatlanúl gazdagabb cultura fejlett ki, semmint Dáczia éjszaki vidékein. Persze kérdéses marad a colonia Malvensis helyfekvése, de nem valószinütlen, hogy az talán Rečkánál vagy Celeinél feküdt. »Ich möchte die Vermuthung wagen — írja Hirschfeld — dass in den auf Specialkarten verzeichneten Orten: Malu-de-sus und nördlich davon Malu-de-jos, in der Nähe von Parapan sich noch der alte Name erhalten habe.« Mire azonban meg kell jegyeznünk, hogy a Malu igenis szolgálhat a névszármazás tárgyaul, nem azonban a de-sus (felső) és a de-jos (alsó) féle ragaszték, a mit bővebben nem szükséges magyarázni, miután világos. Ellenben, hogy az Aluta egyáltalán nem vehető a római uralom absolut határaul, erre nézve ugyanazon okból, melyet érint, mi is hozzájárulunk Hirschfeld nézetéhez. Ha valahol kivánatos a rendszeres ásatás, kétségkivül Oláhország területe volna az.

E szellemes és tartalmas bevezetés után a felirat-böngészethez lát. Az általa közlött feliratokat legnagyobb részt maga másolta s csak nehányat vett baráti kézből. Közlése szoros geographiai sorrendre szoritkozik megegyezőleg Mommsen Corpusának beosztásával. *Kolozsvár, Torda, Maros-Újvár, Koslárd,* (Tövis és Gyulafehérvár között), *Gyulafehérvár (Maros-Porto), Zalatna, Abrudbánya, Veczel, Sarmizegethusa, Karánsebes, Bukarest, Belgrád* czím alatt összesen 60 új feliratot közöl, melyek között három görög felirat is van a bukaresti muzeumból. Ezek után ad téglafeliratokat, (kettőt facsimileben is), melyek a *Legio XIII. Gemina,* a *Leg. V. Macedonica,* a *Leg. XI. Claudia,* a *Leg. VII. Claudia* s a *Cohors Flavia I. Commagenorumra* vonatkoznak. Ezek után következnek a *mécs- és egyéb eszköz-feliratok,* a Corpus Inscr. Lat. Vol. III-ban közlött dácziai és mösiai feliratok kiigazítása, addendák, a téglafeliratok, mécsesek, viaszostáblák, katonai bronzdiplomák kiegészítése, melyekkel böngészetét bezárja.

Mind e feliratokhoz jeles kritikai commentár is járul, mely Hirschfeld alapos ismereteiről hangos tanúbizonyságot ad. Ezek, valamint maguk a feliratok, a római történelemnek kiváló adalékait szaporítják. Például egyik feliraton, mely Jakab Elek »Kolozsvár történetében« (I. 141.) tévesen van közölve, előjő *M. Cocceius Genialis,* mely név eddig nem volt ismeretes. Hasonlóan ismeretlen volt egy másik kövön előjövő *Prosmoni* név, valamint a *Tyro* melléknevű *dácziai* vagy mösiai legatus. Ismét egy másik felirat arról látszik tanúskodni, hogy *Potaissa,* a mai Torda, már a II-ik században *municipium* volt. E helységre nézve egyátalán hinni lehet, hogy kezdetben egy Napocatól függő *vicus* volt, mely a II-ik században *municipiummá* lesz, Septimius Severustól *colonialis jogot* nyer, s melyhez végre a *ius italicum* is járult. Különben a feliratból azt is következtethetni, hogy Potaissán a katonai colonia mellett egy polgári municipium is fennállott, s csak az marad kérdéses, ha vajjon Potaissa már Septimius előtt birt-e municipialis joggal? Nevezetes továbbá azon kis mészkő-oltár, mely 1873-ban Maros-Porton találtatott s jelenleg Gyulafehérvárt létezik. Ennek felirata ugyanis a Colonia Apulensisnek melléknevét *Aurelia*-t hirdeti s ez által bizonyossá válik Mommsennek gyanakodása,

hogy talán M. Aurelius Apulumba gyarmatot szólított s azt aztán municipiummá is emelte. A gyarmatjog ezen adományozása kétségkivül Dácziának M. Aurelius által eszközölt új beosztása alkalmával történt s azon elszigetelt jelenség, hogy egy város egy időben municipium és colonia is, úgy magyarázandó, hogy a colonia lényegesen hadastyánokból, a municipium ellenben inkább polgári lakosságból állott; és minthogy a colonia II viri, a municipium pedig IIII viri, tehát külön tisztviselők alatt állott, helyesen találja Hirschfeld valószinünek, *miszerint a colonia és a municipium helyileg is el volt egymástól különítve:* amaz közel a leg. XIII Geminának állótáborához Maros-Portonál, emez közelebb Gyula-Fehérvárhoz.

A 26-ik számú felirat először tanúskodik a *Ζεῦ* dativusról s ugyanott először kerül elő a *Σαρδενδηνός* melléknév, mely valószinüleg a kisázsiai Sardene (vagy Saidene) hegytől származik s bizonyára nem azonosítható a *Ζεὺς Σαρδήσσιος*-szal. A felirat mindenesetre új bizonyítékát szolgáltatja az ázsiai cultus Dácziában való elterjedésének.

Hasonlóan a következő 27-ik számú felirat: *ἐξ ἐπιταγῆς μητρὸς Τροκλιμήνης*-e hihetőleg a *mater magna* egy mellékneve, ugyancsak egy kisázsiai helytől vagy hegytől származtatva. A 41-ik számú felirat, mely 1867-ben Veczelen találtatott s most Déván báró Nopcsa udvarában létezik, a *Dea Syria* cultusáról tanúskodik, mely a római birodalomban egyáltalán nem igen volt elterjedve s a Dunatartományokban eddigelé épen egyetlenegy feliratos emléken sem kerűlt még elő. A Dea Syria-cultus Veczelen kétségkivűl az ott állomásozott Cohors II. Flavia Commagenorum által honosúlt meg. Az 53-ik számú felirat bizonyára az első latin felirat, mely a thrák *Heros* vadászistenségről (helyi istenség) emlékezik. Az 57. számú görög felirat meg igen érdekes példát szolgáltat arra nézve, miként honosodtak meg pogány szokások a keresztényységben.

A Leg. V. Macedonica téglabélyegeire nézve Mommsen tudvalevőleg oda nyilatkozott, hogy azok a duna-balparti Dácziának odahagyása, tehát legfelebb csak a III. század végidejéből valók lehetnek, midőn nevezett legio részben a jobbparti

Dáczia ripensisbe helyeztetett át. Hirschfeld az általa közlött feliratos téglák alapján Mommsen e nézetét el nem fogadhatónak gondolja: »da es nichts weniger als wahrscheinlich ist, dass nach Aufgabe des jenseitigen Donauufers noch zahlreiche Ziegel dorthin verschleppt sein sollten. Auch konnte nach Begründung einer Provinz Dacia Ripensis die in derselben stationirte Legio sich kaum als Legio *Moesiaca* bezeichnen, abgesehen davon, dass wenigstens zur Zeit der Abfassung der Notitia Dignitatum ein Theil in Aegypten stationirt war. Demnach werden diese Ziegel der Legio V. Macedonica oder Moesiaca, die sich in dem südlichen Dacia an der Donau gefunden haben, aus der Zeit vor Septimius Severus stammen, als die Legio V. Macedonica noch in Moesia inferior lag.«

Mommsen azonkivűl egy Brassóban levő tégla kétes másolata alapján abbeli nézetét fejezte volt ki, hogy a Legio VII. Claudia, melynek Viminaciumban (Kostolatz) volt táborállomása, *legio Viminacensisnek* is neveztetett volna. Ezt Hirschfeld határozottan tagadja, miután az emlitett téglán nem LEGVIM, hanem LEGVIIC vagyis leg(io) VII C [l(audia)] áll. De az ugyancsak Mommsen által felmutatott másik téglán sem áll egyéb, mint LEGV. IIC , hol a V után következő pont egészen esetleges.

E brassói téglák lelhelyére nézve az ottani muzeumi catalogus ad felvilágositást, mely szerint azok 1813-ban *Mehádián* egy mészgödör kitisztítása alkalmával találtattak. Vajjon azonban jogosult-e ebből a következtetés, hogy a legio VII. Claudia egy csapatja Mehadián, tehát egy másik külön helytartó alatt álló tartományban állomásozott, amint ezt ugyancsak Mommsen a leg. III. Flavia Felixről sejté? Hirschfeld előtt kérdéses. Sőt ellenkezőleg valószinűbbnek tartja, hogy e téglák Moesiából kerűltek a közel fekvő fürdőhelyre s ez a véleménye a LEGI ITAL bélyegű téglákra nézve is. A harmadik téglabélyeget képező C OH I I I DEI-re nézve azonban ő is constatálja, hogy a cohors III. Delmatarum a 3-ik században kétségkivűl Mehadián állomásozott.

Nevezetes továbbá, amit a Pinumban Rečkánál talált s most Bukarestben levő téglabélyegről állít. E téglabélyeg ugyanis ez: CoHI^E^CoM s olvasása valószinűleg: coh(ors) I. fl(avia: FL összekötve?) Com(magenorum) és nem coh. II. Com.

mely Veczelen állomásozott, míg a I. Flavia Traján alatt Moesia Inferiorban, Antonius Pius alatt 157-ben Dácziában feküdt. Mommsentől tudjuk, hogy a Coh. I. Britannica Dáczia éjszaki részén tartózkodott, s Hirschfeld most ahhoz még azt is csatolja, hogy a Coh. II. Britannicanak kivételesen *miliariá*nak s hasonlóan Éjszakdácziában kellett elhelyezettnek lennie.

Igen érdekesnek mondhatjuk a *via Trajana* leirását, melyet Hirschfeld Benndorftól kapott, ámbár való, hogy az ezen út végén alkalmazott hires trajáni feliratos tábla eddig már annyiszor megbeszélt s annyiféleképen javitott és értelmezett zárszavai Benndorf által sem nyerhettek teljes hitelű megoldást. A Mommsen által gyanított *montibus excisis*-féle olvasást Benndorf teljesen igazoltnak nyilatkoztatja, de az már többé meg nem határozható, ha vajjon *viam fecit* vagy *refecit* vagy *restauravit* állott e feliraton? Míg az első sor végén látható közeg nagysága az utóbbi olvasást támogathatja, addig a megelőző betűmaradványok valamennyien feltüntetik az eddigi sejtelmek lehetetlenségét, melyek *anfractibus superatis, amnibus superatis* etc. akartak a szövegbe hozni. Benndorf azt hiszi, hogy az *anconibus sublatis*, ha e kifejezés mindjárt technikai specialitást képezne is, elfogadható olvasás, mely szorosan meg is felelne a Traján-út singularitásának.

Hirschfeld érdemeinek kell azonkivűl még betudni, hogy egy úgy Mommsen, mint Desjardins által tévesen olvasott feliratot akként tudott helyreállítani, hogy annak alapján *Annius Felix* neve a moesiai helytartók sorából immár kitöröltethetik, amint *L. Annius Italicus Honoratus* mint legatus aug. pr. pr. prov.Moesiae inferioris Alexander Severus alatt különben is ismeretes. Ez az Annius a Hirschfeld által közölt s javított felirat szerint 224-ben volt helytartó, s ő hajlandónak látszik ezen helytartóra azon feliratot vonatkoztatni, melyet dr. Henszlmann a kalocsai »Grabungen«-ben hasonmásban közölt.

Ha végre a számos többi emendatiot és toldalékot veszszük tekintetbe, melyekkel e kiadványban találkozunk, lehetetlen a legnagyobb elismeréssel nem lennünk Hirschfeld érdemei iránt, ámbár ismét csak az igazság kedveért jegyezzük meg, hogy a nevezetes koránsebesi követ, melyet Hirschfeld *kiadat-*

lanként közől, én már 1872-ben tettem — igaz, az utolsó sort ligatura nélkül — közzé.*)

Ortvay.

Hazai leletek.

1. (*Alsó-jattói lelet.*) Gróf Eszterházy Antal birtokán Alsó-Jatton Nyitramegyében több rendbeli újabb érmek találtattak; nevezetesen egy Zsigmond-féle ezüst hármasgaras (SIGIIID. GR POLONIMDL) (GROS· ARG. | TR· R· POLO|NI. 97. | I. F. felül III.); IV. Béla magyar király rézpénze (Rupp. I, 128. Spec. XVIII. 2. Tab. VIII. 200.); Leopold 4 ezüst pénzecskéje (I. gr. 1688. (C· B); hasonló 3 gr. 1697. (GE); hasonló 3 gr. 1698. (C-B); hasonló LEOP. D· G· R· I· S· A· stb; REX) (P-H | DUARIUS | 1700 | Sigla K—B.); I. József ezüst pénzecskéje (3 gr. 1708. (F· N) és egy sárgaréz bárcza. — Beküldé *Fülöpp Gyula.*

2. (*Hevesmegyei lelet.*) *Vitalis Mór* hatvani kir. járásbíró a napokban küldé be a muzeumnak azon leletet, mely *Hevesmegyében a Sárhalomtól Csányra vezető útsánczokban* egy fekete agyagú öblönyben találtatott. E lelet áll 3 bronztárgyból, t. i. két bronzkarpereczből és egy tekercses bronzfibulából; továbbá 8 db. éremből, t. i. egy római bronzéremből (CONSTANS PP AVG)(GLORIA EXERCITVS. Alúl: BSIS siglával), egy kopott magyar ezüst pénzecskéből, melynek csak hátlapja olvasható, (PATRONA HVNG. K—B verethelylyel), Albert brandenburgi fejedelem egy 1545-ik évi ezüst pénzecskéjéből (IVSTVS EX FIDE VIVIT hátverettel), 4 db. Zsigmond-féle lengyel ezüstgarasból és végre egy teljesen kopott, külföldi ezűst pénzecskéből. A fennemlített karpereczek igen érdekesek. Az egyik teljesen ép és sajátszerű reczedísze által feltünő. A két végén ugyanis, melyek egymás fölé hajlanak, 5 cm. hoszszasságban, a külső oldalokra kiterjedő reczedíszszel bír. Belűl azonban a karperecz fala sima. A reczedíszt mindkét száron két egyenes közé szorított szigszög-vonal zárja be. A reczék azonkivűl három-három gyűrű által csoportosítvák. A középen a reczedísz ismét alkalmazva van, míg a többi részek, 5—5 cm. hosszasságban teljesen simák. A másik karpe-

---

*) *Történelmi Adattár.* II. 370. Innen átment az az *Archaeologiai Értesitő*-be is.

recz, elgörbűlt állapotban, hasonló az előbbenihez, csakhogy középett semmi reczediszszel nem bír.

3. (*Siklósi lelet.*) Siklós vidékéről felette érdekes leletet küldött be ifj. Rech Vilmos. Ez egy igen jó anyagú ezüst nyélbe foglalt tőr féle eszköz, minőhöz hasonló sem a muzeumi gyűjteményben nincs, sem nem emlékezünk, hogy a külföldi muzeumok leirásai és rajzai között láttunk volna. Az egész eszköz nem nagyobb 12·3 cmternél s ennek felét az ezüst nyél képezi. A gerely-alakú, tompahegyű szúró eszköz vasból készült, mely az erős rozsda-foltokon át némi fényt még megtartott. A vas egészen végig be van foglalva a nyélbe, mit egy azon levő repedés kétségtelenné tesz. A nyél alúl ékes levélformára ki van csipkézve, felűl pedig erős vonaldíszszel ellátva. Míg fölűl rendes nyolczszögöt képez, addig alúl mindinkább gömbölyűvé válik. Rajta szabadon mozog három ezüst karika, melyekből a két külső kicsipkézett szélüek, míg a közbenső egészen sima széllel bir. Az egész eszköz végre egy ugyancsak ezüst s mozgatható fogantyúval bír, mely legkülsőbb részén egy gyűrűvel van ellátva, nyilván, hogy zsinegen vagy vékony szíjon felakaszthassák. Nevezetes az, hogy ez eszköz római sírból vétetett ki. Közli : O. T.

Hazai és külföldi vegyes hírek.

1. Dr. *Hildebrand* Jánosnak, a Stockholmban tartott VII-ik nemzetközi gyülés főtitkárának hivatalos jelentése, hogy az 1876-ban tartandó VIII-ik congressus székhelyévé Budapest választatott, a múlt hetekben érkezett ide. A leendő congressus elnökeűl tudvalevőleg a vall. és közokt. magyar miniszter *Pulszky* Ferenczet, a szervező bizottsághoz pedig dr. *Ipolyi* Arnoldot és dr. *Rómer* Ferencz Flórist nevezte ki. Pulszky most e kinevezésnek megfelelendő, jelenti a miniszter úrnak, hogy a rendező bizottságot mielőbb kiegészíteni, a hazai muzeumokat és egyes szakférfiakat pedig részvétre felszólítani fogja. Úgy Pulszky, mint Ipolyi és Rómer buzgalomteljes erélye nyilván a legjobb kezesség arra nézve, hogy minden meg lesz téve, csakhogy ezen congressusban hazánk az őstörténelmi és embertani tudományok ágaiban illőleg képviselve, az ide vágó tárgyak rendszeres kiállítása által országos gyűjteményeink érdekessége és bősége bebizonyítva, valamint a congressusnak belénk helyzett bizalma lehető módon igazolva legyen.

2. *Rómer Ferencz Flóris,* kitűnő archaeologusunk m. év november

hó 21-ikén, meghíva a budapesti dunaszabályozási társulat igazgatósága által, a közelfekvő *homokzátonyra* rándúlt, megtekintendő az említett társulat által ott foganatba vett nagyszerű vízmunkálatokat. E hely tudvalevőleg már több ízben magára vonta a szakember figyelmét, amennyiben az igen érdekes római régiségeket szolgáltatott. Onnan valók a margitszigetbeli lerakodásokban, a kénvízforrás közelében talált LEGIIADI bélyegű téglák, a muzeumba került sami edénycserepek, valamint a DANVVIO DEFLVENTI feliratú nevezetes emlékkő egyéb feliratos kőtöredékekkel és vastárgyakkal. Rómer törekvése volt főleg a homokzátonyon észlelhető régi alapfalak irányát nyomozni s ez által lelet-térképünkhöz újabb kiindulási pontokat vívmányozni. E törekvése részben sikerült is s a legnyomósb érveket nyerte arra nézve, hogy a homokzátonyon levő alapfalak tényleg *római* eredetűek.

3. *Mátyás király és Beatrix királynő* arczképeinek hű másolataira figyelmezteti a hazai közönséget ugyancsak *Rómer* F. Flóris. Az ambrazi gyűjtemény dombormű-arczképei azok, melyeket *Radniczky* Károly bécsi jeles művésnök alabástromgypszben kitűnőleg másolt le s melyekből egy-egy példányt a nemzeti muzeumnak ajándókúl meg is küldött. Rómer legott felszólitotta a művészt, hogy az érdekes műből készítsen több példányt, hogy az mások által is megszerezhető legyen. Ennek folytán Radniczky több példányt el is készített. Egy darab eredeti nagyságban 4, mind a kettő együtt 8, a csomagolási költséggel összesen mintegy 10 o. é. ftba jő, s megrendelhető Rómer F. Floris úrnál Budapesten, a m. n. muzeumban. Reméljük, hogy hazai tanintézeteink, muzeumaink, egyleteink, valamint a történeti kegyelet minden barátja sietni fognak az érdekes s jutányos díszmű megszerzésére.

4. A m. n. muzeum érem- és régiségosztályában felállított főszöntvény-gyűjtemény ismét két igen kiváló művészeti darabbal szaporodott. Az egyik a *Barberini Faun,* a másik a *haldokló Gallus.* Amabban egy szellemdús realistikus előállítást nyertünk, emebben pedig az antik művészet utóvirágzásának egyik legmeghatóbb szobrászati jelenségét bírjuk. Mindkettő felállítása e napokban ment véghez.

5. Kitűnő képzettségű fiatal szaktudósunk, *dr. Hampel* József muzeumi tisztviselő, a kormány kiküldetése folytán jelenleg Olaszországban tartózkodik, hol a nevezetesb muzeumokat, a szobrászati és építkezési műemlékeket nagy szorgalommal tanúlmányozza. Már legközelebbi számunkban tőle jeles és tanúlságos tudósításokat fogunk közölni.

Régészeti könyvtár.

1*. *Peter Vischers Werke.* Mit Text von *Dr. Wilhelm Lübke,* Professor der Kunstgeschichte am Polytechnikum in Stuttgart. Sr. Kaiserl. u. Königl. Hoheit dem Kronprinz des deutschen Reiches u. von Preussen gewidmet. *Reproducirt von* J. *Hahn.* I. Abtheilung Nürnberg. Verlag von Sigmund Soldan, Hof- Buch- und Kunsthandlung. Nagy ivrét 12 tábla képmelléklettel. Ára az első füzetnek 14 ft 10 kr.

2. *Pompeji in seinen Gebäuden, Alterthümern und Kunstwerken.* Dargestelt von J. *Overbeck. Dritte, abermals durchgearbeitete u. vermehrte Auflage.* Leipzig 1875. 580 lap. Ára 12 ft.

3.* *Zweiunddreissigster Bericht über das Museum Francisco-Carolinum* nebst der siebenundzwanzigsten Lieferung der *Beiträge zur Landeskunde von Österreich ob der Ens.* Linz, 1874. Verlag des Museum Francisco-Carolinum. Nyolczadrét. LVIII. és 294. ll. Ára 4 ft 50 kr.

4,* *Die Kirche der heiligen Elisabeth zu Marburg,* nebst ihrer Kunst- u. Geschichtsdenkmälern von *Wilhelm Kolbe,* Pfarrer an der luth. Pfarr- u. St. Elisabethskirche. Marburg. M. G. Elwert'sche Universitäts-Buchhandlung. 1874. Nyolczadrét. 68. lap. Ára 60 kr.

5.* *Die Basilica des h. Marcus zu Venedig.* Eine baugeschichtliche Studie von *F. Peyer im Hof* Architekt. Schaffhausen. Verlag von C Baader. 1874. Nyolczadrét 76 lap. Ara 1 ft 8 kr.

6.* *Der Urnenfriedhof bei* Darzau in der Provinz Hannover. Von *Christian Hostmann.* Mit eilf Tafeln Abbildungen. Braunschweig, Druck. und Verlag von Friedrich Vieweg u. Sohn. 1874. Nagy negyedrét 129 lap. Ára 12 ft 60 kr. Közli O. T.

A *) jelölt művek a muzeumi régiségosztály szakkönyvtárában is megvannak.

Budapesten, 1875. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.
KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: **Dr. Henszlmann Imre** és **Dr. Ortvay Tivadar.**

1875. Szerkesztőség: 2. szám.
IX. kötet. **Magyar nemzeti muzeum** *Február 31-én.*
érem- és régiségosztálya.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Nemzeti műemlék-osztály.

Amint mindenki szivét örömmel tölti el azon nagyszerű gypszöntvény-gyűjtemény, mely a rég elmult classicai kornak kifejlődési stadiumait egészen a még el nem ért remekek korszakáig Európa különféle muzeumaiból saját nemzeti muzeumunk gazdag tárlatában felmutatja; úgy másrészt csak sajnálnunk lehet, hogy egynehány épitészeti díszdarabon, sirkövön kivül alig birunk valamit, mi Magyarország dicsőbb korában virágzott szobrászatáról, bronzöntvényeiről, fa-faragmányairól tanuskodnék. Ezen hiány érzete annál gyötrőbbé válik, minél gyorsabban észleljük saját régiségeink enyészetét és minél serényebben látjuk a classicai szobrászat hézagait betöltetni és kiegészíttetni. Már gyakran kelle hazánkfiait és kik specialis magyar emlékeink után tudakozódtak, valamint az idegen szakférfiakat oda utasítanunk, hogy járják be országunkat, ha az itt-ott elszórt műremekek maradványai nyomán meg akarnak győződni arról, hogy a középkorban nálunk is tudták a művészetet pártolni, méltányolni, és e téren a külfölddel nemesen versenyezni.

Sokan felhozzák a *nürnbergi germán muzeumot*, mint e téren való előpéldányt! Ha szerteszét tekintünk az annyira lenézett hazai művészet terén, és ha figyelemre méltatjuk Ipolyinak »A középkori szobrászat emlékei Magyarországon« czímű munkájában felsorolt száz meg száz, gyakran valóban remek, de mindig történelmi becsű műdarabokat, lehetetlen, hogy fel ne ébredjen bennünk azon vágy : vajha mi igy birhatnók a nemzeti főintézet csarnokaiban bárcsak hű másolatokban is *egyesítve a magyar szobrászatnak és műöntésnek* még fennmaradt emlékeit, melyek egyszersmind a *középkori műrégészet* történelme irójának alapúl szolgálhatnának, nemzeti művészetünket az elmaradás alaptalan szemrehányása ellen védenék, és hasonlók alkotására buzdítanák.

Ezen eszme lebegett szemem előtt, midőn két év előtt a muzeumi igazgatóságot kértem, hogy a nm. v. és k. magyar kir. miniszteriumnál működnék oda, miszerint az erre kedvet és tehetséget tanusító Molnár Victor, régiségtári szolga, Bécsbe küldessék, magát az ottani cs. kir. műipari muzeum gypszöntődéjében *formatorrá* kiképzendő. Ezen kérésem meghallgattatott, s egyénünknek azóta alkalma volt, szerzett jártasságát e téren nem csak egyes öntvények, de a classicai másolatok öszszeállítása és részben kiigazítása által is bebizonyítani, miért is felette kivánatos volna, hogy a nemzeti kegyelet tekintetbe vételével első sorban is a számos emlékek közül a Hunyadiaknak a gyulafehérvári főegyházban felállított három ravatala, és esetleg Zápolya Izabella remek emléke muzeumunk számára levétettessék. Idővel aztán meglehetne a többi nagy érdekű és műbecsű emlékeket is szerezni.

Ámbár tudom, hogy jelenleg a gypszöntvények alapjából nincsen ezen vállalatra költség, de a nm. miniszterium bizonyosan találni fog módot, miszerint ezen elodázhatlan kezdeményezésre a művészi alapból a szükséges összeg e czélra utalványoztassék. Igy nemcsak módot nyújtanánk arra, hogy formatorunknak alkalma legyen szerzett ügyességét intézetünk érdekében tettleg érvényesíteni, *de nyerni fognánk egy uj, valóban nemzeti emlékosztályt is, mely az idegenekben tiszteletet, hazánkfiaiban pedig kegyeletet és kiméletet fogna nemzeti ős hagyományaink iránt eredményezni !* Dr. Rómer.

Évi jelentés
a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának 1874-dik évi működéséről.

(Vége.)

A m. é. május hó 29-én tartott rendkivüli ülésben előadó beterjesztette okadatolt indítványát, mely szerint a sz. fehérvári püspöki szék megürülése alatt felhasználni lehetne az alkalmat a sz. Istvánféle templom alapzatának eddig még meg nem vizsgált, a püspöki udvaron fekvő részének feltakarítására. A bizottság ezen indítványt pártolólag felterjesztvén, a v. és közokt. miniszter az ásatási engedélyt megadta és az erre szükséges pénzt utalványozta. Az ásatás aug. 16-án megkezdetett és nov. 7-én befejeztetett az előadó vezetése alatt. Zalay Alajos állami főmernök bizatott meg a keresett kimutatás elkészítésével, a Knöbl József épitészszel és vállalkozóval kötött szerződés értelmében. Előadó tüzetes jelentéseiben, melyekhez helyszinelési terv volt mellékelve, a minisztériumot az ásatások eredményéről tudósította, valamint nagyjában bizottságunkat is. Az ásatások keletről nyugatra terjedtek a püspöki udvaron a püspöki lak keleti falának mintegy nyolcz ölnyi távolságáig, keletfelé csaknem a hajdani városfalig, északfelé az udvarnak hársfa soráig. Feltakaríttatott a templomnak e területen fekvő egész alapzata, egy keleti részéhez csatlakozó erőd-toronyé és több északi hosszfalához támaszkodó helyiségé; feltakaríttatott végre a templomtól elválasztva és keletfelé fekvő Mátyás király sirkápolnájának alapzata. Az eredmény átalán a jogosult reménynek nem felelt meg; mert itt a pusztítás sokkal nagyobbnak találtatott mint az utczán fekvő rom részén: azonban a jelenlegihez hozzávéve az 1862-ki ásatás tapasztalását, mindkettő most már tökéletesen megismerteti velünk e királyi templomnak épitészeti elrendezését és a királyi sirok elhelyezésénél követett rendszert. Ha ki nem pusztított magános sirokat találni akarunk, az ásatást folytatni kell a püspöki lak felé s ha sz. István bazilikájával teljesen meg akarunk ismerkedni, ásnunk kell a várostéren; mert a bazilika, minden valószinűség-

gel csak ott érte nyugati végét, melyhez hihetőleg előudvar csatlakozott, s ennek nyugati oldalán állott lehetőleg a királyi palota.

Zsigmondy b. mérnök jelentésére, hogy a fővárosi épitkezési szabályzat épen tárgyalás alatt levén, abba egy a régi emlékek épen tartására vonatkozó pontot lehetne felvenni : indítványozó e pont szerkesztésével megbizatván, foganatosítására a miniszterium felkéretett.

Levelezőink részéről beküldettek a következő lajstromok, törzsivek és rajzok.

Vajdovszky János, szepes-olaszi plébános beküldte Szepesmegyének és részben Árva- és Liptómegyének régi épitészeti emlékének lajstromát (egészben 100 számmal). Ezen lajstrom közzé van téve az 1874-ik évi »Archaeologiai Értesítő« 7- és 8-ik számában.

Myskovszky Victor, tanár a kassai főreáltanodában, küldött a kassai székes-egyházról, a sz. Mihály-kapolnáról, a domonkos zárda s a bártfai parochialis templomról, városházról s egy emlékoszlopról, továbbá a lőcsei városházról, lőcsei parochiális, szepes-váralyai székesegyházról, kis-szebeni parochialis, a késmárki parochiális, eperjesi parochiális, csetneki evangel. templomról, andrásvágási orosz fatemplomról, a zborói, hervartói, bárczai, pető-szinyei, geczelfalvi és zsegrai templomokról szóló törzsiveket és rajzokat (27 táblát s több fényképet). A rajzok 300 o. ért. frttal honoráltattak. Azon kivűl Myskovszky küldött jelentést a kassai dom állapotáról, melynek következtében megkéretett a miniszter egy vizsgáló szakbizottság kiküldésére.

Jedlicska Pál, istvánfalvi plébános, küldött a detzekői, éleskői, lancsári, istvánfalvi és csesztei templomról törzsiveket, úgyszintén a detzekői, szomolyai és jókői várakról, 22 szinezett tábla kiséretében; a táblák, kezdőnek műve levén, inkább buzdításúl 50 o. ért. frttal honoráltattak.

Still Pál, lőcsei plébános és prépost a lőcsei plébánia-templom és a szepes-szombathi r. kath. templomról szóló két törzsivet több melléklettel küldött.

Drahotuszky Ferencz, nyitrai czimzetes kanonok beküldte

Skalka apátságának és Budetin várának leirását négy rajz kiséretében.

Gózon Imre, ref. tanitó, küldött törzsiveket a tótlaki, muraszombati, tissinai, pertócsai, úgy lendvai, felső-lendvai, petróczi, borcsai és hodosi templomokról.

Lipp Vilmos, szombathelyi gymnasiumi tanár, beküldte a szombathelyi székesegyház ujabb frescóinak photographiáit és a mariafalvi régi templomnak fényképét.

Manger Péter spalatoi káptalani tag, a spalatoi műemlékekre vonatkozó ujabb adatokat küldött.

Geduly Ferencz, titkár beadja a béri és dengelegi templomról szóló törzsivet.

Erdélyből több rendbeli törzsivek érkeztek Teutsch ev. superintendens révén; ugyanis aug. 15. egy törzsiv a vingardi (Weingart) templomról, továbbá a prázsmáriról (Tartlau) alaprajzával, végre a szász-sebesiről igen csínos, Gerger Mór rajztanitó által készített rajzokkal. M. é. decz. hó 29-én uj szállitmány érkezett Teutsch superintendens részéről, 52 többnyire erdélyi ev. szász templom leirását adván ugyanannyi törzsiven (van azok közt magyar ajkúak temploma is). E szállitmány a bizottságnak még nincsen bemutatva.

A bizottság uj levelezőinek kineveztettek az april 16-iki ülés ajánlatára (Rómer b. t indítványára) Dr. Novák Sándor, tanfelügyelő Pakson; Szász Károly, segédlelkész Dunapentelén; Károly János, esperes Tétényben; Kereskényi Gyula, plébános Érden és Vásárhelyi Imre Szomoron (u. p. Zsámbék). Pulszky Ferencz indítványára és az oct. 15-iki ülés ajánlatára kineveztetett Badányi Mátyás, tótfalusi birtokos a Szepességen.

Miután az eredetileg kinevezett levelezők nehánya a tőlök várt küldeményekkel eddig késtek, Hegedűs Candid biz. tag az april hó 16-án tartott ülésben a késedelmezőkhez azon kérdést teendőnek inditványozta, akarják e küldeményeikkel a bizottság munkálkodását és eredményét elősegiteni. Ezen ujabb felszólításra a következők küldtek igenlő választ:

Seivert Gusztáv (Nagy-Szeben), Blümelhuber Ferencz (Esztergam), Bubics Ede földbirtokos Lukácsházán (Vas m.) s kanonok (Bécsben), Tomsich Mátyás (Kalocsa), Paur Iván (Sopron), Knöpfler Vilmos (Maros-Vásárhely), Rónay Lajos

(csongrádi főispán), Paulinyi-Tót Vilmos (Liptó-Sz.-Miklós), Méry Ágost benczéstanár (Komáromban), Ormós Zsigmond (temesi főispán), Walner Dániel plébános (Olaszfalu Erdélyben) és Szathmáry Elek kolozsvári hites becsűs. Az igenlő levelek az oct. 15-én tartott ülésben felolvastattak.

Daczára annak, hogy m. évben több törzsiv küldetett be mint harmadéve, továbbá, hogy a levelezők száma szaporodott és a régibbek közt többen közreműködésöket ujolag megigérték; a titkár, midőn az emlékeknek eddig elkészitett lajstromrészét a deczemberi ülésnek bemutatá, mégis kénytelen volt megjegyezni, hogy a felirt emlékek több mint feléről (legalább 400-ról) tüzetesebb tudomásunk nincsen. Mire Hegedűs Candid b. t. indítványozza, miszerint, hogy hazánk műemlékeiről tüzetesebb tudomást nyerhessünk, szükséges leend szakférfiakat magából a bizottságból és azon kivűl állókat is kiküldeni, kik a még eléggé nem ismert vidékeket bejárva, műemlékeikről hiteles jelentést tegyenek. Az indítvány egyhangulag elfogadtatván: Henszlmann Imre, Rómer Flóris, Schulek Frigyes és Steindl Imre neveztettek ki albizottsági tagokúl oly czélból, hogy ha majd Geduly titkár, a lajstrom több még hiányos részét kiegészítendi, jelöljék ki a legelőször is beutazandó vidékeket és az oda küldendő szakférfiakat, végre készitsenek azok számára utasítást, hogy a bizottság egyöntetű munkát nyerhessen.

Csak ez uton remélhető, hogy a bizottság egyik főczélját elérhesse és a még fennmaradt emlékek és azoknak földtani összefüggését hova hamarább megismerhesse és lajstromukat elkészithesse. Ily lajstromzáshoz másutt is sok év kellett, annál inkább nálunk, részint mivel emlékeink kevésbbé ismeretesek, részint mivel kevesebb nálunk a szakértő is, azok szaporitására pedig évek kivántatnak. Ars longa vita brevis.

Kelt Buda-Pesten, 1874. decz. hó 31-én.

Dr. Henszlmann,
bizottsági előadó.

Jelentés az északi tartományokba tett tudományos kirándulásról.

(Olvastatott a magy. tud. Akadémia 1874-dik évi nov. 2-án tartott osztályülésében.)

(Folyt.)

Ha már *Kiew* számos, zöld és aranyozott kupolás templomaival és gyönyörű berkek közt fekvő klastromaival sajátságos benyomást tesz az idegenre, bár részletenkinti európaias főbb utczája és nagyszerű terv szerint kimért, de csak egyes ujabb épitmények által jelzett mellékutczái által, keleties jellegétől lassankint megfosztatik, úgy *Moszkva* lehetetlen, hogy nagyszerűségével a nézőt bámulatra ne ragadja, főleg ha valamely emelkedettebb helyről, például a *Paschkowsky*-muzeum tornyából mindezeket szép, verőfényes napon élvezheti. Meg van e látvány által lepetve a laicus is, a régész pedig nem fogja eléggé csodálhatni azon bizarr izlést a régibb építmények külsőjén, a várnak és templomoknak számnélküli tornyain és aranyban fénylő kupoláin.

Filimonow György párisi biztostársam, a régészeti muzeum főnöke, volt szakértő vezetőm. Mint az »*Oruzsenaja Palata*« vagyis a czári kincstárnak egyik tisztje, bevezetett azon nagyszerű termekbe, melyek által az czeregyéji kincsházakba áthelyezve vélné magát a látogató. A koronák és trónok fényes terme; az arany és ezüst asztali készletek nagyszerű csarnoka elkábitottak volna, ha az egyik szögletben diadaljelül össze foglalt 64 honvédzászlónk látására e mámorból föl nem ébredek — és a fegyverek termébe nem sietek. Itten Báthory István kardja, egy magyar puska a XVIII. századból, és *Nagy Lajos* királyunk képzelményes arczképe érdekeltek; a felállított minták, régi kocsik, szánok, nyergek, lószerszámok stb. többnyire »a valóban Nagy Péterre« emlékeztetnek és ezen szempontból figyelemre méltók.

A *Kreml* kiterjedésre nézve középszerű, de gazdagságra páratlan templomai, melyek egyikében a czárok koronáztatnak, a másik kettőben pedig megeskettetnek és temetkeznek, már saját byzanti belszerkezetük által meglepik a nyugati vándort,

bámulását pedig felébresztik tömör aranyozott ezüst dombormíves tábláik által, melyek a falak alját ölnyire födik, aranyháttérű sötét festményeikkel, vert ezüstből készült aranyozott zászlóikkal, százágú ezüst gyertya-koronáikkal, arany- és gyöngyműves koporsótakaróikkal stb.

Mindezen vakitó kincsek, mindenkor, mindenki által láthatók; de szíves vezetőm, mint császári tisztviselő által, sikerült az emlitett három egyház úgynevezett kincstáraiba is belépnem és a nevezetes arany-, ezüst-, gyöngy- és hegyijegecz remekeket közelről látnom, saját kezeimmel érintenem.

Ezen kincset csak megközelítőleg is leirni akarni, egyszeri látás után, vakmerőség lenne, s ehhez a drága fémeknek és köveknek, mint ilyeneknek, egészen más felfogása szükségeltetnék. Az úgynevezett *patriarchai* kincs, mely mai napon a *synodusé*, két nagyobb teremben magában foglalja az orosz főpapok díszruháit, melyek némelyike gyöngyökkel hímezve, mázsánál többet nyom. Ezen ruhák nemcsak drágaságuk, de régiségük miatt is érdekesek, nem is emlitvén, hogy vallási szempontból, mint szentek hirében kimúlt érsekek emlékei.

A kereszteknek, gyűrüknek, könyveknek, pásztorbotoknak, patriarchai koronáknak, kiváltképen pedig a drágafémű poharaknak és kelyheknek gyüjteményeiből egy ország főpapjait gazdagon lehetne ellátni; a vizszentelésre szükséges nagy kádak pedig tiszta ezüstből valók és aranyozvák.

Mindezen drága készletek megvannak kisebb-nagyobb számmal, de mindenütt bőségben, a három czári templomban is, csakhogy itt az egyes tárgyakat, főleg a régi zománczokat tüzetesebben szemlélhettem.

Hogy ezeknek láttára vagy olvasására az orosz népnek saját maga fenségéről és hatalmáról milyen fogalmai lehetnek, kiki maga elgondolhatja, holott a nép a drágaságok fényét, kiterjedését, súlyát veti inkább a latba, mint művészi becsét, izlésteljes remek voltát, bár ezen tekintetben is sokat láttam, mi régészeti szempontból fölötte érdekelt.

Ajánlották a Moszkvához közel fekvő, Sz. háromságról nevezett, gazdag, troitzkoi kolostor látogatását és kincseinek megszemlélését; de a fővárosi mesés kincstárak látása által szemem már annyira tompult a sok fénytől, a többnyire egy-

forma művektől lelkem annyira túl volt terhelve, hogy ujabb benyomásokkal ezen emlékeket nem akartam háttérbe szoritani és akármiképen gyengíteni.

A moszkvai *műipar-muzeum* is sokat tartalmaz, mi a régészre nézve fölötte érdekes. A mit a tulajdonképen nemzeti művészetből akár épen, akár darabokban, akár eredetiben, akár gypszöntvényekben még meg lehetett menteni, az itt mind el van rendezve, és magában ezen intézetben alapitott iskolákban és műtermekben feldolgozzák azt a régi orosz izlés fenntartására, mire maga a kormány is tetemes áldozatokat hoz. Leginkább tetszettek azon számos szövetek és himzések, melyek tagadhatatlanúl a mi szláv hazánkfiainál is színre és izlésre nézve feltalálhatók; főleg az tünt fel, hogy a typicus páva és a tulipán-alakú virágmotivumok itt oly gyakran kerülnek elő. Nevezetes pedig az, hogy a mit kárpátaljai tótjaink himzésein és pedig 200 esztendősökön is, eddig kétfejű német birodalmi sasnak tartottam, Oroszországban mint orosz birodalmi kétfejű sas alkalmaztatik a hímzett vásznakon és szöveteken is.

A kicsided fafaragásban, a zománczozásban és a falaknak mázos, sokszinű lapok által való díszitésében még fenn van a régi izlés, és a kellő támogatás által ujra feléled és terjed. Láttuk Bécsben, mily diadalt vívtak ki maguknak az orosz aranyművészet és a régi byzancziakat megközelitő majczművek! — Ime itt van egyik módja a nemzeti izléssel a nemzeti érzést is felkölteni, támogatni, szilárditani!

Azok után, miket már a *kiewi* kiállitáson láttam, alig várhattam meg, hogy a *Paschkowszky*-palota második emeletében elhelyezett régészeti tárlatot lássam, miután annak könyvtárát, kép- és ethnographiai nagyszerű gyüjteményeit megnéztem.

A régiségek tárában sajnáltam, hogy a tárgyak, melyek nagyrészt leletek szerint vannak összeállitva, még rendszeres, okadatolt lajstrommal nem birnak. — A mint már a kiewi mutatványok után gyanithattam, itt is azt vártam, hogy az egyes tárgyak, melyek a m. n. muzeum tárgyaihoz egészen hasonlók, igen számos példányban fognak előfordulni. És ez valóban úgy is volt; mert a holdalakú, csipkézett, kisebb-nagyobb függők; a kétszeresen, háromszorosan, majd kötél-

szerüen, majd reczézetesen font, vagy lemezes, de széles kar- és nyakpereczek, és a lovak lábaira való karikák; a szíjak aranyos hüvelyei és díszlemezei, a szivalakú ezüst, középükön aranyozott csörgő-pléhek, a sajátságos csatok és gombok, a vas gyilkok kosszarv-alakú markolatvégekkel, mind hasonlitanak azon sírmellékletekhez, melyeket nálunk Pilinben, a benei pusztán, a verebi lovagnál stb. találtak, és ezen vitézeknek az altái vidékről való idejöttüket bizonyitják!

Milyen kár, hogy mindazok, kik a magyarok ősi székhelyeit keresték és keresik, csak egyedül az annyira változó nyelvrokonság kikutatása után indulnak, a sokkal állandóbb népfaji régiségeket pedig, melyek izlése évezredeken át a népeknél fennmarad, oly kevésbe veszik, miszerint elindultuk előtt ebbeli kincseinket nem is tanulmányozzák!

Szó nélkül nem lehet e helyen hagynom, azon, fából gyönyörűen és meglepően hiven faragott ló, teve és csodaállatokat, melyek mind finom arany lemezekkel bevonva, díszöltönyökre voltak varrva, és a paradiszkai sivatagokban, még pedig nagy számmal találtattak.

Ezeket kiegészítik a vas-fegyver, lószerszám, házieszköz, ásók és szántóvasak maradványai, melyeket szintén a keleti sivatagokban (Steppen) ástak ki.

Eme tárgyaknak, melyek nagyrészt Szibériából kerültek eme muzeumba, a Magyarországban találtakkal való hasonlatosságára már Pallas figyelmeztetett az Acta Academiae Scientiarum Petropolitanae 1780. második részében, mely 1784-ben lett kinyomatva, ezen czim alatt : Reflexions sur les anciens travaux de mines qu'on trouve en Siberie et sur leurs rapports avec ceux de Hongrie, qui se distinguent des travaux romains. Memoire destiné à la séance que l'académie imperiale des sciences préparoit pour Mr. le Comte de Falkenstein, par Mr. Pallas.

Midőn régészeti téren *Pétervár* emlittetik, e név mellett azonnal az »Eremitage« eszméje is felébred. E pompás, nagy kiterjedésű fejedelmi székhelyen, minden ujabb korú; a mi a régészt érdekelheti, azon fényes — nem muzeumban, hanem márvány palotában, van felállitva, mely a czári épitményeknek kiegészitő részét teszi. Nem szólok itten a régi szobor-, dísz-

edény-, képcsarnokokról, nem azon emlékszerű folyosóról, melyen nemzeti kegyelettel Nagy Péter hagyományából még házi eszközei is őriztetnek, ezeket is átfutottam és megtekintettem ugyan; — hanem legnagyobb figyelmemet az orosz kormány tetemes összegein felásott krimi és szittya maradványok kötötték le, melyek közt az elsők a görög gyarmati remek, aranyban gazdag, művészetre alig elérhető halotti mellékletek tündökölnek, mig emezek közt a keleties ízlés drága fémekben való pazarlás és saját muzeumunkban is előforduló népvándorláskori tárgyakkal való rokonság azonnal szembe ötlik. Nem ismerem a british-muzeum drága-fémkészleteit ezen korszakból, de Európa többi muzeumaiban, a gazdag dán és svéd gyűjteményeket sem vévén ki, alig hiszem, hogy mindnyájan annyi kincset képesek lennének felmutatni, mint a mennyi ezen, valóban császári, muzeum földszinti termeiben fel van halmozva.

Egyes tárgyakra itten kiterjeszkedni annyi lenne, mint az egésznek értékét csorbitani; a m. tudományos Akadémia különben is birja ezen műtárlat gyöngyeit fényes kiadásban, és igy ezeknek forgatása által az érdeklődők az Eremitage kincseit szintén élvezhetik. Egyet sajnáltam: hogy a franczia katalogus egészen elfogyott, az oroszban pedig csak bajosan tudok eligazodni.

A rokon *finnekkel* is akarván megismerkedni, szeptember 10-én *Franks August*, british-muzeumi régészet-osztályi főnökkel *Helsingforsba* utaztunk, hogy ottan ezen ország legszakavatottabb férfia *Aspelin* úr vezetése mellett a finn régiségeket szemlélhessük.

A fejlődő, páratlan szép fekvésű fővárosban díszes téren fekszik azon új vegytani épület, melynek felső emeletében a régiségek őriztetnek. Felötlött a: »Tobaksrökning år, hår icke tillåten«, mely egyértelmű a Sorbonne-ban szintén olvasható: »ici on ne fume pas«-val, mi azon nemzetek a tudomány templomai iránti tiszteletéről eléggé tanuskodik!— Felötlöttek a dülényes, középett a nyél számára lyukakkal ellátott kőkalapácsok, a félhold-élű kőgyalúk, a díszlemezeinkhez hasonló ékességek, gyűrűk, ezüst nyakpereczek, a szibériai lóalakú, sodronyból font és apró csörgőkkel ellátott kapcsok, a sok tárgy, mely

ugyanazon rosz, feketés ezüstből készült, melyből nekünk is egész sorozataink vannak, a vas kardok és gyilkok stb.

Ezen gyűjtemény is rendezésre és egy szaklajstromra vár, mely az átalános áttekintetet és a tanulmányozást könnyebbiteni fogja.

A finn tengeröblön át szeptember 12-én *Revalba* érkeztem, hogy a keleti tengerparti ősrégi városok muzeumaiban, ezeknek jellemző maradványait vizsgálhassam. Már maguk e középkori, hajdan gazdag kereskedemi városok, nagyszerű templomaikkal, városházaikkal, tőzsdéikkel, szűk görbe utczáikkal és keskeny, magas, rendetlen ablakú házaikkal, sajátságosan hatnak a regiségbuvárra, ki csak akkor veszi észre, hogy nem a XV—XVII-ik századba van visszahelyezve, midőn ezen épitmény-múmiák közt a sima homlokú, nagyobb ablakú fehéritett vagy világosan színezett kaszárnyaszerű lakokat, és az utczán divatszerűen öltözött lakókat észre veszi.

Reval muzeuma természettudományi és régészeti osztályból áll és a városhoz és annak vidékéhez képest elég gazdagnak tekinthető, és pedig azért, mivel a tengerparti leletekben Dorpattal, Rigával , Mitauval stb. osztozik. A mit ezen gyüjteményekben mindjárt első pillantásra észrevettem, az, hogy Revaltól Danczkáig a régészeti tárgyak némi egyöntetűséggel birnak, mi arról tanuskodik, hogy bizonyos korban ezen vidéknek egy izlése, egy kifejlett műzeti iránya volt; hogy e tárgyak már azért is, mivel a bronzeszközök, nem mint a régibb időben látható, karczolt vonásokkal vannak ékesitve, hanem ponczokkal a felületre ütve, mi későbbi késztültükről, mint hiszem, tanuskodik, és mi igen érthetővé lesz az által, ha meggondoljuk, mily későn tértek lakóik át a keresztény hitre, vagyis mily sokáig tarták meg aránylag Európa többi nemzeteihez képest a pogány szokásokat és azoknak vallási kifolyásait, t. i. a temetéseket is; továbbá észrevettem, hogy míg nálunk csak ujabb időben kezdjük az okszerű ásatásokat, a tárgyaknak leletek szerinti összeállítását, ezen muzeumokban rendesen az együttlét a kirakatokban is megtartatik, mi által a korszakok fejlődése is könnyebben áttekinthetővé lészen.

Ezt egyátalán előre bocsátva, azon szakbarátoknak, kik a kelet-tengerparti régiségeket akarnák bővebben tanulmá-

nyozni, Cruse és Baer atlaszait ajánlhatom segédkönyvekűl, minthogy ezekben mindazt megtalálandják, mit itten elszórva, sokszor számos példányokban a muzeumok birnak.

Revalba visszatérőleg itten feltüntek a sodronyból font és tekercses lemezekben végződő bronz-övek, az ezüst sodronyokból font izléses nyakkarikák, az apró lemezekkel és csörgővel feldíszitett bronznyakperecz, a csonkitott szögletű gyöngyökből készült nyakravaló, egy dülényvégű bronzkulcs, mely fogantyúján és áttört szakállán karikákkal bir, alkalmasint csörgők alkalmazására; egy monorú, a skandináv melltűk fajából való kapocs; négyszögű sodronyból készült ezüst tekercses karvéd, szíjak díszitésére való ezüst áttört lemezek, vas keltek, és monorú kardgombok stb. stb.

Revalból nem levén *Rigába* mindennapi közlekedés, de a tengeri betegség elkerülése végett is, Gatschina-Dünaburgon át kellett ezen utóbbi városba utaznom. Dorpátot, mivel úgy is már szűkre mért szünnapi időmből nehány napot vesztettem volna, jelenleg, bár sajnálattal, elkerültem. Annál örvendetesb lett az egykori szabad kereskedelmi városban meglepetésem, midőn annak régészeti osztályát, aránylag igen csekély helyre szoritva, t. i. két nagyobb szekrénybe, melyek mélyében azonban igen elmésen forgatható táblák vannak alkalmazva,— láthattam.

Itt vettem először észre a karpereczek és nyakkarikák azon különös záradékát, mely az egyszerű vastagabb sodronyoknál a végekre alkalmazott kúpok által történik, úgy hogy ezek egymásba akasztatnak; a három sodronyból fontaknál pedig az által, hogy egyik végükön három kúp áll fel, míg a másik végén két sodrony el van vágva és a harmadikon fennálló kúp az ellenkező oldalon lévő közé alkalmaztatik. — Feltünők még a bronz hajtűk, melyek rendesen keresztvirág-végűek és ezen díszitmény alatt karikákkal is vannak ellátva, hogy a hajhoz erősittethessenek.

A különféle csörgő pléhek, lógó díszitmények közt sok a ló, madár és kacskaring; ezek többnyire apró karikákkal, középett ponttal vannak czifrázva; egy hosszú lánczra kötött fityelék azonban feltünt, mert az egy monorú lemezből áll; mely két végén háromszögűen ki van vágva, és ezen vágányok

felsején van a karika, melyen lóg, alsóján egy karikára fűzött csörgő, a két széle pedig mélyen be van vágva, úgy hogy ezen fogai miatt kettős fésünek tartottam. Van ilyen díszitmény más helyeken is, és a krakói muzeumban is őriznek egyet.

Ha még egyátalán a madárcsőr-fokú hosszú vasszekerczéket, igen hosszú, majd lándzsa-alakú szántóvasat, a sarlókat, ollókat, hármas gombú, egyenes rúdú, és a dülénygombú félhold rúdú és liliomlevél-alakú kardokat emlitem, továbbá megjegyzem, hogy az egyszerü *réz*-szekerczéket, melyek nálunk is meg vannak és a zágrábi muzeumban, mint egyedüli rézszerszámok nagy mennyiségben láthatók, itt is vannak képviselve, csak hiányos képét festettem ezen becses gyüjteménynek, melyről sajnálattal kell megjegyeznem, hogy szaklajstrom hiányában szenved.

Rigahoz Mitau csak egy-két vasuti állomásnyira esik, és mégis ezen városkának is van tudományos egylete és muzeuma. Ebben, mely a természettudományi táron kivül képeket is foglal magában, feltünik egy a földön álló, mert a falon el nem térő pompás keretü kép, melyen azonnal az előtérben látható, magyaros fogatú paraszt-szekér feltünt, és melyen hazánk történetének egyik szomorú jelenetére, a világosvári fegyverletételre ismertem.

A roppant terjedelmü kereten alul jobbra egy orosz katona ül, balra lesütött fővel puskáját görcsös marokkal átkarolva a boszús honvéd. A keret közepén felül van a czár monogrammja, H = Nikolaus I-us, alól középett egy orosz vértes, és egy orosz huszár tartják Rüdiger tábornoknak, kinek az egész szentelve volt, czímerét; az alsó jobb szögletben Ausztria, a balon Magyarország czímere látható. A festő neve Smokowki, a kép pedig 1850-ben készült. Műészi, valamint arczképi tekintetből nem tartozik a remekek közé.

A bronztárgyak a többi balti tengervidékiekhez hasonlók; feltüntek a kézíjalakú fibulák, melyeken egyes sodrony a pattantó húrt képviseli, és a ruganyos tekercseket széjjel tartja. Egyik koponya körül koronaszerűleg három sor bronztekercs van alkalmazva, melyeket eddig ujjgyűrüknek tartottunk. — Fölötte érdekesek a mi bronzeszközeinket utánzó vas keltek, sarlókések, kalapácsok, vésük, szekerczék, lándzsacsúcsok, a

mieinkhez hasonló kardok, a bunkós végű karpereczek, fésüs oldalu fityegők, csörgő helyett kereszttel díszesitve stb. stb.

Königsbergben két régészeti egylet és két régészeti muzeum is van. Az egyik régiebb a »Prussia« terjedelmesebb, tágabb gyűjteménynyel bir sok sajátságos darabbal, mint a tekercses tűvel zárt kartekercscsel, a több növekvő karikából alkotott nyakvérttel, különféle idomú fibulákkal, kosszarv markolatvégű kardokkal, de nagyon érdekes vastárgyakkal is, t. i. régies sarkantyúkkal, csörgőkkel díszitett figyegőkkel, kerek-gombú, holdalakú markolatkereszttel ellátott kardokkal stb. Arany tárgyak itten ritkák, és épen jelenlétemben vették az első nagyobb arany ékességet.

A természettudomány-gazdászati intézet inkább anthropologiai szempontból gyűjt, és ámbár ujabb a tára, mégis szép leletekkel, melyek együttesen felállittatnak, gyarapodik.

Vannak az országos levéltárban is régiségek, melyeket azonban nyilvánosan nem mutatják.

Marienburgban ősrégészeti szempontból Dr. Marschall magángyűjteményét szemléltem és egyes arcz-vedreken (Gesichtsurnen) kivűl, milyent a königsbergi Archivum is bir, sajátságos alakú sarkantyút, arany függőt és borostyánkő apróságokat, melyek kalapácsok, szekerczék és agyagsúlyok (?) utánzásai, csínos ezüst filigran ékességeket is találtam.

Ezen vidéken utolsó volt a *danczkai* muzeum. A füles palstabok, az üres, terjedelmes lemezkarpereczek, a fémdülényes kalapácsok, szarvasagancsból készült gyalúk, vas lapátok, kardok, ezüstös gyöngyű fibulák, különféle borostyánkő tárgyak és végre a feltünő arcz-edények, mind érdemesek, hogy az ősrégészet barátja figyelemmel megszemlélje.

Posenbe hiába fáradván, végre *Krakóba* érkeztem, hogy e régi város két régiségtárát tanulmányozzam. Vezetőm *Uminski* Péter úr volt, kinek rendkivüli fáradozásai után sikerült, az illető őr távolléte miatt az egyetem érdekes és nagyobb gyűjteményét megláthatnom.

Itten találtam alakjainkat a keltekben, palstabokban, kar- és kézpereczekben, itten láttam egy bronzedényt, mely a muzeumunkbeli edény tökéletes hasonmása, itt a kerekgombú nagy vaskardot, rézbaltát, wallaskát, borostyánkő gyűrűket,

melyek a sabariaiakhoz hasonlitanak, ezüst függőket, bronz fityegőket stb.; de vannak lemez-fibulák, melyek kerek lapban végződnek, karika-nyakvértek stb.

(Vége következik.)

Dr. Rómer.

Archaeologiai levelek.

II.

Azt kivánja kegyed, tisztelt barátom, hogy római régészeti dolgokról egyetmást irjak. Szivesen teljesitem kivánatát s csak azt sajnálom, hogy több időm nincs. A sok látni valótól s a már látottaktól gyakran fejem is szédül. Elhiszi, ha elmondom, mit láttam, mit tettem az édes kevés a 10 héten át, melyet itt Rómában töltöttem. Elhiszi annál inkább, mert őszintén megvallom, hogy a fölsorolandó gyűjteményeket s emlékeket távolról sem nézhettem s tanulmányozhattam oly behatóan, mint kellett volna, azaz mint *kellene*. Mert, hogy a mennyi tőlem kitelt, annyit megtettem, e puszta jegyzékből is megtudhatja. Első és fődolgom volt a vatikani gyűjteményekkel megismerkedni. Eljártam tehát vagy harminczszor a *Vatikán* tengernyi tárlataiba: ezek a *Braccio nuovo, Chiaramonti, Pio Clementino, Museo Gregoriano etrusco* s a vatikáni könyvtár melletti gyűjteményekbe (*Museo christiano* és *Museo pagano*). A vatikáni éremgyűjteményt nem láttam s talán nem is fogom látni, hacsak nem lesznek különös kegyességgel irántam. Vajmi ritkán jut abba valaki! Mint hallom az oka az, hogy egyszer derekasan meglopták, s azóta minden tudóst tolvajnak néznek. Különben úgy tudom, hogy a numismatica itt Rómában oly parlagon hever, mint talán sehol egyebütt. Privát gyűjteménynek eddig még hirét sem hallottam; pedig dr. Weilnak itteni tudós szaktársamnak, ki epigraphikus és numismatikus, csak kellene ilyesmikről valamit tudnia. De folytatom a jegyzéket. A pápának gazdag vatikáni kincsházain kivül még a Lateránban is vannak muzeumai: a szobrászati, classicakori gyűjtemény és a

felette érdekes keresztény muzeum. Ezekben is hárcm munkanapot töltöttem. Állami gyűjtemény csak egy van Rómában: a *Kircher*-féle muzeum (a palatinális muzeum, mely sziutén állami, igen csekély); ennek két évig nem volt ure. Egy pár hete, hogy interimalis őre jutott a római egyetem régiségtanára De Ruggiero személyében s azóta kezdték leltározni; a közönség, ki tudja, mikor fogja látni! Elmentem a tanárhoz és ez engedett valóságos olasz előzékenységgel három órát töltött teni — még elmegyek oda vagy kétszer. — Szólok a világhirű három magángyűjteményről. Leggazdagabb, de nem legérdekesebb a *Villa Albani*, most az olasz Rothschildnak Principe Torlonianak tulajdona. E villa minden héten egyszer s csakis oly időjáráskor áll nyitva, ha az eső nem lepi el sárral Róma classicus földét. Az Albani villa az ezret megközelitő számmal birja a régi szobrok seregét, mely el sem fér a három házban; nagy része künn áll a gyönyörű kert díszitésére. Az Albani máskép Torlouia-Albani gyűjtemény után számra legfontosabb a *Borghese*-gyűjtemény, mely közel négyszáz darabot számlál. The least but not the last említem a *Ludovisi* villát, mely kevés darabot tartalmaz ronda helyiségben, de ezek első rangú kincsek. A városban is egész serege van a szoborgyűjteményeknek, melyek részben nagy főurak dicstelen gazdálkodásának utolsó maradványai, részben nemes gyűjtemények, hanem az illető paloták udvaraiban, falaiban, lépcsőházaiban s verandáin elhelyezett appartinensei. Ily fajta gyűjtemények (csak az általam látottakról szólok, ki tudja mennyi van még?!) a *Barberini*- és a *Spada*-félék, ilyenek a *Guistiniani, Matthaei* és *Massimi* palotákban lévők. Azonban ne higyje azért soha, hogy az ilyféle holmik megvetendők; vannak ezen foszlányos tárlatokban első rangú műdarabok. Talán lesz még alkalmam ezekről érdemleg szólni. Más fajtájúak az *Agosto Castellani* és az *Allessandro Castellani*-féle gyűjtemények. Nem tudom, melyiké a pálma, mindkettő fölötte gazdag ó-, közép- és ujkori mindennemű apróbb művészeti tárgyakban, szándékom mindkettőt még alaposan megtekinteni s azután talán jut még alkalmam ezekről is szólni.

A magángyűjteményekből a *Doria-Pamphili*-félét csak mellesleg emlitem, mert sajnálkozásomra csak azt a részét lát-

hattam, mely a házon (befalazva) s a kertben találtatik; a casino belsejét most mindenféle mesteremberek tartják lefoglalva s azért el van zárva. Nincs is kilátásom, hogy bejussak, bár egy pár műtörténetileg érdekes szobor miatt — (például csak a pompejanus Apollo typusára hasonlító szobrot emlitem, a római renaissance korból, a 2-ik (?) századból; vd. ö. Overbeck Plastik II. k. 341 sk. ll.) — szerettem volna bejutni. Egy másik magángyűjteménybe azonban, mely, ha való a mit Beulé mond (Fouilles et découvertes I. k. 262 l.) a legnagyobbszerű magángyűjtemény Rómában, de mely a halandók előtt zár alatt tartatik, alapos kilátásom van bejutni. És pedig ugyanazon módon, mint bejutottam oda, hová behatni nagy ritkán sikerűl halandónak, értem a Massimi-palotában lévő discobolushoz. (Vsd. ö. Overbeck I. k. 189. l.) Az aranykulcs az öreg barone Visconti. Az ő ajtaját megnyitotta előttem Paar gróf, ki igen előzékeny irántam. Elmentem tehát hozzá s elmondtam, hogy mennyire becsülöm az ő nagy rokonát az Ennio Quirino Viscontit, hogy mennyire sajnosak most a régészeti viszonyok Rómában, s hogy mennyire tiszteletre méltó, hogy a rosz idők daczára is a két nagyuri család, a Torloniak s a Massimik kincseiket híven őrzik s nem adnak túl rajtuk, mig végre megvallottam, hogy mennyire szeretném, ha ő befolyását e két nagy családnál csekély személyiségemért latba vetné, és ajánló levelek alakjában hatalmas pártfogására engem méltatna. El kellett ezután mondanom, hogy mik vannak a mi muzeumunkban, s miután mindezt elmeséltem volt, szivélyesen elbocsátott és másnap meg volt a Massimi principenek szóló ajánló levél. A napokban meg lesz a másik is. A discobolt müncheni barátommal dr. Juliussal, ki kész örömmel ragadta meg a ritka alkalmat, hogy a myroni művészetnek ezen remekét élvezhesse, tegnap együtt háromnegyed órán át tetőtől talpig megvizsgáltuk, megjegyezéseinket a hely szinén leirtam, és barátom ma Brunnt tett észleleteinkről már is értesitette. Talán lesz még alkalmam a discobolusra is visszatérnem; csakhogy előbb ennek itt lévő egyéb másait is ujra át kell vizsgálnom. Kiváncsi vagyok a Torloniák tárlatára is, melyet itt lévő ifjabb német szaktársaim közül nem látott egy sem. Legfontosabb benne az etrusk falfestmény és imperialis, azaz szoborgyűjtemény, mely a kétszázat megköze-

líti és a fennemlitett Beulé szerint sokkal becsesebb a világhirű capitoliumi e nemű sorozatnál.

Ezek után befejezem a látott gyűjtemények sorát a capitoliumiakkal. Hányszor voltam e tárlatokban, nem tudom. Alig vannak száz lépésnyire házunk ajtajától és elképzelheti, hogy minden pillanatban átfutottam, kivált kezdetben, mikor még ingyen bejuthattam. Mintha előérzetem volt volna, hogy utóbb minden hétköznapi beléptemért én is, mikép minden egyéb halandó, ötven centesimit leszek kénytelen fizetni!

A fölsorolt gyűjtemények túlnyomóan szoborgyűjtemények; nem szóltam a föliratos galleriakról, melyek a Vatikánban, a Capitoliumban, a Lateránban léteznek. Ki tudná ezeket és a roppant sok föliratot, melyek a palazzokban, villákban, vignákban, kertekben, emlékeken, falakon stb. vannak csak megszámlálni is! Ki tudná? — bizony csak egyet tudnék s ez az öreg, örökké munkás papa Henzen (mint tudós körökben itt hivják). Ő tudja, hogy mennyi a dolga ezzel a sok fölirattal, melyeket ő van hivatva a »Corpus inscriptionum« számára összekeriteni. Kérdeztem őt minap, hogy mikor fog elkészülni ez óriási munkával? »Tudják az istenek,« volt a felelete és »soha« teszem hozzá én »a világ végéig«. Mert Róma emlékekben oly óriási bőségű földje nem fogja soha pihentetni se a régészeket, se az epigraphikusokat, és mindig ujra és ujra fog additamenta nyujtani, ha mindnyájunkat és késő utódainkat is elfogta lepni a föld pora. — Mit tevő voltam én szemben e rengeteg epigraphikus anyaggal? Ha Rómában meg nem akartam őszülni, mint a tiszteletre méltó kedves öreg Henzen, ki huszonkilencz éve csak Rómavárosi és Róma környékebeli föliratok közt él, ki azokra ébred és azokkal lép nyugalomra: akkor határt kellett szabnom betűfaló vágyomnak. De hogyan? Ime, mentő angyalom volt Henzen, ki november elején kezdte epigraphikus magyarázatait a capitoliumi muzeumban, és azokat azóta minden héten hétfőn egytől háromig a fiatal tudósok számára megtartja. Eljárok az ő »giri«-ire és élvezettel tapasztalom, mint tudja ő gyönyörű tapintattal és practikus módszerével a laikusokat is, kik közöttünk vannak, e száraznak látszó studiummal megbarátkoztatni és a capitoliumi tanulságos föliratsorozaton a római köz- és magán- institutiókat előttünk föltárni. Nem lévén spe-

ciális czélom történeti kutatásokra anyagot gyűjteni, az epigraphika tekintetében tehát arra szoritkoztam, hogy Henzentől eltanuljam, mint kelljen epigraphikát előadni. Mindezek azonban nem töltötték ki időmet. Jutott még elég idő interviewkra. Értem azon látogatásokat, melyeket a miniszteriumban, a római ásatások főintendansánál Commendatore Rosaval, az egyetemi régiségtanárral, az Instituto vezetőinél stb. kellett tennem, hogy azon adatokat összegyűjtsem, melyek csak személyes informatiok utján gyűjthetők. Jutott továbbá idő arra, hogy az Instituto könyvtárában az olasz szakirodalommal is megismerkedjem, hogy a kincslelet dolgában egyet-mást följegyezhessek magamnak, hogy néha-néha egy szakkönyvet is fogjak kezembe, s hogy a római topographiával annyira-mennyire megismerkedjem. Végre jutott idő arra is, hogy a római emlékeket, minők Róma első gyenge ifjukorától egészen a későbbi császári idők végső elgyengüléseig (minden korszakon át) — vannak, megtekintsem és jutott végrearra idő, hogy Róma falain túllépve a via Appian, Frascatiban, Tivoliban és Hadrianus tiburi villájában, Albanoban és másfelé, az ősrégi Cervetriben kószáljak.

Róma, 1875. Január 21.

Dr. Hampel József.

IRODALOM.

II.

Beszterczebánya városa müveltségtörténeti vázlata, *Ipolyi Arnold beszterczebányai püspöktől. Előadva a magyar történelmi társulatnak Beszterczebányán 1874. aug. 20-án tartott nagygyülésén. Budapest, nyomatott az Athenaeum nyomdájában. 1874.* Nyolcz. rét. 123. l. (Külön nyomat a »Századok«-ból.)

Midőn a fenntebbi czim alatt megjelent terjedelmes monographiát ezennel ismertetni óhajtjuk, *kettős* czélt tartunk szem előtt.

Egyrészt magának a műnek szorosan vett *régészeti* részleteit kivánjuk szakbarátainknak bemutatni; másrészt pedig

szeretnők hazai iróinkat figyelmeztetni, hogy hasonló vállalatoknál minő minta után induljanak.

Régészeti szempontból e mű az összehasonlító és következtető nyomozás gazdag eredményeit tárja elénk, *történetirodalmi* tekintetben pedig valódi mintaképet képez. Összeforrasztja a régészeti momentumot a történelmivel, s ez által a leggyakorlatibb bizonyitékát adja a két tudományág együvévalóságának.

Egyediratainak szerkesztésében eddig tulnyomólag ép azt tapasztaltuk, hogy iróik azokban a szorosan vett *történeti* anyag feldolgozására szoritkoztak, idegen s oda nem tartozó elemnek tekintvén mindazt, a mi küllátszatra a politikai és társadalmi fejleményekkel nincs összefüggésben. Mindaz, a mi nem szigorúan körülhatárolt *historicum,* mellőzve lőn, mi által aztán még legjelesebb e nemű irodalmi termékeink is szükségképen egyoldalúakká, hézagosakká, az életet egységes szervezetében s nyilvánulásában látni óhajtó elme előtt ki nem elégitőkké váltak.

Ipolyi monographiája e tekintetben oly meglepő kivételt képez, hogy lángelmű geniuszának e terméke — a nagyszámu sajtóhibákat leszámitva — kivánni valót alig hagy fenn. Egy tökéletes kép az, melyben a genialitás és a technikai »Mache« egyaránt remekelt.

A pragmatikus történész mellett a régész, a műtörténész is ritka haszonnal fogja e munkát átlapozhatni; mert nem ignorálja ez azon elemeket, melyek tekintetbevétele nélkül lehetetlen hazai, ugy helyi, mint átalános viszonyaink culturális jellegét, e jelleg fejlődését, gyarapodását és befolyását hűen, valódian, tanulságosan feltüntetni. Ez a műnek egyik főérdeme.

Egyébiránt tökélyének már az a körülmény is előnyös feltéteül volt, hogy ünnepelt szerzője azon tudósok közé tartozik, kik teljesen meg vannak győződve arról, miszerint a történetnyomozás terén manap már egészen más modort kell szem előtt tartani, sem mint milyen eddigelé még a középszerű niveaun jóval felülemelkedett irodalmároknál is divott. Ép mivel az ujabb történelmi doctrinák axiomaként igazolják Bagehot tanát, mely az emberiség haladásának nagyobb mérvű fokokat jelöl ki a *történelemelőtti,* sem mint a *történeti* korban, *kell*

minden nyomozásnál mindenekelött is a praehistoricat vizsgálni s eredményéből aztán a műveltségtörténeti következtetéseket észszerűen levonni.

De mi alapon történhetik ez?

Nyilván csakis azon az alapon, melyre Ipolyi lépett, midőn monographiájának fonalát legombolyitani kezdi. Ez egyedül a *positiv* alap, melyre bátran léphetni, melyre biztosan épithetni s mely ép azért alkalmas arra, hogy a culturtörténeti épület alapját képezze. A mi mindig koczkáztatással jár, ha csak névhasonlatokra, névszármaztatásokra, problemákra rakjuk épületünk alapfalait, szilárdan emelkedhetnek fel ezek ott, hol e gyönge üres ködképek helyét realis tünemények foglalják el. És ilyeneket látunk kiválasztva a kérdés alatt levő egyediratban is.

Ipolyi ugyanis figyelmét nem a classicus irókból kölcsönzött hóbortosságokra terjeszti ki, hanem a *leletekre*, a helyben talált és kiásott *régiségekre, eszközökre, fegyverekre*, melyek az ős állapotban maradt népek eszközeivel és fegyvereivel összehasonlitva, sokkal közelebb juttatnak őseleink élet- és műveltségállapotának felismeréséhez, mintsem ha a bibliában vagy a classicus iróknál felmerülő népek névhasonlatait őseinkre ráfogva, előkorunk történetét ezekkel füzzük össze.

A leletek megfigyelése és a belőlök vont észszerű következtetések azon nagy értelmi előhaladást képezik, melyek a historicust úgy az izetlenség mint a valótlanság köntöséből kivetkőztetik, s mondhatni a gyermekies gondolkodás pólyái alól felszabaditják.

Az az *összehasonlitó módszer,* mely már régebben a palaeontologiában és philologiában, a mythologiában és archaeologiában eme tanulmányok vezérletét átvette, most a tudomány szerencséjére a történelemben is divik s a mily helyesen ép oly meggyőződtetőleg mondhatja a fönkelt szellemű szerző, hogy a felmerülő régiségek, az ásatásak által napfényre jött őskori kő- és bronzeszközök, fegyverek és edények, például egy hamvveder cseréptöredékének, egy celt-véső alakjának, sőt mi több, még egy középkori vért és pajzs, czímer és kleinod-bölény szarvai viseletének összehasonlitása az amerikai őserdők mai vad népei eszközeivel és fegyvereivel, costümjével és vise-

letével több felvilágositást nyujtanak műveltségtörténeti tekintetben, mint azon hirhedt historiai és ethnographiai hypothesisek, a merész s alaptalan feltevések egész sora s egymásra halmozott alkotmánya, melyekkel eddig a városok és országok, nemzetek és népek történetét építé a historica.

Mindnyájunkra legyen is ez ösztönző példa, ha történetet irunk, monographiákat szerkesztünk, hogy mindenkor *a realis lelet-alap képezze a kiindulási pontot* s ne kössük össze izetlenűl történetünk fonalát a svéd quadok és gepida gótok, mint autochton népekhez tapadó mondákkal és mesékkel, hanem kérdezzük mi is, mint Ipolyi: *mily régiségleletek jelzik vidékünk történelemelőtti őskora műveltségi fokát?*

Ez értelmes, fejlett gondolkodás mellett persze csak fájlalni lehet, hogy a tüzetesebb vizsgálatoknak hiányában s a felmerülő leletek feljegyzésének elmulasztása folytán alig van egy-két jellemző lelet, melynek segitségével e kérdést Beszterczére vonatkozólag meg lehetne kellően fejteni. Csakis a Mostenitz, Szelecz és Podkoricz helységek határaiban talált *bronzkori* eszközök azok, melyek e tekintetben adatúl szolgálhatnak. De még úgy is a kiindulási pont e specialis esetre nézve sem mondható meddőnek, mert e vidék kevés számú leletei annyit mégis bizonyitanak, hogy az úgynevezett *celta-népségek* réz-korában a beszterczebányai vidék hegyeinek réztermémenye ismeretes volt s őserdei közt folyamainak völgyei, vagy legalább a Garamnak partjai benépesitve voltak, mig másrészt azon dús leletek, melyek lejebb a Mátra aljában s a Zagyva mentében, Trencsén és tovább Lapujtőn előjönnek, kétségtelenné teszik, hogy ezen környék ős rézkori celta lakosai messze felértek a Garam és Vág magasabban fekvő völgyeibe.

Amiket szerző a vidék megszállásáról s megtelepitéséről, városaink keletkezéséről, a fémleletek és bányaművelés kezdeményeiről, a hatóságok és municipiumok szervezéséről; továbbá magának Beszterczebányának statutumairól, első alapitóiról, bányaművelési és hitelviszonyairól, tőzsérei, művészei, iparosai, czéheiről; városhatósági, közigazgatási, törvénykezési, jövedelmi, egyházi és társadalmi viszonyairól mond: azok mind megannyi becses adalékait képezik hazai egyetemes culturtörténelmünknek s a jelen és jövő történetiró hálás köszönettel

veendi e tiszteletre méltó kézből eme kritikailag megszürt, megpróbált s azért megbizható adatokat.

Reánk régészekre nézve főleg a VII-ik fejezet ama gazdag forrás, melyből bővebb és jobb ismereteinket merithetjük. Midőn Ipolyi a város régi alakjáról, váráról, az acropolisról és alkatrészeiről beszél, saját terünken mozog s ezen oly tájékozott, mindenre figyelmeztető s a maga kellő megvilágitásában feltüntető kalauz, kinek szakavatott előadása után csak azt sajnáljuk, hogy már nincs mit tovább előadnia. Az itt helyileg alkalmazott magyarázatok, tovább is kihatolnak a szűk körön s *irányeszmékké* válnak, melyek mindenütt egyaránt praktikusokká, életrevalókká és alkalmazhatókká bizonyulandanak. Kétszeres is ezért az előadásnak becse, mert specialis téren és specialis tárgyak mellett átalános szabályt is képez. Ez a fensőbb tanitás czélja s a szellemi tőkének százszoros kamatokra való elhelyezése.

Egyes megbeszélt pontok valóban szerfelett tanulságosak. Igy nevezetesen a műemlékekre és műalkotmányokra vonatkozó pontok.

Ipolyi valósziniűnek tartja, hogy már a XIII-ik század második felében kezdett a beszterczebányai várerőd és temploma román vagy csak átmeneti csúcsív izlésben épülni, ámbár az utóbbinak egyes részletei, mint a szentély s az oldalhajószerű mellékkápolnák, kétségtelenűl csak a XV-ik században a késő gót izlésben épültek s készültek el. Mert amint jelenleg az ujabban ismét többször átalakított egyház eredeti gót izlése még kivehető, az a magyarországi XV-ik századi késő gót idom teljes jellegével bir. Műbecse azonban a már hanyatló gót izlés s a kevésbbé szervezetes ekkori hazai műgyakorlat daczára is, még kiválóbb épitészeti emlékeink sorába emeli. Egyébiránt hazánk nagyobb városai gót egyházainak mintájára: hosszúra nyuló szentélylyel alkotva, dús és nagy ablakzatokkal volt ellátva, melyek részletei még az elfalazások mögött is kivehetők, és kevésbbé tág hajózatát több oldalkápolna, még az emeleten is, felső csarnokaikkal pótolják. Ezekben a csúcsívezet mesterséges háló- és csillaggerinczei is fennmaradtak, míg ellenben az egyház csúcsívboltozata a mult században alkalmazott ujabb félkörívezettel átalakíttatott. Különösen dús volt ékítmé-

nyi, ornamentális részletekben és szobrászati művekben, melyeket szerző szerfelett érdekesen és tanulságosan ecsetel, figyelmeztetve többi között a hazánkban másutt már ritkán előforduló úgynevezett bestiariusi, phisiologusi vagy allegoriai moralis értelmű emberi s állati szörny- és torzalakzatok és csoportozatok érdekesebbnél érdekesebb töredékeire, melyek hű rajzaik vétele s kiadása mellett még tüzetesebb tárgyalást s megfejtést igényelnének és érdemelnének. A mennyire most kivehetők, úgy látszik, a hét főbün allegoriai ábrázolását képezik. A szoborábrák művészetét az akkori e nemű legjobb alakitások közé számíthatónak mondja, ámbár fájdalom, letörtek már a támokról a párkányzatok s azok diszes koronái, a hegyes toronykák, a karcsú fiálák, melyek felettök egykor a magasabban kiálló szobrok mennyezetét képezték. Egészben csak egy ily csínos alkotás maradt meg, mintegy hirmondóúl, az egyház keleti bemenete előcsarnokán kivűlről, hol még a szép úgynevezett fiála, mennyezetes toronyka, alatta a már üres fülkével, hajlékkal látható, melyből tehát a szent szobra hiányzik.

Valóságos műremekeknek tartja azon a gót izlés már legkésőbbi korából való nagyobbszerű szobrászati műveket, melyek a templom déli oldalfalán a gót csúcsívezet ágas tagozásával képezett hajlékban az Üdvözitő kínszenvedése jelenetét állítják elő. A hanyatló késő izlés daczára ügyes technikával és élénk érzéssel állitja elő a jelenetet, önálló szobrokkal az előtérben és dombormívekkel a háttérben. A csoportositás, a mozgékonyság, a felfogás s kifejezés naivsága e művet amily érdekessé teszi, oly életteljesen alakítja is. Fájlalni lehet, hogy eredeti megfelelő polychrom szinezetét ujabb izléstelen és tudatlan kontár rosz festékével csúfosan elmázolta.

És igy tovább is fejtegeti Ipolyi a szaktudós értelmes, világos nyelvén a legvonzóbban e tárgyat. Majd áttér a város többi egyházaira, ezek műépitészeti izléseire és műemlékeire; szintúgy aztán azon művészekre, kik az ekkori itteni késő gót izlésű egyházépitkezések és azok díszitéseinek vezetőmestereiként szerepeltek. Külön sorolja elő az épitészeket, kőfaragókat, szobrászokat, festőket, harangöntőket stb. Nem hagyja említtetlenül a kisebb egyházi műveket, zománczos kelyheket, harangokat, mi egyaránt a legkellemesb s legtanulságosb leirást

képezi. Végre befejezi munkáját a város ujabbkori eseményeinek vázolásával a XVI-ik század elejétől kezdve s e téren is nincs jelenség, melyre körültekintő figyelmét ki nem terjesztené. Az ujabb egyházi épitkezések és átalakitások, Kracker s iskolája, oltárképei s falfestményei azonkép oly pontok, melyek az egyetemes hazai culturtörténelem irójának figyelmét ki nem fogják kerülhetni. És valóban, ha nagy volt a hatás, melyet e szellemes, kimeritő és remek műveltségtörténeti vázlat élő előadása keltett, most hogy e vázlatot birjuk s egyes részleteibe mélyebben is belétekinthetünk, nincs kétség benne, hogy e hatás maradandó lesz s a jövő culturtörténészek műveiben kiváló nyomokat fog hagyni.

Ne legyen azért a historicus mellett *archaeologus*, ki e becses munkát birni ne igyekezzék. A haszon azé lesz, ki minél többször átforgatja, mert — ismételjük — a localis viszonyok tanulmányozása mellett eszméket, szellemet, irányt s a specialis szaktudomány biztos kézintéseit nyerendi belőle!

Dr. Ortvay Tivadar.

Hazai leletek.

4. *(Alcsúthi és csaplári leletek.)* Hogy *József főherczeg* úr ő fensége mily kiváló gonddal kiséri hazai régiségügyünket, utóbb ismét két érdekes lelet beküldése által tanusítá. Az egyik egy gúlalakú, átfúrt agyagkészítmény 2·5 cm. nagyságban. Ez 1874. deczemb. hó 14-ikén találtatott az *alcsúthi rét* délnyugati sarkán, a kertöntöző kút ásatásánál 2 3|4 öl mélységben egy kavicsrétegben, mely kagylókat, csigákat és osztrigákat, valamint kővé vált fadarabokat tartalmazott. Úgy látszik egy őskori dísztárgy ez, minőhöz hasonlók nem épen ritkán fordúlnak elő hazánkban. — A másik küldemény 4 darab agyagtöredékből áll, melyek ugyancsak m. év november havában a *Csaplár*ban, a Nászótető nyugati lejtőjén faültetés alkalmával 1 1|2 lábnyi mélységben találtattak. Ezek barbar edény-maradványok, melyekre sajnálatos, hogy épségben nem maradtak fenn az utókor számára.

5. *(Szathmár-vasvári lelet.)* A napilapokban olvassuk, hogy a keleti vasút munkásai *Szatmár* és *Vasvár* között egy jelentékeny római éremleletre bukkantak, melyből 129 darab ezüstérem *Kis* Gedeon szatmári

városkapitánynak átadatott. A lelet állítólag Julius Cäsar néhány érmén kivűl mindenféle egyéb római érmeket tartalmaz s hihetőleg oly éremgyűjteményt képez, melyet tulajdonosa szorúlt viszonyok között földbe ásott. A leletről eddigelé a m. n. muzeum semmi hivatalos jelentést nem kapott.

6. *(Barnaháti lelet.)* A barnaháti őstemetőben több érdekes tárgy került elő. Igy az egyik sírban fekvő csontváz koponyája mellett több magszem. Ugyanott egy vas övcsat, egy ezüst gyűrű felirattal (kivehető A. G. A. (?) I C) s magával az ujj-csonttal, egy üveggyöngy, ruha. díszdarab, szegek, vasdarabok, kő- és cserépdarabok, 2 db sárgaréz bárcza. A *barnaháti tó* mellett pedig egy római cseréptöredék CRASSIACVS F(ecit) felirattal és egy állatot ábrázoló bronzalak. Beküldte *Kamerer Ernő.*

7. *(Mezö-záti éremlelet.)* Ez érdekes leletben összesen 203 db árpádkori magyar érem került elő, melyek, tekintve hogy egy lelethez tartoznak s köztük több bélyegeltérés is előfordul, a muzeumi gyűjtemény számára megszereztettek. Köztük 32 db *Kálmán* királyé (1095—1114. L. Rupp, X sp. Tab. III. 59.); 7 db ugyancsak *Kálmáné* (v. ö. Egger 77. v. 78. sz. és Rupp. X sp. Tab. III. 5 v. 6.); 48 db II. *Béláé* (Rupp. III. sp. IV. t. 79. sz. s v. ö. Egger III. t. 27 sz.); 3 db ugyancsak II. *Béláé* (v. ö. Rupp. v. sp. IV. t. 82. sz.), szintugy másik 3 db is (Rupp VII. sp. IV. t. 83 sz.); 109 db II. *Istváné* (1114—1131. L. Rupp. IV. sp. IV. t. 76. sz.) és 1 db. II. *Gézáé* (1141—1161. L. Rupp. X. spec.)

8. *(Tokajnál)* egy égetett agyagból készült, fehérre mázolt álcza találtatott, melynek szemei és szája hamuszürkére, homlokdísze pedig sárgára van festve. Beküldte *Sikedancz N.*

9. *(Rumunyesten)* Krassómegyében Facsettől egy mértföldnyire éjszakkeletfelé egy 45 cm. hosszú középkori lándzsavég került elő. Beküdte *Fábry Adolf.*

10. *(Vaálon)* Fejérmegyében 3½ mélységben több csont darabbal együtt egy 50 cm. hosszu, s tövén 4 lyukú bronz lándzsavég találtatott Beküldte *Baumgärtner György.*

11. *(Árva-Várallyán)* egy derékig meglevő barbarkori bronzszobroska találtatott. Beküldte gr. *Zichy Ödön.*

12. *(Keszthelyi lelet.)* A sőrház helyén egy kitört szélü, egyfülü barbarkori agyagbögre, 3 db bronz karperecz, 5 db bronz karperecz-töredék és 3 db bronz gomblemez ásatott ki. Beküldte *Wiese Károly.*

Közli O.T.

Hazai és külföldi vegyes hírek.

6. A budai Mátyás-templom alaprajzait, terveit, átmetszeteit Schulek műépitész már teljesen elkészitette s azokat a vall. és közokt. miniszter úrnak be is mutatta. E tervek szerint a dom lehetőleg az eredeti stylben fog a még meglevő maradványok alapján szervi kifejlesztés mellett ujittatni. Egyébiránt az épitkezés már megkezdetett s a déli oldal három szakasza a XIII-ik század végén készült portáléval s három ablakkal még az idén fog elkészülni. Ezen ablakok közül az egyiknek költségeit *Kruesz* Chrizostom pannonhalmi főapát úr viseli, kinek példáját bizonyára mások is fogják követni. A főváros a restaurálásban levő egyházban, annak befejezte után, legdíszesb épületeinek egyikét birandja, *de kivánatos, hogy a történeti kegyelet is nyerjen e monumentalis helyen hazafias kifejezést, mert azt, hogy nem e templom talajában volt a haza első vértanuja, Sagredo Gellért eltemetve, érvekkel támogatott állitásunk ellenében eddig még senki ellenérvekkel ki nem mutatta.*

7. *Dr. Hampel József,* kitünő szaktársunk, Mommsen ajánlatára az Instituto di corrispondenza archeologica levelező tagjává választatott.

8. Holmi bolond hirekkel legyünk mindig némileg óvatosabbak, főleg ha azok nemzeti műemlékekről terjesztetnek. Ez a szerkesztőségek erkölcsi kötelesége, nehogy a külföld előtt nevetség tárgyává tétessünk. — Mult nyáron, halljuk, a lapokban azon hír közöltetett,hogy az alföldön a Tisza mellett *Attila bronz koporsójára* találtak. Bejárta ezen mese a külföldi lapokat is, mert Arrasból De Linas, az ottani muzeum igazgatója a bécsi központi régészeti bizottsághoz fordult, hogy annak utján — a kacsának bélyegzett rosz élczről — biztos tudomást szerezzen! — »Y aurait-il de l' indiscretion à demander si le fait est exact et si *ce poisson miraculeux n' appartiendrait pas au genre canard.*« Legyünk azért kissé több tisztelettel a közönség iránt, és ne terjeszszünk komolyabb lapokban oly hireket, melyek csak kiskorúságunkat árulnák el, ha az ország határain túl is elhat visszhangjuk.

9. *Dethier,* a magy. tud. Akadémia kültagja, a napokban küldött Konstantinápolyból muzeumunk számára két igen érdekes szoborrészletet. Az egyik egy nagyobb torso, míg a kisebb egy Aesculap. Sajnálni lehet, hogy mindkét műdarab csonka állapotban jutott reánk. Aesculap feje és lábai szintén hiányzanak. Mindkettő *Eregli*-ben, a hajdani *Heraklea Ponti*-ban találtatott.

10. *Haynald* Lajos kalocsai érsek a m. n. muzeum pecsétgyűjteményét 11 ujabb dbbal növelte. Névszerint gr- Kollonitz, Klobusiczky, gr.

Nádasdy, Kunszt és Lonovics érsekektől hátramaradt s eddig a kalocsai egyházi levéltárban őrzött hivatalos pecséteket, továbbá a kalocsai consistoriumnak Patachich érsek idejéből való pecsétjét, valamint a saját maga mint erdélyi püspök és carthagói érsek által használtakat a nemzet birtokába juttatta.

11. A jeles tehetségű *Pulszky* Károly Overbeck képzőművészeti előadásai hallgatása czéljából Németországban időzik.

12. *Euskirchen* környékén legközelebb ásatások voltak folyamatban, melyeknek egyik kiválóbb eredményét egy 100 négyszög lábnál nagyobb római mozaik-padolat képezi. A meglehetősen jól fenntartott becses régiséget Aus'm Werth tanár, a bonni régészeti egylet alelnöke, a bonni Arndt-muzeumnak ajándékozta.

13. *Párisban* a múlt hetekben egy *nürnbergi tojást*, vagyis egy felfedezési idejéből származó zsebórát adtak el 12,450 francon. A mű Hele Péter nevét és az 1503-ik évszámot viseli magán s hihetőleg unicum egész Francziaországban.

14. *Custozza* vidékén egy tágas barlangban nehány ember-koponya mellett üstöket, rézedényeket és egyéb szerszámokat, többi közt egy tripost is találtak, mely művezete folytán igen becses régiséget képez. Különben e tárgyák egyátalán nemcsak régiségök,dejelentékeny artistikai becsöknél fogva is felette érdekesek. Átalános a hit, hogy a barlang az egykor bűvészek és boszorkányok czímén jelölt garázdálkodók tartózkodási helye volt.

15. Gr. *Prokesch*-nek, főleg ó-görög érmekben páratlan nagy numismatikai gyűjteményét a porosz kormány százezer talléron megvette.

16. *Münsterben* (székesegyház) és jütlandi *Hjöringben* (sz.-János-egyház) igen érdekes falfestményeket fedeztek fel. Amazok XIII. és XIV. századbeliek, míg emezek a XII. század végéből valók. Mindkét helyt a falképek be voltak meszelve s most serényen munkálkodnak felfedésökön. Hjöringben sz. Kristóf alakja már egészen megszabadíttatott a mészkéreg alól, a münsteri székesegyházi káptalan pedig Hertel műépitész vezetése alatt szakértő művészek által szándékozik a megrongált festményeket megujíttatni.

17. *Billignél* a »Kaiserstein« nevü virányon egy nagyobb kiterjedésű város utczáira és csatornáira, számos éremre és egyéb régiségekre bukkantak. Minden arra mutat, hogy ez a *Belgica* nevü katonai állomás polgári lakosságának telephelye.

18. A német épitész- és mérnök-egyletek szövetkezésének küldöttségi gyülésén, mely m. évi september 21- és 22-ik napjain Berlinben

ülésezett, beható tanácskozás után bizottság küldetett ki egy emlékirat szerkesztése végett, melyben a birodalmi kormány felkéretnék, hogy a német műemlékek lajstromozására és fenntartására egy központi helyiség felállitásáról gondoskodjék.

19. *A sleswigi régiségek muzeum-egylete Boroszlóban* két ezer mark pályadijat tüzött ki egy anthropologiára és prähistorikai régészetre vonatkozó munkára. A Sleswig területén régibb idők óta a legujabb korig előkerült prähistorikai leletek összehasonlitó leirása és kritikai méltatása kivántatik különös tekintettel az u. n. kő-, bronz- és vaskorszakra, amennyiben e korszakok megkülönböztethetők; szintugy az azon időkben ott élt népek müveltségállapotának, származásának és a szomszéd népekhez való viszonyának, s illetőleg a történeti népekhez való sorakozásának nyomozása. A mű szükségképen rajzokkal ellátandó, s beküldésének határideje 1877 deczember 31.

20. *Athenben* az ujon alapitott »Deutsches archäologisches Institut« m. év. deczember 9-ikén lett ünnepélyesen felavatva, mely alkalommal az intézet titkára, dr. *Lüders* O. tartá a megnyitó beszédet. Az ünnepélyben nemcsak az Athenben tartózkodó nagyszámú németek, hanem egyátalán az ottani tudós világ legnevesb képviselői is részt vettek.

21. *Rómában* utóbbi időkben igen nevezetes műkincsek kerültek felszinre. Az *Esquilinon* ugyanis Mäcenas kertjeit fedezték fel számos szoborral, szobortalapzattal és különféle faragványok maradványaival. A földszinen alól mintegy 7 meternyi mélységben ráakadtak Mäcenas olvasótermére, mely a nagyobb hüvösség kedvéért már eredetileg ily mélyen feküdt s világitását felülről egy a boltozaton alkalmazott nyiláson át nyerte. Szélessége 10 meter 60 cm. és hossza 24 meter 40 cm. A hallgatóság számára két soros ülőhely is volt itt amphitheatralis rendben alkalmazva. Ezek s a velök szemben levő felolvasó-emelvény között a hosszfalakban 6—6, az ülő háta mögött pedig 5 fülke látható, melyeken díszes falfestmények nyomai tüntek elő. — Ugyancsak az Esquilinon akadtak egy *Venus*-szobora is, mely a habszülte istennő valamennyi eddig ismeretes antik előállitásától lényegesen különbözik. A szép alak, fájdalom, több darabra van törve, s karja teljesen elveszett. — A *Pantheon* pronaosa előtt megkezdett ásatások pedig két márványreliefet eredményeztek. Ezek kiegészitését képezik ama hat dísztáblának, melyek a nagy köröndbe vezető ajtó belsejének mindkét oldalán, valamint a közép anta belső oldalfalain alkalmazva voltak. A domborművek compositiója igen nagy egyszerüség

mellett felette izlésteljes. Jobbra-balra egy-egy candelaber látható a sertummal, levélfonadékkal, s közepén a sertum felett az áldozati korsóval. A részletek kivitele is igen csínos.

22. Szomoru hirrel zárjuk be e rovatot. *Fridrich István,* e lapoknak éveken át buzgó és szorgalmas munkatársa, a régészeti tudománynak hivatott és komoly törekvésű művelője, f. év febr. 6-ikán jobb létre szenderült. Született Halason 1847. april hóban. Gymnasiumi tanulmányait Jászberényben, Halason, Szabadkán és Szegeden, jogi tanulmányait pedig a pesti m. k. tudomány-egyetemen végezte. Ezek befejezte után a közoktatási miniszteriumban előbb gyakornok, majd 1870-ben segédfogalmazó lett. Irodalmi működését korán kezdette el; mert már 15 éves korában a »P. Napló«-ba tárczaczikkeket irt Hadad álnév alatt. Mégis kezdettől fogva leginkább az archaeologia iránt érzett előszeretetet. Az 186$^5/_6$. egyetemi tanévben »*A nyugati és keleti érmészet befolyása hazai érmeinkre*« czimű pályaművével kitűnő dicséretet aratott; az 186$^6/_7$-ki tanévben pedig »*Magyarország követségi összeköttetése a külfölddel*« czimü dolgozatával pályanyertes lett, s végre az 186$^7/_8$-diki tanévben »*Magyarország és* a *hozzátartozó országok czímerei*« czimü versenymunkájával szintén dicséretet nyert. A cultusminiszteriumban is kiváló jeleit adta buzgó munkásságának s hazai műemlékeink lajstromát ő állitotta össze. Számos czikkét az »Archaeologiai Értesitő« tartalmazza. E czikkek, melyekkel a hazai archaeologiai tudományág körét tágitani igyekezett; buzgó érdeklődése, melylyel e téren minden mozzanatot kisért s nemes szolgálatkészsége, melylyel ügyünk érdekeit tőle telhetően előmozditani törekedett, mindnyájunk teljes elismerését, tiszteletét és háláját vivták ki. Örök béke lengjen hantja felett!

Régészeti könyvtár.

7.* *Geschiedenis van het Muntwezen der Vereenigde Nederlanden,* van de gentsche Bevrediging af, tot aan het einde der Fransche Overheersching 1576—1813. Bewerkt door eene van wege het provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen benoemde Commissie, en met Ondersteuning van dat Genootschap in het Licht gegeven. *Deel I.* Provincie *Gelderland* door W. I. de *Voogt.* Amsterdam. G. Theod, Bom. 1874. Negyedrét XI. 174. lap. XIX. éremrajztáblával. Ára: 13 ft 5 kr.

8. * *Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge*, herausgegeben von Rud. *Virchow* u. Fr. v. *Holtzendorff*. IX. Serie. (Heft 193—216.) Heft 203. *Uebcr ornamentale Kunst auf der Wiener Weltausstellung* von *Bruno Bucher*. Berlin 1874. C. G. Lüderitzsche Verlagsbuchhandlung. Carl Habel. 8-rét. 48 lap. Ára 60 kr.

9. * *Numismatique de la Terre-Sainte* par *F. De Saulcy*, membre de l' Institut. Ornée de 25 planches gravées par L. Dardel. Paris. J. Rothschild, éditeur. 1874. Legujabb füzet. 4-rét, 32 l. egy képtáblával. (Planche XV.) Ára?

10. * *Nouveaux mélanges d' archéologie, d' histoire* et *de litterature sur le moyen age* par les auteurs de la Monographie des vitraux de Bourges. (Ch. Cahier et Feu Arth. Martin, de la Cie de Jésus.) Collection publiée par le *P. Ch. Cahier*. Ivoires, miniatures, émaux. Paris. Libraire de Firmin-Didot fréres, fils et Cie, 1874. Nagy 4-edrét. VIII. és 348 lap. Ára 19 frt 20 kr.

11. * *Les Premiéres Civilisations*. Études d' histoire et d' archéologie par *François Lenormant*. Tome premier. Archéologie préhistorique Égypte. Paris. Maisonneuve et Cie, Libraires-Éditeurs. 1874. Nyolczadrét. 401. lap. Ára?

Ugyanaz : Tome second Chaldée et Assyrie Phénicie. Paris i. k. 1874. 437 lap. Ára ?

12. * *Der internationale archaeologische und anthropologische Congress in Stockholm*, am 7. bis 16. August 1874. Siebente Versammlung. Von *J. Mestorf*. Hamburg. Otto Meissner. 1874. 8-rét. 75 lap. Ára 60 kr.

13. * *Ueber alte Eisen- und Silber-Funde*. Archäologisch-chemische Skizze von *Ernst Freiherrn von Bibra*. Dr. phil. et med. Nürnberg u. Leipzig. 1873. 8-rét. 75 lap.

14.* *Rome el les Barbares*. Étude sur la Germanie de Tacite par *A. Geffroy*, de l'Académie des sciences morales et politiques. Deuxième édition. Paris. Librairie Aeadémique Didier et Cie, Libraires editeurs 1874, 16-odrét. 435. l. Ára : 2 frt 10 kr.

Közli O. T.

Budapesten, 1875. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: **Dr. Henszlmann Imre** és **Dr. Ortvay Tivadar.**

1875. Szerkesztőség: 3. szám.

IX. kötet. **Magyar nemzeti muzeum** *Márczius 31-én.*

érem- és régiségosztálya.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Hazai iparczikkek a vasmegyei régiségtárban.

Lipp Vilmostól.

Miután a vasmegyei régiségtár nem pusztán szoros értelemben vett antik tárgyakat gyűjt, hanem keretébe egyszersmind a magyar politikai és művelődéstörténet emlékeit is felveszi, a helyi érdeket mindig szemmel tartva s az ide vonatkozókat külön kezelve; s mindennek kapcsában a magyar házi és műipar multját nemcsak, de jelenét is folytonos éber figyelemben részesíti: nem fog meglepni senkit is, ha azt mondjuk, hogy régiségtárunk kebelében, annak természetes folytatásaként, maholnap egy kis iparmuzeum fog keletkezni s hogy a már most, az antik tárgyak gyűjtése mellett foganatba vett e nembeli tárgyak szerzése és gondos megőrzése egyik gondját képezendi.

Habár honi iparunk fejlődése, a mult korszakok folytonos harczviharai miatt nem mutat is fel oly világra szóló eredményeket, mint a külföldé, mégis az, legalább a mi a multat illeti, sohasem volt a külföld gondolatnélküli majmolója. Iparunk hajdankori termékei annyi eredetiséget a felfogásban, annyi

önálló izlést a kivitelben árulnak el, hogy e tekintetben pirulásra semmi okunk. Talán elég az, ha régi ötvös-műveinkre utalunk, melyek a külföld hason gyártmányaival bátran állhatták ki a versenyt. S ha mégis vannak, kik ipar dolgában való hátramaradásunkat, sokszor nem épen a legépületesebb szándékból, fennen hangoztatják s untig ismétlik a nélkül, hogy annak lendítéséhez a legcsekélyebbel is járulnának: azok iparunk multját nem ismerik s csakis a jelen után itélnek, mely, fájdalom, hogy be kell vallanunk, legnagyobb részt a külföldi termékek chablonszerű utánzása körében mozog.

Ezen, mindenesetre elszomorító jelenségnek főképen két oka van. Első az uralkodó korszellem, mely a szüntelen változó divatnak térdet fejet hajtva mindent, mi külföldről jő, szebbnek, jobbnak és becsesebbnek tart, mint honi készítményeinket, s ez által kényszeríti iparosainkat arra, hogy önálló nemzeties izlésüket félretéve, kelendő czikkek gyártásával, tehát importált ipartermékek utánzásával keressék napi kenyeröket, mert elvégre is élni kell.

A másik ok abban rejlik, hogy honi iparunk hajdani termékeire eddigelé kevés vagy épen semmi gond sem fordíttatott, s ennek következtében azok legnagyobb része vagy elpusztult, vagy külföldi gyűjteményekbe vándorolt, hol nagyobb becsben tartatik s sokkal inkább méltányoltatik, mint itthon; a még meglevő is a szélrózsa minden irányában szétszórva létezik, úgy hogy az az összehasonlítás- és tanulmányozásra s így az izlés felelevenítésére és az eredeti jelleg tovább fejlesztésére teljesen alkalmatlan.

Előbb felhozott azon állitásunk beigazolására, hogy régibb iparczikkeink külföldi gyűjteményekbe vándorolnak, talán elégséges azon egy tény felemlítése, hogy még most is évenkint ügynökök járják be az országot, kik minden kapható műiparczikket összevásárolnak és kivált a már a mult században megszünt magyar kőedénygyárak készítményeire tartanak különös hajtóvadászatot, úgy hogy több a valószinűnél, hogy egyik-másik minta vagy alakítás, melyet most, mint külföldit dicsérünk és veszünk, valami magyar eszmének talán kissé fölczifrázott utánídomitása.

Ha tehát honi iparunk pangásán segíteni akarunk, okvetlenűl a baj okainak ellensulyozásával kell kezdenünk. A divatot, igaz, megszüntetni nem lehet, nem is volna czélszerű, mert az csak a haladást és változatosságot gátolná. De lehet a divatot hazafias, nemzeties irányba terelni, ha az arra hivatott társadalmi tényezők ebben összeműködnek, mert ami 48-ban és 60-ban a politikai mozgalmaknak rohamosan, s mert rohamosan épen azért nem is tartósan sikerült, az a józanúl gondolkozó nemzeties haladásnak is sikerülhet.

A második ok megszüntetésére a magyar nemzeti muzeum tette meg az első lépést. Gyönyörű iparmuzeuma, de még régiség-osztályának több része is, tekintve a honi czikkeket, tekintve a tanulmányozás szempontjából kiállított remekeket, czéljának tökéletesen megfelel.

Ámde az iparos-osztály azon tagjai, kik vagy a mindennapi szükségletek készítése vagy családfenntartási gondok miatt üzletökhöz, lakhelyökhöz vannak kötve, a budapesti muzeum áldásos hatását nélkülözni kénytelenek. Pedig ki fogja azt tagadni, hogy a vidéken is vannak tehetségdús iparosok, kik eszmékkel, eredeti ötletekkel birnak, s a kiknél talán csak az indítás hiányzik, hogy valamely iparágban örvendetes lendület vagy továbbfejlesztés álljon be?

Szükséges tehát, hogy a vidéken legyenek egyes központok, hol az iparos is valamit tanulhasson, ne csak az ex professo régész vagy tudománybarát. S erre nézve legalkalmasabbak a hazánk több részén az ujabbi időkben létesült régiségtárak, muzeumok, vagy más néven nevezett nyilvános gyűjtemények, melyek iránt a közérdekeltség oly kedvező módon nyilvánul, hogy azok megszünése vagy elenyésztétől többé tartani alig lehet. Mert minden vidéki város, melynek kebelében egy ily intézmény életbe lépett, most már belátja, hogy nagy erkölcsi veszteség nélkül azt többé el nem ejtheti.

Honi iparunk multja a czéhrendszer korlátai között működött, mely rendszer, ha az egyéni szabadságnak s a teremtő eszméknek szük határokat szabott is, mégis azon egy megbecsülhetetlen tulajdonnal birt: hogy bizonyos határozott fokú előismeretet és készültséget szigorúan s lelkiismeretesen követelt attól, ki valamely iparág gyakorló mestereül felavattatni

kivánkozott. A »remekek« készítése, kivált a régibb időkben korántsem volt könnyű feladat, sőt legtöbb esetben a remekelőknek módot s alkalmat szolgáltatott arra, hogy a szokásos tételek megfejtésében egyéni ügyességöket és leleményességöket, eredeti uj felfogásukat, nemkülönben szorgalmukat és pontosságukat a művészies és csinos kivitelben latba vessék, hogy a megszokott korlátai között valami ujat, az eddiginél tetszősebbet állítsanak elő.

A czéhek, az uj ipartörvény következtében megszüntek. Most a régészet-történelmi egyleteknek jutott osztályrészűl, hogy hazai művelődéstörténetünk ezen volt tényezőinek emlékeit összegyűjtsék, okmányait, adatait megőrizzék; mert félő, — miután mindezek nagyobbára oly egyéniségeknél vannak elhelyezve, kiket az anyagi gondok minden ily kézzel fogható hasznot nem hozó foglalatosságtól elvonnak, — hogy rövid idő alatt nyom nélkül elpusztulnak, elvesznek.

Egyletünk e tekintetben, kitűzött czéljához hiven, kötelmének ismeri, mindenekelőtt a volt czéhek tárgyait tárlatába felvenni, s ha ugyan ebbeli gyűjteményünk — már a mi az egész megyét illeti — teljes képet még nem mutathat is fel, mégis alapos reményünk van, bogy lassacskán az erre vonatkozó tárgyak mind ide központosíthatók lesznek. A már meglevőket, mint az alakulófélben lévő iparmuzeum történelmi érdekkel biró alapját szándékozzuk ez alkalommal első helyen tárgyalni, utánok azután a többi régibb iparczikkeinket.

1. A szombathelyi gombkötő-czéh, feloszlásakor, következő tárgyait adta be tárlatunkba: a) Pecsét. Körirata: SZO ✳ GOḾB ✳ KÖTŐ ✳ CHE ✳ PECZETI ✳ 1641. Középen a czéhczímer, forgót tartó kéz, két oldalról három-három vitézkötés. A kerek bronz pecsétnyomó lapátmérője 3 ct. b) Világos zöld mázú czéhkorsó, magassága 32 ct. haskörület 75 ct. Előrészén két angyal koszorút tart és ebben az évszám két sorban: 17 15. c) 38 db. czéhokmány, változatos tartalommal, a legrégibb 1546-ból. Ezekből kiderűl több helyütt, hogy a tanonczok (inasok) gombkötő-apród czimet viseltek. Az okmány mind magyar, s kivált a czéhrendszabályok nagyon érdekesek. d) Czéhláda, csinos s kemény fából készült, két kulcsra nyiló, különben minden kiváló díszítmény nélkül. E láda bezárása-

kor, — mi a födél puszta becsapásával eszközöltetett, a »bejáró mester« a következő mondatokat tartozott előadni: »Hálákat adok a felséges uristennek, hogy a mái napon dolgunkat szerencsésen elvégeztük; engedje az uristen, hogy ennekutána is elvégezhessük; minden böcsületes gombkötőmester, amit látott vagy hallott, ki ne beszélje; szája bé legyen zárva — (s ekkor becsapta a láda födelét) mint ennek a ládának a zárja.« e) Czéhtábla fából. Magassága 32 ct. Paizsidomú nagyobb alsó része fölfelé álló szivalakú nyujtványnyal bir, melyre a fogantyúkarika van alkalmazva. Az előlap olajfestésben a czéhczímert tünteti fel, mint a pecséten; fölirata aranyos betűkkel a nyujtványon: ANNO, a paizson: GOMBKÖTŐ CZÉH TÁBLA 1627. A hátlapon s pedig a nyujtványon: RENO, a paizson három vitézkötés felett 1787, alattok: S. G.

2. A szombathelyi szijgyártóczéh, mely a nyergesek, fegyverkovácsok és ötvösökkel egyesítve a legrégibb czéh volt e városban, czéhtárgyainak legnagyobb részét az 1817. nagy tűzvész alkalmával elvesztette. A tárlatunkba került czéhláda is a tűz utáni esztendőben készült, csak annak szépművű lakatja a régi ládáról való. E czéh utolsó czéhmestere átszolgáltatta továbbá a 81 darabra menő magyar szövegű czéhokmányokat, a legrégibb 1520-ból való. Azonkivül megkaptuk még a régi czéhtáblát is. Ez szintén paizsalakú, de nyujtványnélküli, a fogantyúkarika egyenesen a paizs fölső részének közép csúcsára lévén illesztve. Előlapja a czéh czímerét mutatja, egy álló oroszlányt pipaalakra összecsavart szijjal körmei között s e fölött öt ágú korona; hátlapján pedig a czéh védszentje szemlélhető, szt. Pál apostol, jobbjában pallost, baljában nyitott könyvet tartva. A tábla magassága 32 ct.

3. A szombathelyi szűrszabó-czéh csak egy magyar szövegű, hártyára irott okmányát ajándékozta tárlatunknak 1604-ből, melyben a czéhszabályok helyhatósági megerősítése foglaltatik. Átalában jegyezzük csak meg, hogy ezen okmányok, — beleértve a fennebb elősoroltakat is, — tartották fenn egyedül a városbirák és tanácsosok neveit az 1817. tűzvész előtti időkből, mert ez alkalommal a városi levéltár is porrá égett.

Visszatérvén ismét tárgyunkhoz, ugyancsak a szűrszabók czéhpoharát vétel utján szereztük meg. A pohár közönséges

alakú s tömör ezüstből készült. Magassága 14 ct., talpátmérője 5 és $^{2}/_{10}$ ct., a szájköröndön átmérője 10 ct. A szájköröndön alúl kettős szegélyvonal között igen csinosan vésett levéldísz fut körül, ezalatt közvetlenűl végtelen furcsa betűösszevonásokkal a következő egy sorban álló fölirat olvasható: EN KANISAI GYOeRGy ES NAGy BALAS SZOMBATHELyI SZABO CHE MESTERI CsINATATTAK EZ PoHART CHE SZAMARA. A pohár alsó lapján két szemközt néző magyarruhás ollót tartó szabó van bevésve, hihetőleg későbbi czigánykéztől, mert rajzuk szörnyű idomtalan. A pohár fenekén belül csinos vésetű koszorúban nyitott olló látható, fölötte az évszám: 1642.

4. A vépi kovács-czéh beküldte vörös rézből készült pecsétjét, a kerek vésett lapátmérője 4 ct. Középen paizsfoglalványban a czéh jelvényei láthatók, u. m. patkó, fogó, két szeg, kalapács és még két előttünk ismeretlen szerszám. E fölött az évszám 1633. Körirata: FABRORVM*SIGILLVM*C*E* OPIDO*WEPIENSI*.

5. A körmendi csizmadia-czéhtől, egy tagtársunk közbenjárása folytán, nyertük a sötétzöldmázos czéhkorsót. Magassága 40 ct., haskörülete 84 ct. A korsó legszebb részét fogantyúja képezi, mely igen tetszetős hatsoros karikadíszszel van ellátva, a fogantyú kiálló pöczökben végződik, mely alatt szintén sujtásos dísz látszik. A korsó előlapján a nyakszegély alatt dombormüben bicske, dikics, két talp és ismét dikics, bicske áll, ezalatt négy angyalfőtől környezett feszület, melynek mindkét oldalán egy-egy Krisztuskát ölében tartó Máriaszobrocska látszik. A feszülettől balra két sorban olvasható: VARGA-CHE KORSOIA; jobbra pedig szivkeretben az évszám 1750 s ezalatt IHS szemlélhető. A korsó szája kissé csorbult.

6. A szabari csizmadia-czéh korsoját egyletünk egy buzgó tagja juttatta birtokunkba. A korsó magassága 47 ct., haskörülete 91 ct., a szájnyilás átmérője 14 ct., a talap átmérője 13 ct. Valóságos díszpéldány, legszebb része ismét csak a fogantyúja, mely hosszában négy, karikákkal díszitett párhuzamos szalagot mutat, és ezek ismét négy egyenközű keresztszalaggal vannak átkötve. A fogantyú mind a fölső és pedig a nyak-

hajláson, mind pedig az alsó végén kikanyarodik, az alsó kikanyarulást azonkivül karikákból képezett patkódísz foglalja be. Előrészén a nyakszalag alatt négy sorban a fölirat domborodik ki : D. I. C. (Dicsértessék Jézus Krisztus.) Azután két bicske között 1735. Középen egy nagy dikics. Ezalatt CISMAZIA C. CANNAYO.

Mert már korsókról van szó, hozzákapcsolhatjuk folytatólagosan régibb agyagműveink ismertetését, habár azok nem czéhtárgyak is

Itt van első sorban egy zöld mázas korsó, melyet G. J. földbirtokos, kinek családi birtokát képezte, ajándékozta tárlatunknak. E rendkivüli darab nagysága 31 ct., haskörülete 77 ct., a kerek száj átmérője 14 ct., a talap átmérője 12 ct. A nyakdísz áll tizenegy különböző alakú körszalagból. Ez alatt a korsó előrészén egy szív, melyből három tulipán nő ki, a szív lapján 3 sorban : 1680 | M : P: P : | P :. — A szív két oldalán edényben álló makkal kevert tulipáncsokor, s e mellett körben álló, hat ágú csillagot képző levéldísz. Az igeñ szép művű fogantyú tövében két domborkigyó tekerődzik egymás felé, köztük patkón álló kereszt. Valamivel a haskörület felé alúl a nyakszalagok ismétlődnek és ezeken alól ismét váltakozva a tulipán, makk és levéldísz fordul elő.

Ide csatolhatjuk még egy korsó leirását is, mely ugyan tetemesen ujabb, de szintén már egy túlhaladott álláspontra emlékeztet. Magassága 37 ct. Alakja egészen közönséges, díszitése színezett dombormű. A fölső perem alatt és a nyakvégnél virágfüzér fut körül. Közepén a száj alatt a magyar czímer és e mellett mindkét oldalon egy-egy teljes magyar díszruhában s kivont karddal őrt álló polgár alakja látszik. Ezek alatt meglehetős izléssel elrendezett virágfüzérek. Fölirata igy szól : »Isten áld meg a magyart!« »A Pápoji díszpolgárság kancsója. 1846.« — Szereztük pedig Pápán.

A nagy korsókból ekkép kifogyván, a kisebb edényeket vegyük szemle alá. Van itt először egy köcsögalakú, fehér mázas füles korsócska az 1690-ki évszámmal jelölve. Hasdomborodásán kék és sárga szinű virágcsokor díszlik. Magassága 17 ct. — Következnek az ismert alakú borkancsók, számszerint 8 darab. Az elsőn : mérleg, ökörfej, két keresztbe fektetett

tagló, az egész zöld levélkoszorúban. Évszám 1786. — A másodikán : két lombos fa közt tánczoló férfiú, jobbjában poharat, baljában kancsót tart. A harmadikán : virágkoszorúban álló hölgy, baljával uszályos ruháját fogja fel, jobbjával maga felé int. A negyediken kék virágfüzérben 1797. — Az ötödik egészen reczés s a nyakvégen s hasdomborodáson széles szalagban kék s sárga virágdíszű. — A hatodik egyszerű zöld mázos 1623-ból. Az utolsó kettő pedig a f. század elején megszünt pápai edénygyárból valók s csak emlékképen foglalnak a többi között helyet.

Következik két, öblös nyilású, közönséges vizeskorsó, az első magassága 28 ct., a másiké 24 ct. E kettőt azért vettük össze, mert fődíszök egyforma, t. i. a kétfejű sas. A kisebbikén a sas fekete, sárga mellpaizszsal, körülvéve sárga, zöld s fekete párkánydíszszel. A nagyobbikán a sas sárga s kékszínű, hasonszinű tulipán s másnemű virágoktól környezve. Ennek talapján »M«, a másik talapján pedig »I. C. F.« jegy látható.

(Vége következik.)

Római gátak Fehérmegyében.

Értesülvén több rendbeli, Pátkán levő régiségekről aug. 30-kán, vasárnapon felrándultam; hol is két római oltárkövet találtam : az egyik egészben meg van, hanem felirása nagyon megrongált állapotú, a másik csak töredék, hanem felirása inkább olvasható. Nevezetes itt a pátkaiak által »kőrakásnak« nevezett római gát is, mely két halom közt elterjedvén, a mögötte levő patak vizét felfogta, hogy ez Pátka felé tavat képezzen; nehány év előtt a vizet lecsapolták, s most gazdag rét váltja fel a hajdani tó fenekét. Nevezetes e gátnak rendes falazása vízirányos apróbb rétegekben, melyek szabad oldalaikon igen nagy faragott kövekkel voltak befektetve (verkleidet). A munka csodálatos szabatosságú és a falazat keménysége csaknem vetélkedik a kőével. E gátnak volt két csatornája (emissarius): egyik közepén, a másik ettől délfelé; ez utóbbi még jelenleg is hosszas vonalon megtartotta régi boltozatát, mig a középső emissarius nem volt beboltozva. A befedő faragott követ nagy részben elvitték és felhasználták, azonban a gát alján még jó darabon látható. És ép ez oldalcsatornának két

egymásra következő kőhajléka is, melyben a zsilipet lebocsátották és felhúzták, a két zsilip közti tért hordott földdel lehetett megerősíteni. Az oldalcsatornát még használják malomhajtásra, azonban ez a víz csekélysége miatt csak tavaszszal és késő őszszel működhetik. Mintegy tizenkét éve, hogy a tavat egészen lecsapolták, ezelőtt itt igen ízletes halakat fogtak, melyeket Fehérvárra, de még Pestre is vittek; lassan-lassan a víz kiapadt, s így jelenleg mesterséges haltenyésztést sem lehetne létre hozni, ámbár a gátnak helyreállítása csekély költséggel járna.

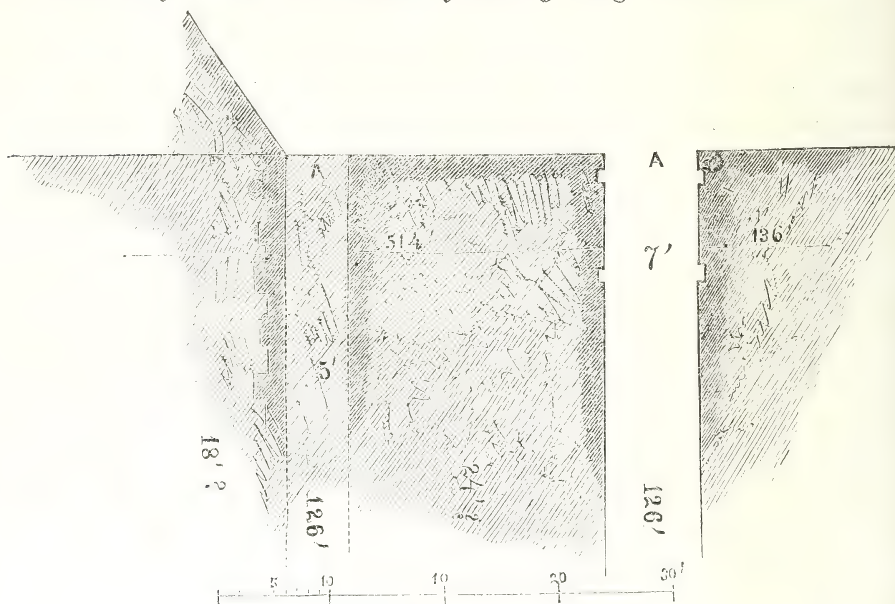
Közel e római gáthoz van egy ősi temető, melyen mintegy száz sirhalom kidomborodik. Kegl György képviselő és pátkai bérlő szives volt hét munkást kirendelni, kikkel két sírt keresztbe felásattam. Mintegy másfél lábnyi mélységben mindkettőben fekete cserépedényekre akadtunk, melyek korongon készűlve, csinos alakukban a római keramika befolyását elárulják, azonban súlyos voltuk mégis barbár eredetre mutat úgy, hogy alig ha nem a népvándorlási korból származnak. Idomuk különböző; van két kecses alakú korsócska, oinohoe, prefericulum, a kisebb tökéletesen ép; több tányér- vagy tálalakú edény, kettő egymásra volt rakva, egymás által födve, egyikben találtuk a kisebb korsót; a harmadik edényfaj az egyptomi mumiák melletti négy fazék alakját (canopus) mutatja, csak hogy nem volt semmi födele. Az edényekben égetett csontdarabot és szenet leltünk, mellettük darabokban egy vas kést vagy tőrt. Az épebb edények az alakuló fehérvári muzeumba szállíttattak.

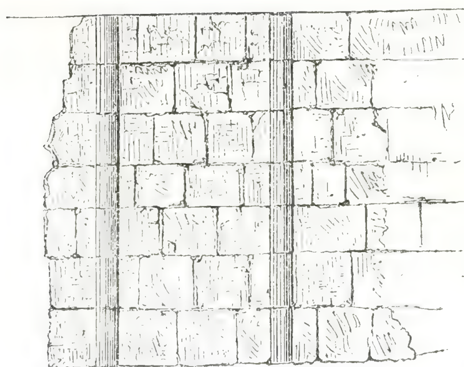
Beszélik, hogy az említett gát mögötti tó közlekedett a palota szomszédságában levő u. n. Kikiritóval és hogy mindkettőnek vize oltalmazta volna a közbe eső vidéket, azonban a tó közt hegyhát vonulván el, ily közlekedés ki van zárva; mindazáltal a két tónak és kőgátnak több közös vonása felhitt a Kikiritó gátának megvizsgálására.

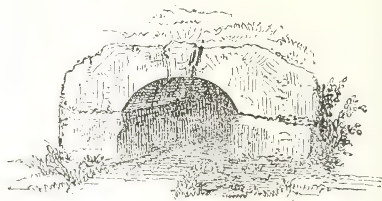
Szept. 6-án lerándúltam tehát az u. n. Kikiri (kő-kerített) tóhoz, s itt ugyancsak egészen analog épitkezést találtam. Itt két inkább csak emelkedés, mint halom közt vonul el egy kőgát, mely a túl levő patak vizét feltartva, tavat képez, itt is a gátnak két csatornája van: az egyik boltozott, a második,

úgy tetszik csak ujabb időben lett boltozva, midőn az országútat itt keresztül vezették, végre itt is, mint Pátkán, a belső, mintegy magfal be van fedve nagy faragott kőtáblával és az egyik csatorna még két régi zsilip-hajtókával bír.

A gát falának vastagsága 18′-nyi, sőt a kettős csatorna táján 24′-nyi egész hossza több mint 650′, melyből a magasabb emelkedéstől a nyitott csatornáig 136′, innen pedig az alacsonyabb emelkedésig 514′ esik. A nyitott csatornának nyilása 7′, a beboltozotté csak 5′. Mindkét csatorna hossza 126′, s e hossztcrjemnek két oldala jelenleg még burkolattal bir.

A boltozott csatorna végét csak öt kő képezi, melynek négye nevezetes nagyságú, míg a boltozat zárköve

mérsékelt mérvű; itt még az eredeti épen maradt épitménynyel van dolgunk, míg az épen idáig terjedő nyitott csatorna befedő köveit nagy részben elszedték.

A nyitott csatorna-hajtóka, melyben a zsilip járt, még ép. Hét vízirányos sorban egymásra rakott két tábla a mostani víz szinétől 15′-nyi magas és alig volt sokkal magasabb eredetileg; mert az alacsonyabb emelkedés, melyhez a gát csatlakozik, alig magasabb ezen 15 lábnál. A falruházás csaknem egész 514′-nyi hosszában még megvan. A befedő kőtábla különféle nagyságú, némelye többet mér két lábnál, különböző vastagsága is, amint vagy kötő, vagy csak fedő tábla; az előbbinek előrésze néha egész 32″-re terjed. A nyitott csatorna már nem záratik el, a boltozottnak silány deszka-zsilipe van, mindkét csatorna malomkereket hajt. — Feltünő e csatornáknál álló igen ócska vad körtvefa, mely gyökerét részben az igen erős kőfalba eresztette. A kőgátat széles földgáttal is erősítették, melyen jelenleg az országút vonúl el.

A római kőgát mintegy negyedórányi távolságában fekszik *Őskű*, mely helység román kerék kápolnával bír. E kápolna kis sziklás dombon áll; körének belüre, vagyis belső átmérője mintegy 23′ 4″, ehez csatlakozik egy félkörű apsis és ehez igen kis, négyszögű ujabb sekrestye, az egész és a félkúp, valamint a hengerfal is, elég ép, ámbár az utóbbi alig 3′ vastag. Az egyetlen ajtónak nyilása és béllése ujabb, de van az ajtó fölött két, félkörben zárt, igen keskeny régi ablak, egy harmadik szintén igen kicsiny kerék ablak, keresztűl töri a falhengert észak felé. Kívülről nincsen korona-párkányzat, belülről a kúp alatti párkányzat egyszerű karnies, hasonló ehez a diadalív pilasterének vállköve is, csak hogy ez utóbbi sokkal vastagabb az előbbinél. A meszelés alatti falképeknek semmi nyoma, de úgy tetszik, mintha az egész hengerfal hajdan vörös festékkel lett volna bevonva. A még ép kúpra ujra kúpalakú zsindelyfödelet tettek fel s annak közepén úgynevezett lámpát (Laterne) emeltek fából, melynek itt semmi czélja; mert a kápolna belsejét nem képes megvilágítani. Legnevezetesebb az, hogy a kápolna termékkőből van falazva elég rendes vizirányos rétegekben, és hogy az utóbbiakban (Magyarországon más példányt nem ismerek) egy helyen halgerinczes elrakás

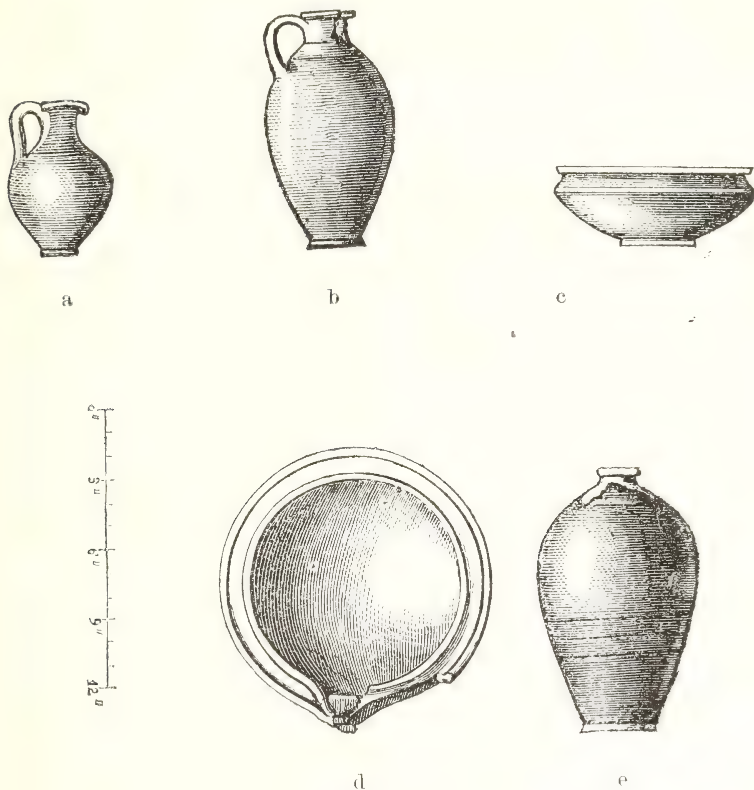
(Fischgräten-Mauerwerk) is fordul elő, azonban nem úgy, hogy a gerinczet két réteg képezné, mert vízirányos réteg esik közbe. A falak állapota meglehetős ép, csak hogy azok alján a legalsó kőréteg ide s tova kiesett s most a fal és a nyilás közt, melyen áll, hézag vagyon. Kápolnánkat alig tekinthetni temető-kápolnának; mert ez a kis magaslatot, melyen emelkedik, csak nem egészen elfoglalja és a szikla körüli táj igen egyenetlen, végre alsó csontháznak semmi nyomát sem látni.

Miután az épebb Kikiritó-gátot megvizsgáltam, visszatértem szept. 13-án Pátkára, hogy a két kőgátat egymással tüzetesebben összehasonlíthassam. A pátkai két emelkedés, vagyis inkább valóságos halom, közelebb áll egymáshoz, mint a Kikiritó emelkedése, amott a gátnak egész hossza mintegy 490, míg itt 650′, de a halom Pátkán magasabb lévén, a gátnak még meglevő magassága a viz szinétől mintegy 21′ s eredetileg hat, egész 8 lábbal több is lehetett, mit a halomoldalba vágó gátvég mutat, mely azonban sehol sem bír eredeti fölepével. A pátkai 490′-nyi hosszából esik a nyilt csatornáig 191 láb, a csatorna szélességére mintegy 10′ (azonban itt ujabb időben oly nagy tatarozások történtek, hogy az eredeti nyilást egész biztonsággal nem határozhatni meg); a két csatorna közti térre esik 151′, maga a boltozott csatornának üre 7 ½, és innen a délnyugoti halomig van mintegy 130 láb. A nyitott csatornának hossza nem határozható meg többé, annyit azonban mégis nagy valósziniíséggel állíthatunk, hogy ez soha boltozva nem volt s így következtethetjük ebből, miszerint a Kikiritó egyik csatornáját is csak azért boltozták be ujabban, hogy az országutat rajta elvezethessék; állíthatni továbbá azt is, hogy Pátkán e csatorna vagy három lábbal szélesebb volt, mint a Kikiritóé; de szélesebb volt a pátkai boltozott emissarius is; mert itt 7 ½ lábat, amott csak 5′-at találtunk. A pátkai csatornák ezen nagyobb szélessége, úgy tetszik megfelel az itteni kőgát nagyobb magasságának, s így a víz nagyobb nyomásának, de a pátkai kettős csatorna hosszabb vonalán faragott kővel volt befedve; a Kikiritó burokját 126′-nyi hosszában találtam, míg Pátkán a boltozott csatorna boltvége 216′-ra esik a tótól, sőt azon túl is még 30′-nyi távolságban találtatik nagy, faragott kövekből rakott burkolat. A boltozat kezdetét Pátkán

letörték; vége pedig többé nem az eredeti. Egyes kövein jegyek találtatnak faragva, hasonlók azokhoz, melyeket a középkorban a kőmives legények az általok faragott kövekbe véstek.

Az aug. 30-kán, a pátkai római kőgát közelében felásott régi síroknak agyagedényei két hét alatt tökéletesen megszáradtak, s így azokat elvihettem a fehérvári muzeum számára; érintettem háromféle fajukat:

U. m. az a) és b) korsóalakúat, a c) és d) tálféléket és az e)

fazékfélét. A szárítás által ezen edények fekete színöket elveszték, mely inkább sötét-barnás vörösre változott, s most némileg sötétebb tégláink szinéhez hasonlít; elveszték továbbá aránylag nagy súlyukat is, de még sem lettek oly könnyűkké, minők a jó római agyagedények, végre elegans idomuk is

mindinkább kitűnt, úgy hogy azokat barbaroknak semmiképen nem nevezhetni, hanem fel kell tennünk, hogy római minták után készültek.

Henszlmann Imre.

Jelentés az északi tartományokba tett tudományos kirándulásról.

(Olvastatott a magy. tud. Akadémia 1874-dik évi nov. 2-án tartott osztály-ülésében.)

(Vége.)

A lengyel tudományos Akadémia gyűjteménye érdekes kiegészitéseűl szolgálhatna az egyetemi muzeumnak, mert igy, a mint e két tár fel van állítva, mind a kettő csak részlet, és hiányos. E helyen láttam a fölötte érdekes koronát, melyet a galicziai »fossa Traiani«-ban többféle római műtárgygyal találtak; vannak itt a mieinkhez hasonló, de még díszesb bronz csákányok is, továbbá a pápaszemes és más saját szerkezető fibulák, és vasból szekerczék, sarlók, kapák és kalapácsok, minőket ugyanazon alakokban mi bronzból birunk.

Legközelebb birand *Krakó* tekintélyes nemzeti muzeummal, minthogy *Czartoriszky László herczeg* gazdag gyűjteményeit, melyek eddig *Párisban*, *Kurnyikon* és *Szinnyaván* szét voltak szórva, egyesíteni és egy ujon épitendő palotában fel akarja állitani. Ezen keletkező muzeum reánk nézve is nagy érdekkel birand, minthogy itt saját készleteink sok paralelláját fogjuk találni!

Visszapillantván utazásom eredményére, minden kérkedés nélkül állithatom azt, mit külföldi szaktársaink is nem egyszer bevallottak, hogy nemzeti muzeumunk ezen szakmája a legczélszerűebben feláll itottak, a tudomány igényei szerint rendezettek, tárgyakra nézve, legbővebb és legérdekesebbek közé számitandó, mely még azon előnynyel is bir számos és pedig nagyobb muzeumok fölött, hogy oly képes lajstrommal van ellátva, mely a tanulmányozást kellőleg elősegiti, otthon is a

kisegitő kalauz helyét pótolja, és egy okadolt catalogus biztos alapjául szolgál.

A mi kivételt tenni lehet egyik vagy másik sorozat ingatagságára nézve, az átalános baj és csak a szakférfiak által kezelendő ásatásokkal, a tárgyaknak éveken át történendő kiegészitésével lesz időnkint némileg orvosolható, folytonos tekintettel arra, hogy a mint a középkori épitményekkel más hazánkban a chronologiai rendszer, mint a szomszéd tartományokban, vagy a távolabbra eső országokban, honnan ezen emlékek hozzánk átültettettek, úgy a népvándorlási vagy a kereszténységre áttérési időt megelőző pogány korszak maradványai, melyek rendesen későbben kerültek hozzánk, mint hazájukban használtattak, csak a lelet egyéb viszonyaihoz képest besorozhatók.

Magukat az egyes tárgyakat illetőleg meghatározni: vajjon találtatnak-e nálunk is vagy nem, csak a kalauzokból, a hol léteznek, könnyű, hanem a jól rendezett gyűjteményeknél is lehetséges; nehézség egyedül ottan támad, a hol, mint ez sok helyen úgy van, a tárgyak a szekrényekbe csak berakvák, vagy a lelhelyek szerint felállittatván, elszórvák. Még ilyen gyűjteményeknek átpillantásánál is könnyű lesz a mieinkhez hasonló tárgyakat azonnal felismerni.

Sokkal bajosabb az, hogy a magunkéval hasonló tárgyaknak másutt való előjövetelét constatáljuk és mely irányban való elterjedésüket megállapítsuk. E czélra jegyzőkönyvembe vázoltam mind azon darabokat, melyek sajátságaik miatt feltünvén, több muzeumban előfordultak és át fogom lapozgatni mindazon társulati közleményeket, melyek rajzokkal megjelentek és az akadémiai valamint a muzeumi szakkönyvtárakban föllelhetők. Csak így lesz majd lehetséges olyan térképet késziteneem, mely legalább megközelitőleg a műtárgyak terjedését, magának a művészetnek és művezetnek haladását vagy hátrálását fogja kézzelfoghatólag előtüntetni; csak így fogom elérni azt, hogy a hazai muzeumainkban elszórt, de eddig egyedül hazánk területén talált tárgyaknak körét meghatározhassam, és eredetiségük forrását is kipuhatolhassam.

Ezen vállalat nehézségeit senki sem fogja fel jobban, mint én magam, és kivihetőségének egyik főfeltéte az, hogy hazánk

szakférfiai közremunkálására számithassak; vagy legalább a bemutatandó munkám birálatát tőlük várhassam; mert csak így lesz elérhető azon eszménykép, melylyel az 1876-iki nemzetközi gyülekezet előtt fellépni szándékozom.

Ott, hol a tudomány azonnal felhasználta a külföld uj vívmányát, de a hol részletenkint inkább turkálások, mint tudományos ásatások eszközöltettek; ott, a hol a drága fém utáni vadászat, a többi tanulságos réz, bronz, vas vagy agyag tárgyakat tekintetbe sem vette, az előkerült vázak pedig szétszórattak, vajmi nehéz lesz valami tökéletest föltüntetni; azonban visszariadni még ezen nehézségek miatt sem fogunk, csak legyen meg, ha mindjárt tökéletlen alapja is az ily átalános átnézetnek, — a helyreigazitás, a javitás és bővités magától fog következni!

Tervemet több szakférfival közlöttem, helyeselték és közreműködésüket meg is igérék; rövid két év alatt lesz alkalmunk bebizonyitani Európa előtt, van-e jogunk és hivatva vagyunk-e a tudományosság terén is a minket oly közelről érdeklő mozgalmakhoz hozzászólani!

Azon alkalommal, midőn az őskor régiségeit tanulmányoztam, lehetetlen volt meg nem csodálnom azon nagyszerű középkori épitményeket, melyek egy erős, gazdag, saját vallásosságának és biztosságának oly rendkivüli emlékeket emelő népségről már fél ezer év óta tanuskodnak, épitészeti merészségükről, nemzeties izlésükről és a még fennmaradt belső fölszerelésben, fáradhatlan tevékenységükről meggyőznek.

Itten, egyes nagyobb, hajdan önkormányzatú városban, több, néha még egészen ép műemlékeket találunk, mint nálunk az egész országban képesek lennénk felmutatni. Igaz, hogy nálunk könnyü kimentésül szolgál a tatárok és törökök pusztitása, mig ellenben igen jól tudjuk, hogy sok urasági és főleg kamarai épitmény, tiszti lak, istálló stb. épen a közel fekvő templom vagy várnak düledező romjaiból emeltetett, romokból, melyek készakarva romokká tétettek, hogy fenntartásuk az uraságot ne terhelje!

Ha az általam látott nagyszerű épitményeknek többnyire csak falai maradtak meg és azok is rendesen belülről szemsértőleg bemeszelvék, kivülről bámulhatjuk a téglaépitészet óriá-

sait, melyeknek tagozatai, igen elmésen, nagyrészt égetett agyagból készültek.

Boroszló, Lübeck, Stockholm, Upsala, Malmő, Stralsund, Stettin, Thorn, — valamint Reval, Riga, Königsberg, Marienburg, Danczka és Krakó gótkori templomai és erőditményei többnyire leirvák és rajzokban vagy sikerűlt fényképekben is megkaphatók; sok templomnak, sőt mint a lübeckinek, teljesen ép, bámulandó szárnyoltárai leirvák, a danczkai egyházi kincstári, főleg ősrégi szövetei közölvék; minthogy azonban jelenleg nem feladatom ezekről bővebben értekezni, egyes főbb tárgyakról szaklapjainkban fogok alkalmilag szólani és a különbséget a német és orosz művészetről kimutatni.

Dr. Rómer.

Archaeologiai levelek.

III.

Nápoly, 1875. febr. 17.

Igen tisztelt kedves barátom!

Majd egy hónapja mult, hogy utoljára levéllel zavartam budapesti idylljét. Nem voltam szerencsés választ nyerni, talán azért, mert soraim megakadtak valahol, talán mert nem volt kedve felelni, mit tudom mi volt oka?*) Elég hozzá, hogy én választ nem várva, folytatom csevegésemet, mert szükségét érzem, hogy ismét egy pár quartolapot telefirkáljak. Ha nem tetszik se baj! Miért nem irta, hogy nem kell levél?

Ha utolsó levelembe tekintek és ott elolvasom, hogy mi mindenről nem akartam irni az utóbbi hetekben, mosolyognom kell! Ember volt volna a ki ez utóbbi római hetekben képes volt volna tudományos dolgokról értelmesen értekezni! A farsangi hét elvette azt a kevés nyugalmamat is, a mit az elutazásra való készülődések még meghagytak s a sok szép czikk — tékámban maradt**).

Mégis elmondom miről volt szándékom értekezni, s mikre

*) A becses sorok tényleg annyira elkéstek, hogy vételökkor tiszt. barátunk már nem volt Rómában s nápolyi adressét nem ismertük. Szolgáljon ez mulasztásunk mentségeül. Szerk.

**) Majd elkérjük onnan. Szerk.

gyüjtöttem jegyzeteket, legalább meglássa, hogy meg volt a jó szándék.

Elsőben fölakartam volna tüntetni műtörténeti sorozatban a római tárlatok jelesb szobrászati műveit, ugymint észleleteim végső összefoglalása után jó lelkiismerettel tehettem volna. Jó hogy nem tettem — ily czikk oly hosszúra nyúlt volna, logy legalább még vagy négy hétig kellett volna ott időznöm, a hol sajnálatomra nem volt szabad tovább maradnom.

b) Minap elmondtam, hogy azon ritka hollók közé tartozom, kik a Torlonia longarai gyűjteményét látták. Ott voltam másfél óráig a négyszázra rugó szoborgyűjteményben s mondhatom, hogy mennyit ily rövid idő alatt tanulmányozhatni, megtettem. Annyit, hogy a gyűjtemény régészeti becsét megállapítani képes vagyok. Azonban talán nem baj, hogy erről nem irtam — talán nem az »A. É.« olvasóinak való czikk lett volna belőle!

c) A Capitoliumon az esquilini ásatások alkalmával szinre került uj Venus van. Természetes, hogy nem ignoráltam. Nézetem szerint a görög-római eklektikusok műveinek sorába való, melyek ujabb időkben oly érdekes tanulmányokra adtak alkalmat. Sok tekintetben fölötte érdekes e mű s nem volna érdemetlen, hogy külön czikk tárgya legyen, melyben a Pasiteles iskolája egyéb művei is szóba kerülnének. De talán ez sem az »A. É.« publicuma számára való anyag!

d) Az olasz muzeumokban a Polykleytos-kérdés, melyre e muzeumokban oly sok az ismert, s oly sok az ismeretlen anyag — egyike volt kiválóbb foglalkozásaimnak. Akadt utamban egy pár ismeretlen doryphoros fő is — a Torlonia tárlatában három, Nápolyban egy. — Azonban jó volt erről is hallgatni, mert ez is a b) és c) kifogása alá esik.

e) Az utóbbi időkben a Pannoniát és Dácziát illető római emlékek képezték figyelmem tárgyát. Trajanus oszlopa, a Constantinus ívbe áthelyezett Trajanus ivebeli dombormüvek, a Marcus Aurelius-oszlop, a sok dácziai ak szobra, a bennünket illető egyes föliratok adtak alkalmat jegyzetek tételére. Ott hevernek a tékában.

Kapuzárás előtt nem birtam tető alá hozni — romot nem

állítok a nyilvánosság elé. Pedig ez volna az »A. É.«-nek való thema.

f) Hasonlókép igen oda illő volna az Instituto di corr. arch.-ról egy pár szóval megemlékezni. Elmondani eddigi működését, szervezetét, véleményt nyilvánítani irodalmi, gyűlésezési, tanítói működéséről, mindez nem érdeknélküli. Törekedtem alapos informatiókat szerezni ezek iránt annál inkább, mert magam is e tudós körbe kerültem, és szerettem volna valamivel jobban helyettesítni a Páur Iván egykori czikkét a győri füzetekben. E czikk sem kerülhetett papirra, mert közbejött az utazás.

g) Végre nem szólok azokról a tapasztalásokról, melyeket officialis jelentésem számára tettem; a jegyzetek tékámban hevernek, s talán olykor-olykor lesz még alkalmam azokból egyet-mást tudomására juttatni.

Azok a leletek ügyét, az ásatások és romok fölügyeletét, a muzeumok évi költségvetéseit stb. illetik, és nem oly terjedelmesek ugyan mint kivánnám, de elég tanulságosak a mi viszonyainkra nézve is.

h) Szándékom volt mindezeken kivül a műrégészeti tanítás elhanyagolt állapotáról is szólni, és e részben nem csak személyes informatiókat gyűjtöttem, de kezemhez kerítettem, a mit e részben competens olasz szakemberek az utóbbi időkben irtak. Elég szomorúak ebbeli tapasztalataim, bár megvallom, hogy nem épen kedvezőbbek a mi hazai viszonyaink. Nekik legalább van már tankönyvük, ha nincs is valami jeles — nekünk még ez sincs!

Ezek elolvasása után el fogja mondhatni: »no hiszen ennek dicsérendő szándékai voltak volna; úgy ám, de nem hizunk a jó szándéktól!« — Igaza van — mégsem ezekről szólok most, mert Nápolyban vagyok és külömb dolgok s legalább ittlétem alatt külömb dolgok foglalkoztatnak most. Péntek óta járok be abba a gyűjteménybe a mit »*museo nationale*«-nak hivnak. Méltán úgy hivják, mert jóformán ez az egyedüli jóravaló muzeum, mely olasz földön az állam tulajdonában állván, hozzája méltó! A parmai kicsi ehhez képest! Tehát ott töltöttem már hat napomat és még a közelebbi két napon is bejárok.

Mikor először benn voltam összecsaptam a kezemet. Hjha! mikor fogom én mindezt megnézni! ma már nyugodtabban lélekezhetem. Huszonnégy csoportjából elvégeztem vagy tizenkettőt, a legfontosabbakat és reménylem, hogy a hátralevőket is csak valamikép látni fogom, ha legközelebbi rövidebb utamból és további sicziliai utamból ide visszatérek. Ezúttal tehát röviden azokról szólok a miket láttam és szabadságot veszek magamnak elsőben mindig a külső dispositióról szólni és a tartalmat, mert úgysem merithetném ki kellőleg egy pár lapon, mellesleg tárgyalni.

A muzeum másfélemeletes hosszúkás alapon épült, mely közepett a hátsó részben fekvő főlépcsőhöz vezető előcsarnok által jobb- és bal-szárnyra van osztva.

Igy két udvar támad, melynek három oldala körül három előcsarnok vagy folyosó és ezek mögött, az utczára szolgáló ablakokkal, terjedelmes szobák és termek feküsznek.

E földszintes helyiségekben összesen 28 helyiséggel, továbbá a közbenfekvő emeleten 8 helyiséggel és az emeleten 24 helyiséggel találni a régiségtárt. A képtárt és könyvtárt elhagyom, mint nem ide tartozókat.

Nem mondhatnám, hogy e hatvan sokfelé fekvő szobában könnyű dolog a muzeum kincseiről helyes áttekintést nyerni. Ez akkor sem sikerűl teljesen, ha mint tettem én, az ember ismételve tervvel a kézben bejárja valamennyit. Ez leginkább onnan van, mert a tárgyak még nincsenek átnézetes rendszer szerint csoportositva, mint tervezi Fiorelli, s a mint részben, tekintettel egyes csoportokra, már tette is.

A muzeumban felhalmozott kincsek tömege óriási lévén, nem csekély föladat a helyiségeket uj karba hozni, s a tárgyakat egytől-egyig czélszerűen és tudományrendben fölállítani.

Fiorelli tíz éven túl dolgozik e gyökeres átalakitáson, s aligha nem még kétszer tiz évig fogja erejét reá forditani.

Közlöm itt a tervbe vett csoportositást, mint azt Fiorelli 1873. évi hivatalos jelentésében*) előadva találom :

---

*) Giuseppe Fiorelli *Del museo nazionale di Napoli. Relazione al ministro della pubblica istruzione.* Napoli 1873. o. 59. l.

I. osztály. »Antichita figurata.«	1. Bronzszobrok. 2. Márványszobrok és dombormüvek. 3. Képes terracották. 4. Görög és római falfestmények. Rakművek. 5. Italico graeco izlésű festett edények. 6. Gemmák és elefántcsontfaragványok. 7. Ocsmány dolgok, (oggetti pornografici.)
II. oszt. Numismatica és Epigraphica.	8. Éremgyűjtemény. 9. Föliratok. 10. Herculanumi papirok.
III. » Magánéletbeli tárgyak.	11. Arany és ezüst tárgyak. 12. Fegyverek. 13. Házi eszközök. 14. Mérlegek és súlyok. 15. Táplálékok és más szerves anyagok.
IV. » Keleti régiségek.	16. Egyptomi, semiticus, arabs és indiai dolgok.
V. » Középkor és ujjászül. kor.	17. Képtár. 18. Nyomtatványok. 19. Szobr. művek és különfélék; (metszvények stb.)
VI. » Önálló gyűjtemények.	20. Cumaebeli gyűjtemény. 21. Museo Santangelo. 22. Vasto-féle képtár.
VII. » Régi emlékek másolatai.	23. Föszöntvények és plastikus utánzatok. 24. Átrajzok (Durchzeichnungen — lucidi) rajzok, fényképek.

Az emlitett emlékirat rendre tárgyalja a huszonnégy csoportot és elmondja mindegyikről, hogy voltak a dolgok előbb s mint akarja őket jövőre fölállítani.

Úgy hiszem elég lesz ez alkalommal úgy a multat mint a jövőt félrehagyva csak a jelennel foglalkozni, azaz azokat a részeket közelebbi figyelembe venni, melyek végleg elhelyezvék.

E csoportok a bronzok, márványok, terracották, falfestmények, éremgyűjtemény, föliratok, egyptomi csoport, cumaebeli gyűjtemény és Santangello gyűjtemény.

E kilencz csoportból ismét legelőbb a bronzokat és az érmeket veszem szemügyre, mert mindkettő kitünő gyűjte-

mény, mindkettőnek fölállítása fényes, és mig az egyik föltétlen helyeslésemet nyeri, a másik t. i. az éremgyűjtemény fölállítása époly föltétlen*) rosszalásomat találja. Lássuk előbb a bronzokat. A muzeum bal részének déli oldalán földszint három szobában egy bronzgyűjteményt foglal magában, mely tudtommal az egész világon ritkítja párját. Vannak itt bronzszobrok az életnagyságot túlhaladó mértéktől kezdve a legkisebb parányi bronzszobrocskákig; előállítások a művészet majd minden köréből: történeti compositiók, istenségek, arczképszobrok és genreképek; művek, melyeknek eredetijei az ó-művészet több korszakát állítják elénk és eredetiek, melyeknek megbecsülhetetlen a műtörténeti fontosságuk!

Számuk megközelíti a négyszázat és fönntartásuk túlnyomólag s kivált a feketés patinájú herculanumbeliekeinek hibátlan. Ily gyűjtemény méltán érdemli azt a gyönyörű fölállítást, melyet neki Fiorelli adott. Dr. Hampel József.

IRODALOM.

Régi falképek Magyarországon. *Irta dr. Rómer Ferencz Flóris. (XIII, többnyire színezett képtáblával és LXXVII. fametszvénynyel.)*

Budapest, az Eggenberger féle akadémiai könyvkereskedés bizományában Hoffmann és Molnár. 1874. Ivrét, 170. lap. Ára 8 o. ért. frt.

Midőn a magy tud. Akadémia a »*magyarországi régészeti emlékek*« kiadását elhatározta, nyilván egy oly vállalatot indított meg, mely nem csupán hazai régészeti érdekeinket volt előmozdítandó, hanem kiválóan arra is hivatva, hogy a speciális hazai czél sikeresítése mellett a külföld előtt szaktudományos reputatiónkat is minél hatásosban érvényesítse. A nagy vállalat, minden oldalról jól meghányva-vetve, időszerünek, szükségesnek, üdvösnek mutatkozott, s a befektetendő tőke a hazai intellectualis tényezők sulyán ovatosan mérlegelve, gyümölcsözőnek igérkezett. És valóban e combinatio nem eredményezett csalatkozást, mert a vállalat eddig megjelent kötetei már is fényesen igazolták annak életrevalóságát. Velök — elfogultság nélkül mondhatni — e téren becsületet arattunk, miután bebi-

*) Pompej. febr. 20-án. — E szavamat pénteken tett bővebb észleletek után visszavonom és módositom — Lásd követk. levelemet.

zonyítottuk, hogy vannak egyrészt monumentális emlékeink, melyek ha mindjárt nem is mérkőzhetnek meg a boldogabb külföld hasonnemű emlékeinek nagyszerűségével, mégis ennek daczára is mindenkor tisztes helyet igényelhetnek azok mellett minden régész szemében és itéletében; de bizonyitották másrészt azt is, hogy birunk emlékeink mellett jeles, képzett értelmi erőkkel, a külföldön is sokat látott, tanult kiváló szakférfiakkal, kik a honi műemlékek becsét és culturalis fontosságát felismerni, méltányolni és méltatásúl megismertetni képesek.

E kettős bizonyítványt az akadémiai nagy vállalat kevéssel imént megjelent 3-dik kötete is szolgáltatja, mely a fennczimzett s most bemutatandó nagybecsű munkát tartalmazza.

Megvalljuk, némi aggodalommal gondoltunk mindig, valamikor csak eszünkbe jutott, e mű genesisére, amennyiben attól gondoltunk tarthatni, hogy ép e terén fog a kivánatos anyag mértékentúli fogyatkozása még Rómer alakító kezében is érezhetővé válni; hiszen még egy rövid tized előtt elsőrangú szakférfiaink egyike, *Ipolyi* nyiltan kimondotta, hogy »e tárgy még nem ért meg,« s Rómer munkájának megjelentéig nem is mertünk volna e nyilatkozat szigorán enyhíteni. Tudtuk ugyan, hogy a műtörténelem által constatált egyetemes szabály alól épen hazánk sem fog kivételt képezni, s hogy ennélfogva miután a festészet mindenütt a monumentális épitészet és a szobrászat hű kísérőjeként lép fel, akár az őskorban, akár a classikus antik művészetben avagy a középkorban vizsgáljuk is azt, hazánk épitészeti műemlékein ép úgy fogunk a polychromia nyomaira találhatni, amint arra a szakkutatás az ős és a classicus monumentumok falain, reliefjein, metopain, márvány, alabastrom, porphir és chryselefantin domboralakjain rátalált. De emellett másrészt azt is jól kellett tudnunk, hogy ép e tér az, melyen elemi csapások, külhoni barbár ellenségek, belföldi politikai surlódások és szenvedélyes vallási türelmetlenség versenyezve pusztítottak. Különben is »a gyöngédebb természetű falfestmény a legcsekélyebb változást is megérzi. Az évek sora elhalaványítja szineit, a változó időjárás alatt lehámlik és elporlad, a sérülések miatt tarthatatlanná lesz; egyetlen oktalan ujítás által tönkre juthat, s egyszerű bemeszelés által a

mészréteg síri szemfödője örök feledésbe boríthatja.« Tényezők: mint tűz, eső, zivatar; tatárok, törökök; reformatio, hazánkfiainak érzék- és izléshiánya, a kellőleg nem jellemezhető közönyösség s par excellence a mult század azon botor felfogása, hogy mindaz, ami nem classicus minták sikerült utánzata, az durva, esetlen, barbár, sértő, butító, bálványos s azért figyelemre, fáradságra, vesződésre nem méltó, úgy hogy ekként, mint helyesen Rómer is megjegyzi — nemcsak a szentképek ostromlói foszták meg tényleg az utóvilágot sok nemzeti kincs élvezetétől, de tették azt jóhiszemmel, a világ áramlatától elsodortatva még azok is, kik a régiség töredékes, sérült s elmosódott emlékeit Isten nagyobb dicsőségére lomtárakba vetették, egyházaik képfalait bemeszeltették, mesterséges márványnyal bevonatták, vagy egyhangú kőszinre és a kőnek alakjára bemázoltatták, kivonalaztatták.

De azt sem tagadhatjuk, hogy e mellett még a külföld emlékei is élénken szemünk előtt lebegtek. Az egyptusi, az etrusk és a pompejáni frescók egyrészt; az őskereszténység falfestményei Róma katakombáiban és Nápolyban, a középkor nagyszerű fresco-maradványai Bambergben, Kölnben és másutt; a flórencziek és sienaiak frescoi Olaszországban és Giotto iskolájának nagyszámú falfestményei, főleg pedig a pisai Campo Santo világhirű festményei, másrészt jobb óhajunk ellenére is hazai régi festészetünk eddig ismert kevés reliquiáit mind sötétebb háttérbe szoritották, ámbár megemlékeztünk arról is, hogy műismerőink szakitélete szerint például »a pécsi római őskeresztény, katakombaszerű, földalatti sirkápolna frescoi, az olasz földet kivéve, egyetlen talán egész nyugoti Európában, miután bennök az első századok római ókeresztény katakombái jelvies festészete teljes kifejlődését érte el.«

Mindezt szem előtt tartva, nem természetes-e, hogy bizalmatlanúl s kétkedve kérdeztük önmagunktól, vajjon a kilátásba helyezett munka fog-e a nagy vállalat eddig megjelent termékeinek méltó társa lenni?

Annál nagyobb azért most elragadtatásunk, midőn az előttünk fekvő kötet által arról vagyunk meggyőződve, hogy igenis Rómer e munkája úgy anyaga gazdagságánál, mint anyaga elrendezésénél és feldolgozásánál *kiváló* irodalmi pro-

ductum. E mű hangos tanubizonyságot tesz arról, hogy tiz év alatt e téren valóban igen örvendetes, igen jelentékeny előhaladást tettünk. Ezt kicsinyelni csakis az foghatja, ki a tárgy iránt érzékkel és értelemmel nem bir. Mert nemcsak hogy azóta régi falfestményeink terén behatóbb, körültekintőbb szakkutatások és szerencse által kisért felfedezések történtek, hanem a felfedezett képek jelentékeny részének rajzait is birjuk immár Storno, Henszlmann, Bergh, Henz, Schuler, Klimkovics által. És természetesen ép e szerencsés fejleményben keressük egyszersmind a legjobb biztosítékot arra nézve, hogy még egyéb festményekről is majd megkapjuk nemsokára az óhajtott hű rajzmásolatokat.

Hogy azonban mások érdemeinek kisebbítése nélkül mégis Rómer adta jelen művével e kérdésnek a legnagyobb lendületet, az minden kétséget kizár. Munkájában e tárgy oly alapot nyert, melyen ezentúl bizton és sikeresen tovább építhetni.

Főelőnye egyrészt az *adatok gazdagsága*, másrészt pedig az *adatok ügyes, szellemes feldolgozása.*

Adatainak száma oly nagy, hogy azok által valóban meg-vagyunk lepetve, mert azok után, amik e tárgyra vonatkozólag eddig nyilvánosságra jutottak, sejtelmünk sem lehetett ily jelentékeny substratáról. Egész munkáját felosztja Rómer *két* részre. Az első rész *három* képcsoportot tárgyal az ország nyugoti, éjszaki és éjszakkeleti részéről. A nyugoti képcsoport tartalmaz két XIII-ik századbeli falfestményt, a *pécsölit*, és a *dömölkieket* és négyet a XIV-ik század végéből, u. m. a *velemérit*, a *turnischait*, a *martyánczit* és a *tótlakit.*

Az északi csoport tartalmaz három falfestményt a XIV. század végéből, t. i. a *zsegrai*, a *szlatvinai* és a *jekelfalusi* falképeket.

Az éjszakkeleti csoport magában foglal néhány ugocsa- és mármarosmegyei falképeket, szintén a XIV-ik század végéből, u. m. a *fekete-ardóit*, a *szőlős-vég-ardóit* és a *mármaros-szigethit.*

A második rész a kisebb terjedelmű, vagy már másutt ismertetett és össze nem tartozó falfestvényeket tárgyalja, nem kevesebb mint *százkettőt*, t. i. az *abrudbányai* (Erdélyben), *aszófői* (Zalamegyében), a *baani* (Trencsénmegyében), *bácsiai* (Er-

délyben), *nagybaroni* (Warisdorf, Sopronymegye), *bártfai* (Sárosmegye), *batizi* (Szathmármegye), *beczkói* (Trencsénmegye), *beéni* (Esztergommegye), *benei* (Beregmegyében a tiszaháti járásban), *békésmegyeri* (Pestm.), *beregszászi* (Beregm.), *bezdédi*, a *brassói* (Erdélyb.), *budai*, *margitszigeti*, *császlóczoni* (Ungm. a minaji kerületb.), *csesztéi* (Pozsonym.), *csetneki* (Gömörm.), *csötörtökhelyi* (Donnerstmark, Szepesm. a lőcsei járásb.), *deáki* (Pozsonym.), *demsusi* (Erdélyb.), *feldöbrői* (Hevesm.), *domonkosfai* (Vasm.), *alsó-dörgicsei* (Zalam.), *dörögdöni* (Zalam.), *ecséri* (Zalam.) *nagy-enyedi* (Erdélyb.), *erdődi* (Szathmárm. a krasznai járásb.), *géczi* (Szathmárm.), *guczelfalvai* (Gömörm.), *nagy-geresdi* (Sopronm., a repczemelléki járásb.,) *fekete-gyarmati* (Aradm.), *gogán-váraljai* (Erdélyb.), *gyula-fehérvári* (Erdélyb.), *hárskúti* (Tornam.), *hupka-helmeczi*, *hidegségi* (Sopronm.), *hódosi* (Biharm.), *huszti* (Mármarosm.), *istvánfalvai* (Pozsonym.), *jászói* (Abaujm.) *kassai* (Abaujm.), *sajó-keresztúri* (Borsodm.), *késmárki* (Szepesm.), *kolozsvári* (Erdélyb.), *kürthi* (Pozsonym.), *lábatlani* (Komáromm.), *lajbitzi* (Szepesm.), *lancsári* (Nyitram.), *lapujtöi* (Nógrádm.), *lékai* (Vasm.), *lipcse-németi* (Liptóm.), *lipcse-tóti* (Zolyomm.), *lőcsei* (Szepesm.), *nagy-lónyai* (Beregm.), *lövői* (Zalamegye.), *madocsai* (Tolnam.), *mária-völgyei* (Pozsonym.), *marosvásárhelyi*, *mindszenti* (Liptóm.), *nagy-muzsályi* (Beregm.) *námény-vásárosi* (Beregm.), *ócsai* (Pestm.), *orachowitzai* (Szlavoniáb.), *óralja-boldogasszonyi* (Erdélyb.), *pannonhalmi* (Győr-Sz. Márton.), *pápóczi* (Vasm.), *pécsi* (Baranyam.), *porubai* (Nyitram.), *pozsonyi* (Pozsonym.), *püspöki* (Pozsonym.), *ruszti* (Sopronm.), *simfalvai* (Hanersdorf Vasm.), *segesvári* (Erdélyb.), *selmeczbányai* (Hontm.), *sitéri* (Biharm.), *soproni* (Sopronm.), *szalavári* (Zalam.), *szász-sebesi* (Erdélyb.), *nagyszebeni* (Erdélyb.), *szelistyei* (Erdélyb.), *szent-jakabi* (Somogym.) *szent-györgyi* (Vasm.), *liptó-szent-iváni* (Vasm.), *szent-mártoni* (Turóczm.), *szent-péter-őri* (Vasm.), *szmrecsáni* (Liptóm.), *szepesváraljai* (Szepesm.), *szucsáni* (Turóczm.), *tordai* (Erdélyb.), *trencséni* (Trencsénm.), *tordosini* (Árvam.), *vadnai* (Borsodm.), *vajda-hunyadi* (Erdélyb.), *várkonyi* (Csalóközb.), *veszprémi* (Veszprémm.), *vezekéy-garami* (Barsm.), *viski* (Mármarosm.), *wondorf*, *undrováczi* (Sopronm.), *zeikfalvai* (Erdélyb.), *zólyomi* (Zólyomm.) és a *zsámbéki* (Pestm.) falfestményeket.

Hozzájárul aztán ezekhez egy függelék, ebben azon *kisebb művészi előállitásokra* terjeszkedvén ki, melyekkel egyesek szerényebb működési körben az izlést gyakran meglepő összeállítással és tapintatos szinhangulattal előmozdították. Igaz, Rómer e téren, mint maga is elismeri, nem igen mutathat be régi festményeket, amennyiben a korhadó anyag, a puha fa nem is volt alkalmas egy igen régi festmény fenntartására; de ezeknek közlése mégis igen czélszerű volt, mert hiszen a félreesőbb és szegényebb vidékeken e művészetben nagy ugrás és izlésváltozás úgy sem tehető fel, s a festészeti művek tárgyai rendesen egy sokkal régibb kornak képviselőivé válnak, mint a milyent anyaguknál fogva nekik tulajdoníthatni.

Egyébiránt e függeléknek nem az a czélja, hogy valamennyi ide vonatkozó adatot közöljön; Rómer csak néhány adattal óhajtja az illető szakférfiak figyelmét e tárgyra irányozni s oda hatni, hogy azok, amennyire csak lehet, e műtárgyakat fenntartani, vagy legalább lerajzolni igyekezzenek. Ily szempontból felhozza az *orankai*, a *liptómegyei*, *felső-lehotai*, *bánfy-hunyadi*, *egyházas-básthi*, *dévai*, *janóczai*, *péterfalvai*, *pilinyi*, *solyi*, *viszneki* mennyezet-festményeket; szól továbbá a festett templom-készletről, a festett tornyokról és végűl egy visszapillantást vet egész tárgyára, melyről értekezett.

Ily nagy anyag természetesen tapintatos, ügyes elrendezést és oly előadási modort igényel, mely a szakférfiún kivűl a laicusra, a dilettansra nézve is érdekfeszítő legyen. És ez teljesen sikerült szerzőnek. Különben is azon kevesek közé tartozik, kik a száraz anyagot élénk előadással eleveníteni, a nehézkes tömeget finom és találó felfogással szellemíteni birják. Műve tényleg nem egyhangú, száraz registrálása és összehalmozása a nagyszámú adatoknak, hanem másik előnyét ép az képezi, hogy az adatok értelmesen leirva, gondosan összehasonlítva s alaposan jellegezve vannak, úgy hogy átalános szabályok levonására teljesen alkalmasakká válnak. Rómer e műben *buvár*, *író* és *itész*, aki híven feljegyzi azt, a mit látott, vagy esetleg másoktól kapott, másrészt pedig nagyobb, tágabb körben gondosan nyomozza az analogokat, hogy hazai adatainkat a hajdankor culturális vivmányainak eleven tényezőiként bemutathassa. És e tekintetben természetesen híven kellett reflectálnia

mindama momentumra, melyek találkozása a képzőművészeti alkotások döntő criteriumait képezik. Adatainak csoportosításában és elemezésében úgy a *régészeti*, mint a *művészeti* szempontot folyton szem előtt tartotta. Egyrészt tehát a történeti és diplomaticai, a geographiai és topographiai szempontra, másrészt pedig a rajzra, a compositióra, a szinelésre, a technikai kivitelre, tehát az artistikai és széptani szempontra figyelt kiválóan, s mig egyfelől a történeti adatokat sorolja elő, s mellékli az illető épitmények fel- és alaprajzait, az alatt híven jelőli meg leirt képein a feltünőbb alakok arczkifejezéseit, az élénkséget, az állásokban való változatosságot, a nagyobb személycsoportozatok elrendezését, alkalmazását és a taglejtésekben előforduló túlzásokat, ami leginkább ott volt szükséges, hol a rideg, merev, mintegy egyöntetű byzantinismus ellentéteül művészeink a másik túlságba estek. Szóval ő minden egyes sajátság nyilvánulására oly lelkiismeretesen észlelt, hogy buvárlatainak eredményeit bízvást elfogadhatjuk hasonló buvárlatok eszközlésében iránytadó cynosuraúl.

Tanulmányainak eredményéről pedig ő maga számít be könyve végén.

Tény: hogy nálunk a középkorban a szobrászat és fémöntés távol sem honosult meg annyira, mint a *festészet,* mely nemcsak az épitmények belscjére szorítkozott, hanem a külső falakon és az épületek faragott részletein sok helyt még mai napon is észrevehető, ami egyébiránt — hozzátehetjük — nemcsak nálunk divott, mert hiszen például Németországban a házak facadjai históriákkal szintén be voltak festve, s a templomok keresztfolyosói gazdag mérvben el voltak látva frescókkal.

Tény: hogy nálunk a középkorban olyan *magyar festészeti iskola*, mint milyen épitészeti, nem volt. Már egymaga azon szempontból is, hogy a festészet tárgyai, melyeket a régi korból birunk, majdnem kizárólag egyháziak, és az egyháznak mind az üdvözítési körre, mind szentjeire nézve századok óta megállapított előképei voltak, melyektől a művésznek csak csekély mellékdolgokban volt szabad eltérnie s azért épen nem állíthatni, *hogy nálunk a középkorban egy külön nemzeti művészet fejlődött volna ki.* Ellenkezőleg, tudósunk nagyon is sok helyt

érdekesen ki tudja mutatni, hogy festményeink mintái Olasz-, Német-, Franczia-, Svéd- stb. országokban szintén feltalálhatók, ami nyilván a kath. egyház egyetemességének kifolyása.

Ez átalánosságban; mert e mellett mégis nem tagadható, hogy egyes vidékeken *ugyanazon irányú* képcsoportok fellelhetők. Igy tulajdon iskolát sejtetnek az egymással közel rokon *fekete-ardói*, *szőlős-vég-ardói* és *benei* falképek, melyekhez a szinek választásában talán a nagy-muzsályi kapumázolás, és a Nagy-Gészben felfedezett virágbokréta is járul. A *szatmári* iskola ellentétben van Aquila mester *vasmegyei* iskolájával, mert ez inkább a zöld és kék szint kedvelte, mig amabban egyedül a vörösbarna szinhangulat uralkodik. A nyugoti festmények rajza szigorúbb és több kifejezéssel bir, a compositio pedig még egyszerűbb; ellenben a szatmáriban ez dúsabb mind az eszme, mind az alakok sokasága tekintetében, a rajz kevésbbé szigorú, az alakzat kevésbbé értelmes és a kifejezés naivsága kévésbbé sikerült.

Tény: hogy a mi középkori képeinknél az *inventiónak, a feltalálásnak*, kivéve az egy Sz. László legendájában, nem volt helye; mert a vallási képeknek az egész egyházban elfogadott, mindenütt használt és ismert előmintái voltak.

Tény: hogy a mi képeinknél a *rajznak* helyes volta, főleg ha az alakok végtagjainak és a ránczozatnak természetességét, de még inkább ha a tájképek távlatait, a növényzetnek elfogadott mintaszerű, stilszerű alakításait tekintjük, igen sok kivánni valót hagy fenn, s tényleg nagyon messze esik a mai művészet naturalistikus előállításától és annak a legcsekélyebb apróságig terjedő, kicsided festészeti hűségétől.

Tény: hogy a mi képeinknél a *szineknek* hibás használata, azoknak tulzott alkalmazása és kirivó terjedése zavart és érthetetlenséget támaszt.

Tény: hogy a festészi anyagnak *vegytani elemzése* nálunk eddig még nem igen kisértetett meg, s hogy anachronistice olvassuk minden képről, hogy azok *al fresco* módra vannak kezelve, holott egyátalán vagy magukra a faragott kövekre, durvaszemű mészrétegre, vagy símitott felületű falakra *szárazon* festvék.

És tény végre, ámbár e nagy művel szemben szokatlanúl hangzik: *hogy a felfedezéseknek még mindig csak kezdetén vagyunk!* Rómerünk meg van győződve, hogy régi templomainknak legnagyobb része még mai napig is irigy mészburok alatt rejti középkori festészetünk egynémely érdekes kincsét.

Legyen e meggyőződés a mi meggyőződésünk is, vagyis: *találjunk abban ösztönt a felfedezések körén tágítani.* Kutassunk, figyeljünk, hogy hazai iconagraphiánk anyaga minél teljesebbé váljék. Rómernek éveken át folytatott fáradságteljes igyekezeteiért végtelenül sokkal tartozunk, rójjuk le neki ebbeli tartozásunk egy részét azzal, hogy intéseit megszivleljük és óhaját teljesedésbe hozni igyekezzünk:

»Meg lévén győződve arról, hogy műtörténetünkre, műiskoláinkra, nemzeti izlésünkre és a magyar jelmeztanra nézve számtalan előpéldány örökre elveszett a várak, paloták és templomok lerombolása által, melyeknek hajdanta létezett falfestményeiről tudomásunk van; és tekintetbe vevén a régi falfestményekről naponkint gyarapodó, de aránylag mégis csekély számú jelentéseket, *el nem titkolhatom azon óhajomat: bár támadnának hazánkban szerteszét barátai a honi művészetnek, kik a régi templomok mészkérge alatt lappangó, vagy a hajók beboltozása által az egyházak padlásai fölé került, a várak palotáin, kápolnáin, kapuzatain még észrevehető festményeiről a magyar »orszáyos régészeti bizottságot« tudósítanák, hogy igy a még fennlevő, de talán már néhány év alatt elpusztuló bármily csekély festészeti maradványokat saját hasznunkra és a talán még hálásabb utókor számára legalább hű másolatokban megmenthessük!«*

Dr. Ortvay Tivadar.

Hazai leletek.

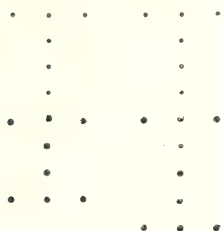
13. *(A tóti pusztán)* egy középkori arany mellkereszt alsó szárának darabja, félarany súlylyal, került felszinre. Beküldte *Bubics Zsigmond* apát.

14. *(Budapesti dunai lelet.)* A Nádorkert irányában fekvő homokzátonyon néhány vas kerékabroncs-darab és agyagiszappal sürűen megrakott

lándzsavégen kivül egy szerfelett nevezetes középkori vaskard került elő, mely a maga neméhen párját ritkítja. A XII-ik, XIII-ik századból való lehet, s egészen jó fenntartású. Hossza 1 mt. 8 cm., pengéje vékony lemezű, 4. 3 cm. széles; keresztvasa 27.5 cm. hosszú, 1 cm. széles és vastag, markolatának hossza 12 cm. szélessége 2. 7 cm., fejgombja pedig egészen elüt az e kori és nemű kardokétól, úgy hogy muzeumunkban, de egyátalán is ritkaságot képezend. Ugyancsak e lelethez járul egy erősen szirónozott bronztekercs, 5.2 cm. átmérővel és egy 4.7 cm. átmérővel biró másik hazonló tekercs. Beküldte a *duna-szabályozási társulat.*

15. (*Tokodi lelet)* Tokod helység határában, Esztergommegyében, a buda-bécsi államút vonalának Dorogh és Táth helységek közti VI$^{4}/_{8}$ mértföldmutató oszloptól délre 800 ölnyire eső kopár hegygerinczen, nevezetes kelta temetkezési hely és régiségek fedeztettek fel. Már 8 évvel ezelőtt, midőn a buda-bécsi államút fenntartásához szükségelt kavicstelepek kerestettek, egyik munkás a nevezett kopár hegy tiszta homokból álló gerinczén több helyt 3 lábnyira a földet felásva, egy hamvvederre bukkant, melyet ő minden további bejelentés nélkül kamarájában tartogatott, mignem — mint értesülünk — adóexecutio folytán a hivatalosan felvett ingóságok között e hamvveder is előkerült, s a jegyző által az esztergomi primatialis muzeumnak átszolgáltatott. Úgy halljuk továbbá, hogy e lelet következtében az érsekség részéről azonnal ásatások rendeltettek el, melyek nem voltak eredmény nélküliek. Találtatott ugyanis egy nagy hamvveder, melyben 7 kisebb hasonló edény feküdt. Később a doroghi államútmester *Malek* Károly »sub titulo kavicskeresés« az ásatást folytatván, útkaparójával négy ujabb darabot ásott ki, melyet most *Kosztka* Károly állammérnök a m. n. muzeumnak beszolgáltatott. Ő maga a hely szinén megjelenvén, az ott talált pásztortól megtudta, hogy az ottani erdőben régi épületek falai vannak s egy várnak helye is volna, melynek közelebbi kutatását azonban ez idő szerint a nagy hó miatt eszközölni nem lehetett. A lelhelynek hossza mintegy 350 öl, s minthogy ezen itt-ott edények találtattak, valószinű, hogy e telep még nincsen kiaknázva. A beküldött hamvvedrek legnagyobbika 24 cm. magas, s fekete agyagból igen szabályosan készült. Alsó része 17 cm. magas s két félgolyóból áll, melyek találkozási vonaluk egy mélyedéses barázda által van megjelölve. A nyak 7. 3 cm. nagy s tölcsérszerű, kifelé tágulva s szájöblének átmérője 15. 8 cm. Oldalán két kisebb fül van, míg hasán a barázda mentében négy oldal felől ugyanannyi apróbb csücsök látható. A hamvvederben a hamu és a csontok részletei még mintegy $^{1}/_{6}$ magasságban találtatnak s

nevezetes az, hogy benne három 3.5—4.5 cm. nagy vasrög is volt, mely a phosphoricus csont, szoda és hamú közt meg nem rozsdásodott. A másik edény egy szabálytalanúl készült vékonyabb nyakú bögre, melyet kettős körben 4—4 vonalbarázda s egy harántos vonalú körület díszít. Nyaka erősen ki van törve s feltünők rajta a három oldalon alkalmazott kivájott jelek. A negyedik oldalon e jelek nem fordulnak elő, mert helyökön a letört fül volt alkalmazva. Megjegyzendő, hogy Kosztka Károly állítása szerint a jelek a lelhelyen a négy égtáj felé irányozva találtattak. A test megégetése valószinüleg a helyszinén történt s mig magában a hamvvederben úgy látszik csak e nemesebb részek hamvai találtattak, addig az edény körül a többi részek hamvai és csontjai voltak felhalmozva. A másik két edény kevésbbé érdekes. Az egyik 10 cm. magas s fekete agyagból készült, egyik oldalán füllel ellátott nagyobb csupor, melynek szájátmérője 14.5 cm. Alját felülről lefutó vonalkarczolatok képezik s három oldalon úgy magán a nyakszélen, mint az edény hasfalazatán harántos vonalú \\\\\\ jelek alkalmazvák. A negyedik edény egészen primitiv alkotású, de égetett agyagú, mindnégy oldalán fülcsücskökkel. Szájának átmérete 12 cm. az egésznek magassága 14.5 cm. s minden díszítés nélküli. Beküldte *Malek Károly* ajándéka gyanánt *Kosztka Károly.*

Hazai és külföldi vegyes hírek.

23. *Archaeologiai kérdés?* *Rómer* Ferencz Flóris muzeumi őr urtól a következő sorokat vettük: Ki tud valamit *Corvin Mátyás* királyunk könyvtárnoka sírkövéről? E napokban egyik barátomtól hallám, hogy még 1838-ban a *szép juhászné*-hoz czimzett, szabadon álló kis vendégfogadó falában egy mintegy 4' hosszu, 1½' széles vörös márvány síremlék volt látható, melyen egy egyházi pásztorbot (pedum) és e körül keretképen latin felirás feltünt. Tudósító barátom azt is említi, hogy boldogult dr. Bugát Páltól hallá, hogy e sírkő alatt *Corvin Mátyás királyunk* könyvtárnoka nyugodott, kinek koponyáját jelenleg a pesti m. k. egyetem boncztani muzeum, Bugát-Lenhossék ajándékából birja. Hogy ezen sírkő iránt egykedvüek nem lehetünk, magától értetődik, és így e lapok útján kisértjük meg, hogy valamiképen nyomára juthassunk. Hálás elis-

meréssel fogadjuk lelkes régészeink és történelmi emlékeink barátai útbaigazítását, vagy e köről netán létező rajzokat is, megigérvén, hogy ezen kérdés eredményét e helyen közzétenni kötelességünknek tartjuk. Egyébiránt tévedések elkerülése végett még meg kell említenünk, hogy azon nagy maradványsíremléket, mely a vendéglőtől külön álló emeletes ház oldalába volt befalazva, t. i. babenbergi Melmeister Henrik sirköve mint *Borsos József* fényképész úr hazafias ajándéka már a n. muzeum kőemléktárában őriztetik.

24. *A Bullettino di archeologia Christiana* f. é. 3-ik füzetében a pécsi ó-keresztény sírkamrának két rajzát adja dr. Henszlmannak a bécsi központi rég. bizottság közleményeinek XVIII. kötetében közzétett értekezése nyomán. Ugyane folyóirat előttünk fekvő legujabb 4-ik füzetében 150—152-ik lapjain a hires keresztény régész Rossi, teljes mértékben méltányolja e becses és ritka maradványt*) s egyúttal Henszlmann értekezése alapján leirását is adja, melyet olvasóink a *Monumenta archeologia Hungariae* alapján ismerhetnek. E helyütt az ily emlékek ritkasága jellemzésére csak azt említjük még, hogy Rossi Olaszországon túl a pécsi cubiculomon kívül az egész keresztény világban csak még egy példányt tud s ez a két, szintén frescoval diszes rheimsi cubiculum Francziaországban.

25. Örömmel értesülünk, hogy a »Vasmegyei Lapok« szerkesztősége állandó régészet-történelmi rovatot fog nyitni, melyet derék régészünk *Lipp* Vilmos vezetend. Hát egyéb vidéki lapok nem követendik-e ezen igazán követésre méltó szép példát?

26. *Jocondale.* Olvasóink közűl talán alig gyanítja valaki, hogy e franczia szó alatt a hires csehországi Jochenthaler vagy Joachimsthaler elnevezése rejlik. Longpérier a párisi *Revue numismatique* mult évi folyamának 110—112. lapjain egy rövid de érdekes czikkben fejtegeti, mint támadt ez elnevezés, s mint vesztette már a XVI-ik században eredeti jelentőségét s vette föl a tallér átalános értelmét. Ezt e századbeli királyi rendeletekből mutatja ki, melyek közül néhány példát ide igtatunk; mert a világforgalomban akkor jó hirű hazai talléraink is szerepelnek bennök.

---

*) Rossi szavai: Dalle tavole colorite della novella edizione (a H-féle kiadást érti szemben a régibb Koller-Prolegomena etc. 1804. félével) é tratto il disegno, che ho posto nel Bullettino: per diffondere tra i cultori della sacra archeologia la cognizione di si raro e fino adoggi assai sconosciuto campione dell' antica cristiani pittura fuori d' Italia.

A király egy 1572-ik évből kelt átalános érmeldei rendeletében ez áll: Jocondalles de Hungrie, Saxe, Bavieres, Cleves, d' Oust, Weerdt. Ugyanott más helyen: autres jocondalles de Hongrie, Seafhousen stb. Egy más 1573-ik évi királyi rendeletben majd ugyanaz a sorozat szerepel. Egy harmadik rendelet, mely Lyonból 1577-ben kelt emlit: jocondales de Hongrie ..... Amsterdame, Halberstat. Figyelmeztetjük hazai érmészeinket a franczia u. n. »ordonances«-ra, melyekben vajmi gyakran fognak a magyar valutával találkozni!

24. A *nemzeti muzeum gipszei* nevezetes gyarapodást nyertek. Összesen 19 uj darab érkezett az eddigi gyűjtemény kiegészítéseül, t. i. 11 metop és 8 szoboralak. A metopok a *Parthenon* déli képszékének műmaradványai, melyek eredetiei Londonban a Britísh-muzeumban léteznek. (E metopok rajzait l. Michaelisnél: *Der Parthenon* czimű munkájában. 3 tábl. II. III. IV. V. VII. IX. XXVII. XXVIII. XXIX. XXX s XXXI. ábr.) Ezek a kentaurok harczának egyes jeleneteit tüntetik fel. A szoboralakok pedig ugyancsak a *Parthenon* keleti ormából valók, melyen tudvalevőleg Athena születése volt eléállitva. A csoportozat főalakjai, fájdalom, nyomtalanúl elvesztek s csakis a sarokalakok kerültek az utóvilágra. Gyűjteményünkbe megérkezett a templomorom balszögletében levő Theseus alak, a Thallo- és Anxo-horák és a jobboldalon elhelyezett Aglauros, Herse és Pandrosos-alakok valamint a hires lófő, mely a leszálló éj fogatának látható, gyönyörű részlete. E szobrok eredetiei szintén a British-muzeumban vannak. (L. Michaelist i. k. 6. tábl. E. F. D. K. L. M. O. ábra.) Végre a 8-ik szobor a *Parthenon* nyugoti ormából való *Kephilos* alakjának mása, melynek eredetije ugyancsak Londonba került. (L. Michaelis 8. tábl. A. ábra.) E gipszek felállítása már megtörtént.

25. A Thaly Kálmán páratlan gondú és buzgó szerkesztése alatt megjelenő »Századok« egyes füzetei gyakran oly közelről érintik becses tartalmukkal saját régészeti s illetőleg érmészeti terünket, hogy összes szakbarátaink figyelmét különösen felhivjuk e mintaszerűleg szerkesztett nagybecsű közlönyre. Igy a legutóbbi (1875. febr. havi) füzet is több oly czikket tartalmaz, mely történeti érdekén kivül kiváló *archaeologiai* és *numismatikai* érdekességgel is bir. Ilyen például Chernel Kálmán »Kutatások a kőszegi Szent-Jakab-egyház sirboltjában« czimű közleménye, de ilyen főleg *Doboczky* Ignácz ismert nevű jeles hazai numismatikusunk czikke a Radvánszky-család éremgyűjteményéről. A magyar királyok érmeiből különösen kiemeli *Péter* és *Aba Sámuel* érmecseit; Róbert Károly garasait: »Honor regis judicium diligit« felirattal; *I. Ulászló* réz-

piefortját, egyik lapján sassal, másikon csíkokat és kettős keresztet tartalmazó koronás vérttel; a sigla szerint budai veretű és *különös ritkaság*; *Hunyadi Mátyásnak*, azóta elveszett eredeti után, Guglinger Bálint meghagyásából restituált fémére, a XVI. század közepéről, ezüstben, mely *fémernek még csak egy-két rézpéldánya ismeretes**); II. *Lajosnak* Bechem Bernát nevével jegyzett nagy fémerét; emlit továbbá I. *Lipót* korából egy eddig *kiadatlan* és *ismeretlen* rézbárczát, előlapján két rózsa között L-lel s e fölött durva vésetű koronával, hátlapján két félhold között rózsácska, ez alatt 1686, végre harmadik sorúl czifrázat, de a mit méltán sajnálhatni, e ritkaságnak hazánkban készülte ki nem mutatható. Az erdélyi fejedelmek érmeiből különösen kiemeli *Szapolyay* II. *János* 1565-iki tábori tallérát; *Báthory Zsigmond* két 1593-ik évi tallérát, egyiken »princeps« helyett PRINCHPS verettel; *Báthory Gábor* 1613-ik évi sasos aranyát; *Bethlen Gábor* évnélküli ezüst fémerét, 1621-ik évi tallérát, 1623-ik évi aranyát és ezüst érmecsét, valamint 1627-diki csegelyalakú kettős tallérát; *I. Rákóczy György* 1646-iki »Aquila« feliratú aranyát; II. *Rákóczy György* 1650-ik évi aranyát és tallérát; *Apafi Mihály* 1684-ik évi tallérát és 1685-ik évi aranyát; az *erdélyi rendeknek* Mária Terézia korabeli hódolati nagy fémerét ezüstben; és a magyar szempontból érdekes *overysseli* aranyat »Patrona Vngarie« felirattal. Végre a külföldi érmek közül mint feltünőbbeket felhozza a német vitézrendnek egy 1618-ik évi tallérát és egy évnélküli tiroli kettős-tallért; a hajdan korból pedig *Nagy Sándornak* egy tetradrachmáját és öt kelta ezüst pénzt, melyből három a honunkban közönséges fajból való, míg a többi kettő egyik lapján szarvast, másikon nyest féle futó állatot mutat.

Régészeti könyvtár.

15. * *Archäologischer Bericht über seine Reise nach Griechenland* v. *Friedrich Wieseler.* Aus dem neunzehnten Bande der Abhandlungen der

*) Az »Arch. Értesítő« mult évi 13. számában ez éremre nézve ugyan oda nyilatkoztunk, hogy valódisága iránt némi kételyünk van, de tekintve Doboczky úr gyakorlott szemét és nagymérvű tapasztalatát, mely őt e téren hazánk első numismatájává teszi, teljesen megnyugodunk állításában s örvendünk, hogy saját szemeink nem jól láttak. Különben megjegyezzük, hogy ép a napokban szereztünk a muzeum számára egy Guglinger-féle gyönyörű ezüst emlékérmet. *Szerk.*

Wissenschaften zu Göttingen, in der Dieterischschen Buchhandlung 1874. Negyedrét, 72 lap. Ára 1 ft 80.

16. * *Geschichte der bildenden Künste,* von *Dr. Carl Schnaase.* Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. *Siebenter Band. Erste Abth.* Bearbeitet vom Verfasser unter Mithülfe von *Dr. E. Dobbert.* Mit zahlreichen in den Text gedruckten Holzschnitten. *Düsseldorf.* Verlagshandlung von Julius Buddeus. 1875. N. 8-adrét. 336 lap. Ára 6 frt.

17. * *Divum Hieronymum* oppido Stridonis in regione interamna (Muraköz) Hungariae anno CCCXXXI. p. Chr. natum esse propugnat *Josephus Dankó* Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Canonicus Theologus. Accedit tabula veteris Pannoniae. Moguntiae, sumptibus Fr. Kirchheim, 1874. Negyedrét 87 lap. Ára 2 frt 40.

18. * *Bahreni und Jemâma.* Nach arabischen Geographen beschrieben von *Ferdinand Wüstenfeld.* Mit einer Karte. (Aus dem neunzehnten Bande der Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.) Göttingen, in der Dieterichschen Buchhandlung. 1874. Negyedrét, 50 lap. Ára 1 frt 68 kr.

19. * *Svenska Fornsaker:* Samlade och ritade pasten af *S. B. Ulfsparre,* Kapten. Stockholm, Central-Tryckeriet, 1874. Ivrét. 8 lap. XV. táblával s 259 ábrával. Ára ?

20. *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde.* Neue F. XII. Band. I. Heft. Herausgegeben vom Vereins-Ausschuss. Hermannstadt. In Commission bei Franz Michaelis. 1874. N. 8-adrét 185 lap. (E füzet a trajáni Dácziára és az ennek területén talált feliratos emlékekre nézve két kiváló czikket tartalmaz. Ismertetni fogjuk.)

21. *Histoire d' Egypte dés les premiers temps de son existence,* par *H. Brugsch-Bey.* 2-me éd. Lepzig. 1875. J. C. Hinrichs. 1-ére livr. ch. I—XII. 8-adrét. 180 lap. Ára ?

22. *Abhandlungen zur Geschichte des Orients im Alterthum.* Der Assyrische Eponymenkanon. Die Chronologie der beiden hebräischen Königreiche. Die Aegyptischen Apokatastasenjahre. Von *Heinrich Brandes.* Halle. 1874. 8-adrét. 150 l. Ára ? Közli O. T.

Budapesten, 1875. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: Dr. Henszlmann Imre és Dr. Ortvay Tivadar.

1875. *IX. kötet.* Szerkesztőség: Magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztálya. 4. szám. *Ápril 30-án.*

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Smith György felfedezései a British-Muzeum assyr ékiratos agyagtégláí között.

Azon régi emlékek közt, melyeket a híres Layard, Ninive királyi palotáinak romjaiból kiásott, igen nevezetes helyet foglalt el Sardanapal király könyvtárának egy része. Ez mindjárt, amint a British-Muzeumba került, magára vonta a tudósok figyelmét, kik amint lassan-lassan megtanulták az ékiratok nyelvét, a legnevezetesebb adatokat lelték az égetett agyagdarabok irásaiban. *Smith* György, mások közt, ily téglán találta az özönvízről való hagyománynak *chaldeus* vagyis inkább *akkadi* versióját, mely annak idejében oly feltünést gerjesztett, hogy a »Daily Telegraph« londoni hirlap szerkesztősége a fiatal tudóst, a lap költségén Mesopotámiába küldte, hogy ott Layard ásatásait folytassa. Smith csakugyan ismét sok ily ékiratos téglát talált s hozott vissza, melyekből kitűnt, hogy Sardanapal az Erech városának régi templomában őrzött őskori irományokat palotája számára lemásoltatta.

A nyelv, melyen ezen emlékek írva vannak, nem az assyr; a tudósok jelenleg ezt akkadinak nevezik, s legjelesebb értel-

mezője Smith György Londonban, s Oppert Párisban. Azon égetett agyagtáblák, melyek ujonnan Londonba kerültek, folytatásai s kiegészítői az előbbieknek ; itt akadtak reá a *bábeli torony* traditiójának bő leirására, s végre egy még nevezetesebb táblára, mely t. i. a *Genesis* első fejezeteinek megfelel, s a világ és ember teremtéséről, az angyalok lázadásáról, az eredeti bűnről s az ember kiüzetéséről a paradicsomból szól. Epikus szélességgel van mind ez elmondva, különösen a Sátán lázadása, az ember teremtése is hosszasabban adatik elé, mint a Genesisben, az Isten hosszú beszédben inti s tanítja az első embert stb. Ezen lelet a legnagyobb feltünést gerjesztette Angolországban, hol ez agyagtáblák teljes megfejtését nagy érdekeltséggel várják, eddig csak Smith leveléből a »Daily Telegraph«-hoz ismerjük e nagy felfedezést.

Pulszky Ferencz.

Erdély érmészetéhez*).

Apafi Mihály érmei.

Az erdélyi fejedelmek legutolsója, *Apafi Mihály* elődeitől nemcsak hosszú uralkodása (1662—1690), de még inkább érmeldeinek sokasága és az ebből származó czímer- és arczrajzi bélyegeltérések által különbözteti meg magát. Érmein arczrajza olykor teljesen eltorzitva jelenik meg, igy például *szebeni, szászvárosi és beszterczei* tallérain. 1677-től fogva mindazonáltal valamennyi talléra *Gyulafehérvárt* veretett, mert ez időtől fogva alig jő elő egy másutt vert talléra vagy forintosa. De a bélyegek külseje is innentől egészen más, jó és ízléses jelleget nyernek. Nevezetes, hogy a *boroszlói* tallérok mellkép- és czímerpaizs- alakulatra nézve egyátalán ugyanazon jelleggel birnak, kivévén hogy 1663-ban két bélyeg fordúl elő, melyek egymástól elütők, s a kolozsvári Keményhez hasonló

*) Lásd *Arch. Közlemények* VIII. köt. II. füz. 130. s kk. ll. és U. ott IX. köt. I. füz. 50 s kk. ll.

mellképeket és czímerpaizsokat mutatnak. 1674-ből és 1384 után való tallérait vagy forintosait nem ismerem.

Forma tekintetében *Apafi* szerette a hatszögű csegelyeket, a milyenek különböző évekből aranyban és ezüstben s ez utóbbiak, mint hatszögű kettős csegelytallérok is előfordúlnak, míg a négyszögű csegelyek a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. Értékre nézve Apafi Mihály tallérai átalán felette állanak Báthory Zsigmond, Bethlen Gábor és II. Rákóczy György közönséges tallérain. Arany és ezüst talléraira és forintosaira nézve egészben *hét* érmelde ismeretes *tizenegy* signaturával, és pedig :

AC. Arx Claudiopolis.

KV. Kolozsvár, tehát mindkettő Kolozsvár számára.

AI. Alba Julia, vagyis Gyulafehérvár.

AF. Arx Fogaras, vagyis Fogaras.

CB. Civitas Brassov, koronával és gyökérrel Brassó számára.

CI. Cibinium.

CB. Cibinium.

Ci Bi. Cibinium.

H R. Hermannstadt, tehát mind a négy nagyszebeni czímerrel Nagy-Szeben számára.

SB. Schaesburg, vagyis Szászváros.

BT. Bistricz, analog C.B-vel Cibinium. Besztercze számára.

Az egyes érmeket pedig következőleg mutatjuk be:

1662.

1. *Brassói* tallér. Liliom MI·APA·DG liliom — liliom PRIN·TR·AN liliom mellkép sima pánczéllal, díszitett kar- és vállvéd, jobbjában buzogány, baljában kardmarkolat. ℞·PAR·REGNI·HVN-DO·ET·SICO·1662. A korona alatt egy alúl négyszögűen kihajlított paizs négy mezőnynyel, középett kerekded foglalványban az Apafi-czímer, az oldalakon foszlány, alól a köriratot gyökér és korona választja el, mellette C. B. Nagys. 19 s 1 $^{5}/_{8}$. Igen jó fenntartású.

2. *Brassói tallér.* Liliom MICHA + APAFI ·:· — D ·:· G : PRIN · TRAN · Mellkép díszitett pánczélban. ℞ mint az 1. sz.

REGN-vel, a paizsban a keresztvonal vastagabb, a foszlányok torzfejekhez hasonlók. Nagys. 20 s 1 5/8 I. j. f.

3. *Nagyszebeni* 10 ⌗ db: + MICHA · APAFI · — D · G · PR · TR · Mellkép díszes pánczélban, a zárlatban virág, jobbra oldalvást virágocska. ℞ :: PAR · REG · HVN · D — T · SICV · CO · 1662. Díszes korona alatt kerek, szépen díszített czímer, alatta a városczímer. Nagys. 20 I. j. f.

1663.

1. *Nagyszebeni tallér*. Előlap, mint a 3. sz. 1662-ből. Hátlap: + PAR · REG · HVN · D · ⌒ T · SICV · CO · 1663 + kerek paizs a korona alatt. Ezalatt a nagyszebeni czímer. Nagys. 20 s 1 5/8. I. j. f.

2. *Nagyszebeni* 6-szögű csegely-tallér, egészen olyan, mint az 1. sz. Nagys. 24/21 s 23/32. Aranyozott. I. j. f. R.

3. *Brassói tallér*, mint az 1. sz. 1662-ből. A liliomcsillag helyett a körirat végén liliom. A kar alatt virág. ℞ ·:· PAR * REG * HVN * DO — ·:· ET * SI · COM * 1663; a korona alatt hosszúdad kihajtott foszlányos paizs, az oldalakon kissé lent C—B Alant gyökér és korona. Nagys. 19 s 1 5/8. I. j. f.

4. *Brassói tallér*, mint az előbbi TRA-val, liliom nélkül, csak :: Hátlapon a köriratban csak pontok, a 3 a czímer czifrázata miatt kissé magasabban áll a sor felett. Nagys, 20 s 1 5/8. I. j. f.

5. *Brassói tallér*. MICHA · APAFI — D · G · PRI · TRA · Mellkép a Keményé módjára. ℞ PAR · REG · HVN · DO — ET · SIC · COM. 1663. Korona alatt kerek czímerpaizs, alant díszitett gyökér és korona. Nagys. 19 s 1 19/32. I. j. f. R.

6. *Brassói tallér*. MICHA · APAFI — DG PR · TRA Mellkép a Keményé mintájára. ℞ mint az előbbi. Nagys. 19. s 1 5/8. I. j. f. R. Máskép alakított buzogány.

1664.

1. *Szászvárosi tallér*. Rózsácska MICHA * APAFI * D * — * G · PRIN · TRAN · Mellkép, elhajlott vállal, sima pánczélban a kardmarkolatot egyenesen tartva. ℞ PAR * REG * HVN * DOM * ET * SIC * COM * 1·66·4. Korona alatt kerek foszlányos paizs, mellette mélyebben S — B. Nagys. 20 s 1 5/8. I. j. f. R.

2. *Brassói tallér.* * MI * D * G — PRIN * TRAN. Mellkép mint közönségesen, alant mindkét oldalon virág. ℞ * PAR° REG ° HV · DO—ET · SI·COM. 1664 * Korona alatt hosszúdad paizs, alant kihornyolva, az oldalakon kimetszve. Alant czímer C.B.-vel. Nagys. 19 $^1/_2$ s 1 $^5/_8$ I. j. f.

3. *Brassói forint,* egészen mint az előbbi TRA-val. ℞ szintolyan, csakhogy DO. helyett csupán D. korona mellett C — B. Alant a czímer mellett pontok. Nagys. 18 s $^{26}/_{32}$. I. j. f. RR.

1665.

1. *Brassói tallér,* mint a 2. sz. 1664-ből. A körirat kezdetén és végén nagyobb rózsácskák. ℞ ugyanolyan, de C. B. nélkül. Nagys. 20 s 1 $^5/_8$. I. j. f.

1666.

1. *Brassói tallér* · MIC · APA · D : G Virág — PRINC : TRAN · Mellkép, mint közönségesen. ℞ PAR · REG · HVN · DO — ET · SIC · COM · 1666. Czímer, mint az 1. sz. 1665-ből, rózsácskákkal az oldalokon. Nagys. 19 s 1 $^5/_8$. I. j. f.

2. *Brassói tallér,* mint az előbbi MI. és PRIN. felirattal, mindkét oldalon virágokkal. ℞ Hasonló HV. — SI-val és nagyobb rózsácskákkal. Nagys. 20 s 1 $^5/_8$. I. j. f.

3. *Szászvárosi tallér,* ∴ MICH ⁑ A^P^AFI — D. G PR·TR· A zárlat alatt virág, könyök alatt pedig rózsácska. Mellkép, elől virágos pánczélban s igen vékony buzogánynyal. ℞ PAR : REG· HVN — DO : ET : SIC. 1666. Korona alatt kerek paizs, az oldalakon S — B, alant a váracs virágczifrázat között. Nagys. 20 $^1/_2$ s 1 $^5/_8$. Verete elhibázott.

1667.

1. *Brassói tallér,* mint a 2. sz. 1666-ból. ℞ PAR · REG · HVN · DO — ET · SI · COM · 1667. Rózsácska. Hosszúdad paizs a korona alatt, alant nincs kihajlítva, hanem czikornyázott, az oldalok egyszerűen díszitettek, lent a czímer rózsácskák között. Nagys. 20 s 1 $^5/_8$ I. j. f.

2. *Kolozsvári tallér.* MICHAEL · APAFI · D · G · PRIN · TRAN. A körirat kezdetén és végén virágczikornya. Mellkép egy ℭ𝔎. V. Kemény. ℞ PAR · REG · HVN · DOM · ET · SI·

CO·1667. Koronázott kerek paizs, alant az oldalokon K — V Nagys. 20 s $1^{5}/_{8}$ I. j. f. R.

3. *Nagyszebeni tallér,* MICHA ∴ APAFI — D·G·PR. TR ∴ Mellkép közönséges czifrázattal. A zárlatban s a kar alatt virág. ℞· PAR·REG·HVN·D· — ·E·SICV·CO·1667. Korona alatt kerek paizs, alant a városi czímer. Nagys. 20 s $1^{5}/_{8}$ I. j. f.

4. *Nagyszebeni tallér,* mint az előbbi, de jó veretű. A fejen itt-ott úgylátszik igazítva van, de nem hamis s i. j. f.

(Vége következik.)

Holländer Leo.

Hazai iparczikkek a vasmegyei régiségtárban.

Lipp Vilmostól.

(Vége.)

Épen a napokban egy igen csinos, holicsi gyártmányú tárgygyal szaporodott tárlatunk, melyet természeténél fogva itt mindjárt a sorrendbe fel is vettünk. Ez egy, a mai theatartókhoz hasonló hatszögű chrisma-tartó. A fehérmázas edény oldallapjainak magassága 18 ct. A nyak és ónkupak magassága pedig 7 ct., talapátmérője 17 ct. A bronzfogantyús ónkupak az edénynél ujabb késziményű és két volt tulajdonosának névbetüit az évszámokkal együtt tartalmazza. Ugyanis : 17. P. H. 50, ~ 17. I. H. 56. ~ Miután adományozó úr is Horváth nevű, kire ezen edény is családi örökségkép szállt, az idézett betűk, igen valószinűleg Horváth János neveit jelezik, kik, mint tekinlyes közbirtokosok egyszersmind templomatyák is voltak. A hat oldallapon a következő képek vannak : a dicsfénynyel övedzett fejű jó pásztor a báránynyal vállain s a hosszú pásztorbot rézsút övén keresztűl dugva. Ennek mindkét oldalán a következő lapokon lombos fák alatt legelésző bárányok. Tovább jobbról egy fa alatt lépdegélő pásztor, hosszú síppal a szájában, — balról fa alatt ülő pásztornő, pásztorbottal baljában, jobbjával bárányt czirógatva; e két alak öltözéke német. Az utolsó lap fák között járkáló szarvast tüntet fel. A rajzok igen

hasonlítanak régi fametszetekéihez; az edény nyakán sárga s kék virágfüzér fut körül.

Magyar gyártmányú régibb cseréptálunk csak egy van, de ez szép s egészen köridomú, átmérője 32 ct., ebből 8 ct. a tál kissé felhajtott peremére, 14 ct. pedig a tál mélyedésére esik. A perem fehér alapon kék tulipán s másnemű virággal sűrűn meg van rakva; a mélyedés kördíszben zöld, sárga s kék levelű lilaszin virágot mutat, melynek két oldalán az évszám: 17 | 06 áll.

Nem kevésbbé érdekes egy lapos, kerek majolika gyümölcstányér. Átmérője 26 ct. Az első 6 ct.-nyi körben emberfejű sárkányok röpködnek, a kék vonaldíszű kerettől övezett kerek lapban a szárnyas Amor ül egy sziklacsúcson, a szépség almájával kezében.

Egyéb külhoni cserépfélékben nem igen bővelkedünk. Van egy delfti sörkupa, minden föltünőbb czifrázat nélkül, továbbá egy más, G jegygyel biró, szintén régi fehérmázos sörkupa, mely meglehetős csinos vörös tollrajzban Jézus és a szamaritanő közti jelenetet a kutnál ábrázolja, furcsa az, hogy a kutat környező fákon baglyok ülnek. Ó-bécsi porczellánból is van néhány érdekes darab. Ugyanis először két 24 ct. magas szobrocska-csoportozat, melyek egyike az Apolló s Pan közti versenyt, másika Saturnust ábrázolja, midőn gyermekét fölfalja. Továbbá egy 21 ct. magas már kissé sérült kávéskanna, melynek hasdomborodásán valóban művészies kivitelű allegorikus festmény szemlélhető. Ezeken kivül még néhány kisebb, jelentéktelenebb tárgy ugyanezen porczellánfajtából.

Fafaragványokból tárlatunk négy díszes tárgygyal kérkedhetik csak. Az első: sétabot, készitette egy sz.-ferenczrendű szerzetes a XVII. század közepe táján. Hossza 88 ct. A bot 18 ct. hosszú felső vége kezet ábrázol, mely egy reátekerődzött kigyót szorít a markába, ez alól a kigyó almával a szájában majdnem épszögben 12 ct. hosszúságra kinyúlik, s így a bot támasztékát képezi. Ezután fogdíszes domborszalag, mely alatt Krisztus szobrocskája látszik, áldásra emelve jobbját. A szobrocska piedestalján : IESV· SALVATOR· MVNDI· DEVS. — A következő szakaszban a nap, hold és csillagok, alattok művészies kivitelű virágfűzérben egy szárnyas angyalfő; az utolsó

szakaszban pedig egymás alatt, fa mellett szemközt álló hím és nöstény szarvas, három egymást űző kutya és egy fa alatt pihenő uszkár látható. A bot faragványos részét kettős domborszalag zárja be. Az egész bot egy darab feketére fényezett puszpángfából készült.

A második tárgy szintén barátzárda készítménye és a feszület előtt térdelő Xaveri Sz. Ferencz képe. A szent jobbját mellére teszi, baljában koponyát tart, a háttérben fák és hegyek. E képet, melynek magassága 33 ct., szélessége pedig 28 ct., a kanizsai sz. ferenczrendűek házában szereztük, hol az már 150 éven túl mint bejegyzett leltári tárgy szerepelt.

A harmadik egy remek vésetű kerek bábsütemény mintája, W. J. pápai bábsütő ajándéka, mely loherlevél alakjában beszögellő s angyalfejeket övedző levéldíszkeretben a 3 király hódolatát Bethlehemben a szt. család előtt tünteti fel. A vésett körlap átmérője 25 ct. A vésnök monogrammja felett az évszám 1638.

A negyedik egy díszes, de keleti származású ereklyetartó feszület, melynek négy sarka tömör ezüstbe van foglalva. Magassága 13 ct.

Ide sorolható némiképen azon faragott díszű s hajdan drágán aranyozott asztal, melyet tárlatunkban őrzünk és talán egyetlen fennmaradott emléke azon régi várnak, melyet hajdanta a győri püspökök Szombathelyen birtak, s melynek bástyaromjait a múlt század utolsó negyedében Schönwiesner még látta, de jelenleg már nyom nélkül tüntek el a talaj fölszinéről, mert helyükön az elaggott papok lakháza áll. Ezen asztal, ha ismét kiaranyozva s stylszerű fedéllappal ellátva leend, tárlatunk egyik legcsinosabb tárgyát képezendi.

Lakatos munkákból 6 darab gótizlésű, különféle nagyságú kulcson kivül a következőket említjük meg: a) Hordócskaidomú, hármas zárú függő lakat, magassága 18 ct. Az innenső félen létező zárív, közép magasságán medaillonszerű ezüst oroszlánfej, a túlsó félen ugyanolyan czímer van berakva; az oroszlánfej balján az évszám 1574, a czímer mindkét oldalán pedig a tulajdonos neve: HENRICH·VON·BRACHELEN van bevésve. E külföldi név azt gyaníttatja velünk, hogy maga a lakat is külhoni gyártmányú. b) Díszes levélalakú, kétzárú nagy

függő lakat, fölirat nélkül. E két lakat a románizlésű dozmati templom lomtárában találtatott. c) Egy mult századbeli, aranyozott levelekből álló nagy czímertartó, inkább kovács-, mint lakatos-munka. Minthogy ezen tartók már országszerte kimultak a divatból s rendesen, mint avúlt vas összetöretnek, fölvettük ezen darabot tárlatunkba, hogy legalább az eféle készítmények nyoma maradjon meg.

Érczművekből is mutathatunk fel néhány csinos példányt. Felemlitendő mindenekelőtt egy keresztelő medencze és tál sárga rézből, a munka után itélve mindkettő a XIV. századból. Előbbiről, mely a német-lövői templom birtoka volt, illetőleg lomtárában hevert s már korábban egyszer ismertettünk, ezúttal bizvást hallgathatunk s csak az ujabban szerzett tálról fogunk tüzetesebben megemlékezni.

A kerek tál átmérője 46 ct., miből 6 ct. a peremre, a többi pedig a tál mélyedésére esik. A perem kissé felhajtott széle körűl fogdísz fut végig, a 4 ct.-nyi mélyedés oldalát pedig hólyaghomorodások foglalják el. A tál alapján a keskenyebb föliratos körszalag ezen szavakat mutatja ismételten: DER IN FRIDEN CHVMT RT §, — a belső szélesebb körszalag az ismeretes, eddig meg nem fejtett gót betűjű föliratot. Az ezen szalag által behatárclt körben az istenbáránya áll, fejét dicsfény környezi, előlábával a zászlós keresztet tartja, — mindez féldomborműben.

Kiválóan szép még egy, zöld szironynyal egészen bevont bronz csengetyű, melynek magassága 8 ct. Öblös peremét szakaszos levéldísz takarja, míg oldalain két üres czímerpaizs között sirenek kétfelé felkunkorodó s virágokba végződő halrészeiket tartják. E tárgy vétel utján jött birtokunkba, valamint a fennebb ismertetett keresztelő tál is.

Kapcsolatban ezekkel még a következőket tartjuk felemlítendőknek : a) Magyar ezüst evőkanál, az igen csínos míívű, gombban végződő csavarvonásos vékony nyél hossza 13 ct., merőjéé pedig 7 ct. A merő belső felén az évszám 1605, ezalatt félhold s csillag van. b) Aranyozott ezüstből készült kanál, kés s villából álló evőszer, a beütött jegy után itélve, augsburgi munka, a nyél pedig a chinait utánzó meisseni porczellánból való. c) Kerek, 6 ct. átmérőjű és $3^{5}/_{10}$ ct. vastagságú régi

ezüst zsebóra, külön ezüst pléhtokban, mely még néhány évtized előtt egy előkelő vasmegyei nemesi család ereklyéihez tartozott. Az elő- és hátlapot összekapcsoló oldalrész gyönyörűen vésett és áttört levél- s virágdíszből áll. Belső szerkezete igen complikált, üti az órát s negyedet magától, van benne ébresztő s napmutató. d) Kisebb, szintén hordócska-idomú, ezüst zsebóra, készítője Decharmes Londonban. Ezen csak a szépvésetű ezüst előlap érdekes.

Záradékúl néhány hímzett munkát akarunk még bemutatni, melyekre csak annyiban fektetünk némi súlyt, mert honi készitmények és a hajdani magyar nők ebbeli ügyességének nem megvetendő tanui.

a) Vörös szövetből álló, bőrrel bélelt négy csatos férfi-öv, hossza 85 ct., szélessége 15 ct., közepén a nap, mindkét oldalán négy-négy csillag s mindezt befoglalólag két félholddal arany himzésben. b) Különvált mell- s hátrészszel biró női fűző fehér selyemből, finom izléssel elrendezett s élénk színezetű virágcsokrokat ábrázoló selyemhímzéssel. c) Vörös selyemből készült női fűző, inkább pánczél, hasonszinű behímzett virágokkal. E három darab bebizonyíthatólag a XVII. század végétől fogva egy vasmegyei nemesi család birtokában volt. d) Vánkoshéj, finom fehér vászonból, hossza 90 ct., szélessége 69 ct. Előrészét kétféle, u. m. vörös és kék főszínű selyemmel hímzett gránát-almák boritják; pereme vörös s zöld hímezésű keret; hátulsó részén pedig ugyanily kereten egyenlő virágcsokrok állanak köröskörűl. E vánkoshéj különleges szombathelyi emlék a XVII. század elejéről, készitője N. Kl., ki a város leghíresebb varrónéja volt, saját nászágyának szánta, azonban a kiütött pestis áldozatává lőn. e) Végre egy selyemhímzésű vászoncasula, mely emberemlékezet óta a s. . . i templom lomtárában hevert. Előrésze három osztályban fölváltva tulipán, szegfű- és rózsacsoportozatokat mutat, hátulsó részén ugyanez elrendezés ismétlődik, csakhogy azonkivűl a középső osztályban Krisztus 30 ct. magas alakja áll, jobbját áldásra emelve, baljában kék keresztes golyót tartva, a jobbfelőli osztályban valamivel alább helyeztetve sz. Péter, jobbjában könyvet, baljában két rengeteg nagy kulcsot, a balfelőliben pedig szt. Pál, jobbjában pallost, baljában könyvet tartva, foglal helyet.

Volna ugyan még egy betű- s virághímzéssel borított török musselinkendő is, de ennek ismertetését akkorra tarjuk fönn magunknak, a mikor török emlékeinket egyetemlegesen tárgyalni fogjuk.*)

Ó-budai ásatások.

A fővárosi rendőrség szervezése alkalmával semmit sem óhajtottunk inkább, mint hogy t. *Lomniczy Endre* kapitány úr ó-budai állomásán megmaradjon. Őszintén meg kell vallanunk azt, hogy ha a m. n. muzeum ujabb időben *aquincumi* régiségekkel örvendetes módon gyarapodott, ezen tisztviselő úrnak kell azt köszönni, ki semmi alkalmat el nem mulaszt egyéb bokros teendőin kivül, a nemzeti intézet igazgatóságát minden leletre figyelmeztetni, a lakókat tárgyaik átengedésére bírni, a kövek behordatásánál mérsékeltebb árakat kieszközleni, szóval : mind azt megtenni, a mit állásában hasznunkra, előnyünkre megtehet!

Legujabban megörvendeztettünk azon kellemes hírrel, hogy a mostani temető, melyen hajdan a római orszagút keresztűl ment, és hol néha-néha szintén úgy, mint a zsidók temetőjében régiségek találtattak, mivel már a város arra terjed, többé mint ilyen meg nem tartható, hanem, hogy e helyett az úgynevezett »*Pap-földjén*« fog egy uj temető kihasíttatni! Ki nem ismerné régészeink közül ezen classicus területet, melynek árkai és domborodásai a római utczáknak, tereknek, házhelyeknek nyomait mutatják! Ki ne venné észre, hogy a mélyedések a falak kövei helyeitől származnak, míg a felhányt föld azok irányát jelzi? Egy uj világ nyílik itten előttünk s Paur Iván és Varsányi János barátaink, kik már régen megkisérlék az ásatásokat, örvendeni fognak, ha e sorokat olvasandják. — A próbaásatásokat megvizsgáltuk és mondhatjuk, hogy Rainer főherczegnek némileg igaza volt, midőn azt állítá : íme itt a magyar Pompeji! Igaz, de mi nem vagyunk ám olaszok, hogy ilyen helynek becsét méltányolni tudnók. Évek hosszú során át tétlenűl néztük és nézzük, mint tünnek el a vízvezetés pil-

*) Félreértések elháritása végett kijelentjük, hogy czéhirataink között a magyar szövegűek csak a XVII. századdal kezdődnek, a felhozott datumú okmányok latinúl vannak szerkesztve s csak úgy mellesleg kerültek a czéhokmányok közé.

lérei, évek óta jártunk a római téglákból, terra sigillata darabokból, festett fal- és gyönyörű stucco díszítmény-részekből készült sz.-endrei országúton; és midőn mind ezen botrányok következtében az Akadémia archaeologiai bizottsága a megyéhez folyamodott, és annak lelkes alispánja egy kemény rendelettel ezen bajt orvosolni kivánta, csak ekkor kezdődött mintegy boszúból a végleges pusztitás, miszerint sehol az út mentében a másfélezredéves emlékek nyoma se maradjon. Dicsekedett vele, a ki ezt eszközlé; tudják azok, kik előtt ezen nemes, művelt emberhez illő hőstettével kérkedett!

De ez elmúlt, és mi volt mindaz, mi ily barbár módon romlott és elveszett!? Ez után már hiában sopánkodunk. A római vízvezetésnek nyugoti oldalán a város nyomai egészen eltüntek, a falakat a nyugalmas gazdák mind szétszedték és vagy házépítésre vagy utczák és az országút fenntartására használták fel. Épen jókor jöttünk Zsigmondy Gusztáv barátommal, midőn a castrum nyugoti falának végsorát ásták és a kisczelli utcza feltöltésére vitték. Ma szántanak, a hol Aquincum ezen része állott!

Most uj alkalom nyílik a római nagyszerű telepnek egy részét tudományilag feltárnunk és az utókornak átadnunk. Ezen munkával be fogjuk Európa többi népeinek mutatni, hogy e tekintetben is sorába akarunk lépni. Az eddigi ásatások csak a rablási turkálások közé tartoztak, csak a felületből kiálló kövek és téglák nyerését vették czélba.

Azon néhány sírnál, melyek ölnyinél mélyebbre ásattak, részben 1—2′-nyi mélységre terjedő törmelékre akadtak, részben fűtőszerkezeti oszlopokra, nagy terjedésű faragott kőduczokra, padlattéglákra s cserepekre.

A m. n. muzeum igazgatósága mindent el fog követni, hogy a műemlékek országos bizottságának védszárnyai alatt ezen eddig első kínálkozó alkalom megragadtassék a rendszeres kutatásokra, mely épitkezéseknél már azért sem eszközölhető, mert a vállalkozók érdeke a sebes munka, nem pedig a tudomány előmozditása.

Azt, hogy a talált tárgyak ne jussanak a nyerészkedők kezei közé, hogy azoktól a nemzet a vételnek, *húszszoros*, *százszoros* árán kényteleníttessék visszavenni, ha mind azt, mi min-

ket jogosan illet és díszünkre válik, nem akarjuk a külföldi tárlatokban szemlélni; más művelt nemzeteknél már régóta divó törvények hiányában hiában óhajtjuk, reméljük! — Évek óta hever beporosodva a törvényjavaslat az országgyülés actái közt; a nemzetnek nincs évek óta egy napja, hogy saját kincsei megmentésére egy fejezetet alkosson!

Nevetnek és örvendenek ezen közönbösségünkön azon *haza*fiak, és *idegen nemzetbeli tisztek*, kiket a miniszteri rendeletek legkevésbbé sem *geniroznak*, és kiket azért, hogy biztosságunkra legyenek, az ország fizet*!* Hasznos kereskedelmi czikk a gagé mellett a régészeti kupeczkedés! és mióta a belügyi miniszterium tiltakozott, már csak azért sem engednék át, még illő áron sem, mit *hazafias magyar* földmivelőinktől oly könynyen szereznek. A mit a hazából századok óta kiczipeltek és elszállítottak, azt a hadsereg szemes tisztjei eszközölték és kezdik eszközölni!

Dr. Rómer Fl.

Archaeologiai levelek.

IV.

Pompeji, 1875. febr. 20-án este.

Tegnap este egy pár napi tartózkodásra ide kirándulván, elhoztam magammal multkori levelem mását, s megtoldom most egy pár sorral.

Az első bronzterem, melybe lépünk, boltozott magas helyiség, márvány rakművel a földön melegen fénylő sárgára festett falakkal, halavány rózsás és sárgás színekkel, befestett casettás dongabolttal. A nyolczadfél méternyi széles, és 16-od méternyi mély tér 3·20 méternyi széles igen magas ablakon át nyeri világítását, és a tárgyak oly szélesre állítvák, hogy egész kényelemmel megtekinthetni. A kisebb tárgyak minden oldalról szabadon álló, az ablak közelébe helyezett 236 m. hosszú, 63 cm. széles és 1·18 m. magas üvegszekrénybe helyezvék, melynek váza vas. Belül két tábla egymás fölött 7 milliméternyi vastag üvegből, a világosságot a legalsó harmadik sorig is kitelhetőleg áthatni engedi. A nagyobb tárgyak már-

ványalapzatokra helyezvék, melyek 1·18 méternyire állnak egymástól — a középnagyságúak közös, mintegy 6 méternyi hosszú márványalapzatra úgy állítvák, hogy 6·5 centimeternyi tér esik közéjök. A második terem valamivel kisebb, de csinre és fényre teljesen az elsővel vetekedik. Alja márvány mozaik, a falat márványos lábpárkány vonja be legalúl, az ajtónyilás magasságáig gyönyörű háttért szolgáltató barnás sárga szin borítja s a dongabolt ismét csinosra befestett halvány szinekkel.

Az ablak előtti szekrény, mely erős márványasztalon áll, két sorban 35—75 cmnyi alakokat foglal magában, a szoba két hosszfala pedig falmélyedésekben tartalmazza az apró bronzokat. E nyilások természetesen vaskeretű nagy üvegtáblákkal elzárvák; a háttér a mélyedésben a fal, mely ugyanolyan szinű mint kívűl. A nyilás 30 cnyi magas és vagy 20 cnyi mély, s a tárgyak csak egy sorba helyezvék. E nyilások alatt fennmaradó 43 méternyi tér pompás márvány padok felállítására engedett helyet. Az ablakkal ellentétes falnál üvegszekrény, melyben négy sorban egymásfölött állanak a tárgyak; a három első sor közül mindig a felső az alsónál hátrábbra áll, a negyedik igen czélszerűen ismét előtérbe lép. A szoba közepét gyönyörűen faragott grifflábakkal ellátott márványasztal és ez előtt márványoszloptörzsök, melyeken szabadon álló középnagyságú tárgyak vannak, — foglalják el.

A harmadik terem legnagyobb és tartalomra úgy mint kiállításra legfényesebb. Világosságát két nagy ablaktól nyeri; nagy 15. 50 négyszög meternyi rakműves térségen márványos oszloptörzsökön és márványalzatokon a gyűjtemény gyöngyeit foglalja magában. Szürke márványú lábpárkány és e fölött magasabbra nyuló vörösbarnára festett párkány fut a falakon végig. A háttér igen meleg barnássárga szin, még sötétebb mint az előbbi termekben, mely a majd feketés, majd inkább világoszöld patinájú tárgyakhoz jól illik. A falat fölfelé a bolthajtás kezdetéig sötétvörös és sárgás, fekmentesen s függőleges vonalaktól szegélyzett; a bolthajtás kezdetét kékes és barnás tojástag és égő vörösszinű szalag jelzi. Maga a tükörboltozat sárgás és kékes csillagokkal elárasztott. A tárgyak fölállítása a mennyire csak lehetett symmetricus, a mennyiben a két oldalfal szobrai teljesen egymásnak megfelelő rendbe állítvák;

az ablakfal szobrai egymásközt s a hátfal szobrai ismét egymás közt ellensulyozzák egymást. Ugyanily párhuzamosság uralkodik a középtéren fölállított szobrok közt, úgy azonban, hogy olykor egy-egy kitünőbb mű foglalja el a kiváló központot. Dr. Hampel József.

IRODALOM.

IV.

Die Lage des Homerischen Troja. *Von Dr. Gustav von Eckenbrecher. Mit zwei Karten und einer landschaftlichen Ansicht. Düsseldorf.* Verlagshandlung von Julius Buddeus, 1875. Nyolczadrét 63. lap

Alig képzelhető művelt ember, ki, ha mindjárt nem is archaeologus, egy oly tárgy iránt ne érdeklődnék, mint milyen a fennczimzett könyvben foglaltatik. Trója, az ősrégi *Ilion* sajátszerű varázszsal köti le figyelmünket és érdeklődésünket, mert ifjukori tanulmányainktól kezdve végig az Ilion nevéhez tapadó mondák lelkünk belsejében oly hurokat pendítenek meg, melyek rezgéseinél az élet bármily komoly hangulatában és tanulmányaink bármily iránya mellett is mindig valódi benső megindulást érzünk. Hozzájárul a tudat is, hogy az antik epos által oly sokszorosan reproducált mondák távol sem merően allegoricus értelműek. A tudományos vizsgálat rég kiderítette, hogy ezek benső magvát való historiai tények képezik, ha mindjárt a feléjök vetett burkolat még annyira mythikus is. Közép-Görögország és a Peloponnesus államai többségének az éjszak-nyugoti Kisázsia ellen vezetett közös hadjárata a történeti tény, az äol-achaji gyarmatok létesítésénél beállott harczok pedig fejlesztői az e történeti tény körül csoportosuló mondáknak, míg az epos költői melege és bűve elragadó szépséget kölcsönöznek ez örökké nagyszerű synthesisnek.

Ilykép természetesen nem csoda, hogy kezdettől fogva mindenütt, a hol Homer könyvét ismerni s érteni, fenséges költészetét megizlelni tanulták, a kebleket az a hő vágy dagasztotta: vajha a hely, melyen Priamus mondadús városa állott, topographiailag is pontosan kijelöltethetnék! Merész

vágy volt ez mindenesetre, mert hiszen a chronographia Ilion fennállásának egy oly időpontot jelölt ki, melyet a keresztény aerától egy ezrednél is jelentékenyebb időköz választ el. Ám sajátszerűen ép a folytonos és lázasan nyughatatlan nyomozás birta már önmagában a siker biztosítékát!

Azoknak, a kik Iliont keresték, a topographiai és az irodalmi tényezőkkel egyaránt erősen meg kellett birkózniok. Vizsgálati eredmények azonban különböző pontokra terelték lépteiket; számba nem vett tényezők meg illusoriussá tevék sok időre a helyfekvési meghatározásokat.

Ujabb időben már-már Lechevalier és követőié volt a siker, de Schliemann ásatásai és Eckenbrecher nagymérvű tudományos fáradozásai elvégre is kiragadták amazok kezeiből a pálmát, mert most már kétségtelenné van téve, hogy ez utóbbiaké a diadal, — a *siker*.

Eckenbrecher egyébiránt nem ujoncz e téren. Már 1842-ben jelent meg tőle a »Rheinisches Museum«-ban egy Smyrnában irt dolgozat, melynek most bemutatandó könyve tulajdonkép csak ujabb átdolgozata. De oly átdolgozat, melynek épen Schliemann nagyszerű ásatásai kölcsönöznek nagyobb érdeket, ámbár önmaga bevallja, hogy Schliemann ásatásainak eredményét *készakarva* figyelmen kívűl hagyta. Hozzájárul, hogy az ama régibb dolgozathoz csatolt hiányos térképet az uj dolgozatban sokkal tökéletesb térkép váltotta fel, azon térkép t. i. melyet az angol admiralitás megbizásából Graves és Spratt készítettek.

Kiindulva azon szempontból, hogy a homeri Trója vagyis Ilion a trójai síkon, vagy annak közelében keresendő, szükségesnek tartja ezen síkságot és legközelebbi környékét tüzetesen és pontosan leirni. A lapály legnagyobb hossza, a tengerparttól tudniillik legdélkeletibb pontjáig, *két*, legnagyobb szélessége pedig *másfél* német mértföldnyi. Mindenütt csaknem tökéletesen sík s a tenger szinével is csaknem ugyanazon niveaun fekszik. Felette termékeny talaja jelenleg legnagyobb részt eliszaposodott, de részben szép rétekkel és kitünő szántóföldekkel is bir, melyen gabna és árpa is termeltetik. Csakis folyóinak partjain s a szélein elhuzódó dombokon egyedül láthatók itt-ott egyes fák s virányának gazdagsága daczára is összesen csak

három falú fekszik e területen, *Halilei*, *Kum-kioi*, *Kalifatli* és a *Kum-kalé* nevű jelentéktelen kis helység. Valamennyien a legnyomorultabbak közé tartoznak.

A síkságot minden oldalról, hol nem a Hellespont által határoltatik, az Ida hegységből kifutó alacsony dombok köritik s csakis a legdélkeletibb végén, Bunárbaschinál határolják meredek, magas, sziklás hegyfokok. Benyomulnak azon kívűl a síkságba kelet s az Idának magasb fekvésű tájai felől egy helyt hosszúdad hegyvonalként görög ypsilon alakjára a határos dombok. A síkságot körülvevő magaslatokon, melyek majdnem mindenütt alacsony tölgycserjével s helyütt magas tölgyfacsoportokkal vannak benőve, a síksághoz közelebb-távolabb, a turkomanok sátrai állanak, kik némi földmívelést, főleg mégis baromtenyésztést űznek; itt fekszenek továbbá a görögök és törökök által vegyesen lakott falvak s a csupán görög lakosságú csinos Reng-kioi falu. E magaslatnak a síkság felé eső szélein szemlélhetők ama sírhalmok, melyek kétségteleníül a trójai idők hőseinek sírjai. Ezek a vidék lapályos alakulatánál fogva mindenüvé messze kivehetők s e vidéket igen jellemző, a helyben egykor végbement tettekre élénken emlékeztető földjelek. Magában a síkságban is létezik nehány ily sírdomb, de ezek a talaj puhasága következtében kevés nyomíg mind lesüppedtek. Egyes helyeken, valamint a határdombokon is régi falmaradványok láthatók. A legjelentékenyebbek Halileli és Tschiblé helységeknél vannak s oszlop- meg templom-részletekből állanak. Tschibláknál előkerülnek némi városi falnyomok is s innen keletre egy antik vizvezetés romjai is láthatók.

A síkságot több folyó szeli át, melyek legjelentékenyebbike a *Menderé*. Csekélyebbek a *Dumbrek-tschái*, a *Kamár-tschái* s a *Bunárbaschi-viz*. Még egyéb kisebb folyóvizek jobbára csak télen és erős esőzések után jelentkeznek.

Ime ez az egykori Trója és környékének mostani phisiognomiája. De nem kell képzelni, hogy az mindig is ez volt! A természet nagy és folytonos változásai, melyek mindenütt, hol megfigyelhetők, beállanak, a trójai síkon is sokat átalakítottak. Mindenekelőtt is tény az, hogy a Menderé folyó által előidézett földhordások Trója síkját a homeri idők óta jelentékeny mérvben nagyobbították. Nemcsak hogy nincs most

tengeröből a jeni-schéhri hegyfok és Intepé közt, hanem a síkság északi határát képező lapályos, homokos part Kumkalénál, a Menderé öbölnél már jóval belé is fut a tengerbe. Hol az ókorban Homer és Strabo tanuságtétele szerint a Hellespontusnak egy mélyen benyuló tengeröble létezett, ott manap már nem látható ilyen, ámbár a tengeröbölnek Homer és Strabo idejébeni alakulata, vagyis a Hellespontustóli különböző távolságának szélességi viszonyai már meg nem határozhatók. Csak annyi jelezhető, hogy a tenger a keresztény időszámítás kezdetén Tschiblák magaslataitól összesen csak 12 stadiumra, vagyis 3600 lépésnyire esett el, most ellenben e távolság 9600 lépésre rug. Hát még Strabo idejéig — mi meg nem határozható — mennyi földet hordhatott a folyó ide a trójai háború óta!

E helyszíni változás természetesen nem csekély beszámításba veendő Trója fekvésének meghatározásában. Szerzőnk is azért határozottan kikel azok ellen, kik vitatni szeretik, hogy Trója síkja ily változást nem szenvedett. Állította ezt egyebek között Maclaren is »The plain of Troy described. Edinburgh 1863.« czímű közleményében, támaszkodva jobbára a lapály alsó részének kissé egyenlőtlen talajemelkedésére. Ezt azonban szerzőnk egy vizhordott síkterületen észszerűen ki tudja magyarázni. Különben is feles példa constatálja, hogy Kisázsiában a folyók földhordásai következtében a talajváltozás átalánosnak jellegezhető. Igy Ephesus egykor tengeri város romjai a Kaistros földhordásai következtében a tengertől már egy mértföldnyire fekszenek. A hasonlóan a tenger partján feküdt Milet romjai, most már $^5/_4$ mértföldnyire vannak attól, mert a Mäander ennyire hordotta itt össze a földet. A nagy látmusi tengeröböl, melyet egykor tengeri városok élénkitettek, ugyancsak el van már választva a tengertől. A Hermos földhordásai, annak öblénél a smyrnai golfot és hajózható vizét már jelentékenyen megszűkítették, s ha a Hermost a tschandeli öbölbe le nem csapolják, Smyrna is kétségkívűl egészen el lesz idővel választva a tengertől.

A Dumbrek-tschái csak későbbi (ámbar mégis már Ptolemaeus előtti) időkben vette, nyilván a Menderének földhordásai s a lapálynak önmaga által létesített részleges felemelkedése folytán jelenlegi közvetlen befolyását a tengerbe, úgy hogy

feltehető, miszerint a trójai háború idejében még a Menderébe szakadt, a hová az egyébiránt még Strabo idejében is ömlött.

Kétségtelen továbbá, hogy a Menderé a trójai háború és Homer idejében a nyári évszakban sokkal jelentékenyebb volt mintsem milyen az manap, talán nem igen kicsinyebb volt akkor nyáron, mint milyen az most télen, miután akkori időkben az Ida-hegység, melyből előfoly, magas és sűrü erdőkkel volt elborítva, míg most már csaknem egészen kopaszon áll. De a többi folyó is, a Dumbrek-tschái és a Kamár-tschái azon időkben ugyancsak jelentékenyebbek voltak. Ellenben a Bunarbaschi-viz, mely nem hegy-, hanem lapályfolyam, a homeri időszakban sem volt nagyobb mint ez idő szerint, mert tényleg ma nap sem dagasztják meg azt az erős esők, valamint a nyár több havi szárazsága sem apasztja meg. Folyását, melylyel az ősi korban birt, lehetetlen ugyan most meghatározni, de szerzőnk több lehetőséget hoz fel, s mindenkép figyelemre méltóan combinál.

E tényleges átalakulat mellett természetes, hogy nem épen könnyű a felelet a kérdésre: hol keresendő hát e térségen a régi, a homeri Ilion? De érteni is fogjuk az eltérést, mely egyes kutatók vizsgálataiban észlelhető.

Lechevalier, kit már említettünk, oda nyilatkozott, hogy a város a mai *Bunárbaschinál* feküdt. A legtöbb ujabbkori útleiró védelmezte ez állítást, amint az egyátalán a tudós világban nagy elterjedésnek és elfogadásnak örvendett. Eckenbrecherünk azonban, kezében Homerrel és a többi régi classicus irók műveivel, folyton szem előtt tartva azonkivül a természeti viszonyokat és azok időközi változtát, bátran síkra száll ez állítás ellen s határozottan kétségbe vonja annak igazságát.

Lechevalier Iliont az Idának magas és meredek hegyfokára, a síkság legbelsőbb délkeleti szögébe helyzé. Szerinte a Menderé nem Homer Scamandere, hanem egy oly viz, mely a Menderének egy kis ágából és egy Bunárbaschi melletti patakból egyesült. A Menderé a *Simois* volt.

Eckenbrecher meg megmutatja, hogy ez állítás a homerutáni összes iróknak a trójai síkság geographiájára vonatkozó tudósitásaival merően ellenkezik. Nem is tagadják az elen-

mondást Lechevalier hivei, de saját állításuk igazolása végett a classikus irók *kritikátlanságára* hivatkoznak. Pedig igazán, ha valaki, úgy bizonyára e régi irók egyedül illetékesek a kérdés eldöntésében. Hiszen egy virágzó, pezsgő görög élet közepette mozogtak, számos oly tudósítással és irattal rendelkeztek, melyeknek az ujabbak már hiányában vannak, s igy e tekintetben nyilván hasonlithatlanúl jobban s biztosabban voltak a régiek informálva, semmint mi ujkoriak. De az is nyilvánvaló, hogy Ilion fekvése iránt élénkebben érdeklődtek, mintsem mi. A trójai sík amúgy is hozzáférhető, megközelithető volt közelről távolról mindenkinek egyaránt, de sőt magát a síkságot s annak legközelebbi szomszédságát az emberek nagy sokasága lakta is, s így folyton szemmel is tarthatták annak helyiségét. Arról sem kell megfeledkezni, hogy az ezen helyiséghez kapcsolt vallási cultus azonkép hatásos és lényeges befolyással birt a Trója és helyisége iránti emlékezet fenntartására. Még Strabo idejében tisztelték e síkon az itt elesett hősök emlékezetét, az iliai Minervát és a Scamander istenségét. Akkora népzajlások pedig, mint minők a középkorban népeket és neveket a lét és emlékezet könyvéből örökre kitöröltek, amaz időkben, melyekből hivatolt bizonyságaink származnak, nem constatálhatók.

Midőn pedig Lechevalierék különösen magának Homernek geographiai tekintélyét tagadják csupán csak azon persze nem tagadható tény alapján, hogy helyütt lehetetlen dolgokat is elbeszél, Eckenbrecher ügyesen képes Homer ily helyeit saját állítása érdekében védeni. És csakugyan, ha a régieknek a folyók keletkezésének physikai processusáról való elégtelen tájékozottságát tekintetbe veszszük, nem fogjuk amiatt bizalmunkat veszíteni, mivel például Homer az Ida nagy vizválasztóján túlnan fekvő s e hegységtől a Marmara-tenger felé siető folyókat is a Scamanderrel egyesíti.

Azok az érvek, melyek amellett vannak felhozva, hogy a Menderé nem azonos a Simoissal és a Bunárbaschi-viz nem a Scamanderrel, mindenkép kielégítőknek és alaposoknak jellegezhetők.

Ha továbbá Lechevalier azt vitatja, hogy Ilionnak már hadi szempontból is Bunárbaschi *magaslatain* kellett feküdnie,

nem bizonyíthatja-e szerzőnk alaposan e nézet téves voltát magából Homerből? Nem tudjuk-e, hogy Mykenät, Tirynst, Athent, Rómát is csak *alacsony* dombokra épitették, Thebát meg egészen a sikságra? Avagy miért nem épitették Athen fellegvárát a hozzá egészen közel fekvő s az Akropolison nagyon is túl emelkedő Lykabettosra?

Ha Ilion Bunárbaschi sziklahegyein feküdt volna, akkor Homer bizonyára nem mondhatta, hogy Hektor, Achilles által üldöztetve, háromszor futotta körül Trója falait. Hisz ma Lechevalier és követői is beismerik azt, hogy a bunárbaschii magaslatok körül nem futhatók, azt pedig mindenki könnyen beláthatja, hogy Homert úgy magyarázva, mintha szerinte Hektor csak a *város elött körben* futott volna körül háromszor, oly irányzatos s önző félremagyarázás, melynek legjobb dementijét maga a homeri szöveg képezi.

Homert a régiek, köztük Plato és Aristoteles is kifogástalanúl értették, az ujkor tudósait ellenben irányzatos elfogultság rabulistákká teszi.

Ha Ilion Bunárbaschinál feküdt volna, akkor a Scamandert minden egyes csatában egész hadseregeknek kellett volna átúszniok, miután a keskeny gázló a tömeges átkelésre nem volt elegendő Ám tétetik-e erről valahol említés?

Ha Ilion Bunárbaschinál feküdt volna, akkor ott kétségkívűl romoknak, vagy legalább omladékoknak és cseréptöredékeknek kellene lenniök, ám semmi, épen semmi ilyesmi elő nem fordúl itt. Schliemann nem itt fedezte fel ám Priamus kincsét!

És az Ida-hegység orma, *Gárgara*, sem látható közbefekvő hegyek miatt Bunárbaschi magaslatairól, pedig Homer világosan mondja, hogy Zeus az Ida legszélsőbb csúcsán ülve nézte a trójaiak városát.

De végre Bunárbaschinak a tengertől, illetőleg a tengeröböltől való távolsága is felettébb nagyobb, sem hogy azt a régi relatiókkal megegyeztetni lehetne. Eckenbrecher magából Homerből tüzetesen, érdekesen s alaposan kimutatja, hogy e távolság oly nagy semmi esetre sem lehetett.

Elveti azért határozottan ellenfeleinek rendszerét, tagadva, hogy Homer Iliona Bunárbaschinál feküdt volna. De elveti

Ulrichs nézetét is, ki az Aktsché-kioi nevű dombon gondolja állottnak. A domb, igaz, nagyon hasonlít egy antik város terrenumához, síkon is fekszik s könnyen körűlfutható, tengertőli távolsága mindazonáltal ennek is túl nagy s az Ida orma sem látható innen.

Ezek után megvizsgálja szerzőnk azon pontokat, melyeket a homer-utáni irók az egykori Ilion helyfekvéseűl megjelöltek. Összesen csak két ily pont nevezhető meg; az t. i. amelyen Strabo idejében *Ilion* nevű város feküdt és aztán az *iliensek* falujáé. Azonban nem ez utóbbi, hanem amaz előbbi az, melyen Homer Trójája elterült. Mert e mellett nyilatkozik teljesen megbizhatóan a posthomeri összes classicitás, kivévén a 108 évvel Kr. e. élt *Demetriust a Skepsis* és az Alexandria-Troasból való *Hestiaea* irónőt, kik a régi Iliont az iliensek faluja helyére határozzák, amely nézetet aztán *Strabo* is elfogadta. Eckenbrecher széles olvasottsággal és jeles kritikával idézi a régi irókat, és a lesbiai logograph Hellanikos (450, Kr. e.) Herodot, Xenophon, Livius, Ovidius, Tacitus, Suetonius, Plinius, Pomponius Mela, Dionysios Periegetes, Aristides, Stephanus, Suidas, Theophrastus, Athenaeos, Philostratus, Plutarch, Polemon, Appian s még mások oly meggyőzőleg tanuskodnak a régi Ilion holfekvéséről, hogy Strabo, Demetrius és Hestiaea ellentanuskodása tényleg nem több haszontalan furfangosságnál.

És így való tény, *hogg az ujabb Ilion helyén feküdt a régibb, a homeri Ilion.* Mert nemcsak, hogy a régi irók e mellett tanuskodnak, de mert ezzel egyezik meg minden tekintetben mindaz, amit Homer elbeszél. Hisz sikon fekszik, még pedig annak központjában, mely az Iliada szekérharczaira teljesen alkalmas volt. Jól szemlélhető az Ida-oromról, körül is futható és nem esik kelleténél távolabb azon helytől, a hol a görögök táborát kell állottnak gondolnunk. Szóval e helyt birja Homer elbeszélése geographiai hátterét s e helyt válik költészete érthető történeti reflexxé!

Dr. Ortvay Tivadar.

Hazai leletek.

28—35. *(Kisebb éremleletek.)* Csik-Rákos község Bogát nevű határában találtatott 5 db római ezüst érem (1. IMPCMAVR SEV ALEXAND AVG)(PM TRPIICOS PP.— 2. IVLIA AVGVSTA)(CONCORDIA. – 3. SEVERVS PIVS AVG)(PM TRP VIICOS III PP. 4. IVLIA MAESA AVG.)(PVDICITIA. Az ötödik teljesen olvashatatlan, félig eltört császári érem.) — Ecsegen, Pusztatemplomnál egy Lipót-féle XV-ös ezüst érem 1685-ből. — Esztergomban II. Béla magyar király 2 db (Rupp. spec. I. és spec. VIII.) és Zsigmond királynak 1 db pénze (Rupp. II. sp. IV. 14.) — Felső-Pulyán, gróf Niczky Lajos birtokán 16 db I. Lipót-féle XV garasos (1662. K—B. 1663. K—B. 1664. K—B. 1665. K—B. 1667. K—B. 1675. & 1686. K—B. 1687. K—B. 1689. K—B. 1690. K—B. 1692. K—B. 1696. K—B. 1696 &. 1698. N—B.) és ugyanezen fejedelem egy VI garasosa (1685. N—B. P—O.) — Jákfalván, Vasmegyében, egy Commodus-féle br. érem (M. AVREL. COMMODVS. AVG.)(VI. COS. IIII. S. C.) — Kérszigeti pusztán, kukoricza-kapálás közben egy ezüst tallér (MO·NOVA · CIVIT · SANGALLENSIS · 1620)(SOLI·DEO·OPT : MAX : LAVS·ET·GLORIA). — Kis-Peregen, Aradmegyében, a szántóföldön kapáláskor, egy római bronz érem (....NERVAE TRAIANO AVG GER DAC PMTR. . . Hátverete egészen elkopott.)— Nádasdon, Baranyamegyében, egy darab velenczei aranypénz (DOMIN. CONT. $\overset{D}{\underset{X}{V}}$ · S · M · VENET)(SIT · T · XPE·DATVS·Q· TV REGIS· ISTE · DVCA.) — Nagy-Kőrösön, Pestmegyében, 2 drb egészen ép, úgynevezett tatárpénz és 2 db török ezüst pénz, melyből az egyik átlyukasztott. — Nagy-Ürögdön, Biharmegyében, 37 drb frizachi ezüst érem. — Puszta-Alsó-Jattón, (Tornóczon), Nyitravármegyében, gr. Eszterházy Antal birtokán, egy II. Lajos-féle ezüst pénzecske 1523-ból. (Rupp. II. Spec. XVIII. 6. L—R.) — Salgó-Tarjánban, Nógrádmegyében, egy db római rézérem (IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM)(. . .COS . .SC) és egy Mátyás-arany (Rupp. II. sp. 1. 11. sz.) — Sárbogárdon, Fehérmegyében, egy drb Faust. Aug. rézérem. — Szrnyén, Trencsénmegyében, egy Ágost-Frigyes-féle püspöki ezüst érem (August. Frid. D. G. El. Ep. Lub. H. N. D. S. H. Exergb. $^{2}/_{3}$)(A Deo Sorsq. Salusq. Mea. 1688.) — Tazlári pusztán, Kis-Kőrös mellett, 11 db frisachi ezüst. — Titelnél a Tisza

régi medrében egy 1526-ik évi utánzott dénár és egy frisachi.— Tokajnál a hegyen egy római ezüst érem. (IMP MIVL PHILIPPVS AVG)(PMTRP II COS PP.) — Ujlakon, Nyitramegyében, Mátyás királynak 4 db, Ulászló királynak 3 db és II. Lajosnak 3 db ezüst érme. (1518. 1519. 1521.) — Vásárhelyen egy rosz fenntartású magyar habsburgi dénár (16..? K—B.)— Világoson I. Mátyás király aranya (L. Rupp II. k. I. 23. sz.)

36. (*Ó-budai leletek.*) Folyó év márczius hó 3-án Ó-Budán az úgynevezett »papföldön«, mely ezentúl a III-ik kerület közös temetkezési helye leend, próbaásatások eszközöltettek, mely alkalomból kiderült, hogy itt nagymérvű római régiségek fognak napvilágra hozatni, amennyiben már is az első ásatások alkalmával igen kiterjedt, tömör alapfalakra bukkantak. A papföldje igen közel esik a római vizvezetékekhez s tekintve az alapfalak teljesen kivehető irányvonalát, nyilvánvaló, hogy itt a hajdani Aquincum egy nevezetes városrésze feküdt. Többi közt előkerült öt kisebb kőpillér, melyek egy hypocaustrum maradványai; továbbá egyes tégladarabok a leg. II. adjutrix bélyegével, agyagcserepek, padolati téglák stb. Az ó-budai városkapitánynak hivatalos jelentése folytán a muzeum részéről Rómer Ferencz Flóris márczius 7-én kirándult Zsigmondy Gusztáv királyi mérnök és Ortvay Tivadar társaságában s meggyőződtek, hogy a »pap földje« területét helyszínelni az első teendők közé tartozik. Ez által egy római teleprésznek hű képét nyernők, de másrészt kétségtelen, hogy ha e helyet rendszeresen, a tudomány igényei szerint ásatni lehetne, ami, tekintve a hely jövendő rendeltetését, semmi nehézségbe sem ütközend, Ó-Buda régi hire e tekintetben csakhamar európaivá válhatnék.

37. (*Tüskeszeri lelet.*) Tüskeszer község közelében a parasztgyermekek játék közben több régi éremre akadván, az erről tudomást vett *Steinbeck* tisztartó ur egy uradalmi tiszt jelenlétében több urasági béres által nehány órai ásatást eszközöltetett, minek eredménye több római ezüst érem volt. Ezekből nezezett tisztartó ur 34 darabot küldött be s megvizsgáltatván, kitünt, hogy *Gordian* császáré 4 db (Coh. IV. 138.115. és IV, 158, 248); *Philippusé* 4 db (Coh. IV, 177. 24. IV, 179. 38. IV, 181. 58. IV, 218. 12.); *Trajanus Deciusé* 4 db (Coh. IV, 234. 14. IV, 241. 73. IV, 242. 79. IV, 244. 103.); *Gallusé* 2 db (Coh. IV, 272. 37. IV, 274. 50.); *Valerianus pateré* 2 db (Coh. IV, 315. 21. IV, 339. 222.); *Marianaé* 1 db (Coh. IV, 345. 9.); *Valerianusé* 4 db (Coh. IV, 482. 19. IV, 483. 31.); *Gallienusé* 5 db (Coh. IV, 361. 88. IV, 364. 111. IV, 400.

422. IV, 411. 506. IV, 412. 511.); *Saloninaé* 2 db (Coh. IV, 469. 55. IV, 468. 48.); a többi határozatlan, igen kopott s részben töredék. Megjegyzendő továbbá, hogy ugyanakkor a szomszédban levő polgári birtokon is nehány figyelmessé lett parasztember a kutatást szintén megkisértvén, elszórtan ugyancsak több hasonló régi érmet talált.

Közli O. T.

Hazai és külföldi vegyes hírek.

26. *Adatok Magyarország mü- és érmészeti történetéhez. Vossberg F. A. Münz- und Siegelkunde des preussischen Ordens* czimű munkájában, mely a Nagymester kiadási könyvéből egyes adatokat közöl kivonatban ezek állnak: Anno 1397. Erhielt Meister Johann vom Hochmeister (Conrad von Jungingen) für ein Gemaelde zum Geschenk für den König von Ungarn bestimmt 121 Mark=552 Thaler (a 125. lapon); továbbá ugyanazon a lapon: Anno 1410 d. Bude Secundo die mensis Augusti erlaubt König Sigmund von Ungarn dem Hochmeister Ulrich von Jungingen *die ungarischen Ducaten* genau nachzupraegen, verlangt aber, *dass sie nicht schlehter sein möchten*. A könyvet magát a titkos államlevéltárban őrzik Königsbergben. Meglehet, hogy ugyanott sok ilyen adat rejlik, mely reánk nézve fölötte érdekes lehet, de melyet Vossberg nem látott érdemesnek közleni. Ebből ujra kitünik, hogy mennyire háladatos munka volna a külföldi levéltárakba is bepillantani és azokban keresgélni.

27. A Budapesten 1876-ban tartandó *nemzetközi régészeti congressus* érdekében Pulszky Ferencz és dr. Rómer Flóris körlevelet intéztek a hazai vidéki muzeumokhoz és szakférfiakhoz, felkérve őket közremunkáló támogatásukért. Nevezetesen felszólítják őket, hogy egy a rómaiak uralmáig terjedő *átalános régészeti térkép* pontos elkészíthetéséhez a szükséges helyi adatokat szolgáltatnák be; továbbá, hogy a congressus tartamára megnyitandó *régészeti kiállítást* saját becsesb tárgyaikkal vagy azok másolataival, vagy teljes okadatolt lajstromokkal minél érdekesebbé tenni igyekezzenek; hogy az e közben rendezendő *ásatások és leletek jegyzőkönyveit* a nemzetközi congressusnak a talált tárgyakkal együtt bemutassák; hogy a fémeknek és ásványoknak eddig elhanyagolt *vegytani kéleteire* a congressusig lehető nagyobb gondot fordítsanak, s végre hogy a congressusnak értekezletein is minél élénkebb részt vegyenek. A lelkes

felszólítás — amint már is jelezhetjük — vidékszerte kiváló érdeklődéssel fogadtatott s máris sokan bejelenték buzgó támogatásukat. Legyünk is mindnyájan azon, hogy a congressuson képviselt összes művelt külföld előtt minél ajánlatosb oldalról mutassuk be magunkat!

28. Gr. *Hadik-Barkóczy* Ilona urhölgy, ki a m. n. muzeum műkincsei iránt ritka érdeklődéssel viseltetik, annak legközelebb igen értékes ajándékot juttatott. Egy teljesen jó fenntartású, gyönyörű példányú s erősen opálizált római fogantyús üvegkancsó az, mely a régi *Bregetium* romjaiból került elő. A lelkes ajándékozó 100 o. é forinton szerezte e kincset, melynek értékét egyébiránt fölötte emeli az a körülmény, hogy benne constatált hazai leletet birunk.

29. *Értékes hagyomány.* Báró *Bésán* József, kitől a m. n. muzeum már tavaly kapott volt főleg majolica-tárgyakat, értékes fém- és ékszertárgyait is mind intézetünknek hagyományozta. Ez utóbbiak leginkább *ezüst* ékszerczikkek, összesen 53 darab. Van köztük 9 tálcza, 17 ivóserleg, illetőleg kehely, több szelencze, kirakottművű doboz, reliquiarium, fémkeret, óra s néhány bronz stb. A tárgyak túlnyomólag XVI- és XVII-ik századbeliek s némelyike kiváló ötvösmű. Figyelemreméltók főleg a fodrozott szélű s nagyobbára stílszerűen díszített kerekded, hosszúdad és négyszögű tálczák. Legtöbb el van látva elég ügyes és izletes kivitelű vertműdíszlettel és sceneriákkal. Az előállított jelenetek némelyike a történelemből van kölcsönözve, ilyen Izsák feláldoztatása, Cleopatra halála stb., mások ellenben csendéleti és vadászjeleneteket láttatnak, ismét másokon mythologikus alakok, tengeri szörnyeken nyargaló tritonok láthatók. A serlegek közül egyes darabok monogrammal, évszámmal és ötvös-bélyeggel ellátvák. Egyiken 1602, a többin 1673, 1675 és 1692 évszám van megjelölve *Reispergas*, *Horváth* András, *Fekete* Mária, *Schweyer* Kristóf és *Caradini* Mária neveivel. Az ötvös-bélyegek egyikén (N) (*) ~~~~, másikon [S S I J G], harmadikon (B), negyediken (HR) ~~~~ [I S D], ötödiken (S, hatodikon ~~~~ • (IF) (FF) (JP). Számos tárgy főleg a mellkeresztek, fénykeretek, tőrök a legpazarabban, bár nem is mindig legizletesebben megrakvák valódi és részben üveg-kövekkel. Egyik serlegen antik camaeákkal is találkozunk, melyek azonban nem épen a legremekebbek. Hivatalos leltári becslés szerint e hagyomány értéke 1779 frtra van téve.

30. A *jánosii* apátsági román stilü templom helyreállítására a vall. és közokt. m. k. miniszter a vallásalapból 2000 és a műemlékek javadalmából 1000 frtot engedélyezett. Rómer az árpádkori emlék restaurálása

ügyében nagy erélyt fejt ki s legközelebb be is mutatta a »Vasárnapi Ujság« hasábjain (13. sz.) két szép rajzban az épület jelenlegi és jövendőbeli állapotát.

31. *Remélhető régisegek.* A fővárosi lapok által már több izben értesültünk arról, hogy valamint a *császármalmi váracs*, úgy a *budai várfalak* is lefognak romboltatni. Ha megemlékezünk arról, hogy a komáromi várnak egyik része, ó-szőnyi, római kőanyagból épült, hogy Pestvárosa falaiban a Károlykaszárnya mellett, római feliratos kövek találtattak, és ha reá gondolunk, hogy a császármalom kerítő falában jó magasan mai napon is egy feliratos kő töredéke látható, talán nem táplálunk hiú reményeket, ha azt állitjuk, hogy a m. n. muzeum azon alkalomra alkalmasint igen érdekes, talán már közlött de ismét eltünt, vagy talán egészen ismeretlen felirásokkal fog gyarapodni.

32. *Esztergomban* muzeum-egylet alakult, mely Ferenczy Jákó vezetése alatt már többször gyülésezett létesitése érdekében s f. év február 22-én tartott értekezleten tényleg megalakult. Ez értekezletben mintegy 40 tag vett részt, kik saját keblökből egy többtagú bizottságot küldöttek ki az alapszabályok kidolgozása végett. Megalakult továbbá a *fehérmegyei és városi történelmi és régészeti egylet.* A régiségtár itt már annyira rendezve van, hogy az — mint értesülünk — hihetőleg még ez év folytán fog a közönség számára megnyittathatni. A *vasmegyei* régiségtárlat pedig — úgy halljuk — több igen érdekes szerzeménynyel gyarapodott. Nevezetesen egy $22^1/_2$ arany súlyú antik arany övcsattal, 4 rubinnal, egy bőrcasulával, egy Luther előtti német szövegű, s fametszetekkel ellátott bibliával stb. E lendület kell, hogy minden hazai régészt örömmel eltöltsön. Csak előre!

33. *Rényi* Rezső ügyvéd az esztergomi muzeumnak értékes éremgyűjteményt ajándékozott.

34. Kitünő epigraphusunk, *Torma Károly,* nagy szorgalommal dolgozik a már több év óta munkába vett »Dáczia régiség- és felirattani irodalmának ismertetése könyvészeti függelékkel« czimű munkáján; azonkivűl még ez év folytán szándékozik kiadni »Dáczia római tégla- és edényfeliratai« és »a Dácziában állomásozott római legiók és azok segélyhadai« czimű értekezéseit. A nagybecsű munkák, tekintve szerzőjüknek a külföldi szaktudósok előtt is nagy tekintélyben álló alaposságát, kiváló nyereményt képezendnek régiségtudományi irodalmunk ez ágának.

35. *Maldon* közelében, Heybridgeben, Essex grófságban érdekes régészeti lelet került felszinre. Bentall, előbbi maldoni parliamenti képvi-

selő és az essexi régészeti egylet tagja 6 kő és több fémkoporsót talált egyéb régészetileg fontos maradványokkal.

36. *Laon* közelében a Felső-Champagneban egy kiváló római *amphitheatrum* maradványaira akadtak s most a földmunkálatok, melyek az érdekes leletre vezettek, serényen folytattatnak.

37. *Lennagorában*, a gneseni kerületben, az ottani tó egyik szigetén igen érdekes romokra akadtak, melyek valószinűleg egy az ó-pogány korszakból származó templom maradványai. A sziget birtokosa, Wensierski gróf erélyes ásatásokat rendelt el s a talált hamvvedreket, dísztárgyakat s a Marcus Aurelius, valamint Diocletianus korából származó nagyszámú római érmeket zakrzewoi kastélyába hozatta.

38. *Rheinzabernben* egy ház alapfalainak ásatásakor a munkások három igen jól fenntartott római sarcophagra akadtak. Mindhárma egymás mögött csekély távolságban állott kelet felé irányzott arczczal. A nagyobbik koporsó (1.80 mt. hosszú, 0.44 mt. széles és 0.37 mt. magas) egy igen jól fenntartott, de rendkivüli koponyaalkattal biró vázat tartalmazott. A másik kettő valamivel kisebb volt s földdel és csontokkal voltak megrakva.

39. Angliában *Ceylon* szigetének régészeti kutatását tervezik.

40. Londonban a *British-muzeum* gyűjteményei már annyira szaporodtak, hogy a régi galeriákhoz most már ujabbakat kell csatolni. Örvendetes, hogy ez eset nálunk is beállott; úgy kőtárunk, *mint* régiségosztályunk tágas termei tényleg már szűkülnek s maholnap komolyan kell térről gondoskodni.

41. Az éjszakamerikai Egyesült-Államoknak még át nem kutatott délnyugati része archaeologiai tekintetben szerfelett fontosnak bizonyúl. Igy a legutóbbi időkben foganatosított topographiai és geologiai felmérések alkalmával, főleg *Arizona, Uj-Mexico és Colorado* területein több városnak és falunak akadtak nyomára, melyek több *ezer* éveseknek tartathatnak. Az épületeken architectonikai művészet maradványai észlelhetők s a templomokon valamint egyéb épületeken is a napnak szentelt számos feliratra és hieroglyphára akadtak, melyek eddigelé még nincsenek megfejtve. Arizonában felfedezték azonkivűl egy ősi törzs maradványait, az úgynevezett *moquis*-okat, kik a távoli nyugaton tartózkodó indiánoktól egészen különböznek. Közöttük fenn vannak még régi hagyományok, melyek egy az európai népvándorlással egykorú amerikai népvándorlásról tesznek tanuságot. E moquisok előbb kétségtelenűl közeli összeköttetésben állottak az *aztekokkal* Mexicoban.

42. A nürnbergi »*Germanisches Muzeum*« javára Németország legkitünőbb művészei sorsjátékot rendeznek, e czélra 300 műdarabot ajánlván fel, melyek becsértékét 46,000 markra teszik. A sorsjegyek száma 20,000. Az igy begyülendő pénzen — melyhez felséges uralkodóházunk is 5665 frt 20 krral, a bajor király 1750 frttal, Augusta német császárné 500 frttal, a német aristokraták 5000 forinttal járultak, mint olvassuk — a Nürnbergben fennálló Ágostonrendű régi de művészetileg igen érdekes zárdát, melyet düledékenysége miatt le kell bontani, akarják megvenni s egy a muzeum birtokát képező telekre áthelyezni. Nálunk az ily szándékot bizonyára sokan nem fogják megérteni!

43. A Lepsius által kiadott »*Zeitschrift für aegyptische Sprache und Alterthumskunde*« minden aegyptologra nézve felette fontos közleményeket hoz. Igy legujabbi számában a harmadik Thutmes trónralépésének napjáról Brugsch értekezik. Ugyanő értekezik ebben némely ó-aegyptusi számnevek kiejtéséről; továbbá a londoni Britisch-muzeumban levő számtani papyrusról, melyet ő az orientalisták congressusa alkalmával tanulmányozott. Ugyane füzetben van Joseph P. Thompsonnak egy birálati ismertetése »*Dr. Brugsch's Theory af the Exodus*« czim alatt.

44. Georg *Smith*, a hirneves tudós rendkivül érdekes felfedezést tett. Londonban a *British-muzeum* assyr emlékkincsei között feltalálta ugyanis azon ékirásos táblát, melyről a világ teremtésének történetét sikerült kibetűznie. Az elbeszélés a világ teremtése előtti időszakon kezdődik, a midőn csak chaosz, zürzavar volt. Részletesen van elbeszélve ebben a bábeli toronyról szóló történet is, amint egyátalán az egész elbeszélés jobban egyezik meg a bibliával, mint a Berozussal. A vizözönről szóló assyr legendát tudvalevőleg ugyane tudós még tavaly fedezte fel, s igy tekintve ezek mellett Brugschnak ujabbi aegyptomi felfedezéseit is, a biblia adatai mind tekintélyesb igazolást nyernek.

45. *Danzigban* a *Block*-féle igen értékes műgyüjtemény, mely főleg kitünő rézmetszeteket, de fa-, bronz-, porczellánból készült egyéb régibb műtárgyakat is tartalmaz, legközelebb el fog árvereztetni. Ellenben *Münchenben* az *Alberto-Maloberti*-féle gyüjtemény már elárvereztetett s főleg *Dürer, Rembrandt, Aldegrever, Beham, Longhi, Masson, Schongauer, Neuilles, Morghen* és *Leyden* Lukács műdarabjai kapták a legmagasb árakat.

46. *Párisban* folyó évben nagy műkiállítás lesz azon művekből, melyek a vidéki muzeumokban léteznek. Tours, Rennes, Nantes, Avignon,

Besançon, le Mans, Orleans, Toulouse, Caen, Angers stb. készséggel nyilatkoztak az eszme valósítása mellett.

47. A *berlini* királyi üvegfestészeti intézetben jelenleg az egykori *boppardi* karmelita-egyház XV. századbeli gyönyörű üvegfestményei restauráltatnak. Mint értesülünk, e becses ereklyék Párisba adattak el s igy tehát nem csak hazánk az a terrenum, melyről műkincsek külföldre vándorolnak.

48. *Steinbachi Erwinről* Adler tanár Berlinben azt igyekszik kimutatni, hogy a *strassburgi* Münster homlokzatát a rózsa és a hosszház fele magasságáig ő épitette; továbbá, hogy ugyanő tőle van a *hasslachi* monostoregyház és hogy első épitkezési műve a *wimpfeni* monostoros egyház volt. Onnan jött Freiburgba, hol a domhoz a tornyot ragasztotta. De a regensburgi dom eredeti tervezete is Erwintől származik.

49. A közép- és ujkori művészet érdekében Berlinben fennálló tudományos egylet legutóbbi szakülése igen érdekes volt. Egyebek között *Quast* titk. korm. tanácsos a *svéd egyházakrol* tartott tanulságos előadást. Szerinte Svédhon legrégibb enemű épitménye a *dalbyi* templom Schoonenben. Egyes részletei a IX. századból valók, s lényegében a speieri dom utánzatának tartható. Egyes profilozásában angol befolyásra vél ismerhetni, mely a tulajdonképeni Svédországban a német és franczia befolyás mellett határozottan jelenkezik. Smalandból az értekező több ó-gót egyházat nevezett meg, nehányat tüzetesebben is megbeszélt s befejezte aztán előadását azon épitkezések felsorolásával, melyeknél, aránylag elég későn, specificus nemzeti sajátságok mutatkoznak.

50. A *nassaui* régiség-egylet által még a mult év őszén foganatba vett ásatások eredményéről legközelebb *Cohausen* ezredes érdekes előadást tartott a frankfurti Taunus-clubban. Szerinte azon nevezetes ősvilági leletek, melyek az úgynevezett *Wildscheuer*-barlangban a Lahn melletti *Steedennél* előkerültek, kétségtelenné teszik, hogy az embernek az Eifel-vulkánok kitörésekor és az ősvilági óriásállatokkal egyidejűleg e vidéken is élnie kellett.

51. *Maximinban* Triernél öt római kősarcophagot találtak, melyek közül egy az út alá nyulván, még ki nem emeltethetett. Mind az 5 nyugat-keleti irányban fekszik s a befektetett halottak is ez irányba néznek. Már több izben talált leletek kétségtelenné teszik, hogy a nagy római temető csaknem a Mozeltől egészen Szt. Maximinig huzódott. A legnagyobb római temető Németországban nyilván az, mely a Porta Nigra előtt fekszik s száznál több holdnyira terjed.

52. *Drezdában* az állatkert és a strehleni királyi villa közt jelentékeny *urna-telepre* akadtak, ami ösztönűl szolgált arra, hogy dr. Geinitz udvari tanácsos felügyelete alatt nagyobb mérvű ásatások eszközöltettek. Ezeknek eredményét mintegy 70 db különféle agyagedény, bronz gyűrű, tű és kés képezte, melyek a prähistoriai muzeumnak lettek átadva. Hasonló *urnatelepre* jöttek *Fuhlsbüttel*-nél, melyekre nézve constatáltatott, hogy *vaskorszakiak*. A tárgyak a *hamburgi* prähistoriai gyűjteménybe kerültek. *Ritzebüttelnél* pedig, hol azonkép érdekes tárgyak hozattak felszinre, az ásatások még egyre folyamatban vannak.

Régészeti könyvtár.

23. *Assyrische Studien.* Von *Fridr. Delitzsch.* Első füzet: Assyrische Thiernamen mit Excursen und einem assyrichen und akkadischen Glossar. Leipzig. Hinrichs 1874. 8-adrét 189 l. Ára ?

24. **Eros in der Vasenmalerei* von Dr. *Adolf Furtwängler.* München, Theodor Ackermann. 1875. 8-adrét, 90 lap. Ára 1 frt 8 kr.

25. * *A régi művészetek történetének mai tudományos állása.* Irta *Pasteiner Gyula.* Budapesten. Nyomatott a m. kir. egyetemi könyvnyomdában. 1875. 8-rét. 46 l. Ára 50 kr.

26. * *Atlas der Plastik und Malerei.* Von *Dr. Moriz Carriere*, Professor an der Universität und Kunstakademie zu München. 30 Tafeln in Stahlstich, nebst erläuternden Texte. Separat-Ausgabe aus der zweiten Auflage des Bilder-Atlas. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1875. Ivrét, 18 lap szöveg. 30 tábla rajz. Ára 4 frt 80 kr.

27. * *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde.* Herausgegeben von *C. R. Lepsius* zu Berlin, unter Mitwirkung von *H. Brugsch.* Zwölfter Jahrgang. Leipzig, J. C. Hinrich'sche Buchhandlung. 1874. Nov.—Decz. füzet. 4-edrét. 130—160 ll.

28. *Mélanges d' Archéologie Egyptienne et Assyrienne.* Tome II-me, I-er fasc. Paris, 1874. 155—197 ll.

29. *British Museum.* A Guide to the Egyptian Galleries in the departement of Oriental Antiquities. Vestibule. London, 1874. 8-adrét 39 l.

30. *Mémoire sur les Blemmyes à propos d'une inscription copte trouvée á Dandour.* Par *E Revillout.* 1874.

31. *Transactions of the Society of Biblical Archaeology.* Vol. III. P. I. kettős szám. London. Longmans 1874. 8-adrét. 360 l.

32. *Illustrirtes archäologisches Wörterbuch der Kunst des germanischen Alterthnms, des Mittelalters und der Renaissance.* Herausgegeben von Dr. Hermann *Alex. Müller* und Baurath *Dr. Oscar Mothes* in Leipzig. Lief. 1—4. Leipzig, Otto Spamer. 1874. Nagy 8-adrét.

33. *Periodico di Numismatica e Sfragistica per la Storia d'Italia* diretto dal March. *Carlo Strozzi* Firence. Tipographia di M. Ricci. 1874. (Anno VI. Publicazione bimestrale. Fasc. III.) Nagy 8-rét 109—168 ll. Két rajztáblával.

34. Ugyanaz. Fasc. IV. 169—218. ll. két éremrajztáblával.

35. Ugyanaz. Fasc. V. 219—272. ll. két táblával.

36. *Per la Inaugurazione del Museo Campano* nel giorno 31 Maggio 1874. Parole di *L. Tosti* Benedittino Cassinese membro della Commissione d'Antichita e Belle Arti della Provincia di Terra di Lavoro. A cura del Municipio di Capua. Napoli, Grande Stabilimento tipografico del Cav. Gennaro de Angelis 1874. N. 8-adrét. 16. lap.

37. *Del Museo Nazionale di Palermo* e del suo Avvenire Discorso di *Antonino Salinas*, Professore ordinario di Archaeologia' alla R. Universitá di Palermo, e direttore del Museo. Palermo, Stabilimento tipographico Lao. 1874. Nagy 8-adrét 32 lap.

38. * *Archaeologische Zeitung.* Herausgegeben von *Ernst Curtius* u. *Richard Schöne.* Neue Folge. Siebenter Band. Viertes Heft. Der ganzen Folge Zweiunddreissigster Jahrgang. Berlin, Druck u. Verlag von Georg Reimer. 1875. 4-edrét. IV. és 123—200 ll. 5 fényképpel és 5 fametszettel.

39. * *Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme.* Mythologische Untersuchungen von *Wilhelm Mannhardt.* Berlin, 1875. Gebrüder Borntraeger. Ed. Eggers. Nagy 8-adrét XX és 646 lap. Ára 8 frt 40 kr.

Közli : *O. T.*

Budapesten, 1875. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: **Dr. Henszlmann Imre** és **Dr. Ortvay Tivadar.**

1875. Szerkesztőség: 5. szám.
IX. kötet. Magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztálya. *Május 31-én.*

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Sz. Simeon sírládája Zárában.

E napokban olvastuk lapjainkban »A király Zárában« czímű czikket, mely röviden sokfélét emleget az ottani nevezetességekről s a többi közt mintegy futólag ezt is mondja: Van egy csodája is a hivő középkorból: »Simeon teste, a ki a gyermek Jézust a templomban kezeibe vette s életét befejezettnek nyilvánitotta, miután szemei látták az Üdvözitőt.« S ezzel a nevezetességről való jelentés be van fejezve.

Megvallom, hogy e helyen többet vártam volna a magyar tudósítótól, ki, miután »eredeti tudósítást« irt, valószínüleg magyar, ki oly szerencsés volt a Sz. Simeon templomában saját szemeivel látni azon hírneves sírládát, melynek kedveért a m. orvosok és természetvizsgálók fiumei kirándulása alkalmával Zárába kivántam volna utazni, ha a dalmácziai gőzösök napirendje több időt nem vett volna igénybe, mint a mennyivel akkor rendelkezhettem.

Igy tehát kénytelen vagyok ezen nevezetes műremekre hazánkfiát mások nyomán figyelmeztetni, kik, mint *Fo. dra* és *Ferrari-Cupilli* azt külön monographiákban kiadták, vagy mint

Eitelberger, ki azt ezeknek használatával a »Jahrbuch der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale« V. kötetében 176 – 180. lapig közölte.

Ami minket, magyarokat ezen sírládáról leginkább érdekelhet, az, hogy *eredetét egy magyar királynénak, Erzsébet, Nagy-Lajos királyunk leányának köszönheti.* Elmellőzvén mindazt, mit elkerülni lehet, elég nekünk azt tudnunk, hogy az »*Arca S. Simeonis*«, melyet ugyanazon nevű templomban őriznek a *legnagyobb ezüstmű, mely domboritott lemezekből az egész osztrák birodalomban létezik.* (Figyelmeztetjük az olvasót, hogy akkor még a lombard-velenczei királyság is az osztrák császárt uralta.) — A fennebbi állitást, hogy t. i. legnagyobb mű, igazolják méretei, t. i. 6′ és 1′′ hossza, 4′ 1′′ magassága és 2′ 6′′ mélysége, mely kiterjedésében kivül-belül domborított jelenetekkel és ékitményekkel van kirakva. Benne foglaltatik *Simeonnak*, az igazságosnak, enyészetlen hullája, melyet october elején 1632-től fogva, mikor t. i. e templomba hozták, az egész Dalmacziából ide zarándokoló ájtatoskodók seregei tisztelnek.

A sírláda maga egy négyszögletű aljzatból és támlaszerű födélből, a képes rész pedig két hossz- és két keskeny oldallapból és a belső falakból áll.

E részekből azokat emeljük ki leginkább, melyek hazánk történeteivel kapcsolatban vannak. Igy :

1. Az előlap három mezőre oszlik; t. i. a középsőben Simeon a templom oltárasztalán a kisded Jézust tartja. Háta mögött az Asser nemzetségből származó Anna jósnő, Phanuel leánya áll, vele szemközt van József két galambbal és Mária ; a másik mezőben Simeon testének csodaszerű feltalálása, a harmadikban egy jelenet foglaltatik Zára városa történetéből. Azon békében t. i., melyet *Nagy-Lajos* királyunk 1357-ben a velenczeiekkel kötött, Dalmáczia *Magyarországhoz* lett csatolva.

A békeokmányban Lajos király *Zára* lakosainak kiváltságaik megerősitését igérte, Pago fölötti joghatóságaik visszaállitását és a váracs lerombolását. Ezen oklevél átadása képezi a harmadik kép tárgyát. A támlaszerű födélnek ezen oldalán látni lehet a jósnak egész alakját ezüstből domborítva, fejét szent fény köríti, egész embernyi nagyságú teste bő köpenynyel van leterítve.

2. Ezen hosszoldallal egyenközűen terjed a hátsó lap, mely, valamint a födél kajszája, hasonlólag három mezőre oszlik. A függélyes lapnak közepén, két tekeredett oszlop közt ezen felirás látható :

SYMEOn · hIC · IVSTVS · Y
eXVm · De · VIRGIne · nAT
VM · VLNIS · QVI TenVIT
hAC · ARCHA · PACe · QVIe
SCIT · hVnGARIe · ReGI
nA · POTenS · ILLVSTRI
S · eð · ALTe eLIЗABET · I
VnIOR · QVAm VOTO COn
TVLIT · ALmO · AnnO MILLenO
TReCenO · OCTVAGenO ·

» + hoc · opus · fecit · franciscus · d · mediolano ;

vagyis : Az igazságos Simeon, ki a Szűztől született Jézust ölében tartá, békében nyugszik ezen koporsóban, melyet a hatalmas és méltóságos ifjabb magyar királyné, Erzsébet, kegyes fogadásából ajándékozott, ezer háromszáz nyolczvanadik évben. † Ezen művet készítette Milanói Ferencz.«

Ezen felirásból, melynek betűi, kivéve az utolsó szót, a minuskulák közé számitandók, tanuljuk: 1. hogy a sírláda készitésének éve 1380; 2. hogy ezt ifjabb Erzsébet, Nagy-Lajos király neje, készíttette, mivel az idősb hasonnevű királyné Lajos király anyja volt, Ulászló lengyel király leánya és Kázmér király nővére; 3. tudjuk a művésznek nevét is, ki születése helye után milanóinak neveztetett, Zárában le is telepedett és 1388-ban meghalt. Végrendeletében magát : Francesco orefice, q. Antonio, da Sesto, territorio di Milano, abitante di Zaranak nevezi.

Zárában különben is sok olaszországi aranyműves telepedett meg, mert egyrészt a lakók vallási készleteik, másrészt pedig ezüsttel díszített nemzeti viseletük igen is igénybe vette ezen művészetet.

A felhozott felirástól jobbra a királyné térdel, előtte három koronás leánya szintén térden állva imádkozik. Anyjuk

az előttük álló szent Simeonnak a díszes sírládát általadja; balra ezen szentnek csodája, t. i. egy öreg bánnak gyógyítása van tárgyalva.

A födél kajsza részén szintén három mezőben, három jelenet van ábrázolva. Középett a müvész a koporsóhoz az egyik oszlopot lábúl alkalmazza. Háta mögött egy térdelő férfi és egy álló nő ábrázoltatik. Két oldalt a szent által müvelt csodák vannak előállitva, melyek az ereklye részei vagy az egész szent test eltulajdonitásának meggátlását tárgyalják.

3. A láda egyik keskenyebb oldalán azon csoda van feltüntetve, mely a drága és művészies sírládának megfogadását eredményezte. Mondják t. i., hogy Erzsébet királyné oly nagy tisztelője volt Sz. Simeonnak, hogy mikor ereklyéjét látogatta, ellene nem állhatott azon vágynak, miszerint legalább egyik ujját magával el ne vigye. Azonban lelkiismerete e miatt anynyira furdalta, hogy a templomot el nem birta hagyni a nélkül, hogy az ereklyét helyére vissza ne tegye. De ekkor saját testén ott, a hol az eltulajdonított ujjat elrejtette, nagy sebet vett észre, melytől a szent, ezen sírládának megfogadása után, megszabadította. Ezen mezőben a királynét ünnepélyes társaságban látjuk, amint az ország nagyjaitól körülvéve, mintegy habozik, vajjon kimenjen-e a templomból, míg az ereklyét vissza nem adta?

Azon egyenszárú háromszögben, melyet a födél képez, a nagy király czímerét látjuk, mely jobbik felében Magyarország nyolcz csíkolatát, balra az Anjou-lililiomokat tünteti fel. A paizs fölött a koronás sisakot födi az Anjou-liliomokkal ékesített takaró; magából a koronából a csőrében patkót tartó strucz növekszik, míg oldalain jobbra-balra egy-egy strucztoll hajlong. Míg a sisak koronája mellett koronától tetézett L és R, Ludovicus — Rex kezdők díszelgenek, az egész háttér könnyedén ide-oda tekeredő leveles kacskaringókkal és ötszirmú virágokkal van ékesitve.

4. Az átellenben alkalmazott alsó mezőn a szent tengeri szélvészt csillapít; a magyarázók azonban nem egyeznek meg abban, vajjon Sz. Simeon testének Zárába való hozatalát akarja-e ezen jelenet ábrázolni, vagy Margit királyné utját Tora-

zóba? — A felső háromszögletű oldalon ismét Lajos király paizsa és sisakja fordul elő.

5. A sírláda belsejét illetőleg Dr. Eitelberger azt jegyzi meg, hogy azon rendkivüli tisztelet miatt, melyet a hivek épen akkor a szent ünnepén, ereklyéi iránt tanusítottak, a bélletet tevő képeket bővebben meg nem vizsgálhatta; ő neki azonban úgylátszik, hogy ugyanazon jelenetek, melyek a külső oldalakon láthatók, itt is, bár kisebb mértékben, szemlélhetők.

A mailandi művész 1377-ben július 5-én fogott a munkához, és csak 3 év alatt volt képes azt befejezni. Ezen idő alatt öt nemes zárai lakos felügyelt az ötvösre. Eredetileg a sírládát négy ezüst angyal tartotta, melyeket a város készíttetett; de midőn 1390-ben Zsigmond királynak a város 30,000 arany forintnyi adót volt kénytelen fizetni, több más kincsen kivül ezen angyalok is fel lettek ajánlva. Jelenleg is négy angyal szolgál a sírládának talapzatúl, de ezek a barock-korszakból valók; kettejök kőből van faragva, kettő pedig azon ágyuk bronzából lett öntve, melyet a velenczeiek 1647-ben a törököktől elfoglaltak és Zára városának ajándékoztak.

*
* *

Fondra, emlitett munkájában egy okmányt idéz, mely reánk nézve azért is érdekes, mivel ezen nevezetes műemlék keletkeztére vonatkozik. Magyarítva így hangzanék az oklevél : 1377-ik évben, a XV-ik Indictióban, vasárnapon, július 5-én, fenséges fejedelem és természetes urunk Lajos, Isten kegyelméből Magyar-, Lengyelorsz. és Dalmáczia stb. királyának kormányzósága alatt : Mattaffaris Péter, jádrai (zárai) érsek, főt. atyánk és placzencziai de Surdis Rafael nemes, hatalmas úr, és jádrai gróf úrnak idejében. Midőn a méltóságos herczegnő és természetes asszonyunk Erzsébet, Magyar-, Lengyelországok és Dalmáczia királynéja és dicsőséges urunknak, a magyar királynak neje, istenes áhitattól indíttatva, Jádra hű városában fekvő boldog és igazságos szent Simeon testét látogatni kivánta, látván, hogy az nem illőképen van elhelyezve, alázatos könyörülettől megilletődvén, midőn Jádra városából eltávozott, *ezer ezüst márkát* rendelt azon czélból, miszerint azon összegen egy ezüst sírláda készíttessék, melybe a nevezett

szent test belefektetvén, megőriztessék, amint mondva vala. Hogy pedig a megrendelt mű minél elébb elkészíttessék, ugyanazon királynénk, jádrai híveinek irt kegyelmes levelében meghagyta, miszerint erről de Georgio Ferencz, de Mattafaris Máté és de Georgio Pál urak és vitéz királyi lovagok (milites), továbbá de Ciavellis György és de Cedulinis Ferencz urak gondoskodjanak. Miért is Ferencz, Máté és Pál vitéz lovag urak, mint a királyi felségnek leghívebbjei, valamint saját neveikben, úgy a távollevő de Civalellis György és de Cedulinis Ferencz nevében is, kivánván maguk részéról a királyi parancsot teljesíteni, a király nevében megegyeztek Ferencz ötvös mesterrel, néhai milanói Antal fiával, ki ekkor Jádrában lakott, miszerint az említett müvet elkészítse azon módon, hogy t. i. stb. stb.*)

Még egy érdekes adattal szolgál erre Lucius (De regno Dalmatiae et Croatiae) 1383-ból de Georgiis Pál, királyi vitéz,

*) 1377. Indict. XV. die Dominc. 5. Jul. regnante serenissimo principe et domino nostro naturali, domino Ludovico, Dei gratia rege Hungariae, Poloniae et Dalmatiae etc. Tempore reverendissimi patris d. d. Petri de Mattaffaris archiepiscopi Jadrensis, et egregii ac potentis viri domini Rafaelis de Surdis de Placentia civitatis Jadrae comitis. Cum illustrissima principissa et domina nostra naturalis Elisabeth, regina Hungariae, Bohemiae et Dalmatiae, et gloriosi domini nostri regis Hungariae consors, divino spiritu mota, visitare voluisset corpus beati Simeonis justi in sua fideli civitate Jaderae existens, quo viso, humili compassione commota, non jacere ut conveniens est, idcirco Jaderae post recessum suum destinavit mille marcas argenti, causa ipsi beatissimo corporis S. Simeonis justi fabricandi arcam unam argenteam, in qua dictum corpus sanctum reponatur et conservetur; ut dictum est; et pro dicto opere citius conficiendo eadem domina regina nostra per suos (?) gratiosas litteras Scriptas fidelibus suis Jadrensibus d. d. Francisco de Georgio, Maffeo de Mattafaris et Paulo de Georgio, strenuis militibus regiis et ser. Georgio de Civalellis et Francesco de Cedulinis, ut ipsi prout citius fieri possit dictum opus perficere curent. Qui strenui milites d. Franciscus, d. Maffeus, d. Paulus, uti fidelissimi regiae majestatis, tam suis nominibus, quam nom. ser. Georgii de Civalellis et ser. Francisci de Cedulinis qui absentes erant, cupientes regia mandata pro parte adimplere, se regio nomine convenerunt cum magistro Francesco aurifice q. Antonii de Mediolano, nunc habitante Jaderae, pro opere conficiendo in hoc modo, videlicet quod dictus magister Francescus etc.

ugyanazon korból való följegyzései nyomán, t. i. 1383-ban, november 16-án Ulászló úr, jádrai várnagy és helyettes, kezeikbe adta a királynék (idősb és ifjabb Erzsébet) részéről a »*Sz. Simeon ládájához tartozó kulcsot*«, miszerint azt a kormány őrizze, és adatott nekem de Paulo Pál, akkori kormányzónak (Rectori) a nevezett kulcs úgy, hogy az, ki az említett kulcsot őrizni kezdé, az említett királynék parancsa értelmében, én voltam*).

* * *

Amint minden, ily távol eső korszakban készült műnél, úgy ennél is, mely nem sokára *félezredéves* fog lenni, megtörtént, hogy eredetiségéből némileg kivetkőztették. Sz. Simeon sírládáján tehát milanói Ferencz művén kivül, mely azonban nagyobb részt a Lajos király idejéből származó eredetit jó fenntartásban képviseli, még a renaissance-korszak maradványai is mutatkoznak.

Dr. Eitelberger ezeket nem részletezi, mivel erre az egész műemléknek hű felvétele kivántatnék; mellékesen csak azt hozzą fel, hogy a magas, liliomokkal díszitett szalag, valamint az angyalfők közti, csinosan kivitt díszitmény, melyben fémerek fordulnak elő : Ave gracia plena; Ecce ancilla Domini, köriratokkal a renaissance szebb művei közé tartoznak.

* * *

Ezeket, miket eddig közöltem, *Dr. Eitelbergernek* köszönhetjük, azon férfiunak t. i., ki midőn a műemlékek fenntartása céljából Bécsben létesült középponti bizottság megalakult, nem csak az elsők közé tartozott, ki hazánk némely nevezetesebb műemlékét ismertette, hanem a tengerparton tett műutazása alkalmával, oly jeles régiségeket irt le, melyekről addig a birodalomban nem is álmodtak.

---

*) MCCCLXXXIII. die XVI. Mens. Nov. Dominus Vladislaus et Vicarius Jadrae praesentavit nobis, (Domino Paulo de Georgiis, Regio Militi) pro parte dominarum Reginarum *clavem arcae S. Simeonis*, ut per Regimen servaretur, et data fuit mihi Paulo de Paulo, tunc Rectori, praedicta clavis ita, quod primus Rector, qui incepit servare dictum clavem, mandato Dominarum Reginarum praedictarum, ego fui. (Lucius de regno Dalm. et Croat. V. könyv. II. fejezet.)

Dr. Eitelberger közlése óta tizenöt év folyt le; megvallom, nagyon gyakran nézegettem az említett munka IX. tábláját, és a 178-ik lapon közlött fametszvényt, és mindannyiszor óhajtottam, nemcsak e sírládát, de Dalmáczia egyéb *magyar emlékeit*, melyeket már följegyzettem, megtekinteni! Azonban azt más, fiatalabb szakférfiak teendik; nekem, mint a »*Magyar jelmeztan*«-nal foglalkozónak, jelenleg csak egy forró ohajtásom lenne, melyet egy uj hazafias érzettel, most, midőn Zárában magyar katonaság fekszik, talán nagyobb alkalmatlanság nélkül is teljesíteni lehetne.

Dr. Eitelberger czikkéhez egy igen csínos rézmetszet van mellékelve, melyet Zimmermann W. rajzolt, Bültemeyer metszett. Okunk van mind a két művész munkáját a legjobbak közé sorozni, melyek e neműől Ausztriában készültek. Tanúskodik ezen műlap arról, mit várhatunk a még nem közlött részletektől! Mert, bár a távlat törvényei ellen sok az eredetiben a hiba, a lap még így is arról biztosit, hogy a meg nem levő részletek nehány oly alakot tartalmazhatnak, melyek számunkra igen becsesek. Értjük itten Nagy-Lajos királyunk képét, melyet az 1-ső szám alatti táblán említettünk. Igaz, hogy ezt a nagy mária-czelli csata-dombormű́ről, ugyanazon templom egy más faragványáról, a Márk krónikájából ismerjük, de ha a térdelő királynét, amint a sírládát Sz. Simeonnak nyújtja, és az előtte térdelő és imádkozó, koronával födött három leányát, t. i. a korán elhúnyt Katalint, Máriát és Hedviget nézzük, azt kell hinnünk, hogy a művész épen nem készitett eszményképeket, s igy e nagy király hű képét is nyerendhetjük. Hozzá járul az, hogy az egyes jelenetek közt is magyar alakokkal találkozhatunk, természetesen nem azon *magyar szabású ruhában*, melyet a harminczas években Pesten találtak fel, hanem melyekben a király és királyné kisérete valóban járt, és ezt *történelmi jelmeztanunkra* szintén nem csekély nyereségnek vennők.

A főkérdés tehát az : találkoznék-e a jelenleg Zárában élő hazafiak közt oly hatalmas, oly lelkes valaki, aki az ottani egyházi hatóságnál ki akarná és ki tudná eszközölni azt, hogy ezen műemlék *minden oldalról* jó fényképész által lemásoltathassék és a műemlékek országos bizottságának vagy a m. tu-

dományos Akadémia régészeti bizottságának Budapestre elküldessék! — Azt hiszem, az egész nemzetet annyira érdekelni fogja egy kihalt, dicsőn uralkodott ház hű arczképeit, bár csak fényképekben is bírni, hogy a szükséges moralis támogatást és az elkerülhetetlen költséget a fennemlített tudományos testületek, ha kell a nmélt. külügyminiszteriumnál kieszközölni, a pénzt utalványozni fogják.

A tőlünk oly messze fekvő Zárában egészen ismeretlenek lévén, kérjük tisztelt hazánkfiait, kik ottan élnek, tudassák az alúlirottal, csak egy levelező lapon, kihez kell fordulnom, hogy sikeres visszhangra találjak és a vállalathoz azonnal hozzá is foghassunk.

Dr. Rómer Flóris Ferencz.

Régészeti kirándulás Tornára és Krasznahorkára.

Ha csak pár napi idő rendelkezésemre áll, s egyéb körülményeim is megengedik, én azt rendesen vidékünkön még eddig ismeretlen műemlékeink felvételére s megvizsgálására örömmel használom fel. — S az oly régészeti kirándulásokat annál több kedvvel teszem, mert tapasztalám, hogy oly vidékeken, hol legkevésbbé kerestem volna felvételre méltó műemlékeket, gyakran mint művészeti s műrégészeti tekintetben — nem kis meglepetésemre s örömömre — a legérdekesebb műemlékeket s műtárgyakat találtam.

Nem tudom, hogy mikép van ez másnál, de saját magamon tapasztalám, hogy ha véletlenűl egy műrégészeti szempontból érdekes tárgyra vagy műemlékre bukkanok, mindanynyiszor a csodálkozásnak és a váratlan meglepetésnek bizonyos meg nem nevezhető kellemes érzete fogja el egész lényemet, s már előre is örül lelkem embertársaimmal megismertetni a rég elmult századok azon műremekeit, melyek szemlélése által, a valódi szépnek és egyszerűnek, az átgondolt conceptiónak, a mű anyagának megfelelő stilszerű s constructiv díszitésnek (ornamentatiónak) helyes alkalmazását megismerni tanuljuk, továbbá a régi műemlékek ily tanulmányo-

zása által a minden szép és jő iránti érzelmünket és izlésünket nemesítjük, mi által képesek leszünk a múlt századok művészetét teljes mértékben méltányolni, a szépet a nem széptől megkülönböztetni.

Igaz ugyan, hogy a művészeti alkotás, élénk kereskedésű, gazdag lakossággal és pénzforgalommal biró nagyobb kiterjedésű városainkban nyilvánult leginkább, de azért tévednénk, ha csupán csak oly helyeken keresnők műemlékeinket; mert a tapasztalás bizonyítja, hogy félre eső, kevesebb járt vidékeinken is, részint egyes szerzetek, részint pedig gazdagabb földbirtokosaink által nevezetes monumentalis művek alkottattak.

Ki keresné például — csak egynehány példát idézve — Szepességen, a zord Kárpátok alján egy völgyben fekvő Felkán hazánk legdíszesebb s műrégészeti szempontból igen kiváló gót izlésű szentségtartóját? Martyanczon, Zsegrán és Jekelfalván oly nagyterjedelmű s műtörténeti tekintetben mindenesetre fontos frescofestményeket? vagy pedig Sárosmegyének egyik elrejtett völgyében fekvő XV-dik századbeli herwartói, csúcsíves stilű templommot? mely unicum a maga nemében.

Ebből következtethetjük, hogy még mennyi ismeretlen műkincsünk lappang hazánkban, melynek némely vidéke a hazai archaeologiára nézve valóságos terra incognita.

Hogy tehát valahára összes műkincseinket megismerjük, erre nézve igen czélszerű volna, ha például az összes műemlékek bizottsága, vagy pedig a m. tudom. Akadémia archaeologiai bizottságának kezdeményezése folytán hazánk műemlékei **megyénként** felvétetnének; s így megyéről-megyére menve, minden egyes megyéről egy pontos régészeti térképet elkészítve, bizonyos idő mulva, hazánk összes területén létező műkincseinket s műemlékeinket legalább átalánosan ismernők, azon felvétel után következhetne a műemlékek részletes leirása és ismertetése.

De ha ezen átalános felvétel nem történhetnék meg, akkor azt legalább részben lehetne keresztülvinni az által, hogy ha egyes vidékeket kiszemelve, alkalmilag azok műemlékeivel megismerkedünk, — Ily régészeti utazásoknak köszönhetjük,

hogy már eddig is nevezetes számú műemlékek a tudományos világ előtt ismeretesek.

Ily czélból használtam fel egyik múlt szünidőmet, beútazva Tornát és a szomszédos Gömörmegyében fekvő s még lakható állapotban levő Krasznahorka várát is. — Ezen kirándulásnak azon örvendetes eredménye lőn, hogy számos ismeretlen műemlékeinkkel megismerkedve, azonfelül a legérdekesebb felvételekkel és rajzokkal egészen telt vázlatkönyvet hoztam haza.

Miután ezen utazásom alkalmával talált műemlékeinket részletesen s rajzokkal illustrálva, az »Archaeologiai Közlemények«-ben szándékom közölni, itt azokat egész átalánosságban s röviden adom elő.

*
* *

Kassáról a délnyugat felé vezető tornai úton haladva, nem sokára szemeinkbe ötlik az út jobb oldalán fekvő Sacza községnek csínos, hegyes tornyú temploma, melynek hajója és polygonal szentélye két osztályzatú magas csúcsíves ablakokkal s támpillérekkel bir, de belsejében említésreméltó műrégiségeket nem tartalmaz.

Sokkal érdekesebb a Szepsi mezőváros csúcsíves ó-stilű temploma. — Az itt lakó főtiszt. Lacsni Vincze plébános úr által a legszivélyesebben fogadtatva, legnagyobb készséggel mutatá meg a templom belsejét s ennek műrészleteit.

A templom alaprészét tekintve, eredetileg egy három hajós basilika lehetett, jelenleg csak szentélye régi, mert a tűzvész által elpusztított fő- és mellékhajók ujabb időkben egy gömbboltozattal boltoztattak be, mely helytelen és izléstelen ujítás által a templom belseje sokat veszitett szépségéből, míg ellenben külseje tiszta csúcsíves műizlést mutat. — A diadalív felett az említett ujításra vonatkozó chronosticon olvasható:

PAPA PIo SEXTO FRANCIsCo II. AVGVSTO REGNANTIBVs
CAROLO ESZTERHAZI DE GALANTA EPPO AGRIENSI
VoTIVo CVLtVI DIVI SPIRITVs
FATALI EXBVSTO PIo CONATV RESTAVROR.

mely chronosticon az 1795-dik évet jelzi.

A templom déli oldalán lévő igen díszes kapu faragott kövekből készült, s hasonló beosztással bír, mint a kassai dóm nyugati kapuja, annál azonban természetesen sokkal egyszerűbb. — Ó-csúcsíves, mély horonyokkal s pálczatagokkal biró ajtónyilása magában foglal még egy egyenes zárású, lóhere alakú ajtónyilást (Kleeblatt-bogen mit gradem Sturz). — A kapuzat oldalán szép fejezetekkel biró oszlopocskán nyugosznak a kapu csúcsívezetét szegélyező, úgynevezett szamárhátú s leveles díszitménynyel (Krabben) díszített ívezetek, valamint a fiala-tornyocskák is, mely utóbbiak azonban nem levéldíszitménynyel, sem pedig keresztrózsával nem birnak. — A két belső fiala-tornyocska csak leveles consolákon nyugszik. — Felső rovátkos párkányzata lépcsőzetes, s épen ily alakú és szerkezetű párkányzat fejezi be a kassai dóm díszkapuját is.

Ezen kapuzat jobb oldalán látszik egy polygon alappal biró csigalépcső-tornyocska, mely még szintén gót-modorban profilirozott ablaknyilásokkal bír.— A templom csúcsíves szép arányokkal biró ablakainak mérművei már hanyatlásnak indúlt késő gótkori motivumokat tartalmaznak. — Az egyszerű részleppel (Schaege) fedett pilléreken még fiala-tornyocskák emelkednek, de minden szervi összeköttetés nélkül. — Megemlitésre méltó a templom belsejében a polygon járású szentély északkeleti zárfalában levő fülke, mely igen hegyes csúcsos párkányzattal bir, melynek felső mezeje, mintegy tympanonja egy szép kivitelű öt rózsával díszitett, — ily rózsák még a szentélyboltozat zárkövein fordulnak elő. — Ezen fülke valószínűleg a szentségtartó felvételére használtatott, — ily fülkék a falusi kisebb templomokban igen gyakoriak, míg a gazdagabb és nagyobb városi templomokban toronyalakú szentségházakká változnak. — Továbbá vannak még e szentély déli oldalfalába vájt igen szép s gazdag párkányzatú csúcsíves ülő fülkék (papiszékek).

Elhagyva Szepsit, az utas már messziről pillantja meg a látszólagosan magában álló, kúpalakú, festői hegyekkel körülvett tornai várat, s a vár alatt egy mérsékelt magaslaton épült ódon kinézésű tornai templomot.

Az egy osztatlan hajóval biró templom szentélye polygon zárású, csúcsíves ablakokkal s egyszerű rézslappal fedett tám-

pillérekkel. — Az ablakok mérművei későbbi ujítások (?!) alkalmával kitörettek, úgy hogy jelenleg csak a szentély keleti zárfalán lévő befalazott nyilású ablak egy kört és két csúcsívet tartalmazó, még primitiv szerkezetű mérművel bír. — A szentély keskenyebb és alacsonyabb a főhajónál.— A templom déli oldalán két bejárattal bír, melyek elé előcsarnokok építvék.

Eredetileg a torony alatt is volt egy bejárás, melynek pompás csúcsíves, s szépen párkányzott kapunyilása jelenleg befalazott. — A templom tornya felső emeletén függ azon — (XIV-dik század végén öntött) régi harang, melynek rajzát, leirással együtt az »Archaeologiai Közlemények« VIII. kötetének III. füzetében közlém. — A torony négyoldalú csúcsos kősisakkal bír, melynek oldalain, a torony párkányzatán még négy kisebb, szintén csúcsos tornyocska áll.

Ezen templom építészeti stiljét tekintve, a XIV-dik század első évtizedeiben épülhetett, műrészletei a következők:

A torony alatti földszínti helyiség mindkét oldalfalában durva szemcsés mészkőből csínosan faragott ülő fülkék vannak (Setznischen), melyek felső részét mennyezet-formában orokkal ellátott két csúcsívezet képezi. — A nyugati díszkapuzat finom kidolgozású, két horonynyal szegélyezett csúcsívezete szintén megemlitésre méltó.

A főhajó csúcsíves boltozatának gerinczei hat fali pillérbe (Pilaster) mennek át, ezen pillérek keresztmetszete egy szabályos nyolczszögnek a fele. — Ellenben a szentély két kajácscsal biró boltgerinczei a fal síkjába fokozatosan mennek át. — A torony első emeletének jelenleg már beomlott csúcsíves boltozatának gerinczeit tartó támkövek (consolák) igen szépek s az úgynevezett *Fächerconsolen* osztályába sorozhatók.

A szentély köridomú két boltzárkövén láthatunk egy Agnus dei bárányt és a Tornaiak alább közlendő czímerének sisak-díszét képező vadkan-fejet, mely utóbbi czímer bizonyítja, hogy ezen templomot a Tornai család épitteté.

Megemlítendő itt a templom sekrestyéjében álló, fából faragott, két nódussal biró kehely-formájú, nyolczoldalú, igen csínos keresztelő medencze, melynek cuppájában egy ujabbkori veres rézből készült s egy csúcsos fedővel ellátott üstforma

medencze van belé illesztve s vaskampókkal az előbbihez megerősítve. (Vége következik.)

Myskovszky Viktor
tanár s épitész.

Erdély érmészetéhez.

Apafi Mihály érmei.

(Vége.)

1670.

1. *Fogarasi tallér*, mint a kolozsvári 1667-ből. ℞ hasonló SIC·-val, alant a czímerpaizs oldalain A — F. Nagys. 20 s 1 $^{5}/_{8}$. I. j. f. R.

1671.

1. *Nagyszebeni tallér*, MICHAAPAFI — D·G·PR·TR· Mellkép mint közönségesen. Zárlaton alól kettős, a kar alatt egyszerű virág. ℞ PAR·REG·HVN·D — E·SICV·CO·1671· Kerek, foszlányos czímer széles korona alatt. Lent Nagyszeben czímere. Nagys. 20 s 1 $^{5}/_{8}$ I. j. f.

2. *Nagyszebeni tallér*, mint az előbbi PR és TR után nagyobb pontok, szélesebb arcz, a pánczél máskép‍ díszitve, kar alatt virág nélkül. ℞. mint az előbbi. A városczímer mellett H — R. Nagys. 20 s 1 $^{5}/_{8}$. I. j. f.

3. *Nagyszebeni tallér*, mint az 1. sz. szélesebb testtel. D. G. Hátlap, mint az 1. sz. Körirata durvább, nyersebb. Œ 1671. Korona keskenyebb, a czímer mellett C — I Nagys. 20 s 1 $^{5}/_{8}$. I. j. f. R.

4. *Kolozsvári tallér*, mint a 2. sz. 1667-ből, alant a czímer mellett AC. Nagys. 20 s 1 $^{5}/_{8}$. I. j. f. R.

1672.

1. *Beszterczei tallér*. Rózsácska MICHA: APAFI: ⁛ D·G· ⁛ PRIN: TRANSIL· Ölig érő mellkép, virágos, pontozott vérttel hat lapos verettel. ℞ PAR·REG·HV·DO·ET·SIC. CO·1·6·72· ⁛ Korona alatt hosszúdad négymezőnyű czímerpaizs foszlánynyal. Az oldalokon B — T. A hátlap verete igen durva. Nagys. 20 s 1 $^{5}/_{8}$. I. j. f. RR.

2. *Beszterczei tallér.* · : · MIC : APA · D : G : — · PRIN : TRA Mellkép nagyvirágos vérttel. ℞ egészen mint az előbbi. Nagys. 20 s 1 5/8. I. j. f. RR.

3. *Beszterczei tallér.* Egészen hasonló az előbbihez. A hátlapon a czímer jobb részében levő alsó két mezőny szélesebb, mint a baloldaliak. Fényes fenntartású. RR.

4. *Szászvárosi tallér.* ❀ MICH × A · PAFI Rózsácska — D : G : PR · TR · Mellkép széles derékkal virágos pánczélban s teljes arczczal. Kar alatt virág. ℞ PAR · REG · HVN · D · — ET · SIC · COM · 16 · 72 · Keskeny korona alatt a kerek czímer, mellette S — B, alant a váracs. Nagys. 20 s 1 5/8 I. j. f. R.

5. *Nagyszebeni tallér.* Rózsácska MICHA : APAFI : D : G : PRIN : TRANSIL · Vértes mellkép kardzsinórral. ℞ Rózsácska PAR : REG : HV : DO · — · : · ET : SIC : CO : 16 · 72. A fejedelmi kalap alatt hosszúdad 4 mezőnyű czimerpaizs egyszerű foszlánynyal, mellette Cı — Bı, Alant a városczímer. Nagys. 21 s 1 5/8. Pompás fenntartású. RR.

6. *Nagyszebeni tallér,* × MICH · APAFI · D · G · PRIN · TRANS × Szélesb derekú mellkép. ℞ × PAR · REG · HV · DO · — × ET · SI · CO · 1 · 6 · 7 · 2 × Keskeny korona alatt széles négymezőnyű czímerpaizs egyszerű foszlánynyal. Mellette CI — BI. Alant a város czímere. Nagys. 20 s 1 5/8. I. j. f. R.

7. *Nagyszebeni tallér,* mint a 4. sz. 1671-ből, de a pontok erősebbek. ℞ PAR · REG · HVN · D — E : SICV · CO · 1 · 6 · 72 · Korona alatt a kerék czímerpaizs kimetszve, alant a nagyszebeni czímer. Nagys. 20 s 1 3/8. Kissé roszúl verve. J. f.

8. *Nagyszebeni tallér,* olyan, mint a 7. sz., csakhogy a pontok gyengébbek. ℞ Körirata hasonló 1·6·72· Koronája másként idomított, alsó gyűrű nélküli s szélesebb szegélyzettel, a czímer oldalain Ç—B. Nagys. 19 s 1 5/8. j. f. R.

9. *Brassói tallér,* · MIC · APA · D · G · PRINCEPS · TRANSILVA, nagy rózsácska · Mellkép, mint közönségesen. ℞ PAR · REG · HV : DO — ET · SIC · COM · 1672. Keskeny korona alatt kerek foszlányos czímerpaizs, alant gyökér s korona. Nagys. 20 s 1 5/8. I. j. f.

10. *Brassói tallér.* Előlap : mint az előbbi, hátlap : mint az előbbi, 1772. A korona szélesebb. Nagys. 20 s 1 5/8. I. j. f.

1673.

1. *Kolozsvári 6-szögű kettős tallércsegely.* MICHAAPAFi — D G PR TR. Mellén virágos, különben síma pánczélban levő mellkép, zárlatban ágak, kar alatt virág. ℞. PAR·REG·HVN· D—E·SIC·CO· 1673. Korona alatt kerek foszlányos paizs, alant foglalványban egy hármas tornyú váracs, s ennek oldalain A—C. Nagys. $^{24}/_{21}$ s $3^{1}/_{4}$. Aranyozott s i. j. f. RRR.

1675.

1. *Fogarasi 10 ♯ db,* hatszögű. ·MICHA·APAFI· — ·D: G: PR: TR· Mellkép, mellen díszített pánczélban, zárlatban ágak. ℞ PAR·REG HVN D—E SIC·CO 1675, korona alatt díszesen foszlányozott kerek paizs, alant foglalványban két hal, mellettük lent A—F. Nagys. $^{23}/_{20\,1/2}$. I. j. f. RR.

1677.

1. *Gyulafehérvári tallér.* MIC : APAFı — D: G : P·T· Szépen dolgozott mellkép, gazdagon díszített pánczélban. ℞ PAR·REG: HUNG: — D: ET·SI: CO 1677, korona alatt kerek, foszlányos paizs, alant foglalványban A — I. Nagys. 20 s $1^{5}/_{8}$. I. j. f.

1678.

1. *Gyulafehérvári tallér.* MICH ⁑ APAFI· — Kar alatt D ⁑ — G ⁑ PRIN: TR· Karcsú mellkép szépen díszített pánczélban. ℞ PAR: REG: HUN: Do — ET·SIC: COMES·1678. Keskeny korona alatt kerek, foszlányos paizs, alant a foglalványban AI. Nagys. 20 s $1^{5}/_{8}$. I. j. f.

2. Hasonló, mint az előbbi, a hátlapon DO s a várak másképen vannak állítva. Nagys. 20 s $1^{5}/_{8}$. I. j. f.

3. Hasonló MIC APAFI — × D: G: P: T: A hasonló mellkép kara alatt ágak. ℞ PAR: REG: HUN: — DO·& SI: COM 1678, szélesebb korona alatt a czímer és AI, mint az 1. sz. Nagys. 20 s $1^{5}/_{8}$. I. j. f.

1679.

1. *Gyulafehérvári tallér.* MIC APAFI·D·G PT. Mellkép pánczélban. ℞ PAR·REG·HUN·D — ET·SIC·COM· 1679. Középszerűen széles korona alatt kerek czímerpaizs, alant a foglalványban AI. Nagys. 20 s $1^{5}/_{8}$. . j. f

1680.

1. *Gyulafehérvári tallér.* Előlap, mint a 3. sz. 1678-ból, valamivel szélesebb testtel. ℞ PAR : REG : HUN : Do — ET· SIC·COM 1680, igen keskeny korona alatt a kevéssé foszlányozott czímer, alant jobban díszitve, a középpaizs kerekdedebb, alúl AI. Nagys. 20 s 1 5/8. I. j. f.

1681.

1. *Gyulafehérvári tallér.* MICHAEL ∴ APAFI x DEI x GRATIA ∴ PRIN x TRANS x hosszabb mellkép, síma csíkos pánczélban. ℞ PAR REG·HVNGARIÆ — DO : ET : SI CO·MES 1681. Keskeny korona alatt széles, foszlányos, kerek czímer, a foszlányok fennt mindkét oldalon szárnyasok, lent a foglalványban A—I, alatta liliom. Nagysága 20 s 1 5/8. I. j. f.

1683.

1. *Gyulafehérvári tallér.* 1683, egészen mint az előbbi. ℞ hasonlóan mint az előbbi. Nagys. 20 s 1 5/8. I. j. f.

1684.

1. *Gyulafehérvári hatszögü csegely-tallér.* Előlap egészen mint az 1. sz. 1681-ből. Hátlap hasonló mint az 1. sz. 1681. Nagys. 22/20 s 1 22/32. I. j. f. R.

2. *Hasonló kerek tallér*, egészen mint az előbbi. Nagys. 19 s 1 5/8. I. j. f.

Holländer Leo.

Archaeologiai levelek.

V.

Nápoly, febr. 23-ikán délután.

Igen tisztelt kedves barátom!

Pompejiben nem volt érkezésem utolsó levelemet befejezni, elvittem tehát vasárnap este magammal Salernoba, majd Paestumba, s miután a borult ég visszatartott, hogy Amalfi-, Capri és Sorrentre induljak, magammal hoztam ide Nápolyba, hogy végre befejezzem.

Úgy találom, hogy a három bronzterem leirása eléggé hosszadalmas és unalmas, s alig hiszem, hogy belőle azt a kedvező összbenyomást nyerte légyen, melyet mindenki magával visz, aki e fényre épúgy, mint czélszerű berendezésre ritka három termet látta.

A negyedik terem három nagy szekrényben olaszföldön lelt görög, római és barbár fegyvereket tartalmaz; az ablak melletti falakat apróbb tárgyakkal teli kisebb tárlók foglalják el és közepett Nero lovas szobra díszlik.

E tárgyak fölállítása fényéről elég legyen mondani, hogy a szekrények szélesebb és keskenyebb üvegtáblákból alkotvák, melyeknek szélessége 1′ 4 m. illetőleg 74 cent., magasságuk egyenlőkép 2′ 75 m. A vázat itt is keskeny vaspálczák adják, melyek bronz szinre festvék. A tárlószekrénykék 8 meternyi közös granit talapzaton állanak, oldalaikat fehér márványtáblák képezik, a tárgyak vörösre festett fatáblán nyugszanak. A tárgyak számozvák és leirásuk a két bemenet két-két oldalán üveg alatt olvasható.

Fiorelli azon van, hogy a muzeum többi osztályait is hasonfénynyel ujjá alakitsa. Nem mondom, hogy nincs igaza. Ha meg vannak az eszközök ám tegye. Csakhogy, mint tudom, elég csekélyek a bevételi források s igy soká lesz, mire az egész intézet átalakul. Azonfölül a fényűzéssel szemben azt is lehetne említeni, hogy jobb volna az évenként seregesen külföldre induló becses szobrokat megvenni és e muzeum nagy baján segíteni, szakavatott tisztviselőkről gondoskodni! Az intézetet ugyanis csak négy, a központi igazgatást vivő tisztviselő és egész sereg custodi (20-nál több van, ispettori czimmel) látják el.

A központiakból csak egy, t. i. Fiorelli foglalkozik az intézet tudományos föladatával, a húsz őr csak arra való, hogy 9—3-ig a gyüjteményekben ólálkodjék, ujságot olvasson, discuráljon stb. Ha jó kedvük van az idegeneknek magyarázatokkal is szolgálnak, csakhogy minőkkel! Ily igazgatás nem ér egy fagarast sem!

Azonban nemis erről van itt most szó, hanem az ujonnan fölállított éremgyűjtemény van szőnyegen. — Fiorelli nem kevéssé büszke az ő eszméjére, hogy az intézet egész éremgyüjteményét a közönség számára tárlókba helyezte. Hat szobát

szánt e czélnak és két ispettoreval őrizteti e kincses házát. Lássuk a fölállítás módját, a belső rendszert és mondjuk meg, haladás-e a nápolyi kisérlet a museumnak külső fejlődési történetében?

Meg kell vallani, hogy az egymásba nyiló hat szoba fényes összbenyomást tesz. A világítást egy-egy széles (2 m.) ablakon nyerik, a falakat zöld szőnyegek, a földet rakművek borítják. A közfalakba vágott széles, ajtóknélküli nyilások mintegy közös nagy teremnek ugyanannyi osztálylyal tüntetik föl a helyiségeket. Az első szobát fölmértem, mélysége 6' 60 m hossza 8 m; a többiek hasonnagyságúak, csak az utolsó, kerek szoba kisebb.

Az érmek falmelletti és középen álló tárlókba rakvák. A falmellettiek 1—9 meternyi magasságban consolokon nyugszanak és 1' 22 meternyi hosszú és 55 cm.-nyi széles táblákra oszlanak, melyek vizszintesen állanak, nem kiemelkedők és üvegtáblával födvék. A táblák rekeszes loculusokra osztvák, melyek az első szobában 4 cm. hosszúak és 3—7 cm. szélesek: egy táblán tehát 12 × 28 loculus van. Az egész tábla, beleértve a gerinczeket is téglavörös lakkfestékkel van bevonva. Minden tábla római számmal, minden loculus arabs számmal van megjelölve. A tárló fölött 50 centnyire a fal el van rekesztve és igy szekrénykék támadnak, melyeknek ajtai kivül belül a 34' 6 cm. hosszú és 23 cm. széles nyomtatott jegyzék illető lapjait foglalják magokba. A jegyzékben az érmek oly rendben következnek mint a tárlóban s igy a folyó arabs szám könnyíti a tájékozást. Mondtam, hogy a szoba középterén is állanak érmes szekrények. A szoba hossztengelyébe négy-négy osztályt alkotó két tárló van egymásnak állítva itt is, közepett végig futó szekrénykék a jegyzékeket tüntetik föl.

Ez a küldispositio, melyről meg kell vallani, hogy a fönnlévő tér helyes fölhasználásával jár. Említendő még, hogy a vak szögletek, minő négy van minden szobában, kitünő érmészek mellképeinek fölállítására szolgálnak és hogy a fal tárló fölötti része történeti abroszok fölakasztása által ép oly díszes mint hasznos ékítményt nyer.

Eddig a hat szobából az első négy éremgyűjteményi szoba és a 6-ik, a könyvtári helyiség készen van. A négy szobából az első a görög és római autonom érmeket, a második és harmadik

a római érmeket, a negyedik közép- és ujkori érmeket tartalmaz. A görög érmek geogr. rendben fölállitvák, számuk 10452-re száll, egészben 24 táblán. Egészben Eckhel rendszere van elfogadva. A római gyüjtemény, melyben a táblák I—XXXVIII-ig folynak, 16185-re száll.

Rendszere ez: I. Köztársasági érmek s köztársaságiak családnév nélkül:

a) Numi aenei fusi 1—94. sz. b) numi cusi 95—391. sz. 2. a családi érmek alph. rendben 392—2988. sz. 3. családiak a Caesar halála utáni időből és a triumviralis érmek 2988—3450. sz. 4. Bizonytalan családiak.

II. Imperiumbeliek u. l. Arneth rendszere szerint. Nyugati birodalom, keleti birodalom (15122—15979.), hibás veretek stb. 15979—15987. sz.

III. Medaillonok. — 34 drb. bronzfémer — 15988—16022. sz.

VI. Contorniati 16023—16107. sz.

V. Tesserae 16108—16185.

Úgy a görög mint a római érmek többnyire jó fönntartásúak, de hitelességök nem egytől egyig kétségen felül álló véleményem szerint. Ritkaságok fölsorolására sem itt nincs érkezésem, sem a gyüjteményben nem volt elég érkezésem ily részletes vizsgálatra. (Vége következik.)

Dr. Hampel József.

IRODALOM.

V.

A középkori egyházi művészet kézikönyve. Otte Henrik nyomán a magyar *viszonyokhoz alkalmazva kidolgozta Czobor Béla. 165 ábrával. Budapest. A »Hunyadi Mátyás« intézet nyomása. 1875.* Nagy 8-adrét. XX. és 207. ll. Ára 1 frt 60 kr.

Aki a külföldi könyvpiaczon azon jelesbnél jelesb alap- és segédműveket megjelenni látja, melyekben a középkori egyházi művészet az exact tudomány szabatosságával minden irányban, horderejében, a bel- és a küléletre való összes befolyásában elemeztetik, az e könyveket tanulmányozva kétségteleniíl érezi,

hogy egy oly tér műveltetik ezekben, melyre nézve nagyon is kivánatos volna, ha a közfigyelem minél nagyobb érdeklődéssel fordulna feléje. A hazai olvasóban pedig kimaradhatatlanúl felébred e munkák forgatása közben az óhaj, vajha a nagyszerű lendület, mely a tőlünk távol eső külföldön az elméket oly nagy mozgalomba hozta, és annyi kiváló műkritikai tehetséget folytonos tevékenységben tart, itthonn minálunk is minél terjedtebb mérvben jelentkeznék!

Hazai viszonyaink mindazonáltal mégsem valami nagyon kecsegtetően helyezik e vágy valósulását közeli kilátásba, miután úgy látszik egyes kiváló jelesek mellett a hivatottak száma tényleg mégis csak elenyésző azon nagy sokasággal szemben, mely egyebütt systemákat teremtve, iskolákat alapítva, tartalmas, érdekes, tanulságteljes szavát hangosan és messzeterjedőn hallatja. Minálunk a közérdeklődés e téren szerfelett silány; csak elszórtan találkoznak, kik a szellemi tevékenység e productumai iránt valódi érzékkel és értelemmel birnak s bizony jó nem tudni, hogy tulajdonkép hányan vannak mindössze, kik kitartással, behatóan, szakérdeklődéssel tanulmányozzák Ipolyi, Henszlmann, Rómer, Blümelhuber műveit!

Ha tehát e szomorító jelenséggel szemben mégis azt látjuk, hogy az ifjabb nemzedék soraiból egyes tehetséges, jóakaratú, szorgalmas egyének kiválnak és komoly törekvéssel kivánják életöket az elhanyagolt, a kicsinyelt és népszerűtlen tudományág művelésének szentelni, nyilván kétszeresnek kell e felett örömünknek lennie s kétszeresen vérmesebbnek jó reményünknek, melyet az ily munkásságra komolyan készülő tehetségekhez kötünk.

Örömmel üdvözöljük azért azon szorgalmas, buzgó fiatal munkást, kinek művét e sorokban ismertetni, méltányolni, ajánlani kötelességünknek ismerjük.

Mindenekelőtt azonban előre kell bocsátanunk, hogy e mű, miként egyébiránt már czíme is mondja, nem egyszerű *forditása*, hanem helyesebben *átdolgozása* az Otte-féle ismert műnek, melynek csak felosztását tartotta meg, ámbár könnyebb kezelhetés végett ezen is változtatva, módositva, s illetőleg ahhoz hozzáadva van.

Míg Otte katekizmusa ugyanis 102 lapra terjed, addig

szerzőnké XX as 207 lapot tartalmaz s míg a német műben az *egyházi szerek és öltönyök* együttesen adatnak elő, addig ezek a magyar műben külön-külön czímen egymástól függetlenűl tárgyaltatnak. Viszont Ottenél némely kérdések elválasztottan külön tárgyaltatnak, Czobor művében ellenben azok mint szorosan összetartozók egybevontan kerülnek elő. Igy például Otte könyvének 23. 24. és 25. kérdése Czobor könyvében *egy* kérdést képeznek, mely egybefüggőleg tárgyalja azon változásokat, melyek a román izlésű templomok teljes kifejlődésében előjönnek. De másrészt találkozunk ezek mellett oly kérdésekkel is, melyek Otte könyvében vagy épen nem, vagy csak futólag érintve fordulnak elő. Ilyen uj kérdés például a 49-ik, mely a román fülkéket tárgyalja; az 59-ik, mely a zárkövekről szól s melyeket Otte csak mellesleg említ fel, holott hazánkban tudvalevőleg épen ezekből kerülnek elő egyes figyelemreméltó példányok. Ilyen továbbá a 94-ik kérdés, mely a himzőművészetről és a 95-ik, mely az egyházi öltönyök liturgikus színeiről szól. Az egyházi ruhadarabok közt a keztyűk, öv és saruk szintén oly tárgyak, melyek a német műben nem tárgyaltatnak. Különben is megjegyzendő, hogy Otte e résznek csak nehány szót szentel, míg Czobor azt bővebben adja elő. Azonkép bővebben tárgyalja a 80-ik kérdést, melyben a hazai szárnyas oltárok legnevezetesebbjeit leirja, ismerteti vagy felemlíti; a 86-ikat, melyben a keresztelő medenczéket bőven leirja, kiterjesztve figyelmét az érdekesb keresztelő tálakra is; a 87-iket, melyben hazai síremlékeinket egybegyüjtve bemutatja; a 88-ikat, melyben, főtekintettel a harang kifejlődésére, hazai harangjainkat is ismerteti, feliratáikat közli; a 91-iket, melyben a zománczozás nemeit mutatja be, felemlítvén azon sajátságukat, mely »magyar« és »erdélyi zománczok« név alatt jő elő. Az egyházi szereket egyátalán sokkal bővebben adja elő, mint a német mű, kiváltképen pedig a pecséteket, ereklyetartókat, kereszteket s említést tesz ezek mellett a mellkeresztekről és gyűrükről is. Igen bőven vannak tárgyalva az egyházi öltönyök, főleg pedig a 93-ik kérdés, mely a szövészetet korszakonként mutatja be.

Ép ily jelentékeny a kölönbség a két mű *illustratiojára* nézve. Mert míg Otte könyve összesen csak 90 ábrát tartalmaz, addig Czobor műve 165-öt mutat fel, mit annyival

is inkább ki kell emelnünk, miután ez szerzőnknek tetemes anyagi áldozatába került. Mert ha az ábrák nagy részét a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága szolgáltatta is, a birtokában levő duczkokat készségesen oda kölcsönözve, másrészt mégis fennmaradt ezek hiányossága mellett szerzőnknek a szükségesség saját költségén számos ábrát Lipcséből és Regensburgból megrendelni, sőt nehányat Budapesten is metszetni. Méltánylatunknak tehát ez oldalról is fokozottabbnak kell lennie!

De másrészt természetesnek is találandjuk, hogy mindezeknél fogva műve tartalmasabb s igy sokkal használhatóbb is, semmint magának Ottenak könyve. Mert hiszen míg a bővebb szöveg több tárgyról nyujt felvilágosítást, addig a mű illustratioja is sokkal előnyösebben oldja meg azon feladatot, mely ez irodalmi termék létesitése- és megjelenéséhez van kötve. Tulzás nélkül mondhatni, hogy a magyar átdolgozás mindenkép megfelelőbb, semmint a német. Hisz épen bővebb illustratiojánál fogva sokkal érthetőbben van amabban nemcsak az egyes főbb korszakok stilkülönbsége feltüntetve, hanem maga a műtörténeti fejlődés is, miután egyes tárgyakat, mint például a kereszteket, kelyheket, pásztorbotokat, pecséteket stb. több példányban is bemutatja. Az egyházi szereket, melyekről Otte egyetlen ábrát sem mellékel, Czobor 33 ábrában mutatja be, az öltönyeket 3, a templom környékére vonatkozó tárgyalást pedig 2 ábrával teszi érthetőbbé, világosabbá s érdekesebbé.

A munka tehát ily bővebb felszerelés mellett már magában véve is irodalmi nyereség, de még inkább az, ha azt mint *magyar irodalmi* terméket tekintjük. A külföldiek, tudjuk, talán az egy bécsi Central-Commissio munkásait kivéve, ignorálják nyelvi nehézségekből irodalmi munkásságunk eredményeit s igy a hazai ifju Otte katekizmusának tanulmányozása mellett teljesen tájékozatlan marad középkori hazai műarchaeologiánkra nézve. Czobor művében oly munkát tanulmányozhatnak kezdő archaeologusaink, mely az egyetemes ismeretek mellett a hazai műarchaeologia ismeretét is jelesen képes közvetíteni. Mert nemcsak hogy átalán magyar dolgokat hoz be Otte izolált előadásába, hanem kitünő figyelemmel kiséri a magyar műdolgokat is a legujabb fejlésig. Igy például fel vannak használva

benne az 1874-iki év őszén folytatott fejérvári ásatások, melyek folyama alatt szerző — mint bizonyosan tudjuk — *szemtanúként* volt jelen és örömmel tapasztaljuk, hogy e műben felhasználvák már a legujabb irodalmi termékek is, mint például Rómernek 1874-ben megjelent falképes munkája. De nagyon könnyít e munka a magyar olvasón az által is, hogy a hazai műarchaeologia szétszórt irodalmi anyagát összegyűjtötten csoportositva feldolgozta s összeállította egy áttekinthető, szerves, összefüggő egészszé.

A mű könnyű kezelhetését nagyrészt elősegíti az ahhoz csatolt *tartalom-* és *ábrajegyzék*, valamint a magyar és német műszavak pontos *tárgymutatója*. Német tárgymutató azért volt szükséges, mert lehet, hogy az e tárgyakkal foglalkozó egyének ujabb műszavakat is fognak e műben találni, ezeket tehát a már állandósított német terminologia nyomán minden nehézség nélkül feltalálhatják. A munka lapjain felül mindig pontosan meg van jelölve, hogy miről van azon a lapon szó, ami nyilván nagyban elősegíti a gyors tájékoztatást. Ép oly előnyös az, hogy a szövegben a magyar műszavak és magyar helynevek mindenütt *ritkított*, az idegen műszavak pedig *cursiv* betükkel vannak nyomatva, hogy igy rögtön szembe ötöljenek. A nevezetesebb és fontosabb pontoknál szerző rendesen utal az oda vágó jelesebb monographiákra, értekezésekre és elszórtan megjelent czikkekre.

Ennyi előny mellett nyilván nagyon is el van érve a munka czélja: tudniillik *alapmunkaúl szolgálni kezdö archaeologusoknak.* Szerzőnk folytonos tekintettel van a kezdők ismeretkörére, s e végből előrebocsát átalános bevezetést, melyben kijelöli a keresztény (középkori) műarchaeologia idő- és tárgykörét, elméleti és gyakorlati hasznát, és kiterjeszkedik a legcsekélyebb alapismeretek magyarázatára, mint például az alap- és fölrajzok, a templomi épületrészek stb. magyarázatára, sőt tekintettel van arra is, hogy, ha netalán valaki idegen nyelven irt külföldi munkákat óhajtana olvasni, e kézikönyvben is feltalálhassa a latin, német, franczia és angol műszavakat. Másrészt pedig felsorolja a mű elején a legjelesebb hazai, német, franczia és angol szakműveket, melyeket tárgycsoportozat szerint, ha nem is

teljesen kimeritő bibliographiai összességben, mégis tagadhatlanúl nagy körültekintéssel ügyesen állitott össze.

Az összes anyag fel van osztva öt részre: az elsőben tárgyaltatik a *templom-épület*, a 2-ikban a *templom ékitményei*, a 3-ikban az *egyházi szerek*, a 4-ikben az *egyházi öltönyök* és végre az 5-ikben a *templom környéke*, s igy a könyv anyagát az összes keresztény műarchaeologia képezi. Egyik részlet természetesen bővebben van adva, semmint a másik, egészben azonban mindegyike mégis annyira kiterjedő, hogy a kezdő műrégész a kivánt mérvben merítheti belőle alapos ismereteit.

Ezzel persze távol sem azt mondjuk, hogy a könyv minden állítása, minden definitiója kifogástalan. Kiváló előnyei mellett meg vannak fogyatkozásai is, melyek mindazonáltal részben nem is az érdemes szerzőnek tudandók be. Ha például azt mondjuk, hogy egyes ábrák, a duczkok sokszoros használata folytán, többé nem elegendően tiszták és élesek; vagy ha azt mondjuk, hogy a tárgyalt kérdések még egyéb más összefüggő kérdéseket érintetlenűl vagy függőben hagynak: szóval hogy a tárgyalt anyag nincs teljesen kimerítve, nyilván e miatt nem szerzőnket kell gáncsolnunk. Ha aztán oly állításokra is találunk, melyeket — megvalljuk — magunk részéről még sem mernénk egyszerűen aláirni, hajlandók vagyunk feltenni, hogy jobbára csak a kifejezésben rejlik az anachronismus. A bevezető sorokban például szerző akként nyilatkozik, mintha a középkori hazai művészetek: a román, átmeneti és csúcsíves korszakokból reánk maradt egyházi műépítészet, szobrászat, festészet, ötvösművészet és himzőművészet különösen *Németországból* szivárogtak volna át hozzánk, holott kétségtelen, hogy e művészetek Olaszországból is csak úgy honosodtak meg nálunk, amint tényleg a gotikára az Anjouk, a renaissancera szintén az olaszok voltak határozott befolyással. Azt sem állíthatni igazán, hogy a *történet még nem beszélt*, midőn a pyramisok már égbe meresztették csúcsaikat s azt hiszszük, hogy valamely templom védszentjéből az alapitvány korára még sem lehet oly megbizhatóan következtetni. A félreérthetetlen szabatosság kedveért mindenesetre jó lett volna megjegyezni, hogy az a magyar, mely nálunk a szent szüzet mindig védasszonyaúl tisztelte, a *keresztény* magyar volt, s ha szerző, a feliratokról beszélve, s consta-

tálva, hogy nagyon ritkák az oly inscriptiók, melyek az épités idejének kipuhatolására segédkezet nyujtanának, amint tényleg az 1050. év előtti időből Németországban egyetlen egyet sem, a XI-ik század második feléből pedig maig mindössze is csak két oly hiteles feliratot ismerünk, — ha szerző hazánkra nézve véleményét akként formulázza, mintha itt csak *csekélyebb* számmal volnának az ilynemű feliratok, lehetetlen nem kérdeznünk: melyek azok? és hol találhatók? Azt is sehogy sem mernők mondani, hogy a hitelesség egyértelmű az egykorúsággal, mert be nem látjuk, hogy miért nem lehetne az egykorú is *nem* hiteles! Azt is positive állítja a kézikönyv, hogy minden emlékfelirat a XIV-ik század közepeig *kerekded* irással, az u. n. *majusculákkal*, azaz csupa nagy, a rómaiakhoz többé-kevésbbé hasonló betűkkel iratott, holott mi tudni véljük, hogy a majusculák helyébe már a XIV-ik század *elején* Franczia- és Olaszországban egyaránt már gyakran a gotikus minusculák léptek. És ha e helyt már szó van a kézikönyvben a feliratokról, a betűkről, miért nincs szó egyszersmind a *számokról* is? Szerző szerint az okmányok, a feliratok és a koronkénti feljegyzések csak *másodrangú* kutfőkűl tekinthetők, annál is inkább, mivelhogy van egy sokkal megbizhatóbb módszer, melylyel az épületek építészeti korát biztonsággal meghatározhatni t. i. az *összehasonlítási módszer*. Ám ez, úgy hiszszük, szintén nem áll, mert hiszen az ajánlott módszer csak azért nyujt támaszt, mert vannak *ily adatok* alapján meghatározott egyházak is! Talán azt sem mondhatni épen, hogy az ujjászületés, a renaissance a classikai formák jobbára csak színleges utánzása. . . .

Tehetnénk ugyan még egyéb ily észrevételeket is a kézikönyv egyes helyeire, ám a nekünk kifogásolhatóknak tetsző helyek a munka nagy előnyei mellett elvégre is annyira elenyészők, hogy akár szóba sem hoztuk volna, hahogy az ismertetett könyv nem épen *kézikönyv* volna. Vélekedésünk szerint *kézikönyvben* egy ingó vagy helytelen tétel sem mondható jelentéktelennek. Mi a derék szerzőt tulajdonkép csak figyelmeztetni kivántuk, miután erősen hiszszük, hogy aránylag rövid idő mulva egy *második* kiadás már szükségessé váland. De amúgy is legyen szorgalmas szaktársunk meggyőződve, hogy mi és velünk minden szakbarát teljesen méltányoljuk üdvös, hasznos, sikeres

munkálkodását, mert látjuk egyrészt valódi hivatottságát, másrészt pedig nagyon is felbirjuk mérlegelni mindazon akadályokat, melyekkel jeles készültségének és ernyedetlen, odaadó buzgalmának a *magyar mű* létrehozásában meg kellett küzdenie.

Dr. Ortvay Tivadar.

Hazai leletek.

38. *(Gyulai sugárúti leletek.)* Nagyérdemű és lelkes veterán történetirónktól, id. *Mogyoróssy Jánostól* a következő tudósítást vettük: Mult évi ápril havának utolsó napjaiban Gyula város képviselő testületének közgyülési határozatából a helybeli vasúti indóháztól a városba négyszáztiz ölnyire bevezető legrövidebb *sugárút* — az aranyági és paradicsom kerti dülőbeli szőlőskerteken egyenes vonalban, mely több helyt emelkedettebb földhátakon vagyis keresztbe eső gerinczeken vette egyenes irányát — munkálatba vétetett. A földmunkálatok alkalmával, az indóháztól mintegy háromszáznyolcz folyó ölnyire a fogadott munkások egy háromlábnyi szük mélységből több régi, vastag cserépdarabokat hánytak ki. Miután az útat rendező városi mérnököt Lederer Lajost irásbeli felkérésem által eleve figyelmeztettem a földmunkálat közben netalán előforduló régi tárgyak megmentése iránt, történt, hogy egy 13 cm. és 7 mm., magas, szájátméretében 11 cmnyi, belrésze felé kevéssé süppedve terjedő, talpátméretében 5 cm., kül- és belszínén szürkés, vagyis inkább mondhatni füstös szinű, füllel soha el nem látott egész ép *cserép bögrét* találtak. Találtak továbbá ugyanott három 6 cm. s 4 mm. *kerek talpú*, fennt *négyszögben végződő* világosveres, különböző nagyságú *cserép edényt*, melynek egyikében eredeti száraz hamu volt apró csontocskákkal keverten. Az üresen, s illetőleg földdel megtelve talált edények szinte kerektalpúak, s *ezek egyike egészen négyszögben végződik s ép;* a másiknak pedig régibb törés miatt csak két szöglete maradt fenn. Az említett edények körül előfordultak továbbá egy 5 mm. vastag, füstös színű, valószinüleg hamvveder, vagy az előbb megirt bögréhez hasonló cserép edények számos maradványai. *Végre találtak ugyanott* nehány 17 s $^1/_2$ cm. magas, *alól éles, felül tompa, középen pedig hasas kidomborodású, torony alakú,* csúcsán *lyukkal ellátott* s szerintem talán a fennleirt *hamvvedrek díszitéséhez tartozott, világosveres színű cserép szerkesztményeket.*

April 30-kán a sugárút megszemlélésére ismét kisétálván, azt egész vonalában már egyenesre tatarozva találtam. A munkások épen dolgukat végezték s a mérnökre várakoztak. Pihenőben látván őket arra kértem fel őket, hogyha valami régi tárgyat találtak, adnák nekem át; mire egyikök *I. Mátyás* (1458—1490), a *másik II. Ferdinánd* (1620-ik) király *ép ezüst érmét nyujtá át.* Továbbá jó borra való igérete mellett, arra kértem fel őket, hogy az említett szürkés, inkább hamuval kevert földréteget ásnák fel jelenlétemben, mi megis történt. Alig fogtak az ásáshoz, már is az ásó által kihányt földréteg között *égetett vastag téglán, terméskövön számos béka-teknőn, ember- és állatcsontokon, fogakon* kivül teméntelen sok cserép darab jutott felszínre, ámbár minden vigyázat mellett csakis összezúzottan. Sikerült azonban Asbóth Kálmán rokonomnak a föld közt még *egy körkerek* cserepet megpillantania, mely 9 cm. s 6 mm. átméretű *fedő vala,* 1 cm. vastagságú felső részét két egymást érintő körvonalból álló egyszerű czifrázattal, közepén egy 1 cm. s 7 mm. átméretű lapos dudorodással díszítve. A helyet ismét tovább ásatván, felszínre került egy alján 12 cm., magasságban pedig 13 cmnyi, *szürkés vas erősségű cserép,* valamint egy másik, felől 11, alól 8 cm. hosszú s 7 cm., 3 mm. magas, — szerintem dr. Henszlmann úr utasításai alapján *) *római építkezési korra mutató, egymásba szövött, vagy font kötéldíszes — Riemenverschlingungs-Gerinsel, szürkés vas erősségű párkányzat,* mely hasonló ama darabokhoz, minőket (1874-ben) a gyulai vasúti homokbányákban — közel 6—7 lábnyi mélységben az u. n. »Lähmgrubenben« — a Gerlára vezető út éjszak-keleti részén találtak, s melyek közül akkor régi kandallók czíme alatt egy példányt a pesti nemzeti muzeumnak felküldöttem.

Mind e megnevezett régi tárgyakat a békésmegyei gyulai régiségtárlat részére, melyet saját régi gyűjteményemmel kezdeményezőleg alapítottam, magamhoz vettem; sajnosan kijelentvén, hogy egy 40 cm. hosszú, és 20 cm. magas szilárd anyagú fehéres homokkő-párkányzat (Gesims), melyet a hely színéről magammal ez alkalommal el nem vihettem, elveszett, és azóta nyomába sem juthattam többé, ámbár az azt beszolgáltatónak még jutalmat is igértem. Kitudja, minő jeles bizonyítékot szolgáltatott volna az a Gyula város vidékén lakott népeknek műfaragásáról!

U. i. Épen midőn e soraimat irom, kapok Bini Jánostól a munkások

*) Műrégészeti Kalauz, különös tekintettel Magyarországra. Pest, 1866. 48. lap. 92—93-ik ábra.

felügyelőjétől egy ugyanazon helyt végrehajtott úttatarozás közben négy lábnyi mélységből kivett 13 cm. hosszú, 15 centim. magas, átméretben pedig 11 centim. vastag, s mindkét oldalán egyformán kidolgozott fehér mészkő-párkányzat darabját.

Szerintem e lelethely korábban valamely bárbár népség temetője volt.

Hazai és külföldi vegyes hírek.

53. *A magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztálya 1874-ben.* E czím alatt kerül ki sajtó alól nem sokára egy nehány ívre terjedő dolgozat, mely az »Archaeologiai közlemények« IX-ik kötetének és 3-ik füzetének zárczikkét képezendi, s melyet hiteles adatok nyomán *Ortvay* Tivadar állított össze. E közleményből átvesszük a következő statistikai részleteket. A régiségosztály gyarapodott 1874-ben összesen 24 különféle *obsidian* tárgygyal, 154 drb különféle idomú és korú *agyagművel*, 19 db *csont*-tárgygyal, 32 darab *kő*tárgygyal, 1399 db *bronzzal*, 35 db *arany-* és 75 *ezüst*tárgygyal, 14 *egyptusi* régiséggel, 20 db *pecséttel*, 187 *vegyes* tárgygyal, 4 *gypszöntvénynyel* és 2331 különféle *éremmel*, mindössze tehát 4395 darab tárgygyal. A gyarapodás részben *vétel*, részben pedig *csere*, *áthelyezés* és *ajándékok* által történt. Vételekre fordíttatott mintegy 4000 forint. A csere jelentéktelen mérvű volt; az áthelyzés a muzeumi képtárból és a muzeum keletázsiai gyüjteményéből történt. Ajándékozás utján 1063 tárgy érkezett be 204 egyéntől, s illetőleg testülettől. Viszont az osztályból 29 darab szövetnemű áttétetett az iparmuzeumba. Az osztály szakkönyvtára 110 kötettel gyarapíttatott. Az összes kiadás, ide értve a budgeten kivül engedélyezett felszerelési kiadásokat valamint a tisztviselők és dijnokok fizetését is, mintegy 19 ezer forintra rug. Az osztályt összesen 37,865 egyén látogatta.

54. *Hagyatékok a n. muzeum számára. Kehrer* József a régiségosztály részére 74 db tárgyat hagyományozott, melyek tényleg már át is vétettek az intézet által. A hagyaték agyag-, kő-, üveg-, bronztárgyakból s 8 darab arany éremből áll. Legnagyobb részőket maga a régiségkedvelő hagyományozó gyűjtötte a görög szigeteken. Vannak *Aeginából, Siracusából* való tárgyak, másokhoz pedig *Polában* jutott. Egyes fekete és vörös agyagú edények, terracotta és terra sigillata tárgyak gyönyörű példányai. Zöldmázos egyptusi bálványok különböző példányokban képviselvék. Az üvegtárgyak közt van két római flacon. A bronzok tűfélék és

csengetyűk. Egy cseréplámpa-alj FORTIS felirattal, egy könyvalakra faragott barna márványdarab *ΓΝΥΞ* felirattal bir. Érdekes egy oszlop-echinusból való díszmakk. Az aranyok végre több velenczei dogeéi. 1) FRANC. LAVRED. DVX I S. M. VENET)(SIT. T. XPE · DAT · Q. TV · REGIS · ISTE · DVCA. 2) FRAN. FOSCARI. DVX · S · M · VENET. 3) LVDOV · MANIN · DVX · S · M · VENET. 4) CRISTOF NAVRO · DVX · S · M · VENETI. 5) PAVL · RAINER · DVX · S · M · VENET.) Egy arany II. Mohamedé 1838-ból, egy négyszögű arany pedig ausztria-pápai. — Egy másik hagyomány *Mátéffy* Pál volt makói lakos s városi mérnöktől való. A hagyomány összesen 486 darabra rug, melyből 457 érem. Ezek részint római, részint pedig magyar, osztrák, franczia, spanyol, lengyel, olasz stb. érmek ezüstben és rézben. A nem érmek különféle cserépedények, régi kláris maradványok s egy pár érdekes művű régi mentécsat. Igy tehát egyes lelkes hazafiak kegyelete mindig versenyezve igyekszik a nemzet kincsgyüjteményeit telhetőleg többiteni. Áldás legyen emlékökön!

55. A British-Muzeum igazgatósága Newton muz. őr szerkesztésével egy »Corpus inscriptionum *Graecarum*-ot« ad ki. Első része kész, s ez a muzeumban levő valamennyi attikai feliratot tartalmazza.

56. Párisban »japáni társaság« alakult, mely nemcsak a japáni, hanem a chinai, tatár és indó-chinai irodalom tanulmányozásával foglalkozik.

57. A berlini tud. Akadémia, ha vállalkozó szerkesztő találkozik, ki akarja adni mind a bythiniai érmeket, melyek a III. század előtt verettek.

58. A colossalis Adonis-szobor, melyet Amerikában, Onandaga nevű bérjószág mellett ástak ki, és melyet Schlottmann tanár az insbruki congressuson phönikiainak nyilatkoztatott, *koholmánynak* bizonyult; mindenesetre költséges koholmány, mivel 10' hosszú alabastromból készült.

59. Az Instituto di corisp. arch. szerint Olaszhonnak következő helyein történnek ásatások : Chiusi, Volterra, Corneto, Capua és Pompeji. Chiusiban igen régi, assyr módra vörös és fekete színekkel festett falképes sírt találtak ; Volterraban ellenben egy a későbbi római időből származót; a Capua mellett felásott két sír archai görög tárgyakat foglalt magában.

60. Conestabile tanulmányai szerint az etruskok halottaikat nem égették el, hanem eltemették, s csak a római korban divatozott nálok is az

elégetés; az etruskok előtti őslakosok mindazonáltal a máglyát használták.

61. Sz. Pál nevű zárdában a karintiai Lavant nevű völgyben Eitelberger H H monogrammal és 1511-diki kelettel ellátott, a pásztorok tisztelgését ábrozoló képet födözött fel, melyet Holbein János (Hans) művének tartanak.

62. A cipriota feliratok legjobb olvasója, Schmidt Moritz, panaszkodik, hogy a Di Cesnola-féle gyűjteménynek hiteles másolataival nem bir. Hall Amerikában igéri, hogy azokat megszerzi és közli.

63. Raphael hegedűsét, kit elveszettnek hittek, fölfödözték Romában a Sciarra palotában, de nem a képtárban, hanem a herczeg alvó szobájában.

64. Egy franczia állitólag szerét találta annak, hogy a gypszöntvényeknek márványhoz hasonló szinhagulatot adjon, sőt ama folyadék által, melylyel e czélra bemázolja, azokat még tartósbakká is teszi.

65. A londoni művészeti akademia a meghalt Kaulbach helyébe, Matejkót választotta tagjaúl.

66. Clermont-Ganneau visszatért palaestinai utjából, melyen egy év óta mindenféle régiséget gyűjtött.

67. Calvert, mióta Schliemann elhagyta Hissarlikot, a romban nevezetes föliratot födözött fel, melyet Déthier elolvasott. Ez öt trójai városnak határozata, melyet kőbe vésve az Athene-Iliasba kellett vala helyezni; említi bizonyos gargarai Malusiosnak érdemeit is, kit arany koszorúval ajándékoztak meg. Kelt 310 és 301 közt Kr. előtt.

68. 1873-ban jelent meg első kötete a »Corpus inscriptionum Atticarum, consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum. Vol. prim. Inscriptiones Euclidis anno vetustiores« czimü könyvnek, melyet Kirchoff tanár szerkesztett. A 2-dik kötetben Köhler tanár folytatni fogja a feliratok kiadását Augusztus császárig; a harmadikban Dittenberger tanár bevégzendi a munkát a római császárok alatt kelt feliratokkal.

69. Campori marquis a »Nuova Antologia-ban« említést tesz azon viszonyról, melyben Titian a ferrarai udvarhoz kivált 1516 és 1534 közt állott. A kitünő mester sok képet festett a herczeg számára és befejezte ama baccanalt, melyet Giovanni Bellini bevégezetlenűl hagyott.

70. Schmidt Vilmos a müncheni metszet- és kézrajz gyűjtemények őrének, Max Jordan pedig a berlini képtár igazgatójának neveztett ki.

Régészeti könyvtár.

40. * *Erziehung und Unterricht im klassischen Alterthum.* Nach den Quellen dargestellt von *Dr. Lorenz Grasberger*, öffentl. ordentl. Professor an der Hochschule zu Würzburg. II. Theil. Der musische Unterricht oder die Elementarschule bei den Griechen und Römern. Würzburg, Druck u. Verlag der Stahel'schen Buch- und Kunsthandlung, 1875. N. 8-adrét. VIII. és 422. lap. Ára 5 frt 64 kr.

41. *Ueber die Agonaltempel der Griechen.* Von *Leopold Julius.* München, Akademische Buchdruckerei von F. Straub. 1874. 8-adrét. 46 lap.

42. * *Bullettino dell' Instituto di Corrispondenza Ārcheologica per l' Anno 1874.* Roma. Coi Tipi del Salviucci. Piazza SS. XII. Apostoli n. 56. 1874. 8-rét.

43.* *I principali Monumenti del Museo Archeologico di Milano nel Palazzo di Brera.* Milano. Tip. e Lit. degli Ingegneri. 1874. Nagy 8-adrét. 7 lap és 4 ábra.

44. * *Denkmale italienischer Malerei vom Verfall der Antike bis zum sechzehnten Jahrhundert.* Von *Ernst Förster.* Dritter Band. Leipzig, T. O. Weigel. 1874. Ivrét. 92 lap. 50 tábla. 35 frt 10 kr.

45. * *Das Zeitalter des Perikles.* Nach M. E. Filleul deutsch bearbeitet von *Dr. Eduard Doehler*, Oberlehrer und Subrektor am Gymnasium in Brandenburg a. d. Havel. Vom Verfasser autorisirte Ausgabe. Erster Band. Leipzig, Druck u. Verlag von B. G. Teubner. 1874. Nagy 16-odrét. XII. és 391 ll. Ára 3 frt 60 kr.

46. *Della ricerca di stazioni umane preistoriche nel suolo anconitano ed in particolare nelle gradine del Poggio, di Massignano, di Montesicuro etc.* del *Bevilacqua Gustavo.* Ancona 1874. 8-adrét. 13 lap 1 táblával.

47. * *Über die Sanctgallischen Sprachdenkmäler bis zum Tode Karls des Grossen.* Von *Rudolf Henning.* Strassburg. Karl J. Trübner. London, Trübner & Comp. 1874. 8-adrét XIII és 159 ll. Ára 2 frt 40 kr.

Közli : *O. T.*

Budapesten, 1875. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: Dr. Henszlmann Imre és Dr. Ortvay Tivadar.

1875. Szerkesztőség: 6. szám.
IX. kötet. Magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztálya. *Június 30-án.*

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Vasmegyei újabb feliratos kövek.

Kiváló gondjaim egyik főtárgyát mindig a római feliratos emlékek gyűjtése képezte. S e tekintetben meglehetős szerencsém is volt, bizonyítja ezt a vasmegyei régiségtár e nembeli, együttesen a mult évi egyleti jelentésünkben ismertetett gyűjteménye.

A jelen egyleti év folyamában e téren ismét nehány új jelenség tünedezett fel, melyekről most akarok röviden megemlékezni.

H. J. helybeli föld- és házbirtokos a gőzmalma átellenében fekvő telkén 1874-ben téglagyárat állitott fel. A kemencze közelében ugyanaz évi julius havában a munkások agyaggödröt ásván, csekély vastagságú római faltörmelék-rétegre bukkantak, a melynek kitakarítása közben egy kis feliratos kő is napfényre kerűlt.

Miután a lelhelyül szolgált törmelékréteg tisztán csak töltésre mutat, több mint valószinű, hogy a kő is ide a városból hozatott ki, de hogy mikor, azt nehéz még csak megközelítőleg is meghatározni, mert e terület előbb, emberemlékezet

óta, többnyire vizben álló rét volt, és csak a téglagyár létesitésekor töretett fel. A lelhely körül pedig, túl lévén ez a Gyöngyös vizén, építkezésnek semmi nyoma. Súlyt fektetek e körülményre, mert a felirat szövegének szabálytalansága majdnem falsificatumot is gyaníttatna, ha ezen föltevésnek egyáltalán alapja lehetne.

A kő anyaga fehér porladozó szemcsés mészkő, az irás rajta meglehetős rendes alakú, de már nagyon kopott. A vonalkeretbe zárt fölirat a következő :

LIBERO
P. /// DRI
TARITENI
IANVARO
IVSVS MP.

Kiváncsi vagyok, mit fognak ehez epigraphusaink mondani. A második sorban hiányzó kitörött betűt gyertyavilágnál csaknem határozott A-nak lehet felismerni; a következő D-nél pedig a vésnök ügyetlenségét árulja el. Legtöbb megütközést a IVSTVS szó fogja szülni, mely itt, az én szerény nézetem szerint nem lehet más, mint név.

Áttérek most a másik feliratos emlékre, melyet csak e napokban fedeztem fel egy a város végén álló házban, egy rakás dirib-darab kő között. Ennek eredeti lelhelye az építendő színház telke. Az ott létezett káposztás kertek egyikében ásatta azon asszony ezelőtt 12 évvel, kinek eddig is udvarán hevert.

Ez egy négyszögű fogadmányi oltár töredéke, igen szép fehér mészkőből, magassága 52 ct.; elő- és hátlapjának szélessége 19 ct., az oldallapoké pedig 20 ct. Az oltárperem alatt pedig csínos művü leveles párkányzat fut körül; a jobbfelőli oldallapokon dombormüves koszorú két lekigyódzó szalaggal, a balfelőli oldallapon pedig egy kutyafej, fölötte pedig egy csúcsos fövegű emberi alak szemlélhető. A töredékes fölirat rajta ez :

(I) SIDI
(A) VG · SA
Q · IVLIV
(V) ODERA
...(I) VLIVS
..... ELLIO
— — — —.

Gyanítom, hogy az oldalon látható alak Isis istennőt akarja ábrázolni. A betűk e töredéken igen szép és tiszta vésetűek. Talán, ha a pium desideriumként már évek óta szereplő állandó színhaz majd felépűl, majd előkerűl ez oltár hiányzó része is.

Mindez, mind a föntebbi kő jelenleg régiségtárunk tulajdonába ment át.

Megemlítek itt még egy harmadik föliratot is, mely a kethelyi (Neumarkt) templom falába van illesztve, s a mely vagy az ehez épen hasonló, nem épen ismeretlen. Ez a következő:

C. SAMVCONIVS
SECTATVS · Æ · SAMVCA
BVRRANI F · V · F · SIB · Æ.
RESPECTILLE · F · D E F ·
AN · XX

E fölirattal nagyon furcsán vagyunk. Hitelt érdemlő hagyomány után e kő, melynek magassága 40·5 ct.; szélessége pedig 1·15 m. a templom alapjának építésekor találtatottt a hozzátartozó és szintén a templom falába illesztett dombormű faragványnyal együtt, mely egy férfiú és két nő térdképét ábrázolja csaknem természetes nagyságban. Gruter a 887-ik lapon egy tökéletesen hasonló felirarot St. Martinba, Pettau mellett, helyez. Csak nem hihető, hogy ezen két követ, melynek súlya legkevesebbet a 20 mázsát megüti, oly távolságból hoztak volna ide, Vasmegye hegyes tájékára. S igy alighanem Gruter, vagy levelezője tévedett.

Új, vagy legalább nálunk új, a herczeg Batthyányi-féle letéthez tartozó úgynevezett *tabula honestae missionis* fölirata

is, melyet azonban már Arneth és Érdy is ismertetett és a mely, ha a magam nézeteit is előakarnám adni, e czikk szűk keretét messze túl haladná*).

Lipp Vilmos.

Erdélyi fémersiglák.

I.

A drezdai királyi éremtár kettőseinek, melyek árverezése folyó 1875-dik esztendei april 20-dikán vette kezdetét — Erbstein testvérek által készitett lajstromában 2799. szám alatt az Erdély 1602-diki szomorú viszonyait panaszló s képveretül hármas arczot előtüntető kisded fémer Terena consideres stb. felirattal iratik le következő jegyzet kiséretében :

»Es sei hierbei — weil noch keiner der bisherigen Beschreiber dieses Stückes darauf aufmerksam gemacht hat — bemerkt, dass am Halsabschnitte der Büste in kleinen erhabenen Lettern die Aufschrift VM CIBIN 1602 angebracht ist. — Cibinium ist bekanntlich Hermannstadt, VM aber das Monogramm des bekannten Nürnberger Medailleurs Valentin Maler († 1603) mit dessen sonstigen kleinen Arbeiten das Stück auch grosse Verwandschaft zeigt.«

A nyakmetszeti érdeklett feliratot olvasta még a múlt században Seivert János, ki azonfölül a CIBIN-t a fémer némi példányának terén is találta; olvasta, de az évszám fel nem ismerésével, későbben Seivert Gyula is, kik azonban a siglát nem V és M-ből egybevont összbetűnek, hanem külön álló NW betűknek nézték s Maler Bálintról nincs is tudva, hogy valaha Szebenben működött volna, holott nyilvánvaló, hogy a nyakmetszeti CIBIN a műnek készitési helyére vonatkozik, nem pedig a fémer tárgyának helyére s az azt talán megrendelő hatóságra, melyekre a fémer terén Seivert által olvasott

---

*) Szívesen vettük volna még's nyilatkozatát a tiszt. czikkirónak, mert az ily dolgokon a kölcsönös hozzászólas csak lendíteni szokott. Más alkalomra tehát elvárjuk a most elmaradottat. *Szerk.*

CIBIN mutat. A mondott nyakmetszeti felirat egyébiránt nem magára álló; mását találni Basta fémerének nyakmetszeti feliratában is, melynek kellő olvasása iránt az »Archaeologiai Értesítő« V-dik kötetének 96—97-dik lapjain intéztem éremgyűjteményeink őreihez, tulajdonosaihoz kérdést. Ha ez utóbb érintett feliratban NW és talán 1605 is állana: úgy természetesen nem lehetne szó a már 1603-dikban elhalt Maler Bálint felől; a minek földeritését remélhetőleg Németországból veszszük, nem lévén föltehető, hogy magyar gyűjtő, magyar buvár ily kérdés iránt érdeklődjék.

II.

Az F. sigla.

A folyóirási F sigla, melyről az »Archaeologiai Értesítő« II. kötetének 256—257. lapjain volt szó, magában is jő elég gyakran a XVII-dik század nyolczadik tizedében fémerein elő; jeléűl, hogy az alatta rejtező vésnök önállóan is, nem csak Brunner Mártonnal közösen alkotta műveit. Önálló készitményei közűl figyelemre méltó a következő fémer:

Előlapon I. Lipót császár- és királynak s fiának Józsefnek mellképeit közöson fedő német birodalmi koronával. Köriratúl : GLORIA PATRI ET FILIO.

Hátlapon babérlombozatba foglalt LI betűk; ezek fölött köriratú : EGO ET PATER UNUM SUMUS. Alattok nyolcz sorra osztva : POST QVINAS REGUM DECADES REX ELIGOR. INDE NOMINA QVÆ PATRIS ME QVOQVE SIGNA NOTANT. HINC FELIX OMEN GERMANIA SUMAT EUNDEM CUM GRANDI FACIENT ME QUOQUE FACTA PATRE. S legalúl folyóirási F betű.

A külkarimán :

IosephVs LI gerManIae reX DIV VIVat aC gVbernet

czifrázatba osztott W és F betűk.

A czélunkhoz képest csak lényegesb részeiben leírt fémer kiváló érdekét épen ezen W F betűk teszik, mint a hátlapon F-fel jelölt művésznek bővített névjegye.

Schlickeysen ismeretes könyvében nem hoz fel WF jegyű

fémerészt *az illető korból*; de azért becses marad előttünk azon fémer, mely Brunner Márton nürnbergi fémerésznek magyar tárgyú néhány fémerénél volt F jegyű munkatársa iránti ismeretünket *egy nyommal* előbbre viszi.

Dobóczky Ignácz.

Régészeti kirándulás Tornára és Krasznahorkára.

(Vége.)

Ezen templom legérdekesebb s legrégibb műemléke a szentély délkeleti falában az ablak alatt s egészen a kőpadozatig érő, homokkőből faragott sírlap (Grabplatte).

Négylevelű belmezejében egy kissé ferdén álló, alúl csúcsos, felűl pedig egyenes metszésü, öt pólyát tartalmazó paizs felett áll a sisakdíszt képező, egy keresztes tőrrel átszúrt vadkanfej, melynek lengő sisakleplén (Helmtuch) egyenlő ágú kereszt (Tatzenkreutz) van bevésve.

A sírlap feliratos kerete a belső mezőn levő czímer s annak díszitménye által három helyen meg van szakítva, a féldomború minuskulákból álló felirat a következő:

hic · iacet · turne · Janus · obiit · anno ·
m · cccl · sexto ·

Ezen sírkő tehát az 1356-dik évben elhalt Tornai Jánosnak, valósziniűleg a templom alapítójának emlékére készült, — annál is inkább, miután, a mint említém, a templom műrészleteinek itt-ott még primitiv jellege hasonlóképen a IV-dik század közepe táján hazánkban dívó csúcsíves stilnek tökéletesen megfelel.

A templom északi mellékhajóját képező hozzáépités már ujabbkori.

Ezen templomtól nem messze fekvő tornai várat ezen alkalommal vázlatkönyvembe nem vettem fel, s itt annak leirását sem adom, miután a vár alaprajzát és homlokzatát már pár évvel ezelőtt felmértem, s azt az »Archaeologiai Közlemények« IX. kötetének I. füzetében közlém.

Pünkösd másodnapján Tornáról nyugatfelé indúltam. Nem messze a híres s természeti imposáns szépségű szádellői óriási sziklahasadéktól mintegy félórányira fekszik a mészkő-hegyek tövén, Görgő kis falucska, melynek csínosan renovált (itt a »*csínos*« szót abban az értelemben kérem venni, hogy a templom külseje szépen fehérre bemeszeltetett?!) templomkája már messziről feltünik. — Az egész templom, mint azt a diadalív feletti következő chronosticon:

ME LABOR ET zeLVs rVInIs rapVere CaDVCIs

bizonyítja, 1823-dik évben egészen renováltatott, úgy hogy jelenleg egy pár primitiv párkányzaton, továbbá az alább leirandó érdekes sírlapon s egy fali fülkén kivül egyebet itt nem találunk.

A templom belseje egy hajós, s szentélye egy egyenes zárású apsissal bír, a boltozat az úgynevezett cseh-boltozatok (böhmische Platzel-Gewölbe) osztályába tartozik, s valószinű: ujabbkori.

A szentély déli oldalfalának egy kiálló pillére mellett befalazva áll a négyszögletű s veres márványkőből faragott sírlap. — A feliratos keret által szegélyezett belső lapon egy kissé dűlt czímerpaizs látható, belmezején egy kettős kereszt hat pálmalevéllel, a sisakdísz egy liliom, koronás, hosszúhajú női fejet ábrázol, melynek szájából, mindkét oldalon felkunkorodott farkú két hal emelkedik, majdnem egy gyürűt képezve. — Az alak vállairól csipke-szegélyű sisak-lepel szép redőzetben símúl a paizs felett álló sisakra. — A sírkő keretén mélyen bevésett, igen karcsú elegáns minuskulákból álló felirat, a mennyire olvasható, a következő tartalmú:

+ hic · iacet · georgius bubeck · magr · tavernicorum · reg·
qui · fecit · extruere · eccl · beat · virg · fratr · heremitis·
ordinis · sti · philippi · heremite · anno · domini · c̊ c̊ c̊ l x x i,

azaz: Hic jacet Georgius Bubeck, magister tavernicorum regalium: qui fecit extruere ecclesiam beatae virginis fratribus heremitis ordinis Sti Philippi heremite. Anno Domini . . 371.

Ezen sírlap tehát Bebek György síremlékét födi, a ki ezen templomban valószinűleg 1371-ben eltemettetett.

Különös, hogy itt az ezeres számot jelentő m egészen kihagyatott. — Továbbá még azt jegyzem meg, hogy ezen sírlapon levő czímer igen hasonlít a csetneki templomban fekvő Csetneki István síremlékének czímeréhez, — a kettő között csak az a különbség, hogy míg itt a két hal az alak feje körül van kanyarítva, addig a csetneki síremlékeken, a szinte koronával díszített s sisakdíszt képező alak a két halat felemelt két kezében tartja. — Különben a czímer ugyanaz.

A templom szentélyének északi oldalfalában egy csúcsíves stilű díszes fülke látható, melynek tympanonját egy gót kereszt (Tatzenkreutz) díszíti.

Görgőről az út Almás mellett az úgynevezett »szoroskőn« keresztül vezet Gömörbe, s itt nem hagyhatom említés nélkül azon nagyszerű panorámát, mely a szoroskőnek túlsó oldalán szemeink elé tárul; alattunk fekszik Hárskút csínos templomával s rendes házsoraival, távolabb egy magában álló hegyen Krasznahorka magas falaival s sötét-barna színű magas tornyaival és bástyáival, daczolva az idő vasfogával, azontúl pedig a jólsvai hegyek és messze a láthatáron a hólepte Királyhegy. — Ezen kilátás nagyszerűsége vetekedik a branyiszkói kilátás panorámájával.

Hárskút jelenlegi temploma, mint azt a szentély románkori félköríves keskeny és magas ablakairól következtethetni, maradványa azon cistercita apátságnak, mely a rosnyói schematismus szerint *Olim Abbatia ord. Cistercitarum de Melleo fonte 1141 fundata.* Hárskúton 1141-ben alapittatott. — Sajnálatomra azonban a templom belsejét nem vizsgálhattam meg, miután az illető plébános hon nem lévén, a templom kulcsait magával vivé. — Mondják, hogy a templom falazatain régi freskók nyomaira bukkantak volna s már ezen oknál fogva is, ha időm engedi, alkalmilag még egyszer átrándulok Hárskútra. Nem marad tehát egyéb hátra, mint e templom imposans külsejét lerajzolni, valamint a chronosticont is, mely a főkapuzat tympanonjában olvasható, s mely így hangzik:

pIetate VIrIbVsqVe CoMItIs georgII anDrássI
et Labore popVLI hárskVtIensIs haeC
tVrrIs sVrreXIt.

mely felirat a templom utolsó ujitására vonatkozó 1858-dik évet jelzi.

A kántor és a jegyző ezen templom tornyában lévő, olvashatlan feliratú régi harangot emliték, képzelhető : mily örömmel mentem fel a toronyba. — Igaz, találtam is egy középszerű nagyságú harangot, melynek feliratát alulról tekintve, csakugyan nem olvashattam le, — de hát mire való volna a pacskolás, a régész ezen utolsó segédeszköze, s a mint azt alkalmazám, az egész harang-felirat facsiméléje a papiroson volt, mely feliratnak latin majuskulái igazán furcsa alakúak lévén, azt csak bajosan, de végre mégis csak elolvastam, s íme itt adom :

NOMĒ · DOMINI · MANET · IN · ÆTERNVM · IN · HASCVT·
1 · 6 · 0 · 5.

itt csak a felirat értelmét, nem pedig annak betűinek sajátságos idomát s rajzát adom, ezen harang tehát 1605-ből való, — ezért ugyan kár volt a torony rosz és életveszélyes létráját megmásznom, de utóvégre is megösmerkedtem oly különös alakú betűkkel, melyeket eddig még nem láttam sehol.

Daczára annak, hogy a templom belsejét s annak frescóit nem vizsgálhattam meg, az itteni eredménynyel megelégedve, útamat folytattam Krasznahorka felé.

Itt legelőször a várhegy alján épült Krasznahorka-váraljai templomot vizsgáltam meg s rajzoltam le. — Ezen csúcsíves stilü templom egy hajós, szentélye polygonal zárású, s mint annak, úgy a főhajó déli oldala is, csinos góth ablakokkal áttörvék. — A szentélye bir egy eredeti csúcsives boltozattal, melynek gerinczei igen csínos consolákon nyugosznak. — A főhajó ujjabbkori csehboltozattal van beboltozva. — Érdekes a szekrestyébe vezető ajtócska, díszes s gazdag párkányzatánál fogva, mely egy vésőt s kalapácsot (Schlägl und Eisen) tartalmazó czimerpaizs van kivésve. — Továbbá igen díszes architectúrával bir a szentségtartó befogadására szolgáló fali fülke, melyet csinos oszlopocskák szegnek be, s egy tornyocskákból, csúcsivezetből és keresztrózsából álló felső architectúra constructive fejezi be, s általában véve igen nemes arányokat mutat.

Végre megemlítendő az egyszerű de mindamellett csinos keresztelő medencze melynek cuppája szép vonalban kifelé hajlik, s azonfelül igen finom gót párkányzattal vannak a fürészek egymástól elválasztva és szegélyezve.

Ezen felvételek alatt a déli hőség elmúlván, utitársam, — Frankovszky Ferencz sógorom társaságában megmásztuk a krasznahorkai meglehetős meredekségű várhegyet. — A vár keleti oldalán lévő egyetlen kapuzata előtt, a kősziklás talajon a hegygerincz szélén hever broncból (Kanonengut) öntött hatalmas nagyságú öt ágyú, melyek nagy méreteinél és díszitményeinél fogva megérdemelnék, hogy museumunkban méltó helyet foglaljanak.

Az 1° 4′ 3″ leghosszabb ágyú legékesebb díszitményekkel is bir, különösen az ágyú nyakát angyalfejekkel (amorettekkel) s stilizált virágfüzérekkel díszitett bordure fogja körül. — Derekán a keresztcsapok (Lagerzapfen) felett vannak a szokásos horgok, melyek itt minden ágyúnál szépen stilizált delphineket mutatnak.

Ezen legnagyobb ágyú hátulsó részén nimbussal körülvett kettős fejű czimeres sas felett egy négyszegletű táblácskán a következő feliratot olvashatni:

MAXIMILIANVS II· D· V· CLA· IMP· SEMP· AVG· ROM. HVNG·
BOEM·Q·REX· ARCHX·AVS· DVX· BVR· COM· TIROLIS· ETC·ME
FIERI IVSSIT· M· D· LXXIIII·

A melette fekvő feltűnő hosszú nyakú (Feldschlange mit langem Steg) még az elébbinél is régibb, az ágy derekán a keresztcsapok felett, horgok helyét két béka alakú állat foglalja el kivételképen, latin majuskulákból (Lapidar) álló felirata a következő:

DOMINVS· FRANCISCVS· BEBEK DE PELSEVICZ· 1·5—4·1·

A harmadik ágyú egy kigyóval körültekert állatszörny fejjel végződik, ezen felirattal:

FRANCISCVS BEBEK DE PELSEVICZ· — 1· 5· 4· 7.

A negyedik legkisebb, de még is egy ölnél nagyobb ágyún pedig olvashatni:

RVDOLPH BINGER GOSS· MICH·1· 5· 9· 7.

Csövén (am Steg) egy futó gyik van féldomborműben ábrázolva. — Végre az ötödik ágyú vasból öntött, sem felirattal, sem pedig különös ornamenttel nem bir. — A második és harmadik ágyún azonkivül van még egy czimerpaizs, melynek mezején a kettős kereszt hat pálma levéllel vehető ki, s e szerint a fentebb közlött görgői templomban a Bebeck György sírlapján levő czimerrel azonos, csak hogy itt a sisakdísz hiányzik.

Ezen öt ágyú néhány század óta a szabadban hever, ez által azok felülete majdnem tükör sima, s csak itt-ott a féldombormű részleteken szép patinával (zöld rozsdával) van bevonva, mely utóbbi körülmény azok becsét még inkább emeli.

Még tanuló koromban — 1853-ban — több tanuló társammal Rozsnyóról a krasznahorkai várat meglátogatva, ugyan jól emlékszem, hogy ezen öt ágyú mellett volt még egy majdnem két öl hosszú de vékony csövű, vasból öntött csatakigyó, mely még faálványon (Lafette) feküdt, ezt azonban jelenleg nem találtam meg a régi helyén, s hogy hová lett, azt nem tudhattam meg, — szerencsére azonban még az első kirándulásom alkalmával ezen különös alakú ágyút pontosan lerajzoltam, s igy még annak a rajza megvan.

Az ágyúkat — melyeknek, mellesleg mondva, hazánkban alig akadt párja — felmérve és lerajzolva, beléptünk a vár kapunyilásán, melynek ujjabbkori, dóriai oszlopok által tartott architrávján a következő chronosticon bevésve létezik:

VT TVTIOR SIT PORTVS, POSVERE FRATRES,
SVB MAIORATV BARONIS FRANCISCI ANDRÁSSI,

mely 1737-dik évben ezen kapú ujjittatott.

Miután a vár kősziklás talaja igen egyenetlen valamint a hegynek felső része szabálytalan, képzelhető, hogy a vár falainak s épületrészeinek szabálytalansága miatt azok alaprajza csak lassan készülhetett el. — Tekintve a vár alaprajzát, az egész egy háromszöget képez. melynek csúcsain hatalmas körbástyák állanak. — Csak négy erős kapun keresztül juthatni a vár felső részébe, a hol a dísztermek lehettek, jelenleg éppen a vár ezen része már romokban hever, mert annak csak a tetőzetet tartó főfalai állanak még, mig az egyes lakosztályokat elválasztó válaszfalak, valamint a boltozatok is elpusztultak.

Valamivel lejebb fekszik a közép épület, lakható helyisé-

geivel, ezen épület keleti végén van a vár temploma de mult századi roccoco izléstelen díszitése miatt műbecscsel nem birhat. — Ezen templom meletti szekrestye-helyiségben fekszik egy üveg koporsóban Serényi Zsófia már mumiává vált holt teste, fekete selyem ruhában.

A legalsó épületrész helyiségei a várőrség, lovak és hadi szerek befogadására szolgálhattak s jelenleg ez a legépebb része a várnak, melyek szobáiban Andrássiak — mint mondják igen érdekes — családi régiség-gyüjteményét őrzik, — de miután a kulcsok valahol Monokon lakó jószágigazgatónál deponálva vannak, ez oknál fogva — megvallom sajnálatomra — ezen családi museumot nem nézhettem meg, mit annál is inkább sajnáltam, miután a várfelügyelőtől hallám, hogy ezen gyüjteményben, régi családi arczképek, régi butorok, sok szinű cserépkályhák (!!) fegyverek s szövetek, valamint korsók, billikomok s egyéb edények őriztetnek. — Már most azt kérdem, mért nem lehetne ép úgy mint a külföldi váraknál — a kulcs az illető várfelügyelőnél? mert hogy emlitett körülménynél fogva már eddig is sok utazó nem nézheté meg azon műrégiségeket, azt a várfelügyelőtől hallottam.

Azon a bajon mindenesetre minél elébb kellene segiteni.

A vár egyik udvarában van egy kút, mely kősziklába vágva, mint mondják, leér a várhegy tövéig; — továbbá földalatti borzasztó tömlöczök még most is láthatók. A homokkőből szépen faragott ablak- és ajtó-párkányzatok, úgy látszik, már a XVI-dik században divó renaissance izlésüek, kivéve egy bástya ajtaját, mely még csúcsives párkányzattal bir. — A vár külseje fedett tornyaival s villámháritóival, valamint sötét barna, odon kinézésű falaival, s élénk silhouettjével festői kinézésű.

Ezen itt elésorolt műemlékekről pontos rajzokat vettem fel vázlatkönyvemben, s igy ezen rövid kirándulás eredményével tökéletesen megelégedve, tértem vissza tüzhelyemhez, bevárva azon időpontot, midőn ismét alkalmam nyilik vidékünknek más részét régészeti szempontból beutazhatni.

Myskovszky Viktor
tanár s épitész.

Archaeologiai levelek.

V.

Nápoly, febr. 23-ikán délután.

(Vége.)

A rendszer ellen lehet ugyan kifogást emelni, de nem olyant, minőt más rendszerek ellen is nem lehetne. De kifogás tehető a leirás ellen, mely ugyan egészben elég körülményes; mert nemcsak az elő- és hátlap legendáját és leirását adja, de az átmérőt, fémet és évszámot is lehetőleg kiteszi, de nélkülözi a kivánt numism. pontosságot, a mennyiben a mellékjegyek lelkiismeretes följegyzését mellőzi. Hiánynak nevezhetni az irodalom mellőzését is. Egyéb hiányairól ezuttal hallgatok, mert a következő szobára kell áttérnem.

A negyedik szobában a közép és ujkori érmekkel találkozunk.

A két csoportnak azonban csak egyikét találjuk teljesen kiállitva, t. i. a középkorit — az ujkoriból csak a 444—10975-ig érő számok vannak táblákra kirakva, a többiek 40 ládában vannak elzárva, melyet látnom nem sikerült, mert az igazgató távol volt; szólok tehát a látottakról.

A középkoriak két nagy osztályra szakadnak: a XII. századbeliek és XII—XV. századbeliek. Az előbbi ismét 10 alcsoportra oszlik, melyet itt azért nem emlitek, mert csak olaszföldi fejedelemségek képezik azt. A másodiknak átnézete ez:

Italia 444—4554. sz. — Francziaország 4560—4583. sz. (28 db.) Spanyolország 4589—4622. *Alemagna ed Ungheria* (sic!) ez alosztályokkal: 1. Ducato di Lorena, 2. Austrasia, 3. Duc. di Baviera, 4. Contea del Tirolo, összesen 10 éremmel 4623—4633. sz.

Hol maradt Ungheria? nem tudom.

Angolhon 4634—4641. — Keresztjáró érmek 4642—4988. sz.

Az ujkori érmekből csak az olasz és franczia érmek kiállítvák, számuk a 4969-ik számtól a 10975-ig ér.

Ugy gyanitom, hogy Fiorelli furcsa rendszerét, melyet a középkori érmek tekintetében követett, sorozatainak hiányosságából származtathatni. A gyüjtemény az olaszföldiektől, melyek

tekintélyes számmal vannak, eltekintve, csekélyekb mint közép szerü.

Végig mentünk ilykép az egész látható gyüjteményen. A p. t. közönség itt 37612 db. érmet nézhet meg, és abból az érmészet áldásait merítheti, azaz meríthetné úgy, ha elég türelme volna rajta keresztül menni! Akkor is azonban csak úgy, ha a jegyzéket szorgalmasan lapozgatja, hogy az osztályozásról némi fogalmat nyerjen — magában a tárlatban sem az országok vagy városok, sem a fejedelmek vagy korszakok neveit följegyezve nem találja, ott csak arabs számok futnak végig. Kérdem, van-e laikus, kinek ez éremtömeg valamire használhat? Határozottan azt mondom, hogy zavarba ejti, hogy vissza taszítja inkább, mintsem magához vonzza. Magam tanuja lehetek annak, hogy az a 10 ember, a ki azon a két hétköznapon a gyüjteményben volt, midőn én ott 9—3-ig jártam-keltem — semmi hasznát nem vette a gyüjteménynek, pedig mivelt közönség volt, a ki azért utazik, hogy okuljon. A vasárnapi publicumról nem is szólok. Azonban kérdem, kinek, akár idegen akár helybeli laikus legyen, van érkezése, hogy közel negyvenezer érmen átgázoljon? — A Fiorelli fölállitásának minden fénye nem képes e sötét kérdés homályát elfödni. Ellenben nem tanulságosabb-e a berliniek néhány ezer érme, melyek műtörténeti sorozatra, érmeléstörténeti sorozatra stb. oszolván, a laikusnak lehetővé teszik, hogy rövid fél óra alatt érdekes módon az érmészetből tanuljon, a mit ily rövid idő alatt tanulhatni?

De talán nem laikusoknak állította ki F. 37,612 db érmét, hanem a szaktudósok számára? Talán s úgy hiszem, hogy igen. Azt gondolhatta, hogy mert nincsenek numismatikus tisztei, ám nézze a szakember itt, a mire szüksége van. E fölfogás természetesen igen viszonylagos jogosultsággal bir. Azért, mert a) igen furcsa, hogy a nagy museo nazionale-nál nincsenek kizárólagos numismatikus tisztek; b) mert kár volt annyi pénzt és annyi tért pazarolni szakemberek kedveért, ha az czélját téveszti. Czélját pedig azért téveszti, mert érmeket mégis csak úgy tanulmányozhatni, ha az ember kézbe fogja, vagy legalább mindkét oldalát világosan láthatja. Itt az érmeknek rendesen csak egy lapját láthatni; néha még azt sem tisztán, mert két-három érem egymásnak áll.

A tárlók szélessége magával hozza, hogy a belső négy sort sehol nem látni és az egyoldalu világitás magával hozza azt, hogy az egyik falon a néző önmagának árnyékot vet; továbbá a középső tárlók egyik sötét osztályát csak igen hiányosan látni.

Gyakorlatilag tapasztalhattam e hiányokat, midőn például az Anjouk provencebeli érmeit akartam látni; ezek az első sorokban belül feküsznek s igy semmi módon nem közelithetők.

Végeredménykép ezek után azt mondhatom, hogy a Fiorelli felállitása, mely első a maga nemében és mindenesetre a legfényesebb, sem a laikust, sem a szakértőket nem elégítheti ki; hozzá teszem még, muzeális kezelés szempontjából föltétlenűl elvetendő. Az a 16,185 római érem úgy lévén egymás mellé rakva, hogy a szilárd rekeszek semmi hézagot nem hagynak: vagy örökké egymás mellett hagyandók, vagy minden újabb szerzemény alkalmával széthányandók. Az első esetben egész sereg filialis collectio támad, melyek végre a szegény igazgató főgyűjteményét szégyenbe hozzák gazdagságukkal, — a másodikban minden egyes darab miatt, a mit a gyűjteményben a maga helyére akar tenni, több napi munkára zárnia kell a közönség előtt a gyűjteményt. Nem kétlem, hogy rendszerető igazgató ilykép kénytelenné válnék 365 napon át zárva tartani közszemlére kiállított éremgyűjteményét.

Csillagos jegyzetem, melyet előbbi levelemben a szöveg alá raktam, azt mondja, hogy mégsem föltétlenűl roszszallandó e fölállítás nézetem szerint. Azt is mondtam, hogy ismételt észleletek alapján jöttem e véleményváltoztatásra. Úgy van.

Miután nincs a világon oly dolog, melynek ne volna két vége — e kiallításnak is van. Az a másik vége a typusok átváltozásainak tanulmányozhatása, a korszakok jellemvonásainak áttekintése és az érem-modulusok különféleségének szembeötlése különböző korokban és különböző nemzeteknél stb.

Ily általános kérdéseket ily tárlatokban kényelmesebben tanulmányozhatni; mert csak az egyik szekrényről a másikra kell a szemet fordítani — mint tettem én, mikor a középkori aranyérmelés történetét az olasz földön (szó szerint) szemmel kisértem, vagy mikor az Anjouk különböző országokbeli typusait összevetni akartam.

Nem hiszem, hogy daczára a szóbőségnek kimerítettem az e fölállítás láttára fölemlíthető nézpontokat. Megelégszem ezúttal, hogy futólag egy-kettőt érintettem, és még csak azt mondom, hogy a régi érmek nem a nép elé valók ily nagy számmal és nem üveg alá valók a szakértők előtt.

VI.

Bologna, 1875. márcz. 30.

Olyan cinquecentoművet láttam itt ma Bolognában, mely ujabbkori ékszereink főfőgyöngyét képezné, ha a nemzeti muzeum birná azt, és nem Dott. Francesco S . . . . !

A szóban levő tárgy díszbuzogány, melynek feje gyöngyökkel, drágakövekkel és zománczokkal ékes, hasonlókép alsó gombja is, melynek nyele a Miksa alatt folyt magyar-török háborúból vett domborműves jeleneteket tüntet fel.

E fölötte érdekes tárgy nyomára az itteni museo civico esplicatore-ja, Sz . . . ., cseh születésű intelligens és jóravaló ember által jutottam. Elmentem ma délután a nevezett úrhoz és ennek, valamint a vele közösségben élő Giacomo testvérének tulajdonában, sok egyéb elsőrangú ékmű mellett, ott leltem e történeti s művészeti érdekű buzogányt is.

Leírom e becses tárgyat, a mennyire egyszeri látás után lehetséges. — Egész hossza 79 cm. Feje és alsó gombja aranyozott rézlemezekből áll, a nyele tizenegy ezüst gyürűből és azokat egymástól elválasztó közbeeső és apró művü tagokból áll. — A legfelső gyürű körzete 13 cm., a többi tizé pedig 11 cm. hosszú. A magasságot illetőleg a legfelső gyürű 2·5 cm., a többi 2 cm. magas. E terjedelmes és aránylag mégis szűk térre a művész képes volt annyi életdús alakot és mozgalomteli jelenetet ábrázolni, hogy a szem nem győzi a tartalom gazdagságát bámulni. E mellett a kivitel oly remek, a ciselirozás oly finom és gondos, hogy e mű láttára lehetetlen nem elsőrangú aranyművészre gondolni.

A jelenetek így következnek egymás alatt:

1. Gyürű. Csata török és magyar lovasság közt.

2. Békealku. Három oszlop előtt, melynek középsőjén magyar paizs, a balra állón félhold, a jobbikon sas van, a jobbról jövő magyar tábornok a balról jövő török vezérnek kezet

nyújt. Mindkettő kisérettel van, a háttérben hajók és város látszanak.

3. Folyó mellett foly a csata török gyalogság és magyar lovasság közt. Középtéren osztrák gyalogság, a háttérben hajók és város.

4. Sánczos kosarakkal védett tábor körül foly a harcz török gyalogság és magyar lovasság közt.

5. Vár, mely fölött czímtáblán : SIGETH (sic!) A vár előtt sátrak, gyalogkatonák csoportjai és néhány lovas.

6. (Sziget) bevételéből azon jelenet ábrázoltatik, midőn a két hídtorony már füstölög és a török nagy sereggel bevonúl. A császári lovasság jobbról közelg, elől a hangszerébe fúvó trombitás; a lovasok közt a sassal díszes zászlótartó.

7. Nyílt csarnokban asztal körül álló, élénk mozgalmú csoport. Az egyik alak az asztal felé lépő ifjút fogja kezénél, az asztalon könyv és (korona?) látszik feküdni; a balra állók közt egypár fölemeli kezét. Két hirnök a kimenet felé siet, azt fegyveres ember őrzi; az épületen kivűl a szabadban magyar lovasok.

8. Vár, mely előtt a császári sereg ágyúval fölvonúl; a vár nehány pontján füst észlelhető. A vár fölött czímszalag: VICEGRAD (sic!).

9. Vár, melyből gyalogság kivonúl; az előtérben sátor, melyben a török és a czászári tábornok poharat ürítenek. A sátortól jobbra a török sereg félholdjáról fölismerhető.

10. Scena interiore. Díszes csarnokban szemközt álló három püspök, melynek egyike nyílt pergamentet tart. E csoport felé magas tartású női alak lép, jobbról s balról egy férfi-alak térdepel, mely felé egyházszemély lehajol és kezét fogja, Balról tábornok (?) lép a terembe. Jobbra az első teremben és a nyílt lépcsőn őrök. Az épület udvarát a háttérben beszegélyző szárny homlokán császz. sas.

11. Vár körűl mozgó harcz. A vár nagy kapuja nyitva áll és azon az osztrák sereg kinyomúl; ez kereszt által van jellemezve, melyet a háttérben látni.

E prima vista feljegyzett nehány adat teljességre nem emel igényt és még kevésbé az ábrák megfejtése akar lenni. Majd, a ki e háború részleteit ismeri, képes lesz a jeleneteket

kellőbb módon leírni, megfejteni s egymással belső kapcsolatba hozni.

Az ékes nyélhez teljesen méltó a fej s az alsó gomb, melynek mindegyike több élű hosszú tüskével van ellátva, miként buzogányhoz illik.

A tüskék oldalai felső végök felé teljesen, a törzs alja felé részben fehér zománczczal borítvák és hosszmélyedéseikben kék zománczú gömböcsdísz vonúl el. A csúcs tövén előbb egy sor rubin, ezalatt fehér zománczú sugarakból képezett öv és legalúl türkiszeket utánzó kékes zománczgömböcsökből álló szalag vonul körül.

A feje maga igen díszes és lehetetlen színhatását száraz szavakba foglalni. Legszebb olasz ékszereinkre kell irányoznom a tisztelt olvasó figyelmét, hogy e bőségesen fölrakott fénylő drágaköveknek és hatfajta zománcznak, hogy az arany háttérre illesztett rózsa- és gúlasoroknak összhatását némileg jellemezzem.

A gúlák a rózsás körökkel fölváltva futják körül a hoszszúkás gombot. Amazok váltakozva négy- és háromélűek, éleik mindég finom fehér zománczczal szegélyezvék, oldallapjaik finom rajzú filigrán művekből alkotvák és a nagyobb gúlák alját drágaköves szalagocskák és apró zománczos tüskék fogják körül.

Emezekben kétféle tagok váltakoznak. Olyanok, melyekben nemesgyöngy áll közepett és olyanok, melyeknek központját drágakő adja. A gyöngyök fénylő feketezománczú levelkékből emelkednek ki és emezeket ismét rubinok és smaragdok (?) fogják körül; a drágakövek pedig violás és vöröses színü átlátszó zománczczal borított díszes gerinczeken nyugszanak.

E főtagok közt szabályos körökben góthizáló levelkék vörös zománczczal, akanthus-féle levelkék zöldes zománczczal és többnemű drágakövek tünnek elé. A nyél és fej közti átmeneti tagok fehér és kék zománczczal, valamint drágakövekkel ékesek.

A körtvealakú alsó gomb egészben hasonlókép van földíszitve, mint a felső; itt is, mint fönn, arany háttéren drágakövek és kétféle vörös és zöld, a fehér, violás, fekete és kék-

színü zománczok a legkedvesebb színhatást adják. Ha hozzáteszem, hogy a tagok rajza legapróbb részletekig gondos és ízletes, hogy a kivitel ritka elegáns, s hogy az egész mű csekély hiányoktól eltekintve ép: elmondtam, mit rövid néhány sorban ily nevezetes műről elmondani lehetett.

Arra a kérdésre, hol és mikor készült e mű? a felelet alig lehetett kétes; én, mint a bekezdésben is emlitettem, olasz cinquecentoműnek hiszem. Sokkal rejtélyesebbek azon egyéb kérdések, hogy ki készítette, mi szolgáltatta a közvetlen alkalmat e mű létesítésére, továbbá: kinek számára készült? Mind e pontokat eddig homály födi, sőt még azt sem tudom, mint került mostani helyére — csak azt tudom, hogy megszerzése fölötte kívánatos. . . . . .

Hogyha majd biztosítva lesz hazánknak, akkor idején lesz ezen kérdéseket is puhatolni.

Dr. Hampel József.

IRODALOM.

IV.

Bulletino di Paletnologia Italiana. Parma Tipografia della Società fra gli Operai-tipografi. Anno I. Gennaio 1875. N. 1 rajztáblával.

Míg nálunk »Archaeologiai Értesítő«, mely magában mindent foglal, mi legtágabb értelemben ezen czím alá foglalható, csak nyomorultan teng, és még azoknál sem talál bebocsátást, kik gyűjtenek, és magokat *»régészeknek«* tartják; addig majdnem írigy szemmel látjuk, hogy minden művelt nemzetnél egymás után keletkeznek szakiratok, szaklapok, melyek az annyira emelkedő és kedvelt tudománynak nem *»összeségével«* foglalkoznak, hanem a történelmi, főleg pedig az őstörténelmi, roppant kiterjedésű mezőnek, *egyes, külön ágaival, sőt lehetne mondani, csemetéjével szemlélik ki beható tanulmányaik tárgyaivá* és teremtenek maguknak olyan olvasó-köröket, melyeknek részletezéseire mi még távolról sem merünk gondolni. Es ez ottan, hol a tudományt önnön magáért mívelik, épen nem csoda, holott minálunk ugyanolyan arányban lassankint

elsorvadnak a komolyabb irányu lapok és folyóiratok, a melyben a napi érdekeket képviselő irodalom gombaként tenyészik; és mint ezek a természetben, úgy a tudomány terén is, mindig az enyészetnek, az elkorhadásnak biztos jelvénye is!

Mindég azt ráztuk, hogy a régészet decentralizatiójával a vidéken a valódi részvét, a tanulási és olvasási vágy nőttön nőni fog; azt reméllettük, hogy a támadó vidéki muzeumok természetes következése az leend, hogy a gyűjtemények tanulmányozására, azok ismertetésére a szükséges könyvek fognak beszereztetni, az olvasó körökben régészeti irataink is képviselve lesznek. Tudakozódásaink központi könyvkereskedéseinkben a fagypont alatti dermedést jelzik; és ha az Akadémia költséges kiadványaival nem menti ebbeli jónevünket, és ha folyóiratait ingyen az országos archeologokra erővel reá nem tukmálja, azok raktáraiban szépen szétmálhatnának a nélkül, hogy a hátramaradásunkat és elégtelen irodalmunkat leginkább hangoztató nagy hazafiak ezek után csak kérdezősködnének is!

De mi nagy és európai műveltségű nemzetté decretáltuk önnönmagunkat, és legtöbben közülünk azt el is hitegetik önnönmagukkal! — De térjünk a tárgyra. Három tudós olasz: Chierici, Pigorini és Strobel egyesültek, hogy a fenebbi czím alatt egy szaklapot indítsanak, mely legujabb tanulmányaik eredményeit a világgal ismertesse. Havonkinti egy ívért és hat tábla rajzért az idegenek 7 lirát fizetnek egy évre. — A lelkes *pármai* muzeumigazgató *Pigorini* felkért, tegyek említést olvasó-köreink előtt ezen vállalatról, és buzdítsam hazánkfiait, hogy e lapot pártolják és Olaszországra vonatkozó adatokkal gazdagítsák. Szívesen engedtem e kérelemnek; mert a lap tartalma, és a bennünk helyezett bizalom ezt kedves kötelességemmé tette; bár mintegy előre sejtem, hogy e sorokat hiában írtam. Azonban, ha csak egy példányt rendelne még valaki a muzeumin kivül, mégis örülnék, mert így a nemzetközi congressus előtt is látszatja volna, hogy vannak, kik az európai szakirodalom iránt érdekeltséget tanusítanak.

Dr. Rómer Flóris Ferencz.

Hazai leletek.

39. *(Temesvár-buziási cseréppleletek.)* Dr. Despinits Péter kir. táblai pótbiró úr több rendbeli érdekes agyagtöredékeket küldött a muzeumnak, melyek tényleg egy igen primitiv agyagmívességről tanúskodnak. A tisztelt beküldő következő levélben volt szives a lelethelyet közelebb leirni: Temesmegyében a Temesvárról Buziásra vezető országuton, a Temes folyamnak átkelése után, az ott lévő két csárda közt, a Temes folyam mentében, Temesvárról jövet balra az uttól bekanyarodván, már maga az igen csekély vizállású mederben és a homokban számos, de sajnosan igen csekély nagyságú cseréptöredékek találtatnak, melyek részint anyaguk durvasága, részint czifrázatuk eredetisége által, a jelenleg e tájékon gyártatni szokott cserép edényektől eltérnek; — de az említett irányban a folyam mellett mintegy $1/4$ óráig haladván, egy úgynevezett pogányvárhoz jutunk, mely a Temes folyam medrének időközbeni változtával jelenleg már nem áll közvetlenül a folyam partján, de mégis alig 20 lépésnyire belebb, azonban szerkezetéről itélve eredetileg közvetlenül a folyam mellett állott. Ezen pogányvár Dragsina nevű, román ajkú község határában fekszik, többrendű sánczokkal, a folyam melletti oldalát kivéve, ily

alakban van körülvéve, s befelé a legutolsó sánczon áthatolva, egy csekély kiterjedésű hosszúkás magaslatra jutunk; a falu népe ezen pogányvárat románúl: csetaczujkának nevezte el, — mi magyarúl annyit jelent, mint: kis város, — s azt babonás félelemmel kerüli. Különben e váracsnak magaslatai haraszttal oly sűrűen be vannak nőve, hogy azokon a legbelső hosszúkás magaslatra, vágó eszköz segitsége nélkül aligha lehetne keresztül hatolni. — A folyam medréből szedettek ki a cserép darabok általam. Hallomás szerint ilyféle földerődök Temes-megyében még következő helyeken is léteznek, u. m. a Gyirok község melletti erdőben, Szt. András, Obád, Knéz és Iktár nevű helységek határaiban. *)

*) E földerődökről már többszörös említés tétetik régibb s ujabb munkákban, szerintünk azonban mindannyi megbizhatatlan. Egyedül az autopsia mellett eszközlött szakkutatás segíthetne e tekintetben biztos eredményre. Azért is nagyon óhajtandó volna, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tűzné ki e topographiai kutatást legközelebbi teendőjül. A helyszínelés elengedhetlenül szükséges, azért mindenesetre gondoskodnia kellend értelmes mérnöki erőről. A szolgálat, melyet ezáltal az érdemes társulat hazai tudományosságunknak tenne, kétségkivűl igen köszönetreméltó volna. *Szerk.*

40. (*Erdélyi őscsont-, kő-, cserép- és bronz lelethelyek.*) A jövő évi nemzetközi ősrégészeti és embertani congressus alkalmából Torma Károly régiségtudósunk lelkes nővére *Torma Zsófia* úrhölgy igen érdekes tudósítást ad némely erdélyi gazdag telephelyekről. Az egyik a *Szászváros* közelében fekvő *Tordas* község határában van a Maros emelkedett partján. Hossza mintegy 150 öl, szélessége pedig alig 50—60 ölnyi, miután a századok óta a Marosba leszakadó föld a helyet már annyira keskenyítette. E telephelyen a kiálló cserépedények oly mérvben jelenkeznek hogy a Maros partján 150 ölnyi hosszú vörös földréteg látható. E réteg fölött a föld helyütt csak alig 2—3 lábnyi magas s igy az ásatás itt igen könnyen lenne eszközölhető. A művelt urnő órán át gyüjtött itt régiségeket s ezekből a muzeumnak be is küldött 13 db régi csontot, fogat, 11 db fekete agyagedény töredéket, egy korong nélkül készült jó fenntartású fekete agyagedényt 9.3 cmnyi szájöböl-átmérővel, és 5 db. égetett cserépedény töredéket. Egy másik őskori telephely Belső-Szolnokmegyében, Dées vidékén *Kudu* község határában van, Csicsó-Keresztúr szomszédságában. Innen kapja Torma Károly azon szép kőfejszéket, melyeket időnként a kolozsvári muzeumnak szokott ajándékozni. Ugyanitt talált Torma Zsófia is egy szép példányt, melyet hasonlóan a kolozsvári gyüjteménybe küldött. E helyt rendszeres ásatás még nem volt s azért vajmi kivánatos s bizonyára rendkivülien eredményező is volna ily ásatás. Ezen falú határában egy *bronz*kori telephely is van a község másik oldalán. Az ott talált bronz fokosok és nyakpereczek a bécsi nemzetközi világkiállítás régiségosztályában díszlettek mint a kolozsvári muzeum tárgyai. Arról is értesülünk, hogy e vidéken kissé elesőleg egy állitólag ős állatcsontmaradványokkal telt barlang is volna. Valóban a dolgot tüzetesebben kutatni kellene, hogy hazai szaktudományunk minél több s jelentősb biztos adatok birtokába jusson. Nem kételkedünk, hogy a hazai tudományos viták iránt annyi érzékkel, fogékonysággal és értelemmel biró urnő, Torma Zsófia buzgalmának legjobban sikerülend a téren megbizható hiteles adakokat szerezni.

41. (*Orsova-temesvári éremletet.*) Az Orsova és Temesvár közt levő vasúti vonal ásásakor a következő érmek találtattak: 1) Római ezüst érmek IMP CAES MAVR ANTONINVS AVG)(MARS VLTOR. 2) IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG)(PM TRP — II COS PP. 3) Római rézérmek: VRBS—ROMA. Romulus és Remus szoptató farkas alatt. Az állat felett kettős csillag. A sigla kivehetetlen. 4) Alig olvasható réz érem: CIMP CONSTANT INVS PF AVG)(SOLI INV—I—CTO-

COMITI. Sigla R—S. 5) CONSTANTI—VS. PF AVG)(VICTORIAE DD NN AVGG Q NN. Egy hatodik és hetedik teljesen olvashatatlan s kopott római rézérem. 8) IV. Béla m. k. rézérme s 9) egy külföldi ezüst pénz: D. G. LVDOVIC. DVX. S. L. B & CO · LOB. Alúl (3))(MONETA NOVA ARGENT 1660. Beküldte *Ormay Károly.*

42) (*Iladián*). Krassó megyében egy mészgödör ásásakor egy kettős ezüsttallér került elő · MO · NO · — · · · GEL · VA · HOL)(CONFIDENS · DNO · NON. MOVETVR. Beküldte *Ormay Károly.*

43. (*Péteriben*) a szőllőkben, hol azelőtt köztemető volt, egy ősi csont- és agyagtelep találtatott. Az agyagok részint edénydarabok, részint agyagrögök. Az edénytöredékek ugyanazon durva, s korong nélkül szabad kézből készült példányok, melyek hazánkban a barbár agyagmivességet jellegzik. Egyes velőcsontok felhasogatvák. Mind az agyagokból, mind pedig a csontokból több darabot küldött be *Rikter István* maglódi jegyző, ki a nemzetközi ősrégészeti congrussus érdekében ritka buzgalmat fejt ki.

44. (*Diószegh*) mellett az Érmelléken a *koji pusztán* egy igen szép fenntartású IV-ik Béla-féle ezüst érmecske találtatott. (Weszerle érm. tábl. A. Tabl. XVI. 21. sz.) Beküldte *Erdődy Miklós.*

45. (*Paulisi lelet.*) Paulison Aradmegyében Décsy János szőllejében a község házánál nyiló völgy baloldalán, mintegy 100—120 lábnyira a Maros síkja felett több érdekes barbarkori kő- és agyagtárgy került elő. Egy fekete anyagú őrlőkő s egy szívalakú, oldalán a zsineg számára huzott barázdával biró homokkő-súly, mindenesetre érdekesek, ezeket mégis, ámbár állítólag a több tárgygyal találtattak, őskoriaknak nem tarthatjuk. Ellenben azok az agyagedények. Köztük egy példány, kitört széllel és letört füllel ilynemű tárgyakból a legérdekesebbek közé tartozik. Korong nélkül készült lefelé szélesbedő nyakkal, hengerszerűleg kidomborodó hassal s 4.5 cmnyi aljjal. A perem külsején igen tökéletlen fogdísz látható, mig a hason ép oly tökéletlen szögszögvonalak alkalmazvák. Egy nagy agyagedény töredéken, egy edényaljon és egy füles kisebb csésze töredéken apró lyuk látható, hasonlóan a mi kerti virág edényeiken levőkhöz. Beküldte *Décsy János.*

45. (*Aszódi bronzlelet.*) A muzeum e lelet birtokába *Schiefner* által vétel utján jutott s összesen 9 darabból áll. Valamennyinek fenntartása igen megviselt s egy nagy égésnek világos nyomait tünteti fel. Több darab össze van forrasztva, ami csakis a nagy tűzben történt olvadás eredményeül tekinthető. Az egyes darabok: harangcsák, szíjlapok, kardmarko-

latok és edényfogantyú. A harangcsák egészen hasonlók azon nagyszámú példányokhoz, melyek muzeumunk római bronzai között találhatók. Méhkasalakú s fönnt körfogantyúval biró példányok ezek, s közülök kettő egészen össze van forrasztva. Összes számuk 3. A szíjlapok száma 4 s érdekesek. Valamennyi kerek, s átmérőjük 9—9·5 cm. Hátúl két egyenközű füllel ellátvák. Az egyikhez egy kardmarkolat és másik felén egyéb bronzrészlet van forrasztva. A szabad kardmarkolat összenyomott s egészen ki van vetkőztetve formájából. Egyáltalán a tárgyak sulyos teher alá is kerülhettek, a mi aztán olvadozó állapotukban annyira kivetköztette eredeti alakjukból. A 9-ik tárgy úgylátszik egy bronz edény fogantyú, ambár az is már annyira el van idomtalanítva, hogy biztosan többé fel ne ismerhető. Valamennyi darab a *római* korszakba helyezendő.

46. *A pesti városháztéren* álló 2-dik számú ház lebontása alkalmával egy földszinti udvarkamrájában régi keresztboltot födöztek fel; zárköve sima kerek tarcsa, a négy gerincz a XV-dik század közönséges profiljét mutatja.

Hazai és külföldi vegyes hírek.

71. Hazai műemlékeink restauratiója tekintetében, örvendetes lendületet jelezhetünk. A jánosii és lébényi román stilű templomok ügye folyton halad, mert, mig az előbbihez a már mult füzetünkben említett miniszteriális segélyhez a magán adományozások is szépen gyülnek, addig az utóbbi templom helyreállitási munkálatainak tovább folytathatása czéljából ugyancsak a vall. és közokt. miniszter 1000 frtot engedélyezett. A *pannonhalmi* ősrégi templom restauratiója is ujból munkába vétetett s mig az idén teljesen be fog fejeztetni. Ugy halljuk, a restauratio a hazafias és művelt szellemü főapátnak egészben 72 ezer forintjába kerül. Ugyancsak az ő költségén restauraltatik a rend jószágán fekvő *deáki* ős templom is, s a *budavári* Miasszonyunkról czimzett dom körül azonkép serényen folynak a munkálatok. Jelenleg új kőburkolattal látják el külfalát s a hatalmas négyszögkőtámokkal már jó messzire előhaladtak. Ugyancsak gyorsan halad a *pozsonyi* dom restauratiója is. A dom ujjáalakitása czéljából alakult egyesület, miként értesülünk, május hó 2-ikán ülést tartott, melyben Heiler Károly apátplébános bejelentette, hogy *Lippert* József az épitkezés vezetését díjtalanúl vállalta el. Gyüjtések folytán 150,000 forint jött be, melyből a szentély és a hajó egy része javit-

tatott ki; a többi részek, nevezetesen az előhajó és az énekkar díszes átalakítása f. évi november hóban reménylik befejezhetni. A vallás- és közoktatási miniszter úr e czélra a legfelső helyen a vallásalapból 10,000 frt utalványozását kieszközölte s emellett támogatást igért a székesegyház külső részeinek és tornyainak diszes helyreállításához szükségelt költségekre nézve is. Ez a benyujtott költségvetés szerint 140,000 frtot tesz.

72. *A kopenhágai Aarbåger* 1873-ik évi harmadik füzetében Engelhardt »Vallöby Gravfund« czímű czikkében több vaskori eszközöknek rajzát adja, melyeknek eredetijei a nemzeti muzeumban őriztetnek. Ilyen a 294-ik lapon b. és c. alatt közlött két figuralis szíjvég stilizált állatokkal és a 302. lapon közzétett ornamentalis végű karperecz, mely amazokkal egykorú, t. i. Engelhardt véleménye szerint a Kr. u. 5-ik századokba teendő. Muzeumunk e korbeli tárgyakban elég gazdag és ujabban többször szolgáltatott már analogiákat éjszaki szaktársainknak összehasonlító tanulmányaiknál.

73. Michiels Alfred »History of flemish painting« czimű könyvének kilenczedik kötete megjelent, hátra van még az utolsó, a 10-dik.

74. A frankfurti Staedel-féle museum képtára több nevezetes képpel szaporodott; egyikét, mely sz. Jeromost ábrázolja oroszlánával, bár rajta »Memling« neve fordul elő, mégis van Eycknak tulajdonítják.

75. Reuenban jelenleg a város házán elhelyezett museum gyüjteményei annyira szaporodtak, hogy uj helyiségről kell gondoskodni.

76. Dücker az Athene városhoz közel fekvő Sz.-György sziget közepén konyhahelyet födözött föl, melyben Gaillardot egy régi festő-iparhelyre ismert; hasonló gyárakat találtak Cerigo szigetén, Saida szomszédságában és másutt; a rendeltetést mindenütt azon tengeri kagylómaradványok jelzik, melyekkel a phönikiak szöveteiket bíborszínre festették.

77. A British-Muzeumban Artemisiának, a Mausoleumban talált szobortöredékeit, melyeket előbb nem a legjobb módon állították volt össze, ujonnan szétszedték, és — mint hírlik — sokkal megfelelőbben állították össze. Munka közben felfedeztek egy e szoborhoz tartozó új részletet is, mely az eddig fel nem ismert töredékek közt lappangott.

78. A cornetoi székesegyházban Pietro Perugino nehány frescofalképeire akadtak.—Corlie-ban (Francziaország) pedig Van-Dyknak egy igen csinos képét fedezték fel, melyen a festész családjával kirmest ünnepel.

79. Marsalban egy középkori reliquiariumot találtak, mely öt hajós templomot képez; külsején ékesítve van a bibliai történetből vett domborművekkel. A faragvány hajdan meg volt aranyozva.

80. A párisi képviselőtestület 200,000 frankot szavazott meg folyó évre a város számára készítendő művek költségeül. Előbb az összeg 500,000 forintot tett. A londoni képviselőség pedig ugyanoly czélra 8000 forintot engedélyezett.

81. Törökországban annak, aki kincset vagy régiséget talál, semmi joga sincs a lelethez; ezért vész el aztán annyi érem s egyéb régiség, melyet rendesen beolvasztva eladnak.

82. Schliemann, a régi Trójának felfedezője, az »Academyhez« még múlt évben írt levelében méltán panaszkodik Comnos ellen, ki őt impostorként akarja feltüntetni; továbbá a török kormány ellen, ki a vele az ásatások ügyében (melyek 250,000 frankjába kerültek) megkötött szerződést meg nem tartotta; végre a görögök ellen, kik nagy áldozatait kellőleg nem méltatják s kinyilvánítja szándékát: Görögországot örökre elhagyni, miután nem sikerül az akropolison álló velenczei tornyot ledönteni, Mykenaeban és Olympiában ismét saját költségén ásatást rendezni.

83. Rómában az Esquilin-halmon etruri sírokat fedeztek fel.

84. A bécsi tudományos akadémia görög síremlékeket ad ki fényképekben; jelenleg több mint 1000 photographia készül. Ugyanott a képzőművészeti akadémia megvette Dürernek réz- és fametszeteit Frankfurtban Steinle tanár örököseitől.

85. Déthier, a konstantinápolyi muzeum igazgatója, kinek Crisobolosát Akadémiánk adta ki, és ki ezen Akadémiának külföldi tagja, Cyprus szigetről sok régiségeket hozott Konstantinápolyba; csak a bemálházás maga több mint tizennégy napi munkába került. Az elhozott tárgyak közt van egy szakálas Vénus (ehez hasonló a keresztény szent Kimernus) s több rendbéli régi görög agyag- és üvegedény. A tárgyak legnagyobb része Cesnola tábornoknak Cyprusban összeállított gyűjteményéből való.

86. A brescelloi (Olaszország) köztéren álló colossalis Hercules-szobor eddig ismeretlen mesterét ujabban Campori Sansovinoban — ismerte fel.

87. Brugsch-Bey nevezetes felolvasást tartott, melyben fejtegeté, hogy az »Exodusban« említett tenger nem a Vörös-, hanem a Közép-tenger. A zsidók tehát útjukat nem kelet-délfelé, hanem kelet-északfelé vették,

a mint ezt a legujabban meghatározott, útjokba eső egyptomi városok nevei is bizonyítják.

88. M. Gachard »Les archives du Vatican« czímű munkájában e levéltárak történetét írta; azonban nem sikerült az okmányokat magukat tanulmányozni. A könyvek és okmányok 3000 szekrényben őriztetnek és azok átvitele Párisba 1810-ben közel 250,000 frtba került.

89. Biel közelében (Svájcz) eddig ismeretlen czölöpépítést fedeztek fel a tóban, a czölöpök többsége közel egy láb átméretű tölgyfából állanak. Találtak egy 40′ hosszú, 3′ széles csolnakot is, mely már a római uralkodás alatt készültnek látszik.

90. Michel Angelo négyszázados születése napját, mely 1875-diki május 4-kére esett, csak ezen év szeptember havában fogják ünnepelni; azonban Gotti, Michel Angelo életleirásának első része, még pedig olasz eredetiben és angol, német és franczia fordításban mégis a mester születése napján jelent meg. Megvették a nagy művész házát és a családi levéltárt is; és daczára, hogy az előadó a levéltár közzé nem tételét kötötte ki, az olasz kormány elhatározta annak részbeni kiadását; válogatott okmányait Gotti életirásában találjuk.

91. Cameron alhadnagy a Nil forrásai táján utazik: az ott levő számos tavakat és az azokból eredő folyókat melyek a Nil egyik ágát képezik, — vizsgálja. Legujabban sikerült neki Livingstone középafrikai térképét és Ujijiben hátrahagyott naplóját is megszereznie.

92. Ménant Joachim kiadta Párisban 1874-ben az assyr királyok évkönyveit »Annales des rois d' Assyrie« czím alatt. A munka csupa régi többnyire agyagtáblákon és cylindereken előforduló okmányokon alapúl és az assyr királyok valóságos hivatalos történetét adja. Az »Academyben« elismerőleg birálja Sayce.

93. Halévy megtámadja az assyrologokat, kik azt vitatják, hogy Mesopotamiában a semíek előtt turani lakosok léteztek, kiknek egyszersmind az u. n. *accadi* nyelvet tulajdonítják. Ezek ellenében Halévy e nyelvet séminek nyilatkoztatja, de ezen nyilatkozat alkalmasint nagy vitára adand alkalmat.

Régészeti könyvtár.

48. *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines,* d' après les textes et les monuments, contenant l'explication des termes qui se rapportent aux moeurs, aux institutions, à la religion, aux arts, aux sciences

etc. Ouvrage rédigé par une société d' écrivains spéciaux, d' archéologues et de Professeurs sous la direction de *Ch. Daremberg* et *Edm. Saglio.* Avec 3000 figures d'après l'antique dessinées par P. Sellier et gravées par Rapine. Második és harmadik füzet. Paris 1874. 4-edrét. 162—480 ll.

48. * *Die Verfassung der römischen Republik von den Grachen bis auf Julius Cäsar.* Programm für die Rectoratsfeier der Universität von *F. Doc. Gerlach,* Professor der alten Literattur an der Universitaet Basel. Basel MDCCCLXXIV. Universitaetsbuchdruckerei von C. Schultze. 4-edrét 61 lap. Ára 90 kr.

50. * *A nemzetgazdászat az ó-kor népeinél.* Történet-nemzetgazdászáti tanulmány. Irta *Tallián Gyula.* Budapest. Az Athenaeum tulajdona. 1875. Kis 8-adrét. 43 l. Ára 40 kr.

* 50. *Assyrian Discoveries* ; an account oi Explorations and Discoveries on the Site of Nineveh, during 1873 and 1874. By *George Smith,* of the Departement of Oriental Antiquities, British Museum, Author of »History of Assurbanipal« etc. etc. With Illustrations. London : Sampson Low, Marston, Low and Searle. 1875. 8-adrét XVI és 461 ll. Ára : 13 frt 34 kr.

51. * *Geographische Fragen aus der Vorzeit.* Von *Dr. K. E. von Baer.* (Abdruck aus dem »Ausland.« 1874. Nr. 34—35.) Dorpat. W. Gläsers Verlag. 1874. 8-adrét, 27 l. Ára 48 kr.

52. **Griechische Kunstmythologie* von *J. Overbeck.* Besonderer Theil. Zweiter Band. Zweiter Theil. Drittes Buch. *Poseidon.* Mit 7 lithographirten Tafeln. Verlag von Wilhelm Engelmann. 1875. Nagy 8-adrét. 209—406. Ára 6 frt 60 kr.

54. *Numismatische Zeitschrift.* Herausgegeben von der numismatischen Gesellschaft in Wien, redigirt von *Dr. Joseph Karabacek,* Professor an der Wiener Universität. *Vierter Jahrgang.* Zweites Halbjahr (Juli—Dezember) 1872. Mit 3 Tafeln Münzabbildungen und 6 Holzschnitten. Wien 1875. Selbstverlag der numismatischen Gesellschaft. Druck der k. k. Hof- u. Staatsdruckerei. In Commission bei Wilhelm Braumüller & Sohn. Nagy 8-rét. XII és 161—324 ll.

Közli : *O. T.*

Budapesten, 1875. Nyomatott az A t h e n a e u m r. társ. nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: **Dr. Henszlmann Imre** és **Dr. Ortvay Tivadar.**

1875.	Szerkesztőség:	7. szám.
IX. kötet.	**Magyar nemzeti muzeum**	*Július 31-én.*
	érem- és régiségosztálya.	

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Egy álnak tartott nevezetes római felirás igazolása.

A gyakori hamisítások korszakában nem csoda, ha mindenre, mi a régiségek köréből, — nem egészen hű előadóktól, — kezeink közé kerül, némi bizalmatlansággal tekintünk, mely bizalmatlanság annál inkább fokozódik, mennél inkább az ügyes hamisítók is óvatosabbakká lesznek, és saját esetlen, felötlő hibáikon okulnak.

Hamisítók, kik mások kijátszására vagy megtréfálására alkottak legkülönféle régiségeket, ujabb időben mindinkább túlkapnak; a régibb archaeologok pedig már azért tették gyanúsakká a régi emlékeket, mivel az addig ismertektől, a szokott irálytól, vagy általános kifejezésektől eltértek.

Azonban időről-időre megtörténik az, hogy ujabb, kétségbevonhatatlan leletek, biztos fényt derítenek a kétségbevont régiségekre, és a gyűjteményeknek mintegy küszöbei elé állított emlékekre, miszerint azok kétségbevonhatlan társaik sorába visszahelyeztessenek, és az eddig hamisaknak tartott felirásaikkal nevezetes, ismeretlen tények bebizonyítására szolgáljanak.

A fenntebbi észrevétel azon *esztergomi* felirásról szól, melyet az éles itéletű és nagyon gyakorlott epigraphusunk, *Katanchich Péter*, hajdan a m. kir. tudományos egyetemen az archaeologia tanára, »Istri adcolarum Geographia vetus« czimű munkájának I. kötete 448. lapján, a hangyaszorgalommal összegyűjtött pannoniai feliratok végén az »*Epigraphae suppositiae*« közt első helyen említ, s mely Bonfinius nyomán Gruter, Lazius, Lambecius munkáiba átment, hol a helynek meg nem határozásával majd az állíttatik, hogy nem messze Eztergomtól Ausztria felé, majd *Esztergomon* alól látottnak, majd *Lábatlanon*, Esztergom mellett találtattnak mondatik. A felirás maga így hangzik :

1. IVDICIO · PRINCIPALI · DOMINORVM · NOSTRORVM
2. VALENTINIANI · VALENTIS · ET · GRATIANI
3. PRINCIPVM · MAXIMORVM · DISPOSITIONE · ETIAM
4. ILLUSTRIS · VIRI · VTRIUSQVE · MILITIAE · MAGISTRI
5. EQVITIS · COMITIS · FOSCANVS (?) PRAEPOSITVS
6. LEGIONIS · PRIMAE . MARTIORVM · VNA · CVM
7. MILITIBVS · SIBI · CREDITIS · HVNC · BVRGVM
8. CVI NOMEN · COMMERCIVM · QVA · CAVSA · ET · FACTVS
9. EST · A · FVNDAMENTIS · ET · CONSTRVXIT · ET
10. AD · SVMMAM · MANVM · OPERIS · IN · DIEBVS · XXXXVIII.
11. CONSVLATVS · DIVI · NOSTRI · GRATIANI · AVGVSTI · BIS (371. Kr. u.)
12. ET · PROBI · VIRI · CLARISSIMI · FECIT · PERVENIRE.

(L. Mommsen C. I. L. Vol. III. 459. l. 3653. sz. a.)

Mommsen, ki idézett helyen e felirást közli, azonnal felismerte, hogy az 5. sorban EQVITII COMITIS-t, a 11-ben CONSVLATVS DOMINI NOSTRI-t kell olvasni, és e felirásnak valódiságát is bebizonyította. Eddig t. i. a felirások fejtegetői azon véleményben valának, hogy a fenntebbi felírás Bonfinius koholmánya, melyet ő az *ipszi*, ausztriai várostól nevezett felirás példájára készített volna. Az ipszi felirás szövege ez :*)

*) Ezen fölötte érdekes követ, mely az esztergomival hasonló tartalmú, *Ipsz* városa Duna-partján találták, és átvitték Bécsbe, hol előbb Fuchsmagen házában maradt elrakva, majd különféle tudományos intézetekben állították fel. Nevezetes azonban, hogy 1622 óta, mikor a jezsuiták collegiuma épült, elveszettnek tetszett Lambecius-nak, és mai napon sem fordul elő a császári muzeumban levő feliratos kövek közt, sőt lel-

1. D·D·D· N·N·N· VALENTINIANI·VALENTI
2. S·ET·GRATIANI·PERENNIVM·AVGVSTOR
3. VM·SALVBERRIMA·IVSSIONE·HVNC·
4. BVRGVM A FVNDAMENTIS·ORDINANTE
5. VIRO CLARISSIMO·EQVITIO·COMITE·ET
6. VTRIVSQVAE (sic) ·MILITIAE·MAGISTRO·I
7. NSISTENTE·ETIAM·LEONTIO·P·P·MILI
8. TES·AVXILIARES·LAVRIACENSES·CV
9. RE·EIVS·COMMISSI·CONSVLATVS
10. EORVNDEM · DOMINORVM · PRIN (370 Kr. u.)
11. CIPVMQVE · NOSTRORVM · TERTII · AD
12. SVMMAM · MANVM · PERDVXSERVNT
13. PERFECTIONIS

Már arról a régi esztergomi kőről az első tekintélyű epigraphus, Mommsen t. i. nemcsak azt bizonyítja, hogy a feltételezett utánzás már csak azért is lehetetlen, mivel az *ipszi* követ csak 1508. vagy 1509-ben találták, mig Bonfin az I. számú felirást már sokkal előbb adta ki; de továbbá Katanchich kételye ellen épen ezt hozza fel, hogy a felirások egymástól tetemesen eltérnek, és igy egymást inkább megerősítik, mintsem hogy egymást gyanúsokká tennék.

De Mommsen ezen állításait mai napig valaki elméseknek, és igen találóknak gondolhatná, ha egy szerencsés véletlen erre nem a megdönthetetlen érveket szolgáltatná. Ujabb időben *Fleischmann Jenő* tanártól hallottam, hogy ft. *Knauz Nándor* kanonok birtokában egy régi római feliratos kő van, melyet meg kellene tekinteni; továbbá azt is hallám, hogy a primatialis udvarban van szintén egy igen romlott feliratú kő; de mivel akkor csak nagyon rövid ideig mulattam Esztergomban, a jelzett köveknek leirásával épen nem siettem.

Múlt nyáron azonban, midőn Stockholmba utaztam, nagy mesterünket Charlottenburgban meglátogattam, hol vele az ujabb

helyére nézve sem vagyunk bizonyosak, a mennyiben Clusius azt állítja, hogy 1508-ban Petronellben találták, mig Augustinus 1509-dik évinek mondja, és Lazius *Lorchot* említi, mint találásának helyét. (L. bővebben Mommsen C. I. L. Volum. III. 688. l. 5670. a. sz.)

kiadatlan feliràsokat közlöttem. Azon okból, hogy Desjardins ellen védveit tanulmányozza, és hogy a *Káncz Lázár* cz. püspök úr kertjében álló cippus-t, melyet nem valék képes megfejteni, — láthassa, maga jött el hazánkba, jelesen Esztergomba, és ezen alkalommal nemcsak hogy az egyik töredékből a felében hiányzó feliràst megakadás nélkül kiigazította, hanem későbben a másik felet is látván, összetartozásukat és olvasásának vagyis kiegészitésének helyes voltát fényesen bebizonyította.

A két töredék az emelkedő esztergomi római muzeumnak egyik gyöngyét teendi, és a dunamenti védművekre s a római *Limes-re*, határra, nézve biztos kalauzúl fog az utókor tudósainak szolgálni.

A kőnek szaktudományi leirása ez :

VALENTINIANVS és VALENS császári fivérek *EQVITIVS*, COMES-nek és a lovas- és gyalog-sereg parancsnokának rendelete, és *AVGVSTIANVS*, a Pannonia VALERIA határa vezérének gondozása mellett a helyben állott erődítményeket alapjukból építtetni parancsolák : (Kr. u. 364—275 közt.)

Méretek: Egész magasságuk 1·18 ; a keret szélessége 0·09 —0·10 ; vastagságuk 0·15 ; az a) darab szélessége 0·65 ; a b) db szélessége 0·63 ; a betűk 0·007-nyiek.

Lelhely: Találtattak *Esztergomban* a káptalani háznál, a kis-lévai téglavetőnél, a honnan a) a herczegbibornok, b) Knauz kanonok birtokába került. Ezen adatokat *Beszédes Sándor* fényképésztől kaptam.

Észrevétel : A kő úgy tünik fel, mintha használat végett két egyenlő részre fűrészelték volna ; mert a hézagok, melyek miatt 1—2 betű kiesett, a kő pattanásának tulajdonítandók. A betűk rendetlenek, a kor hanyatlását bebizonyítók. A 10. sorban a) lapon mutatkozó folton, még a betűk nyomait jól lehet látni.

Felirás:

1. IMPERATORES C	AESARES D D N N
2. VALENTINIANVS Ṽ	T VALENS FRATRES
3. CONCORDISSIMI V	ICTORES MAXIMI
4. AC TRIVMPHATORES	/EMPERQVE AVGVSTI
5. MVROS CVM TVR	RIBVS HORVM CAS
6. TRORVM A RVDIME /	TIS E FVMDAMENTO
7. RVM CONSVRGERE IM	PERARVNT DISPO
8. NENTE EQVITIO V CC	OMITE MAGEQVITVM
9. PEDITVMQVE CVRA	NTE AVGVSTIANO
10. V C C OMITE EX D PRI	NIET DVCEVALLIMITIS
11. NVMINI CLEMENTIEQV	E EORVM DICATISSIMIS

Olvasás:

1. IMPERATORES CAESARES Domini Nostri
2. VALENTIANVS eT VALENS FRATRES
3. CONCORDISSIMI VICTORES MAXIMI
4. AC TRIVMPHATORES sEMPERQVE AVGVSTI
5. MVROS CVM TVRRIBVS HORVM CAS
6. TRORVM A RVDIMENTIS FVNDAMENTO
7. RVM CONSVRGERE IMPERARVNT DISPO
8. NENTE EQVITIO Viro Clarissimo CoMITE MAGistro [EQVITVM
9. PEDITVMQVE, CVRANTE AVGVSTIANO
10. Viro Clarissimo COMITE EX Duce PRovinciae [PaNoniae] I-mae ET DVCE VALeriae LIMITIS
11. NVMINI CLEMENTIEQVE EORVM DICATISSIMIS.

*

A szakférfi örülni fog azon, hogy az ujabban talált, kétségtelenül valódi kőnek érdekes felirása által nemcsak a dunaparti erődítményeknek korszaka biztosan meghatározható, hanem, hogy ez egy uj, főkatonai személylyel is, t. i. Augustianussal megismertet; és ezen kő oly helyen találtatott, melyről *Katanchich* i. h. I. 554. l. azt mondja, hogy a *eséri* feliratos emlékek alkalmasint *Salua*-ból (Esztergomból) hozattak oda, *cum hodie Strigonii nihil prorsus antiquitatis Romanae supersit!* Az ujabb tégla- és emlékkő-leletek egészen mást bi-

zonyítanak, és ha a régészeti egylet csakugyan erélyesen fog a munkához, még több ilyen meglepetésnek nézhetünk elé!

A talált kőnek felirását szépen igazolja az irott történelem is; mert Ammianus Marcellinus szerint, Valentinianus nagyban mozgatván a fát, nemcsak az egész Rhenus vidéket Raetiától kezdve az Oczeanig nagy erődítményekkel biztosítá, a várakat magasabbra emelvén, és váracsokat, tornyokkal együtt alkalmas helyekre rendelvén Gallia határain, úgy, hogy gyakran a folyón túl is, a barbarok határaikba is védműveket rakatott; hanem: *Studio muniendorum limitum glorioso quidem sed nimio, ab ipso principatus initio flagrans trans flumen Histrum in ipsis Quadorum terris, quasi Romano iuri iam vindicatis aedificari prasidiaria castra mandavit, quod accolae ferentes indigne suique cautiores legatione tenus interim et susurris arcebant.* (XXIX fejezetben 371. évnél.) Ezen erőditmények nyomait a Duna mindkét partján követhetjük, csak az a nagy kár, hogy ezen védmüvek egy részét az árviz elmosta, más részét a mai birtokosok elhordták, magukat a felirásos köveket is, ujabb építményekbe berakva, az eredeti helynek tüzetes meghatározását, mint fennebb is láttuk, mai napon lehetetlenné teszik, minthogy az épitéshez felhasznált bélyeges téglák sokszor adnak ugyan felvilágositást, de mivel több dunamenti váracshoz ugyanazon égető helyről szállittattak, egész biztonságot még sem nyujtanak.

Mind a három, már most valódinak feltünő követ összehasonlítván, látjuk, hogy a dunamenti váracsok a 4-dik század 8-dik tizedében emeltettek, Valentinianus, Valens és Gratianus császárok idejében, midőn már a római birodalom határa, limes-e nem szolgált többé arra, miszerint a barbaricumban netán megvert hadaknak visszavonulási és támadási alapúl szolgáljon, hanem, hogy a folyókon túl is előőrsök által megerősíttetvén, a katonai erélyben mindinkább gyengülő, a barbaroknak vad erejétől tartó római szétágazott seregnek jól messze előre törekvő őrszemeknek alkalmas gyűlhelyekűl és hosszabb védelemre szánt gátonyokúl szólgáljanak*), melyek, midőn a legiók

*) E szempontból kell tekinteni Justinian császárnak Belisárhoz kiadott rendelvénye 14. §-át: Interea vero si aliquas civitates seu castella

még tömörebb testekben a szétszórt várak oltalmazására készen állottak, annyira szükségesek nem valának.

Innen van, hogy a *Comes*-ek »aperte ad tutelam limitum imperii Romani« rendeltettek, kik egyszersmind a katonai parancsnokság legmagasabb fokán, t. i. Magistri Equitum vagy Peditum, vagy Equitum Peditumque egyszerre állottak, kik az imperatorok Legatusai helyébe kineveztetvén, nemcsak két, hanem több legiónak is vezérei valának.

Midőn az *ipsz*-i, és az esztergomi erődök emelkedtek e nagy katonai méltósággal és hatalommal *Equitius* Vir. Clarissimus, Comes, Equitum Peditumque Magister birt, kinek munkaköre, mint a felírásokból kitünik, egyszerre a felső Dunától, egész hosszában, talán még Pannonia határáig terjedt. Equitius az *illyricumi* sereg vezére volt, 365. évben, (Amm. Marc.) és ekkor csak comesnek czimeztetik, de még *magister militum* nem volt, hanem ezt nem sokára megnyerte.

Ellenben a 374-ik évben őt mint consul-ordinariust találjuk. Úgylátszik, hogy a császári parancsot a váraknak, váracsoknak, tornyoknak és gátonyoknak illő helyekre való rendelése által a dispositiot készitette; *dispositione* (I. 3. sor); *ordinante* (II. 4. sor); *disponente* (III. 7. 8. sor); a terveknek foganatosítása azután a helybeli fővezérekre volt bizva, és pedig a régen talált esztergomi kőre nézve ez áll : a főparancsnok FOSCANVS (?), Praepositus Legionis I-ae Martiorum ki katonáival a várt alapjából emelte. Ezen legio a nyolcz *comitatensis* legio közt az illyricumi magister rendelete alatt állott. (Not. dign. Imp. Or. c. 8.) (L. I. kő 5 sor). — Az ipsz-i várra nézve ezt olvassuk : *insistente Leontio Praeposito milites auxiliares Lauriacenses... ad summam manum perduxerunt perfectionis.* (II. kő 7—13 sor).

A mi végre az esztergomi felirást illeti, abból azt tanuljuk, hogy az épités gondját AVGVSTIANVS viselte, ki szintén vir Clarissimusnak és Comes-nek íratott, de ez valószínűleg a qua-

---

per limites constituta providerit tua magnitudo nimiae esse magnitudinis et propter hoc non posse sane custodiri, *ad talem modum ea construi disponat, ut possint per paucos bene servari.* Cod. Justiniani L. I. Tit. XXVII.

dratarius tévedéséből eredhetett, mivel ezen szavaknak csak karczai észrevehetők, AVGVSTIANVS igazi czíme talán ez volt : EX Duce PRovinciae PNnoniae Imae ET DVCE VAL eriae LIMITIS ?

A 10. sor közepén előforduló EXDPRNNI stb. talán onnan eredt, mivel a véső az oda nem illő VC COMITE-vel a helyet már elfoglalta, és igy a valódi czímet kisebb térre szorítani kényteleníttetett.

A 10 sor olvasására nézve *Torma Károly* barátom és magam közt némi nézetkülönbség támadt, mindketten *Beszédes Sándor* remek fényképe után indulva a fürészelés, illetőleg törés helyét másképen pótoljuk. *Torma* így állítja vissza : EXDPRMI . . . . . és olvassa : EXDuce PRovinciae Moesiae Inferioris, én a III. szám alatti olvasásomat azért tartom meg, mivel a kövön nem M,hanem N vége látható, mi ha így gondoljuk: PN. az M-nél alig foglal több helyet, és véleményemnek kedvez, akár Pannonia I-mának, mi ezen időnek inkább megfelelne, akár Inferiornak akarnók olvasni ; de még az is járul hozzá, hogy igy Pannonia *Valeriá*-val inkább egyeztethető, mint az *Oriens*-hez tartozó és más *dioecesis*-ben fekvő Moesia I-mával, bár azt nem akarjuk úgy feltüntetni, mintha a cursus honorumban ilyen áthelyezések nem történtek volna, sőt jól tudjuk, hogy igenis gyakran előfordultak.

Ha a Not. dign. VI. fejezetében B, d, alatt a : *Dux* L*imitis* V*aleriae* Ripensis-t nem találom, inkább a gyakran említett sorban : DVCE VALentiniani LIMITIS-t valék hajlandó használni, amint más *limesek* is p. Hadriantól, Severtől neveztettek ; de mivel ezen elnevezésnek nyomát nem leltem, a használt elnevezés mellett maradtam.

Folytatott és beható tanulmányoknak és a helyszinén tett kutatásoknak feladata lesz már most meghatározni, mit kelljen ezen *limes* alatt értenünk, és mennyiben lehet azt constatálnunk ? mely helyen feküdtek az említett, egészen alapjukból emelt erődítmények, és melyek tartoznak az eddig vizsgáltak közül ezen sorozathoz ?

Hogy ezen eredmény elérésére még sok fáradozás és minden legcsekélyebb emléktöredéknek megfigyelése és megőrzése kivántatik, bizonyos ; de hogy római kutatásainknak még távol

sem vagyunk tetőpontján, azt az esztergomi szerencsés lelet ujon bizonyítja. Hiában, még sokat rejt a föld, mi nekünk idővel kellő világot fog homályos ösvényeinken nyujtani, csak mindig ébren kisérjük a földmunkálatokat, hogy az évezred óta eltemetett ősereklyék, gondatlanságunk miatt talán örökre el ne ásattassanak! Dr. Rómer Flóris.

A nyitrai r. kath. főgymnasium nyitramegyei régészeti gyűjteménye.

Örvendetes édes hazánkban azon nemes buzgóság, mely az utolsó években a régi emlékek felkutatása s azok megőrzése körül átalában gyarapodik; s jóllehet műkincsekben eléggé gazdag hazánkból már sok tárgy a külföldre vándorolt, mégis minden honfinak lelkesülnie kell, midőn a régészet körüli buzgólkodás kecsegtető vívmányait s elég szép gyümölcseit az egyes megyei gyűjtemények tudósításaiból nem csak a régészeti, hanem a többi lapokban is olvassa.

Nyitrán is létesűlt Isten segítségével egy régészeti gyűjtemény.

A helybeli kegyesrendiek már hosszabb idő óta gyűjtögettek ugyan a főgymnasium számára régi s avult pénzeket, s mult év február hó végén alólírott az igazgatóságtól mintegy hatszáz pénzdarabot vett át rendezés végett.

Noha folyó pénzünk nem volt, bízva mégis a hasznos ügy győzelmében, azonnal csináltattunk egy pénzkirakó szekrényt. Az átvett pénzekből a sokszor előforduló ujabbkori példányokat félretéve, mintegy 370 pénzdarabot lehetett elrendezésre kiszemelni, mi már elég érdekes látványt nyújtott. Ezen számot saját gyűjteményemből mintegy 430, leginkább magyar, német, franczia, angol, spanyol, indiai, svéd, néhány római pénzzel s emlékéremmel kipótolván, majdnem mindjárt megtöltöttük első szekrényünket.

Az elrendezésben szem előtt tartottam, hogy gyűjteményünk nem csak megtekintőjének szemeit gyönyörködtesse,

hanem hogy többszöri megnézése a tanulóknak a történelem alapos tanulmányozását is elősegítse. Hogy pedig a régészet többi ága iránt is keltessék fel ifjúságunkban a figyelem, ami csak saját gyűjteményemben régi edényekből, ékszerekből és fegyverekből találtatott, valamint nehány pergamen s más papir-okmányt, mindent gyűjteményünknek adományoztam, s mult évi husvét után megkezdettük a nyitrai régészeti gyűjtemény számára a nyilvános gyűjtést.

Eddigi zsenge munkálkodásunkról álljon itt tárgyainknak s gyűjtésünknek rövid számszerinti kimutatása. Van tehát gyüjteményünkben :

1. kőkorszaki tárgy	4	darab
2. bronz tárgy	6	»
3. egyptomi régiség	3	»
4. régi barbár edények és urnák .	9	»
5. agyagedény	11	»
6. fegyvernemű tárgy	10	»
7. vésett ércztábla	4	»
8. pecsétnyomó	4	»
9. egyéb ércz- és vastárgy . .	21	»
10. régi s ujabb pénzek, elrendezve	1280	»
11. régi bankópénz.	34	»
12. képek keretben és anélkül . .	17	»
13. okmányok	15	»
14. egyéb tárgyak fából stb. . .	12	»
15. régibb könyv	17	»

16. készpénzben bútorokra és egyéb költségekre gyűjtés utján begyűlt 148 frt 60 kr. o. é.

Ebből áll tehát eddig a nyitrai főgymnasium nyitramegyei gyűjteménye; a tárgyak pedig három a czélnak megfelelő üvegszekrényben elhelyezve, nem csak megyénk haladásáról tanúskodnak, hanem sokban az oktatást is előmozdítják. Az egy évi eredmény pedig eléggé jogosít azon reményre, hogy Nyitramegye a régészet tekintetében is eléggé tekintélyes helyet foglal el édes hazánkban.

Tudósításomat azon óhajjal fejezem be, vajha a zsenge gyűjtemény körül, mint másutt már létezik, Nyitramegyében is egy régészeti egylet mielőbb létesülne.*)

Gond Ignácz,
nyitramegyei áldozár, főgymn. tanár.

Archaeologiai levelek.

VII.

Rómában, 1875. januárius 25.

Egy pár napig a Drugetekkel foglalkoztam, de siker nélkül. — Vesződségemnek mégis egyik jó oldala az, hogy nehány jó könyv akadt kezembe, melyeknek czímeit ide írom, mert a közlemény talán olyanoknak lehet hasznára, kik magyar-olasz relatiók nyomait kutatják. Legérdekesebb köztük az olasz születésű szorgalmas Ciampi, volt varsói tanárnak ritka könyve: Bibliographia critica delle antiche corrispondenze etc. dell' Italia colla Russia, colla Polonia et altri parti settentrionali. Firenze 1834. 8°, 3 kötet.

Kezembe akadt ezenkivűl a sienai könyvtár derék őrének Harinak a könyvtár historiai csoportjának mintaszerűen készített gazdag jegyzéke is. La bibliotheca publica di Siena disposta secondo le materie 1847. 4°, VI. kötet. Storia.

Ide jegyzem továbbá a történészek kedveért Bocca ismeretes olasz könyvkereskedőnek történeti szaklajstromát: Bibliotheca storica italiana 1870. és 1871-ben. Igen hasznavehető mű és érdemes arra, hogy egyik-másik honi nagy könyvtárunk megvegye.

S hogy egyszerre végezzem bibliographiai jegyzeteimet, még fölírom két történeti folyóiratnak czímét. Az egyik he-

*) Nekünk is ez ohajunk s biztatólag mondjuk a derék nyitramegyeieknek: tekintsenek a vasmegyeiekre, biharmegyeiekre, délmagyarországiakra, békésmegyeiekre stb. Mindenütt szép és sikeres haladás, tehát ne maradjon el a tudomány e terén sem azon megye, melynek oly kitünően buzgó szakbarátjai vannak, mint mílyent a tisztelt közlő úrban is üdvözlünk. *Szerk.*

raldikus szaklap, mire nálunk ú. l. még nincs szükség; czíme ez : Giornale araldico-genealogico diplomatico compilato da una società di araldisti e genealogisti e diretto dal Cav. G. B. di Crollolanza. Fermo 1873. és 1874. Tartalma változatos, szerkesztése ügyes; kiderűl ez különben már a rendesen szereplő rovatokból is. Rovatai ezek : araldica, genealogia, assiografia, ordini cavallereschi, rivista bibliografica, recenti pubblicazioni, corrispondenza stb.

A másik vele rokon szaklap Florenczben jelenik meg marchese Carlo Strozzi tapintatos és szakértő vezetése alatt. Külföldön is figyelemre méltatják e jó folyóiratot és Némethonban úgy, mint Francziaországban és Angolhonban elég elterjedéssel bír ; nálunk, tudtommal, sehol nyoma. Azért idézem czímét és ajánlom megrendelését intézetünk szakkönyvtára számára : C. Strozzi : Periodico di numismatica e sfragistica per la Storia d'Italia stb.; 1875-ben VII-dik évét éli.— Strozzinak e szaklap közzétételén kivül még máskép is nagy része van az olasz Athene régészeti mozgalmában. Itt csak a »Bargello«-ban elhelyezett pecsétgyűjteményt akarom említeni, mely leginkább az ő indítványára és buzgalma folytán lett azzá, a mi, t. i. Olaszhon legfényesebb e nemű gyűjteményévé és kiemelem a nehány év óta külön álló intézetté alakított museo egizio-etrusco körül szerzett érdemeit, melyekre nézve azonban a másik firenzei régészszel, Gamurrinival osztozkodik.

Ez utóbbi gyűjtemény gazdag tartalma mellett czélszerű elrendezésével kedvesen lepi meg a szakembert és jótékony nyugpont olyanok számára, kiket az Uffizi gyűjteményei megbosszantottak.

Átalános és méltó a panasz az Uffizi zagyvalékos fölállítása ellen, mert ha valaki látni akarja, mint nem kell szobrokat felállítani, hogy mint lehet szobrok hatását képekkel, képekét szobrokkal megzavarni, nézze az Uffizi folyosóit, a Niobidák termét vagy a gyűjtemény gyöngyeit magában foglaló világhirű »Tribunát«.

Alkalmam volt személyiségekkel érintkezni, kik előtt e gazdag gyűjtemények ilyféle állapotáról tartózkodás nélkül nyilatkoztam. Feleletűl azt nyertem, hogy ez állapotok rész-

ben tárgyi, részben személyi okokra vihetők vissza. Világos, hogy a tárgyi okok legerősbike, a dotatiók elégtelensége, hozzáteszem : mely minden elégtelensége mellett elegendő egy nagy sereg munkanélküli tiszt és szolga fizetésére! A személyi ok is könnyen eltalálható; ez a fővezérlet ki nem elégítő voltában rejlik.

Annyira megy az emlékek körüli gondatlanság, hogy sehol oly mocskos, piszkos szobrokat nem láttam, mint épen Firenzeben. Értem, hogy a hol gipszöntvények vannak, ott a porozás czélirányossága talán kérdésbe jöhet; de eredetieknél megtürni a mocskot, mely nedves lecsapások folytán még foltosakká is teszi az ókori isteneket, hősöket stb., kik eredeti szépségükből, úgyis már csonkaságuk vagy beillesztett kiegészítő részek, helytelenűl reáállított fők vagy karok által vesztettek: ez nem az erugo nobilis íránti tisztelet nevére, de indolentia nevére méltó.

Ne higye senki, hogy e panasz csekélyszerű és lényegtelen. — Nem lényegtelen, mert a piszok képes minden aesthetikai élvezetet megakasztani! Belátták ezt a vatikáni muzeum emberei is és — az ellenkező végletbe botlottak. Nem egy vatikáni szobron észlelhetni ugyanis, hogy föltünő tisztaságú és meglepő csínos. Onnan van, mert a kiegészítések kiegyenlítése és elborítása kedveért finom kőszínű mázzal vonták be az egész alakot. Gyakran még annyira is mentek, hogy az egész alak felületét újra kifényesítették, hogy régi maradéka az új toldásokkal összhangban álljon.

Semmi kétség, hogy ilyféle eljárás még sokkal boszantóbb a régészre, mint akár a mocsok, akár a bemázolás : miután rontja és authenticitásából jóformán kivetkőzteti a régi szobrot. Mert való egy művész szava, hogy csak a szobor külső kérge érdekli illusiónkat, a belseje közönbös. Ha tehát modern kontár elvonja a műtől régi fölületét, mivé lesz az antik művész érdeme?!

Sajnos, hogy Tolonia longarai gazdag szobortárlatát is jó részben úgy rongálták el értelmetlen kezek!

De miután a herczeg e gyűjteményét rejtve tartja a világ előtt, legalább nem ütközik senki ily haragra indító experimentumokba.

Máskép vagyunk a római köztárlatokkal, hol a múlt hibái minden lépten-nyomon szemünket bántják.

A Capitoliumban például Niobida ifjúvá válik a myroni Diskobolos és Niobida leánynyá, a vizért járó Nympha — a villa Albaniban athletafőt raktak Mars testére, és a Vatikánban Hermessé alakították az athleta ifjút stb. Mennyi példát lehetne csak Rómában találni azon tétel illutratiójára, hogy csonka szobrok nem azért maradtak reánk, hogy akademikus szobrászok »helyreállításuk« által tanuljanak. Ám rajzolják megbecsülhetetlen eszméiket papirra, öntsék gipszbe, vagy akár kőbe is faragják : csak ne bántsák a régit. Valóban irtózom a restauratoroktól s a szobrokéitől ép úgy, mint a képek és épületek javítóitól! Helyreállítják a freskót, mert az szükségli a »javítást,« — a vége az, hogy a fresco többé sem nem a régi, sem nem uj! Magok gondolata után raknak a régi romokra uj stylszerű toldásokat és a régi művet halottaiból vélik föltámaszthatni! — Igen, mentsük az enyészettől a képet, a szobrot, a romot, s ha kedvünk járja, állítsuk melléje mását és alakítsuk azt képzelmünk szerint, de ne bántsuk az eredetit.

Boldog vagy Róma, hogy hatalmas Coliseod, Caracalla thermai, templomaid és palotáid romjai az ily javító és kiegészítő kisérletektől jobbára mentek maradtak ; mert mikké váltak volna e gyönyörű romok mohó restauratorok túlbuzgó kezei alatt!

Dr. Hampel József.

IRODALOM.

VII.

Történelmi és régészeti Értesítő. *A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Az igazgató választmány megbizásából szerkesztik Janky Károly és Miletz János tanárok. Kiadja a délmagyarországi tört. és régészeti társulat. I. évfolyam. I. és II. füzet. Temesvárott, 1875.*

Ha vidéki régészeti egyleteink működését figyelemmel kisérjük, lehetetlen őszinte örömmel nem tapasztalnunk, hogy

ha mindjárt szűkebb körben is, mégis mindenkor bizonyos intensivitással gyarapodás, haladás, fejlődés, constatálható. Valóban nulla dies sine linea s e tapasztalat vigasztalólag ellensúlyozza azon zsibbasztó visszahatást, melyet intelligentiánk nagy zömének szakmánk iránt tanusított közönyössége és érzékhiánya bennünk elmaradhatatlanúl előidéz. Ha egészben véve kevesen vannak is, kik szaktudományunk oly hossszant teljesen parlagon hevert talaján ernyedetlen és feláldozó munkásságot indítottak meg s folytatnak — mégis e kevesen is képesek *eredményt* felmutatni, mely ha még nem is a kivánatos eredmény, mégis kétségtelenűl annak legbiztosabb záloga. Ami ma még nincsen elérve, a folytonos tevékenység következményeképen el lesz bizonyára a közeli jövőben érve. Minden jó kezdetet ne vonakodjunk a jobb s fejlettebb siker biztositékának tartani!

A vidéki szakegyletek közül mindazonáltal jelen sorainkkal csupán csak egyet óhajtunk említeni. Azon *délmagyarországi történelmi és régészeti társulat* az, melynek létesítéséhez némi szellemi tényezők érvényesítésével mi magunk is hozzűjárultunk*). Keletkezésének szükségességét ép oly önzetlenűl vitattuk, amily szívesen járultunk volt gyarapodásához másként is tényleges megalakúlta után némely szerény szellemi termékekkel.

Mert előre kell bocsátanunk, hogy a »dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat« megalakulása tudományos szempontból véve, *égető szükség* volt. Hisz az a darab föld, melyet a Tisza, a Maros, a Duna és Erdély bérczei határolnak, a történelmi életnek oly nevezetes színpada volt; felette a történeti epochák, az ethnographiai alakulatra erősen befolyva — oly rohamosan vonúltak végig: hogy méltán *klassikus* talajnak nevezhető az. ámbár tagadhatatlan. hogy kitéve a népvándorlás erős megrázkódtatásainak és a török uralom pusztító vadságának, alig-alig maradt fenn valami, ami gazdag és nevezetes multjára visszaemlékeztetne.

Ám ép azért vált égető szükséggé egy oly társulat keletkezése. mely erős és szívós munkakedvvel, a nehézségektől és

*) L. *Történelmi Adattár.* II., 86—96. ll.

anyagi fáradalmaktól vissza nem rettegő odaadással a meg meglevő gyér nyomokat felkutassa s illetőleg azokra figyelő gondját kiterjeszsze, s az örök enyészet elől megmentse azt, ami a viszontagságok romboló hatását szerencsésen kikerülte. Nem késtünk ennélfogva mindjárt akkor, mikor egyik buzgó szaktársunk a társulat megalakításának eszméjét megpendítette, ez üdvös eszme mellett síkra szállni, sőt kiviteléhez legott hozzá járulni. A társulat tényleg is megalakult, szervezkedett és működésbe lépett.

Szűk terünk mindazonáltal nem engedi, hogy itt előbbi évek eredményeire kiterjeszkedjünk. A körülményekhez képest csupán egyik alakulatára szorítkozhatunk, mely által a társulat önállósága kétségteleníil határozottabb alakot, egyéniesb existentiát nyert.

A társulat ugyanis 1875 óta *saját közlönynyel* bír, mely évnegyedenkint három ívnyi füzetekben jelenik meg, amint tényleg ekkorig már két füzet a sajtót elhagyta s a közönség kezén forog.*)

Végig forgatva e füzeteket, lehetetlen észre nem vennünk azon jószándékú törekvést, mely úgy magát a társulatot, mint a szorgalmas szekesztőket a nemes czél után lelkesíti. Egy mindenképen hű és kimerítő tájékoztatást nyerünk e füzetek által a társulat működéséről és az egylet muzeumának gyarapodásáról, mert a legkisebb részletekig fel van bennök említve mindaz, ami a társulat és muzeuma körén belűl felmerűl vagy arra egyébként vonatkozik. Vannak nagyobb értekezései és kisebb közleményei; tárczájában a rendes havi ülések iratnak le, az érmek külön rovat alatt registráltatnak, míg az Egyveleg rovata kisebb ujdonságokat hoz. Szóval, elég tág téren változatos anyag tárul elénk.

E jóleső tapasztalat mellett azonban nem tagadhatjuk, hogy a közlöny tartalma mégis még igen sokban elmarad azon igények mögött, melyet szaktudományunk mainap már a szerényebb készletekkel rendelkező vidékiektől is méltán megkövetel. A hiányosság és a positiv tévely még távol sem azonos, és ha maga a szigorú szaktudomány a körülményekhez

*) E sorok irása óta — amint a napilapokból értesülünk — a III-ik füzet is megjelent.

mérten képes is, tud is elnézéssel lenni a *hiányosság* iránt, nem lehet másrészt az soha a nyílt *aberratio* iránt, mert az önnönmagával nyílt ellentétbe, ellenmondásba hozná.

Már pedig több helyt is több ily aberratióra akadhatunk. A történeti részletet itt nem bolygatjuk, mert nem hozzánk tartozik, ámbár meg kell jegyeznünk, hogy mint régészek is szeretnők, ha a tisztelt szerkesztők és közreműködők kissé több *önnállóságot* mutatnának buvárlataik körűl. A megpenditett eszméket tovább fejleszteni, a bizonytalan állításokat rectifikálni, a téveseket kiigazítani : csakis ez lehet minden irodalmi vállalkozásnak intentiója és feladata. Nekünk pedig úgy tetszik, hogy e buvárlati önállóság a füzetekből még erősen hiányzik, amint a főczikkekben is a tiszt. szerzők megelégesznek mások buvárlati eredményeinek reproducálásával. Innen van, hogy e czikkek magát a tudományt alig mozdítják elő, ámbár örömmel elismerjük, hogy mégis a meglevő eredményeket közvetítik és azok ismeretét az olvasó közönség rétegeibe szivárogtatják.

Például mindjárt az első füzet első közleményében, mely a »Temesvár középkori hadászati« jelentőségéről szól, oly állítások fordulnak elő, melyek a kifogástalan kritikával semmikép meg nem egyeztethetők. Névszerint *Tibiscum* helyfekvése tévesen van meghatározva, mert egyik monographiánkban, — melyre a tisztelt szerkesztő úr kiválóan támaszkodik, egy egyszerű *sajtóhiba* lappang, melyet érdemes irónk észre nem véve, rája egészen fonákúl állítja fel vérmes érvelését. Amit mi Becskerek monographiájában csak mellékesen és az érvelés folyamában annak kiegészítéseképen állítottunk, azt tisztelt szerzőnk positivabb alakban csak utána mondja, holott czikkében a kérdés eldöntése nem mellék-, hanem fődolog volt volna, melyet tehát tüzetesen meg kellett vala vizsgálnia, mit ha teendett, kétségtelenűl megmutathatta volna, hogy a municipium és a colonia Tibiscum épen megfordított geographiai pontokon feküdtek, amit egyébiránt a »Tört. Társulat« f. évi február 4-dikén tartott választmányi ülésén az erre vonatkozó irodalom kimerítő felhasználásával már bebizonyítottam. És azóta is ujabb adatokat szereztem a helyszinén, hogy a municipium Tibiscum Karánsebes vidékén, névszerint Jász és Zsuppa kö-

zött állott, míg Temesvár helyén csakis egy colonia vagy mansio állhatott. *Egy szóval, minél szükebb a tér, melyen mozgunk, vizsgálatainknak annál gondosabbaknak s önállóbbaknak kell lenniök.* A tudományt csakis igy fogjuk előmozdítani s csakis igy fog sikerűlni másoknak irányt jelölni, támaszpontokat nyujtani, szóval : *oktatni!*

Hogy továbbá az *epigraphia* terén a közlemények hűsége absolut követelmény, azt nem szükség bizonyítani. És mégis azt tapasztaljuk, hogy e tekintetben is van az előttünk fekvő füzetekben ugyancsak érezhető fogyatkozás. Igy például az első füzetben közöltetik azon felirat, melyet először én magam közöltem a »Történelmi Adattár«-ban, melyet később az »Arch. Értesítő is hozott s utóbb Hirschfeld Otto prágai egyetemi tanár is közölt.*) Kérdjük e felirat 8-dik sorában a kövön csakugyan CONTVBERNAL áll-e? A kő ott van a temesvári muzeumban, s ha tiszt. irónk jól megnézi, meg fog róla győződni, hogy ez a közlés mégis csak anachronistikus.

De még inkább az, melyet mindjárt utána és a következő füzetben »A római Terminus Dentán« czím alatt közölnek. Amaz azon orsovai feliratos kő, mely időközben szintén a temesvári muzeumba került s melynek feliratát már Ackner és Arneth is közölték, valamennyien egyaránt tévesen, míg végre az olvasást Mommsen rectificálta, miről azonban a tisztelt szerkesztőknek sejtelmök sincsen. Füzetükben ugyanis ekként látjuk ezt közölve :

D · M
P · AELIO
ARIORTO
IIII · VIR · AN M
DINIER · H C ·
ALATRONIB
VIX · AN · LVII
DIGNA CON
PIENTISSIMO
ET · P · AEL · FIL · ET · P

*) *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum Vol. III. aus Dacien u. Moesien.*

AEL · VAL · FIL · ET · V
DARVS · N · B · · P

Nem így Mommsen! Mert Corpusában azt ekként olvassuk:

D M
P AELIo
ARIORTO
IIII · VIR ANM
D INtERfeC
A LATRONIB
VIX · AN · LVII
DIGNA CON
PIENTISSIMO
ET ♡ P ♡ AEL ♡ FIL ♡ ET ♡ P
AEL ♡ VAL ♡ FIL ♡ ET ♡ V
DARVS ♡ N ♡ B ♡ P

Mommsen tehát egészen eltér az eddigi közleményektől s amúgy is megjegyzi, hogy Arneth roszúl olvasta az 5-dik sort DINIER · HC-nak, mintha ez *Dierna* vagy *Tsierna* volna.

Mommsen egyébiránt a követ értelmezi is. Szerinte értelme ez: D(is) m(anibus). P. Aeli[o] Ariorto (?) IIII vir(o) an(nuali?) m(unicipii) D(robetarum?), in[t]er[fe]c(to) a latronib(us), vix(it) an(nos) LVII. Digna (?) con(iugi) pientissimo et P · Ael(ius) fil(ius et P · Ael(ius) Val(ens?) fil(ius) et Udarus n(epos) b(ene) [m(erenti)] p(osuerunt)*)

Ép oly tévesen közöltetik és értelmeztetik a másik füzetben a *dentai* feliratos kő, mert ebben így fordul a felirat elő:

I . O . M ·
I R · M · T · M .
C · I A N I N I V ·
S A B I N I A N
D^C M · II V P

holott Mommsennél a helyes közlés ekként szól:

*) *Corpus Inscriptionum Latinarum.* Vol. III. P. I. p. 248. Nro. 1559.

I O M
I · R · M · T · M
C · KANINIVS
SABINIANVS
DCM · II · VIR

Így közöltük mi is ezt a »Tört. Adattár«-ban (IV. 162), s azért a tiszt. szerzőknek nem kellett volna figyelmen kivül hagyni azt a jobb olvasást, melyet egy oly európai tekintély, mint milyen Mommsen — megállapított. Ami pedig e felirat értelmezését illeti, az anachronismus, sajnos, még kiáltóbb; mert füzetünk szerint az igy értelmezendő: Jovi optimo maximo |Junoni Reginae Maximae terminum |Cajus Janinius|Sabianus |Decurio Municipalis duum vir|Posuit. Mommsen ellenben így magyarázza: Jovi optimo maximo |Junoni reginae Minervae Terrae Matri|C. (K)aninius|Sabinianus|Decurio Municipii (?) II. vir. — És megjegyzi: In DCM potest etiam latere nomen oppidi, ut sit: *Decurio coloniae* M. . . . . sed aptum nomen tale nullum sucurrit*). E magyarázat — eltekintve genialis magyarázója tekintélyétől is — mindenesetre reálisb kifejezése a római geniusnak, mely felirataiban is ép oly keresetlennek bizonyúl, mint nyilvános és magánéletének akármely más nyilvánulásában.

Különben nem tagadjuk, hogy magát a dentai követ mi nem láttuk és ha mégis feltétlenűl a berlini epigraphusnak adunk igazat, az egyrészt a dolog természetében, másrészt Mommsen pontosságának tulajdonítandó. És velünk bizonyára mindenki ez utóbbihoz fog szegődni még akkor is, ha esetleg csakugyan ő, és nem a temesvári epigraphusok tévedtek volna. Ha közlünk valamit, és ha nem csak azt akarjuk, hogy közleményünk jó és hiteles legyen, hanem hogy egyszersmind bizalomra, hitelre találjon: akkor hát tekintsünk jól magunk körül, vegyünk észre minden arra vonatkozót és főleg ne ignoráljuk a monumentalis alapműveket, hanem hozzászólva a dologhoz, legyen észrevehető, hogy egyik coryphäus sem ismeretlen előttünk. Ha őt idézve kijavítjuk, lesz szavunknak súlya, hitele.

*) *Corpus Insriptionum Latinarum.* Tom. III. Pars I. p. 247. Nro 1555.

Ezt téve fogunk igazán oktatni, sőt nálunknál magasb tudományos niveaun álló szakembereket is, ha csakugyan tévedtek, jobb meggyőződésre bírni. Különben kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy mindaz, ami e helyt a dentai római *terminus*ról mondatik, *meröen illusorius.*

Az »Érmek« és az »Egyveleg« rovatára nézve meg azt hiszszük, hogy nem egészen czélirányosan vannak azok ilyképen vezetve. Minden egyes érem, — még a legjelentéktelenebb és a legujabbkori is — annyira tüzetesen iratik le, hogy nem tudjuk, mi akar vele elérve lenni? Nem mondjuk, hogy a tüzetes irás felesleges, ellenkezőleg a muzeum czédula-catalogusában szükségképen a leirásnak pontosnak kell lennie, de a folyóiratban az annyi tért vesz igénybe, hogy a pazarlást nem mentegethetjük, és pedig annál kevésbbé, minthogy e rovat tulajdonképen csak nyugtázása a beérkezett ajándékoknak. Egyébiránt a jelentősb s régibb érmekre nézve még hagyján e módszer, de ha páldaúl egy mult századbeli franczia forradalmi emlékérem, vagy egy 1867-dik évi magyar királyi koronázási érem, vagy egy olvasóról szakadt Maria Immaculata-érem 10—12 petit sorban mutattatik be: felszólalásunk talán mégis csak igazoltnak fog tetszeni. Egy oly társulat, minő a délmagyarországi, semmikép sem nélkülözheti Cohent, Mionnetet, Sabatiert, Madait, Ruppot és Wesserlét. Ezeket használva, érmei kevesebb téren nagyobb biztonsággal lesznek meghatározva.

Az »Egyveleg« rovatára szeretnők, ha közleményei szorosan azon területre vonatkoznának, melyre a társulat figyelme, gondozása, búvárlása kiterjed. Ne egyetemes jelenségeknek, hanem kizárólag azon speciális tüneteknek legyen az szentelve, melyek a társulat működésének térkörén belül merűlnek fel. Azáltal lesz az, a minek lennie kell, *specialis szakközlöny*, Délmagyarország történelmének és régészetének közlönye.

Egyébiránt mindezeket a legjobb szándékkal jegyeztük meg, mert óhajtanók, hogy e közlöny minél tökéletesebben szolgáljon a társulat s ezáltal a köztudomány czéljainak. A társulat eddig is nehéz körülmények között annyi áldozatkészséget és a nemesb ügy iránt annyi szívósságot tanusított, az érdemes szerkesztők pedig annyi munkakedvet, annyi kitartást mutattak, hogy a czél elérése immár alig lehet többé kér-

déses. Ha e buzgalom tovább is lelkesíti — mit kétségtelennek hiszünk — akkor a tudomány és a közművelődés évkönyveiben örökké fénylő emléket fognak maguk után hagyni!

Dr. Ortvay Tivadar.

VIII.

Egy lap Egyptom őskori örénetéből. A hikszoszok kora.
Irta *Ribáry Ferencz*, Budapest, 1875.

Örvendetes tünemény, hogy nálunk többen s többen kezdenek foglalkozni azon nemzetnek, az egyptomiaknak, történetével és szellemi életével, melynél minden valószinűséggel, földünk polgárosodásának legrégibb gyökét találjuk. Igaz, a történelemnek, mint ezt szerző is elismeri, mintegy csontváza, a chronologia, itt még nincsen megalapítva, sőt mióta az egyptomiak művészeti fénykorát nem az uj, hanem az ó birodalom műveiben felismerjük, alkalmasint pár ezer évvel meg kellend toldanunk még Manethon hosszú éveinek sorát is. — R. az egyptomi történelemnek hikszoszféle korszakát bővebben tárgyalja, azon korszakot, melyben az ország idegen járom alatt nyögött; tárgyalja pedig ezt a legujabb fölfedezések és csaknem minden egyptolog nézetének nyilatkozata segítségével úgy, hogy e szerint a mai Egyptologia tudományos színén állónak mondhatjuk. Sajnálva említjük, hogy a hikszoszok származására és fajára nézve eddig még tisztába nem juthatunk, sőt azon kort sem ismerjük pontosan, melyen keresztül a hikszoszok Egyiptomban uralkodtak, végre azt sem tudjuk szabatosan, hová lettek legyőzetésök után. — R. a hikszoszokat turani fajnak tartja, mire hajlandóknak mutatkoznak némely egyptologok is, mióta mindinkább bebizonyúl, hogy a Tigris és Euphrat lakói, még a semiek előtt turaniak voltak, nevezetesen az akkadok. R. súlyt fektet arra, hogy a ló a hikszoszok előtt nem volt ismeretes, sem Egyptomban, sem annak szomszéd ázsiai tartományaiban, sőt még az akkori araboknál sem. A lovak használata különben is megmagyarázza, mint birt egy barbár nép győzedelmeskedni oly könnyen a már annyira polgárosodott egyiptomiakon. A hikszoszok nagy része, legyőzetésök után

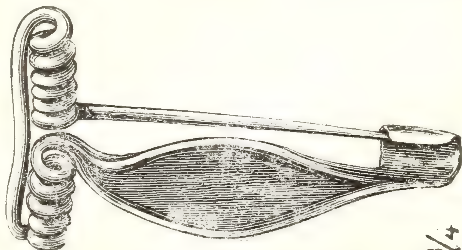
elszéledt nem csak Kis-Azsiában, hanem Kréta és más középtengeri szigeteken, sőt még Görögországban is ;, de nagyrészök megmaradt Egyptomban, sőt Rougé és Mariette a Deltában lakó egyik fajban, mely a koptoktól egészen különbözik, a hikszaszok utódjaira akar ismerni.

Felemlítendő, hogy a Genesis, nem mint R. véli, Salamon király korában, hanem későbben iratott, a babyloni fogság után, mit Shmith György legujabb fölfedezései kétségen kivülinek helyeznek; midőn majdnem az egész Genesist mesopotamiai ős iratokban csaknem szóról-szóra megirottnak felmutatják. Dr. Henszlmann Imre.

Hazai leletek.

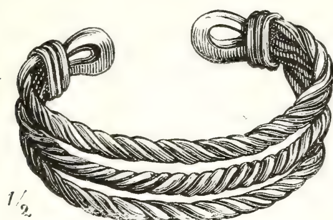
48. (*Hunyadmegyei cserbelei lelet.*) Mult év october hó 8-ikán *Cserbelén* Hunyadmegyében Teneszeszk Sára napszámosnő a roskány-gavosdiai útépités alkalmával egy igen nevezetes leletre bukkant. Áll e lelet ezüst ékszertárgyakból és ezüst érmekből, összesen 514 dbból, 4,316 pénzfontnyi súlylyal és 168 frt 24 krnyi fémbecsértékben. Az ékszertárgyak fibulák, nyak- és karpereczek, gyűrűk és egyéb dísztárgyak, valamennyi azon korból, midőn a római cultura a barbar népelemekre már tényleges befolyást gyakorolt s a római művészet technikája, motivumai és ízlése a barbartörzsök műhelyeiben is honossá válni kezdettek. E korszakból a magyar nemzeti muzeum különben már nevezetes műdarabokat bir, melyekhez most a cserbelei lelet által, amily becses, ép oly érdekes példányok járulnak.

A két darab fibula egyike, melyet itt rajzban is bemutatunk, teljesen jól van fenntartva s ruganya is még kitűnő, annyira, hogy manap is jó szolgálatot tenne. A másik csak összetörve került a muzeumba, de mindenben teljesen hasonló az előbbihez. Mindkettő igen egyszerű munka, mely in-

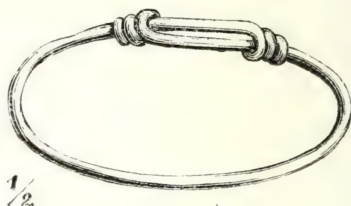

kább alakításánal, semmint technikájánál fogva bir fontossággal. — Hossza 8.6 cm.

A két karperecz azonkép egyszerű mű, de ugyancsak alakitásuknál fogva feltűnők. Az egyik sodronyfonadék, mely kettős ágban, lapított végzáradékból indúl ki, míg a harmadik sodronyág a két végzáradékra reá van tekerve. — A másik egy vékony sodronyból

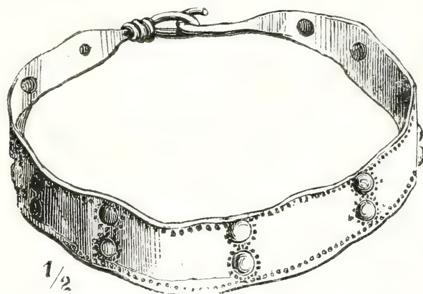
1/2

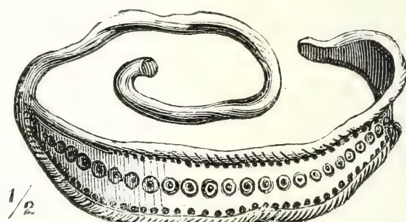
1/2

áll, egymásra csavart végekkel, úgy hogy a karperecz egy zárt, de a csavarmenetek közt szabadon mozgó egészet képez.*) Ruganyossága szintén kitűnő.

A nyakpereczek egyike egy vékony lemezből áll, mely mindkét végén vékony sodronyban fut ki hím- es nőkapcsot képezve. A lemez külsején

1/2

1/2

16 dudor van belülről kifelé verve s akként alkalmazva, hogy kettő-kettő egymás fölé van helyezve s csakis a két végen fordúl elő két-két magános dudor. Ezek valamint az egész lemez alsó és felső széle befelé vert homorú pontvonalzattal van befoglalva. Az egésznek kiterjesztett hossza 36·5 centimeter.

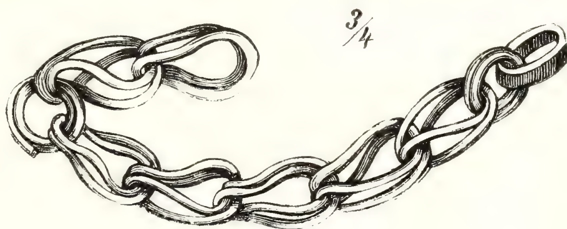
A másik darab összegyűrten és összetörten került elő. Itt mellékelten csak az előrészletet s a sodronyzatból csak egy kis darabot mutatunk

*) Hasonló technikát és alakítást l. Lindenschmidtnél: *Die Altherthümer unserer heidnischer Vorzeit.* Mainz, 1870. II. Bd. Hft.V. Taf. 3. Nr. 6.

be rajzban. E díszdarab egészen más alakzatú, semmint az előbbi. Nagyobb részében erősebb sodronyból áll, másik kisebb részében pedig kilapul s külrészén homorúan szemcsézett díszt s szegelyzetet láttat. Súlya 078 p. font.

A három gyűrű egészen egyszerű vékony s ½cmnyi széles lemezből készült. Egyikök középen kettő tört s átalán sem alakzat, sem technika tekintetében különösséget nem képezik. Az 5 db. spiralis azonkép egyszerű készítmény, mig a többi 4 darab csavartsodronyú s mindkét végökön nőkapcsot képező egyenes készitmény 3. cm. hosszúságban. Egy darab fölül nőkapcsot képező egyenes sodronytű, melynek hossza 3·7 cm.

Az ezüst láncz súlya ·037 p. f., finomsági tartalma 930, fémbecsértéke 1 frt 44 kr., a pénzfontot 39 frtra számítva. Amint a mellékelt rajz mutatja, a lánczszemek alakitása s egymásba aggatása ép oly egyszerű ötvösmű, mint a fenntebbi tárgyak.

Az *érmek* száma 491 darab, melyből 481 meg volt határozható, 10 pedig határozatlan. Valamennyi a Róma építése utáni 486—709-ki évekből valók s több csoportra oszthatók. Adjuk itt jegyzéköket chronologiai rendben Mommsen munkája alapján: *) 1. *Roma* 486-ból a város épít. után 5 db; 2. *Roma* 500-ból 4 db; 3. *Roma* 537-ből 1 db; ugyanazon évből egy másik varians 1 db; 4. *Aurelius* 560—580. 1 db; 5. C. *Scribonius* 560—580. 2 db; 6. C. *Antestius* 550—560. 4 db; 7. *M. Atilius Saranus* 550—560. 1 db; 8. *Saranus* 550—560. 1 db; 9. *M. Baebius Q. F. Tampilus* 550—560. 5 db; 10. *L. Cupienius* 560? 1 db; 11. C. *Curiatius Trigeminus* 600. 1 db; 12. M. *Junius* 600. 1 db; 13. *Cn. Lucretius Trio.* 600. 1 db; 14. C. *Maianius.* 600. 1 db; 15. Q *Marcius Libo.* 600. 1 db; 16. *Q. Minucius Rufus.* 600. 6 db: 17. *Carbo* 600 körül, 2 db; 18. *C. Cato* 600 körül, 3 db; 19. *L. Saufeius* 600 k., 1 db; 20. *L. Sempronius Pitio* 600 k. 3 db; 21. *C. Aburius Geminus* a VI-ik század végén és a VII-ik elején 1 db; 22. *L. Antestius Gragulus* ugyanazon időből 2 db; 23. *P. Calpurnius* u. i. 1 db; 24. *Cn. Dometius* u. i. 2 db; 25. *M. Marcius* NV. F. u. i. 1 db;

*) Geschichte des römischen Münzwesens. Berlin. 1860.

26. *Q. Marcius* u. i. 1 db; 27. M. *Porcius Laega* u. i. 4 db; 28. C. *Valerius C. F. Flaccus* u. i. 2 db; 29. *NV. Acilius Balbus* 620 körül 1 db; 30. *NV. Aemilio Lepido* 620 körül 4 db; 31. M. Metellus. Q. F. 620—630 1 db; 32. *Q. Maximus* 620—630. 3 db; 33. C. *Serveilius* 620—630. 1 db; 34. *M. Vargunteius* 620—630. 2 db; 35. *M. Calidius, Q. Metellus, Cn. Folvius* 620—630. 1 db; 36. *Q. Metellus, M. Calidius, Cn. Fulvius* 620—630. 1 db; 37. *C. Cassius,* 650 kör. 3 db; 38. M. *Cipius* M. F. 650 kör. 2 db; 39. Cn. *Domitius* 650 kör. 2 db; 40. *M. Silanus*, *Q. Curtius* 650 kör. 2 db; 41. *Q. Fabius Labeo* 650 kör. 3 db; 42. *N. Fabius Pictor* 650 kör. 8 db; 43. *C. Fonteius* 650 kör. 2 db; 44. *P. Nerva* 630. 2 db; 45. *Q. Lutatius Quaestor, Cerco.* 630. 1 db; 46. *P. Maenius Antias.* 630. 3 db; 47. *Ti. Minuci. C. F. Augurini.* 640—650. 2 db; 48. *Sex. Pompeius. (?) Fostlus.* 640—650. 3 db; 49. *P. Laega.* 640—650. 1 db; 50. *M. Sergius Silus.* Quaestor 640—650. 6 db; 51. *C. Serveilius M. F.* 640—650 1 db; 52. C. *Terentius Lucanus* 640—650 1 db; 53.. L. *Trebanius* u. i. 1 db; 54. *M. Tullius* u. i. 2 db; 55. *Ti. Veturius* B... u. i. 1 db; 56. C. *Allius Bala* u. i. 3 db; 57. L. *Saturninus* 650. 7 db 58. Q. *Caecilius Metellus Pius.* 650. 1 db; 59. L. *Metellus A. Albinus Sp. F. C. Malleolus.* 665. kör. 3 db; 60. *A. Albinus. S. F.* u. i. 1 db; 61. *L. Caesius.* u. i. 1 db; 62. *Piso Caepio Qnaestores* (ad frumentum emundum Ex. S. C.) 651—654. 4 db; 63. *Ap. Claudius T. Mallius (?) Quaestores Urbani.* 655. kör. 3 db; 64. Hasonló megfordított névsorozattal u· i. 1 db; 65. *C. Pulcher* 650. kör. 3 db; 66. *C. Coilius Caldus* 645. kör. 2 db; 67. *Caldus* 645. kör. 1 db; 68. *Cn. Blasio. Cn. F.* u. i. 2 db; 69. *M. Fouri. L. T. Pili* u. i. 4 db; 70. *C. Fundanius Quaestor* u. i. 1 db; 71. *M. Herennius* u. i. 2 db; 72. *L. Julius* u. i. 1 db; 73. *L. Julius L. F. Caesar* 654. kör. 2 db; 74. *Q. Thermus M. F.* u. i. 4 db; 75. *T. Quinctius Trogus?* (De Senatus Sententia) u. i. 1 db; 76. *M. Serveilius C. F.* u. i. 4 db; 77. *L. Thorius Balbus.* 660. kör. 5 db; 78. *L. Valeri. Flacci* u. i. 1 db; 79. *M. Aureli. Scauri.* A zárlatban: *L. Licinius Cn. Domitius.* 662. 2 db; 80. *L. Cosconi M. F.* és a zárlatban mint az előbbinél. 662. 3 db; 81. *L. Scipio Asiagenus.* 663—670. 1 db; 82. *L. Memmius Galeria* 662—665. 2 db; 83. *C. Sulpicius C. F.* 663—670. 3 db; 84. *Lentulus Marcelli Filius.* 665. kör. 1 db; 85. *C. Fabius C. F.* 665. kör. 3 db; 86· *M. Lucilius Rufus.* 670. kör. 7 db; 87. *L. Sentius C. F.* (Argento Publico.) 670. kör. 3 db; 88. *P. Servili. M. F. Rulli.* 670. kör. 5 db; 89. *L. Piso. L. F. Frugi.* 665—666. 20 db; 90. *D. Silanus. L. F.* u. i. 11 db; 91. *Q. Titius.* 665—670. 5 db; 92. Hasonló változat. 6 db; 93. *L. Titu-*

rius Sabinus 665—670. 3 db; 94. Hasonló változat. 2 db; 95. Hasonló változat. 7 db; 96. *C. Vibius. C. F. Pansa* u. i. 13 db; 97. *NV. Fonteius C. F.* (Ex Argento Publico) 667—673. 7 db; 98. *L. Julius Bursio* (Ex Argento Publico) u. i. 21 db; 99. *L. Sulla. Imperator.* 667—672. 2 db; 100. Hasonló változat. u. i. 1 db; 101. *Q. Antonius Balbus Praetor.* 672. 2 db; 102. *L. C. Memies. L. F. Galeria.* 672. 1 db; 103. *L. Fabius L. F. Hispaniensis Quaestor.* 673—674. 2 db; 104. (Ver. Ocul. Gar.) 667—673. 9 db; 105. *L. Censorinus, P. Crepusius, C. Limetanus.* u. i. 2 db; 106. Hasonló változat. u. i. 5 db; 107. Hasonló változat. u. i. 7 db; 108. *C. Mamilius Limetanus* u. i. 6 db; 109. *L. Rubrius Dossennus* u. i. 1 db; 110. Hasonló változat. 1 db; 111. Hasonló változat. 1 db; 112. *Cn. Lentulus* 667—673. 5 db; 113. *C. Marcius Censorinus* u. i. 1 db; 114. Hasonló változat. u. i. 1 db; 115. *C. Licinius L. F. Macer* 670—673. 7 db; 116. *C. Norbanus* 667—673. 4 db; 117. *P. Fourius Crassipes Aed. Cur.* 667—673. 2 db; 118. *Cn. Lentulus Quaestor* 680. 1 db; 119. *Lentulus Curator. Flandis.* 680. 1 db; 120. *Q. Caecilius Mettellus Pius Imperator* 679—683. 2 db; 121. *L. Cassius Q. F.* 673—678. 1 db; 122. *Ti. Claudius Ti. F. Ap. N.* 673—685. 7 db; 123. *C. Egnatius. Cn. F. Cn. N. Maxsumus.* 673—685. 2 db; 124. *L. Farsuleius Mensor.* 673—685. 2. db; 125. *C. Marius. C. F. Capito.* 673—685. 4 db; 126. *C. Naevius Balbus* u. i. 6 db; 127. *L. Papius* u. i. 1 db; 128. *C. Poblicius Q. F.* 673—685. 2 db; 129. *A. Postumius. A. F. Sp. N. Albinus.* u. i. 3 db; 130. Hasonló 4 db; 131. *L. Procilius Filius* u. i. 3 db; 132. Hasonló 2 db; 133. *L. Rustius* u. i. 1 db; 134. *L. Rutilius Flaccus* u. i. 4 db; 135. *P. Satrienus* u. i. 3 db; 136. *M. Volteius M. F.* u. i. 2 db; 137. *M. Plaetori. Cest.* 685. 2 db; 138. *Brutus* 696. 1 db; 139. Hasonló 2 db; 140. *P. Ypsaeus* u. i. 1 db; 141. *A. Plautius. Aed. Cur.* 700. 1 db; 142. *Caesar.* 696—704. 2 db; 143. *M. Acilius.* III. Vir. 700. 1 db; 144. *Paullus Lepidus.* 700. 1 db; 145. *Paullus Lepidus; Libo.* u. i. 2 db; 146. *M. Lepidus.* 693? 2 db; 147. *NV. Aquilius NV. F. NV. N.* III. Vir. 700. 1 db; 148. *L. Axsius. L. F. Naso.* 680—704. 1 db; 149. *Q. Cassius* 680—704. 1 db; 150. *Longinus* III. Vir. 700. 3 db; 151. *P. Fonteius. P. F. Capito.* III. Vir. u. i. 1 db; 152. *Kaleni. Cordi.* 680—704. 1 db; 153. *L. Furi. Cn. F. Brocchi.* III. Vir. u. i. 4 db; 154. *C. Hosidius. C. F. Geta.* III. Vir. 700. 2 db; 155. *P. Crassus. M. F.* 695? 699—700? 1 db; 156. *Philippus.* 680—704. 4 db; 157. *Q. Pomponius Musa.* u. i. 4 db; 158. *C. Postumius Ta . . . .* vagy *At . . . . .* u. i. 4 db; 159. *L. Rosci, Fabati.* u. i. 5 db; 160. *C. Serveilius C. F.* u. i. 1 db; 161. *Ser. Sulpicius* u. i. 1 db; 162. Denár 705-ből.

L. Lent. C. Marc. Cos. Neri. Q. Vrb. 1 db; 163. Denár 708-ból. *Cos. Tert. Dict. Iter. Augur. Pont. Max.* 1 db; 164. Denár 708—9-ből *NV. Cordius Rufus.* III. Vir. 1 db; 165. Denár u. i. *C. Considius Paetus.* 1 db; 166. Denár u. i. *T. Carisius.* III. Vir. 1 db; 167. Denár 710-ből. *P. Sepullius Macer.* 1 db; 168. Denár 711-ből. *Petillius Capitolinus.* 1 db; 169. Denár 710—711-ből. *Albinus Bruti. F.* 1 db; 170. Denár u. i. *Cn. Mag. Imp.* db. Közli O. T.

Hazai és külföldi vegyes hírek.

94. *A vallás- és közoktatási m. kir. miniszter a műemlékek, különösen a templomok stylszerü restauratiója iránt, valamennyi r. katholikus érsek- és püspökhöz a következő rendeletet bocsátotta ki:* Mióta hazánkban a tudományok és művészetek s jelesen az archaeologia és az építészet iránt is a legujabb időben eddig talán soha sem tapasztalt érdeklődés nyilatkozik, a régi műemlékek s különösen a templomok restauratiója ügyében sok történt s történik folyvást, habár nem is mindenütt a kellő — és minden szempontot egyaránt figyelembe vevő módon. A magyar kath. főpapság egyes tagjai, közelismerést érdemlő buzgósággal s áldozatkészséggel működnek e részben is; s részemről is, a mennyire lehetett igyekeztem mint a kezelésem alatti alapokból tetemesb összegeket fordítani ilynemű czélokra, mind ő felsége legmagasb figyelmét a hasonló munkálatokra és további szükségekre irányozni. Nem tehetem, hogy a vallás és egyháziasság, de ép oly mértékben a hazai tudományosság és művészet, sőt az ipar szempontjából is nagyfontosságú ügyre (czimed) különös figyelmét ismételve föl ne hivjam. Bár elismerem, hogy a régi műemlékek, s jelesen a templomok restauratiójánál egyik és főfontosságú szempont kétségkivül, hogy az az egyházi s vallásos czéloknak minden tekintetben megfeleljen. De e czél teljességgel nem zár a ki sem a restauratió stylszerüségét az archaeologiai tudomány és az építő művészet szempontjából, sem azt, hogy az ily restauratiói munkálatok a hazai művészeknek és iparosoknak foglalkozásúl, sőt valódi iskolaúl is szolgáljanak. Részemről, pl. a budai Mátyás-templom restauratiójánál hazai művészeket és iparosokat szándékozok foglalkoztatni, s a pozsonyi székesegyház restaurátiójára nyujtott segélynél is ugyanerre figyelmeztettem az illetőket. Midőn azért (czímedet) átalában felkérem, hogy saját egyházmegyéjében a műemlékek s különösen a régi templomok fenntartá-

sára és a mennyiben lehetséges, azok restauratiójára gondot fordítani méltóztassék, nem mulaszthatom el, különös figyelmébe ajánlani a stylszerűség tudományos és művészi szempontjait s a hazai művészek és iparosok foglalkoztatásának szintoly nagyfontosságú ügyét. Ha erre mindenütt, hol ilynemű munkálatok akár folyamatban vannak, akár jövőben eszközöltetnek, az egyházi és v. llásos c.élok mellett kiváló figyelem fog fordíttatni, ez által (czimed) oly szolgálatot teend a hazai művészetnek és iparnak, melynek arra és melyre a hazai kulturának valóban szüksége van, de a mely gazdagon is fog kamatozni s (czímednek) is méltó elismerést szerzend. Fogadja (czímed) kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását. Budapesten, 1875. évi jul. hó 8-án. Trefort Ágoston. s. k.

95. *A m. n. muzeum* érdekes *zongora* birtokába jutott. Egy gyöngyházzal és teknőshéjjal kirakott és filcsontra festett miniaturákkal ékesített, sőt még a hangfenék egyes részeiben is műfaragás és olajfestés által kitünő műszer ez. 1875-ig a győri sz. Orsolya-rendi apácza-zárda tulajdonát képezte, hová még a mult században, ezelőtt mintegy 100 évvel került volt Bécsből *Pichner* Mária Borbála Terézia által, ki 1729-ben született s 1807-ben halt meg, miután 49 éven át volt a győri Orsolya-szüzek főnöknője. *Pichner* Mária e zongorát Bécsből, az akkori bécsi udvari karnagytól kapta s állítólag ezen zongorán nyerte első oktatását Mária Terézia nagynevű fia *József* főherczeg, később császár-király, ki is e zongorát az említett karnagynak — zenemesterének — fáradalmai méltánylásaúl ajándékozta. A karnagy viszont rokonának, *Pichner Mária* zárdafőnöknőnek ajándékozta. A győri zárdából *Ebenhöch Ferencz* kanonok szerezte meg s küldte be mint történelmi emlékű műtárgyat a m. n. muzeumnak.

96. *A hazai napilapok* sorra hozták a hirt, hogy Budapesten a városháztér 3. szám alatt lévő Tüköry-féle házban egy Mátyás-kori kápolnát, egy másik hasonlót pedig a haltér és Duna-utcza sarkán levő Küttl-féle házban *fedeztek* fel legujabban, s hogy e kápolnák azonnal lerajzoltattak, felmérettek s legközelebb részletesen ismertetve is lesznek. A napilapok e közleményeire nézve a valódi tényállás iránti tekintetből azonban kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy *felfedezésről* ezúttal ugyan szó sem lehet, miután nevezett kápolnák jeles archaeologosunk *Rómer* Flórisnak »A régi Pest« czimű monographiájában nemcsak leirva, de le is *rajzolva* vannak (l. 70. s kk. ll.) Ami pedig a Stojacskovics budai házában jelzett leletre vonatkozó hirt illeti, érdekkel várjuk dr. *Arányi* ismertetését, miután úgy értesülünk, hogy nevezetes góth építmény-maradványok lennének ezek.

97. *Pompejiben* ápril 23-kán egy kitünő antik festményre akadtak, mely az eddig előkerült hasonló festmények legjelentékenyebb darabjának tartatik. Előállítja Laokoont Virgil elbeszélése szerint s az áldozati bika is jelen van. A jó állapot, melyben magukat a szinek fenntartották, reményleni engedi, hogy e képet lehetséges leend a muzeumba szállítani. Ugyanott egy dúsan fölszerelt nagy épületben egy másik óriási képet is fedeztek föl, mely az állatokat szelidítő Orpheust ábrázolja. A dalnok nem mindennapi nagyságban ül a kép közepén, feje kiválóan szép, és a kifejezés fensége által tünik ki. Jobbra tőle oroszlán ül, balra tigris, lábainál egyfelül őz, másfelül vadkan áll. Közepén nyul szalad, felül nehány madár látható. Szakértők a kép szineinek üdeségét magasztalják.

98. *Aquilejában* római circusra akadtak. A hajdani óriási épület ma természetesen csak romjaiban látható, nagyságáról azonban eléggé tanuskodik a körülmény, hogy szélessége 44, hossza 156 ölre rugott. Az ásatási munkálatok erősen folynak, s reménylik, hogy a circus benső berendezését is megismerni fogják. Némely dolgokat sejthetni ugyan a Rómában levő Caracalla-circus után, egészben véve azonban mégis a római circusok berendezése eddig úgyszólván teljesen ismeretlen. Az ásatások tüzetesen iratnak le az »Allgemeine Zeitung« Beilage-jében. (Nr. 129 Sonntag, 9. Mai, 1875.)

99. *Szerencsés felfedezés.* Brugsch tanár, ki a meklenburg-schwerini örökös nagyherczeget a sinai kolostorba elkisérte, szerencsés volt itt a Tischendorf által annak idején felfedezett hires »Sinaiticus Codex« kilencz eddig ismeretlen ujabb részét feltalálni. E codex tudvalevőleg a legrégibb biblia-kézirat. Más oldalról meg arról értesülünk, hogy dr. Lippmann F. közelebb megvizsgálta azon értékes cseh biblia-codexet, mely az olmützi cs. k. tanulmányi könyvtárban őriztetik. E codex 533. lapra terjedő foliós hártya-kézirat, mely az egész ó- és uj-szövetséget tartalmazza. Főértékét egyébiránt e codexnek a miniaturek képezik, úgy mint melyek a cseh iskola műjellegét tüntetik fel, amint ez a festészetnek IV. Károly által adott gondozása folytán kifejlődött.

100. A kormány és az országgyülés által elfogadott *tartományi muzeum* felállítása, miként *Trier*ből tudósitanak, legközelebb végbement. Igazgatójaúl a wiesbadeni muzeum őre. *Cohausen* fog kineveztetni, maga a gyüjtemény pedig a tágas fegyház helyiségeiben fog elhelyeztetni.

101. Ugyancsak *Trier*ből tudósitanak, hogy egyik kerti területen uj földvermek ásása alkalmából egy jól fenntartott s alaki előállításokkal díszített római *mozaik talapzatot* találtak. A kert tulajdonosa, Ehses, a lele-

tet a királyi kormány rendelkezésére bocsátá, mely már is elrendelte hogy a mozaik talaj felszedessék s az úgynevezett római fürdőkbe átvitessék.

102. A nürnbergi »*Germanisches Museum*« tavalyi egyik legérdekesebb szerzeményét három szerfelett sajátságos nagy *lövegcső* képezi, melyeket a török sultán ajándékozott a német trónörökös közvetitésére. Mindhárom lővegcső a XV. századból és a XVI-diknak kezdetéből való. Átszállíttatásuk igen terhes volt, de az által mégis jelentékenyen meg lőn az könnyitve, hogy Krupp Essenben egy tulajdonát képező gőzöst dijtalanúl rendelkezésére bocsátott a muzeumnak, melyen aztán a terhes tárgyak Rotterdamig ellettek szállítva. Rotterdamtól Nürnbergig ugyancsak a Krupp tulajdonát képező sajátos szerkezetű kocsikon történt a továbbszállítás.

103. *Párisban* Levy A-nál uj régészeti szaklap indult meg J. de *Witte* és F. *Lenormant* kiadásában. Czime »*Gazette archéologique*« s hat táblás és két íves füzetekben jelenik meg minden második hónapban. Tartalmát kizárólag az antik görög s római képzőmüvészet emlékei képezik s nyilván a berlini *Archaeologische Zeitung* versenytársa kiván enni. Eddig már két füzet jelent meg.

Régészeti könyvtár.

55. Megjelent s beküldetett szerkesztőségünknek. »*A vasmegyei Régészeti-Egylet Évi Jelentése*« MDCCCLXXV. Az igen csínos kiállítású kötetet szerkeszti *Lipp Vilmos* tanár s egyleti titkár. E kötet is méltó társa az előbbi évek hasonló köteteinek s kiválóan tanuskodik a buzgó titkár-szerkesztő vasszorgalmáról. Egynek kivételével valamennyi czikk az ő szakavatott tollából származik s mondhatni valamennyi igen instruktiv, ámbár egyes közlemények mégis inkább átalános, semmint szorosan speciális hazai érdeküek. Ezek következők: 1. A római köznép az első császárok alatt; 2. Hazai iparczikkek a vasmegyei régiségtárban; 3. A vasmegyei régiségtár fémerei; 4. A római agyagipar a vasmegyei régiségtárban; 5. Néhány szó a római utakról, *Bubics* Edétől: 6. Fölirattanulmányok. V. Katonai diploma Traján császártól; 7. Lelhelyeink; 8. A vasmegyei régészeti egylet római föliratára. (folytatás). Ezután következnek az egylet alapszabályai, az egylet tisztviselőségének és igazgató-választmányának névsorozata, a titkári jelentés, a vasmegyei régiségtárban kiállított tárgyak számjegyzéke és végre az egyleti tagok név-

tára. E változatos tartalom is eléggé mutatja, hogy mennyire igyekeznek a vasmegyeiek és azok tevékeny, buzgó titkára, régiségtudományunk ügyén lendíteni, amint tényleg nincs is hazánkban vidéki régészeti egylet, mely akár muzeuma rendezettsége, akár kiadványai értékére nézve ott állana, ahol a vasmegyei egylet. Üdvözöljük azért uj évi jelentése alkalmából s kivánjuk, hogy a derék kiadvány azon mérvben legyen olvasott, amelyben az azt a benne foglalt jeles ismeretek és a rá forditott sok gond folytán valóban megérdemli.

56. * *Dictionaire Raisonne du Mobilier Francais*, de l' Époque Carlovingienne a la Renaissance par *M. Viollet-le-Duc* Architecte. Sixiéme Volume. — Premier Fascicule. Armes de Guerre offensives et défensives. Paris. V e A. Morel & Cie, Libraires-Editeurs. 1874. Nagy 8-adrét. 144 l. Ára 9 frt 15 kr.

57. *Enträthselte Siglen auf Münzen Diocletians und Maximians.* Von *Josef von Kolb.* Wien, 1874. Druck der k. k. Hof- u. Staatsdruckerei. Im Selbstverlage des Verfassers. 8-adrét. 9 l. Ára ?

58. *Remains of lost Empires : Sketches of the Ruins of Palmyra, Niniveh, Babylon, and Persepolis, with some Notes on India and the Cashmerian Himalayas.* By *P. V. N. Myers.* A M. London és New-York. 1875.

59.* *Bullettino della Commissione Archeologica Municipale.* Anno II Ottobre-Decembre 1874. Num. IV. Roma. Coi Tipi del Sulviucci. 1875 198—278 ll. 2 ábrával.

60. *Statuten des Vogtländischen Alterthumsforschenden Vereins* (in Hohenlauben) *nach den Beschlüssen vom 5. August 1874.* Nyolczadrét.

61. *Mittheilungen von dem Freiberger Alterthumsverein.* Herausgegeben von *Heinrich Gerlach.* XI. Heft. Mit einer Chemitypie. Freiberg. 8-adrét.

62. *Blätter für Münzfreunde.* Numismatische Zeitung. Organ des Münzforschervereins. Redigirt von Dr. H. Grote. Elfter Jahrgang. Nr 41. 1875. 4-edrét.

63. *Annalen des Vereins für Nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung. Band XIII.* Wiesbaden 1875. Közli O. T.

Budapesten, 1875. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: Dr. Henszlmann Imre és Dr. Ortvay Tivadar.

1875. IX kötet. Szerkesztőség: Magyar nemzeti muzeum érem- és régiségosztálya. 8. szám. Október 31-én.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Dáczia és Mösia területén.

(Jelentés gyanánt alduna-vidéki kirándulásomról.)

I.

Több év óta foglalkozván a Maros, Tisza, Duna és Erdély között fekvő jelentős földterület római történetével, fájdalommal kelle tapasztalnom, hogy ép e földterület az, mely úgy a hazai mint a külföldi szakirodalom terén legkevésbbé részesült tudományos gondozásban. Pedig egymaguk a visszamaradt feliratos emlékek is eléggé bizonyítják, hogy a római hadi és culturélet itt amily élénk, époly hatásos szerepet játszott. A római befolyás termékenyítőleg hatott volt e vidék ethnographiai elemeire s minden tekintetben szilárd alapját vetette egy későbbkori culturának. Ennek daczára azonban mégis ténynek kell constatálnunk azt, hogy akár a merően *történetirodalmi*, akár pedig a *chartographiai* téren hazánk ép e klassikus terrenumára nézve aránylag sokkal hátrább maradtunk, semmint annak bármely egyéb területére nézve, melyet szintén római jogar alá hajtott volt a legiók piluma.

Mert a *történetirodalom* terén, ámbár a régibb s ujabb

időkben egyaránt gyakrabban meg lett érintve, ez mégis mindannyiszor csak a tarthatatlan állítások meddő reproducálása volt. Dáczia monographusai, mint Ackner, Miller, Vass, Torma és mások, oly műveket irtak, melyek inkább az erdélyi Dácziára vonatkoznak, s alig terjeszkednek ki a Királyhágón inneni Dácziára; a kik azonban annak római történetét szintén felkarolták, mint Engel, Sulzer, Fasching, Lazius, Neugebaur, Filtsch, Mannert, Franke, Katancsich, Forbiger és mások, azoknál bizonyára e részlet tartozik a leggyengébbek közé. A sajátlagos specialisták, mint Griselini, Vlad, Schwicker és Böhm, — kiknek »ex asse« kellett volna az általok felkarolt terület egyetemes történetébe a római culturepochát beleszőni, tényleg azt oly hézagosan tevék, hogy az Engel, Mannert és Marsigli által megindított mozgalom mögött jóval elmaradtak. Amit pedig legujabban Roessler, Dierauer, Gooss és Mommsen létesítettek, az kétségtelenűl a komolyabb kritika jelentékeny eredménye, de ennek daczára is kénytelenek vagyunk bevallani, hogy még bennök sem birjuk távolról sem a kivánt kalauzokat. Hiszen Roessler vizsgálataiban az ethnographiai kérdés megoldását tartotta szem előtt inkább, semmint a históriait vagy geographiait; Dierauer alig nyújt többet a trajáni expeditiók kritikai történeténél, mondhatni teljesen elhanyagolva geographiát és topographiát; Gooss számos állítása, mihelyt a főforrásaúl szolgáló »Corpus Incriptionum« által nem támogattatik, épen nem correctebb az elavult Griseliniéinél, vagy Sulzeréinél, Mommsen pedig, subtilis kritikája daczára, már csak azért sem lehet kimerítő, mert előadásában jelentéktelen tételek kivételével, csakis az *epigraphiai* forrásokra szorítkozott.

Tulajdonképi specialistája eszerint e földterületnek a római-dák epochára nézve csakugyan nincsen.

Ám ugyanazt kell mondanunk a *chartographiára* nézve is. Sőt erre nézve még inkább! Mert akár a régibb, akár az ujabb dolgozatokat tekintsük, egyaránt azon meggyőződésre jövünk, hogy *parlag* téren mozgunk. Du-Val, Del'Isle, Bowles, Blancardus, Sanson, Coronelli, Desjardins Constant, Jausz, Mayer, König, Rhode, Wedell, Koehler kiadványai, mennyiben Dácziára vonatkoznak, alig jöhetnek figyelembe. Cellarius, Lazius, Weigel, Sulzer, Mannert, Reichart, D'Anville, Menke s

mások, ha kritikaibb álláspontra helyezkedtek is, Dáczia térrajzi feltüntetésében mégis ugyancsak minden lépten-nyomon kirí tájékozatlanságuk, hiányosságuk és megbizhatatlanságuk. Sőt korunk legünnepeltebb chartographusai : Spruner, Kiepert, Bretschneider, a régi római Dácziának ép ezen részletét tudták tényleg leggyengébben előállítani. Mert Kiepertnek, kinek a franczia Institut tudvalevőleg a nagy pályadíjat, a párisi világkiállítás nemzetközi bizottsága pedig a nagyjutalmat itélte oda, a római birodalmat 24 ívkártyán feltüntető óriási Atlasa a Maros-Tisza-Duna-Erdélyközre vonatkozólag oly annyira hiányos, hogy még a peutingeri mappa adatait sem tünteti fel, amint tényleg nem is bir e tekintetben nagyobb becscsel akár a dr. Schirlitz geographiai tankönyvéhez alkalmazott Graff- avagy Möller-féle kéziabroszoknál. Spruner térképeit tagadhatatlanúl csin és tisztaság, alaposság és komoly forrásbuvárlat jellegzi, melynek eredményét kiváló szakügyességgel tudta szemléletivé tenni, de a kérdésben forgó terrenumra nézve sem a saját maga, sem pedig a Menke által közrebocsátott térképek távolról sem mondhatók kielégítőknek. Aki pedig az ő nyomain dolgozott, Bretschneider, még messzebb maradt chartographiai dolgozataival hazai igényeink mögött. Elismerjük ugyan, hogy 90 ívkártyán felvett s Gothában Justus Perthes műintézetéből kikerült fali abroszai megérdemlik, hogy úgy átalánosan tudományos, mint műkiviteli tekintetben kitünőeknek mondjuk. Hiszen alapos kidolgozás mellett a történeti oktatást sikerülten teszik szemléletivé. Bennök ügyesen van egyesítve a népegyedek története az általok lakott területek physikai alakúltával, s viszont a historicum is hű kinyomata a feltüntetett politikai beosztások physicumának, s miután a hydro- és orographiai képben Sydow elméletére s mérvalapjára ismerünk, nyilvánvaló az is, hogy annál szerencsésb combinatio egyesíti bennök a történeti és a földrajzi oktatást egy összhangzó egységes tantárgygyá. Ám e nagy előnyük mellett is másrészt legott szembeötlik, hogy Bretschneider egyátalán nem törekedett topographiai, vagy topo-statistikai teljesség után. Még Sprunert sem zsákmányolta ki, bár más tekintetben hűen követte őt úgy a periodikus áttekintetekben, mint a nomenclaturában, sőt az illustratióban

is. E topographiai hiányosság őt számunkra teljesen meddővé teszi; előnye: hogy élesen, correctűl rajzolt, hátránya: hogy a színes kereteken belűl minden úttalan és sivatag.

Nagyobb elismeréssel kell természetesen azon térképről szólnunk, mely a berlini tudományakadémia által közrebocsátott Mommsen-féle »Corpus Inscriptonum Latinarum« czimű nagyszerű epigraphiai alapmunka III-ik kötetéhez van csatolva, s kizárólag Dácziát ábrázolja. E térképet Kiepert készítette Mommsen nyomozásai és utasításai szerint s kétségtelenűl valamennyi, e tárgyra vonatkozó térkép között a legkitünőbb, mert nincs térképünk, melyen a tudományos combinatio oly meglepő módon nyilatkoznék, mint e térképen. Hasonlíthatlanúl felette áll a Gooss-féle special-térképnek is, melyet számos kritikai és technikai gyarlósága, minden egyébkinti hasznavehetősége daczára, a Corpus térképe mellett alig teheti ajánlatossá. Csakhogy e legjobb Mommsen-Kiepert-féle abrosznak is ép az a baja, hogy jobbára csakis a tudományos combinatio alapján készült. Rajzai és topographiai meghatározásai nem alapulnak autoptikus vizsgálatokon; hozzájárul, hogy teljesen nélkülözi a történeti áttekintést, nem tünteti fel az időközi administrativ beosztást, sőt még a feltüntetett országegység politikai individualitását sem fejezi ki. Az egészben különben is ép az általunk érintett terület a leggyengébb részlet. Mi több, azon az Al-Tiszavidék fel sincs tüntetve, miután Mommsen Ptolaemeust félremagyarázva azon téves nézetből indult ki, hogy Dáczia nyugati határa a *Temes*.

Így tehát mind az *irodalom*, mind pedig a *chartographia* terén tudományos igényeink egyaránt szenvedőek. Itt is, ott is a főbaj az, hogy a tanulmányok és rajzok az autopsiát, mint alapot nélkülözik s e tekintetben magának Marsiglinak nagy munkája is csak részben képezhet kivételt. Pedig autopsia nélkül nem képzelhető e terrenum geographiájának és topographiájának sikeres, positiv művelése. Ptolemaeus, Strabo, az Itinerariumok, a Tabula Peutingeriana, a ravennai névtelen csakis autoptikus vizsgálatok alapján válhatnak érthető és megbízható kalauzokká, s elvégre elvvé kell már tennünk, hogy régi geographiánkat ne akarjuk többé a régi forrásmunkák csillagászati vagy miliaris meghatározásaiból recons-

truálni, hanem ellenkezőleg igyekezzünk előbb a régi alapműveket autoptikus vizsgálatok által kiigazítani s úgy aztán azokat geographiánk és topographiánk megállapításában felhasználni.

E tényállást szem előtt tartva, mind élénkebbé vált bennem az óhaj : személyesen felkeresni azon klassikus területet, melyen a nyugati civilisatio a duna-éjszaki nagy barbarsággal érintkezve, aránylag csekély idő alatt, mind az ethnographiai, mind pedig a politico-társadalmi viszonyokban átalakított állapotokat volt képes létesíteni.

Óhajom teljesedésbe is ment, mert a hazai műemlékek fenntartására alakúlt ideiglenes országos bizottság által anyagilag, a cs. kir. közös külügyminiszterium által pedig erkölcsileg támogattatva, folyó év május havában útnak indúlhattam.

II.

A czél, mely ez útban előttem lebegett, irodalmi és chartographiai viszonyainkhoz képest *kettős* volt.

Igyekeztem ugyanis ama vidék római epochájának kellőbb megértése s helyesb megítélése tekintetéből a *geographiai* viszonyok számbavételével magamnak *átalános tájékoztatást* szerezni, vagyis : *a történeti alakulatokat a geographiai panoráma térkeretén belül szemlélni volt egyik czélom.* Másrészt pedig oda irányúlt igyekezetem, *hogy helyi buvárlatok által történeti, régészeti és chartographiai kritikánknak adalékokat, ha lehetséges támpontokat nyújtsak.*

Ami az első, mondhatnám, *átalános* czélomat illeti, nem fejezhetem ki eléggé, hogy a száraz s egymásnak sokban ellenmondó adatokat tartalmazó könyvekből merített ismereteim csekély körét tényleg mennyire tágíthatám a helyterület physiognomiájának tanulmányozása által. Ami iránt a forrásmunkák és térképek megbízható és kielégítő tájékoztatást nem nyujthattak, azt legott megérteté velem a közvetlen szemlélet; mert kulcsot nyujtott annak megértéséhez, *hogy miként bizonyulhatott be a római civilisatio egészben véve a Duna jobb partja hosszában — Moesiában — befolyásosabbnak és termékenyebbnek, semmint a közvetlen szomszédságában levő Duna-balparton — Dácziában.*

Történészeink és régészeink figyelmét eddig ugyanis teljesen kikerülte azon sajátszerű jelenség, hogy a mösiai és dácziai partvonal a Tisza, s illetőleg a Száva torkolatától kezdve a Feketetengerig egy s ugyanazon civilisatio befolyása alatt felette egyenlőtlenűl fejlődött volt úgy a *colonisatio*, mint *fortificatio* tekintetében. A mösiai part az állandó letelepedésnek és a védrendszernek egy összefüggő lánczolatát képezte. Taurunum, Singidunum, Vinceia, Mons Aureus, Tricornium, Margum, Viminacium, Lederata, Pincum, Cuppae, Taliata, Egeta, Ad Aquas, Dorticum, Bononia, Ratiaria, Cibru, Augustae, Oescus, Securisca, Novae, Svischtova, Prista, Apiaria, Transmarisca, Durostorum, Sucidava, Axiopolis, Capidava, Carsus, Cius, Troesmis, Arrubium, Noviodunum s egyéb közbenfekvő telepek és erődök, mondhatni láttávolságra feküdtek egymástól, míg a túlsó parton alig jelölhetünk ki csak nehány jelentősb telephelyet. Hozzájárul, hogy a jobboldalon pompás útvonalak tarták fenn a közlekedést, mig a balparton a római útvonalnak semmi nyomára sem jöhettek még eddig.

E jelenség sajátszerűsége mindenesetre meglepő, de sem a régibb forrásmunkák, sem az ujabb kritikus dolgozatok ennek magyarázatát nem adják. Ám nem is kereshető az másutt, mint a természeti viszonyokban, és e kérdés feszegetésénél bizonyúl be valóban legjobban, hogy a geographia, a topographia, az orographia sok esetben jobb magyarázatot szolgáltathat, semmint maguk a leghitelesb synchron forrásmunkák.

Tekintve ugyanis azon terrenumot, mely a Tiszától, illetőleg a Szávától a Feketetengerig a Duna mindkét oldalán elterül, legott feltünik, *hogy a jobbparti tartományoknak geographiai s helyterületi viszonyai sokkal előnyösebbek, semmint a balparti tartományokéinak.* Moesiának emelkedettebb folyómelléki talaja — eltekintve a klimatologikus és telluris viszonyoktól — teljesen alkalmas volt arra, hogy egy polgárosult világnép kezében csakhamar a letelepedett polgáriasultság és házi élet termékeny ültetvényévé váljék. Mindenképen biztosítva egy hatalmas elem kártékony befolyása ellen, s akként situálva, hogy ez elemnek csak jótékony és fejlesztő áldásában részesíílhetett, nem csoda, hogy a telepíílt élet itt állandó és buja virágzásnak indulhatott.

Nem így a balparton!

Ez — mint manap, úgy a római korszakban is, szüntelen ki volt téve a folyam vészes, mert nagymérvű kiöntéseinek. Most is, meddig szem elláthatott, minden el volt itt vizzel borítva. A védtöltések, melyeket az uj községek erejök és existentiájuk feláldozásával a romboló ár ellen emelni igyekeztek, hogy egy számos mértföldnyi termékeny területet az agriculturának és telepes iparnak megnyerve, elvégre kamatozóvá tegyenek, keresztül ázva, a magas vizállás által meghaladva, avagy helyenként át is szakítva, hirdették a törpe emberi erőnek ily erőszakos hatalommal szemben való elégtelenségét.

Előttem feküdt a két partvidék culturális multja egyenlőtlen fejlődésének egész magyarázata. A jobb part természetes emelkedettségénél fogva teljesen alkalmas volt a települt élet erős meggyökeresítésére; a balpart nagymérvű nyílt s védtelen lapályossága ellenben csakis a nomád életnek lehetett kedvező, mely minden pillanatban felkerekedve, vész és pusztulás elől menekülhetett.

Ez az oka, hogy mig a jobb parton az állandó letelepedésnek összefüggő lánczolata huzódott végig, addig a balparton csak oázként jelentkezett az. Mert ugyanaz az elem, mely a polgárisultság gyökerének éltetője volt a jobb parton, a *Duna*, ijesztőleg s zavarólag lépett fel a békés tűzhely után néző, letelepedni vágyó cultura igyekezetei közepette a balparton.

Hozzájárul természetesen a talajalakulati befolyáshoz azon politikai momentum is, mely a két folyópart között, azok geographiai fekvésénél fogva fennforgott: a viszony, melyben a két limes egymáshoz állott. A Duna jobb partja erős és természetes határát képezte a nagy római összbirodalomnak éjszak felé. Ez okból a római strategia kezdettől fogva kiváló gondozásban részesítette az Istervonalat. A telepek erődök voltak egyszersmind, melyek fekvésöknél és fortificatoriális jelentőségüknél fogva a szemben lévő partvidék felett teljesen uralgtak. Csakhogy ennek daczára is csakhamar be kellett a római hadtannak látnia, hogy mint közvetlen zárlat aligha lesz képes a Duna-védvonal a birodalom nyugalmát és biztonságát a folyón túl levő forrongó barbartörzsek meglepetései és

erőszakoskodásai ellen megvédeni. Ez okból tehát minden törekvése oda irányult, hogy a folyóntúli vidéket is gyarmatositsa s ez által a népzajlási zivatarokat a nagy birodalomra s a román fajra nézve veszélytelenné tegye.

Nyilván e felfogás indította Trajánt az invasiora, s Gibbon mint hiszem tévesen tulajdonítja Dáczia elfoglalását a római dicsszomjnak. *Önvédelmi cselekedet volt az* mindenképen, mely mégis legjobban akkor lett igazolva, midőn a Duna-balparti tartomány Aurelian által feladva, a féktelen barbár hordák gyülhelye lett. Dáczia birtoka nélkül, tudjuk, a római birodalom fenn nem tartható magát.

Már most így tekintve a dolgot a Duna-balpart culturális elmaradása könnyen megfejthető. Dáczia feladata a római stratega szemében az volt, hogy elővédül szolgáljon a nagy imperiumnak, s hogy elősánczává legyen azon védrendszernek, mely a jobb parton a lehető legnagyobb gonddal ki volt fejlesztve. Ez okból elesett minden szükség, hogy, egyes fedezendő pontok kivételével, a bal Dunapartot is hadilag szervezzék. Az álló táborok, a gyarmatok, a legiok és hadastyánok, Dácziának uj lakosai Decebalus eleste után Traján óta, az ujon szerzett provinczia belsejébe és nem szélére lettek elhelyezve. Csakis mint a birodalom féltett pontjaitól messzeeső központi tömb köthete alá a román faj assimilatio és pacificatio által a german- gót és szláv barbar népelemek veszélyes üterét.

Dáczia, ez egyedüli római tartomány, mely a Dunalimesen kivül esett, a nagy birodalomhozi viszonyában *expositura* volt. Ezt belső határvonala hosszában Moesia felé erődíteni, merően felesleges és szükségtelen volt. Nem önmagát fenntartani volt birtokosa szemében a czél, hanem villámháritóul szolgálni a jobbparti tartományok biztonságára, — ez volt feladata.

S ép ez a geographiai és az általok feltételezett politikai viszonyok tanuságtétele. Az a historikus, kinek tana azt tartja, hogy Moesia partvidéke az okból volt termékenyebb fejlésű, mert hosszabb időn át volt a latin polgárisultság influentiájának kitéve : anachronismust hirdet. Mert ha a hosszabb befolyás, elismerem, nem is lehetett nagyobb eredmény nél-

küli, úgy mégis csak a földrajzi fekvésből magyarázhatni meg igazán és kielégítőleg a két partvonal egyenlőtlen mérvű fejlését s azért azt hiszem, hogy a Hirchsfeld által oly biztatólag ajánlott balparti ásatások a mennyiben azok — megjegyzem — a *partterületekről* értendők, valami kiválóbb sikert nem fognának eredményezni. Házi és hadi szervezet tekintetében a római korszakban a dácziai part aránytalanúl elmaradottabb volt a moesiai partnál s *azért az ásatásokat inkább Belgrádban, semmint Bukarestben avagy Budapesten kell sürgetni.*

(Folytatása köv.)

Dr. Ortvay Tivadar.

Egy ujabban feltalált régi falfestmény a szepes-olaszi r. kath. plébániatemplomban.

— Jelentés az országos régészeti bizottsághoz. —

Tekintetes országos régészeti bizottság!

A szepes-olaszi r. kath plebániatemplom helyreállítási munkái folyamáról tudósítani szándékozván a tekintetes bizottságot, örömömül szolgál azon szerencsés körülmény is, hogy e helyreállítás kezdetén mindjárt egy érdekes régészeti leletről tehetek jelentést. Már a lefolyt két évben ismételve behatólag kellett megvizsgálnom a templompadláson a födélalatti falak állapotát, mely vizsgálásnál föltünt a középhajó déli oldalán bizonyos falfestmény, melyről azonban kételyben voltam, hogy mit állítson elő. Halasztottam a föloldást azon időre, midőn a tető lebontandó leszen, s jobb világításnál könnyebben kiveszem majd az előállított tárgyat. Mi megtörténvén, első szabad időmet e falkép tüzetesb megvizsgálására fölhasználtam, s bár rongált állapotban van, mégis kivehettem a tárgyat szorgalmasb megtekintés után, s miután föloldottam, bár igen is rongált a kép, mégis a tárgy műeszményi fölfogása oly érdekesnek látszott honi műtörténelmünk terén, hogy lerajzoltatását eszközölni elhatároztam. Táviratoztam azért Myskovszky tanár úrnak Kassára, ki is oly szíves volt tegnap

megjönni s a képet színezett rajzban levenni a tekintetes bizottság részére, hogy műtörténelmünknek szolgáljon. Ujítani e képet alig lesz szükséges, de nem is igen lehetséges, mert ismét födél alá jut.

A templomnak ugyanis, mint azt a múlt évi »Archaeologiai Értesítő«-ben közlött leirásomban kiemeltem, basilikáris alakja van, mellékhajói még egyszer oly alacsonyak, mint a középhajó, hajdan pedig ezek nélkül volt a templom, vagyis csupán egy hajós. Ez egy hajó hosszfalai még most is megvannak a 13-dik század végéből, s mi most födél alá jutott, hajdan külső fal volt. E hosszfalazat külső déli oldalán festve van megváltásunk főténye : Jézus a keresztfán. Előállítása olyan, milyenről hazánkban még nem olvastam volt eddig. Külföldön igenis találtatik. A keresztfa paradicsomfa-formában van festve. Krisztus keze mintázott villaágon függ, a kereszttőből minden oldalra kisugároznak voluták természetes levelekkel s gránátalma-gyümölcscsel. E voluták virágkelyheiben angyalok lengenek, kiknek ketteje iratszalagot tart, ketteje pedig a szenvedő Üdvözítő kezét átkarolja, mintegy enyhíteni törekedvén égő kínját. A függő gránátalma-gyümölcsnek mély, jelvényes értelme magas keresztény gondolatokat kelt. Kemény kéregben rejlő ezerszeres magja, ha éles szakítással érett teljében kérgét szétröppenti, Üdvözítőnk keserves halálfájdalmát s azon malasztgyümölcsöket jelenti, melyek átsebzett szíve rejtekéből kiömlenek. A kereszt alatt némileg még kivehető személycsoportozat áll. Hogy Krisztus valóságos viruló fán függ, onnan van, mert a keresztet a keresztény művészet összeköttetésbe hozza a paradicsomfával — »ut qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur« — »ut unde mors oriebatur, inde vita resurgeret«. — A középkori legenda alapján készült e kép is, miszerint az életfa egyik ágából származik a kereszt fája; azért a villakeresztből sugároznak az élő ágak, levelek, gyümölcsek. Legjobban fejezte ki a 6-dik századbeli Venantius Fortunatus kereszthymnusában az eszmét, mely itt festőileg kifejezést nyert :

»Crux fidelis inter omnes arbor, una nobilis,
Nulla talem silva profert fronde, flore, germine
Dulce lignum, dulci clavo dulce pondus sustinens.«

A keresztre feszített Megváltó kezeit átkaroló angyalok szájából pedig ugyane költő szavai visszhangzanak:

»Flecte ramos arbor alta, tensa laxa viscera,
Et rigor lentescat ille, quem dedit nativitas,
Ut superni membra regis miti tendas stipite.«

Mily hatású lehetett e kép, már nagysága is gyaníttatja, mert mintegy 4 □méternyi. Színezése a 13-ik századi képekkel egyenlő, t. i. a szívárvány barnás színhangulata. Myskovszky úr nem késendik beküldeni legközelebbi napokban másolatát. Szívesen megirnám annak idején a czikket a rajzhoz, különben jelen soraimat is használhatja föl az Értesítő.*)

Most még helyreállítási munkáimról. Három hét óta dolgoznak az ácsok, kőfaragók, kőművesek s egyéb munkások, mintegy 60 ember. Szerencsésen fölraktuk a középhajóra a metszett párkányzatot, a födélszéket, melynek léczezését ma fejezik be. Jövő héten kezdjük rakni a cserepet, melynek egyrészét mázzal vonatom be, hogy tagosítást eszközölhessek a tetőn ; több tetőablakot is csináltatok, ugyanezt akarván az által is elérni. Azokra, valamint a támpillérek csúcsára is keresztvirágot tétetek, s így templomom egészen más alakot kap, méltót régiségéhez képest. Az üvegfestmények a 6 szentélyablakra Innsbruckból, Neuhausertől törés nélkül érkeztek meg, kiváló szépségűek s becsületesen dolgozvák.

Dr. Vajdovszky János,
szepes-olaszi plebános.

Ujabb római feliratos kövek.

I. Folyó évi márczius első napjaiban, Ó-Buda lelkes kapitánya, t. *Lomniczy Endre* úr figyelmeztetett az ujabb ásatásokra, melyek a *Krempel-malommal* szemközt fekvő *Papföldön* eszközöltetnek.

Ortvay Tivadar és *Zsigmondy Gusztáv* barátaimmal a hely szinére kirándulván, — láttam mily gazdag aratás vár m. n.

---

*) Íme örömmel megtettük, s kérjük majd a bővebb leirást is. *Sz.*

muzeumunkra, ha, amint tervezve van, a köztemető oda fog áthelyeztetni. A többi kiásott, és már a városházára át is vitt tárgyak közt láttam egy 0·09 hosszú, és 0·02 széles vastag téglát, melyen fordítva ezen bélyeg fordul elő :

ΙΛ II GEL, olvasd : LEGio II-da ADiutrix;

továbbá egy előttem ismeretlen rendeltetésű kőlapot, melynek mostani hossza : 0·28, magassága 0·10, vastagsága 0·08. A kőlap mintegy kerekíves hidlábakat mutat, melyek fölött ezen irástöredék áll :

// III · XIIII · XV XV///, talán : XIII · XIV · XV · XVI . . .

Kivánatos, hogy ezt valaki megfejtse!

II. Évek óta ismeretes előttem azon két római feliratos kő, mely a *magyar-óvári* várkapu oldalába van befalazva; de mész által annyira el volt takarva, hogy alig lehetett elolvasni. *Müller Alfred*, gazdászati gyakornok ifju barátom, szíves volt ugyan nekem mind a két kőről pacskolatot küldeni, de minthogy mégis némi kételyeim voltak, május 3-dikán *Lébenyből Óvárra* rándultam s a köveket mosatván és a mésztől tisztíttatván, rólok ezeket írhatom :

1. *Kötábla.* Egész magassága 0·1; hossza 0.53; iráslapjának hossza 0·29; oldalain fülekkel van ellátva. — Az első sor betűi mag. 0·04; a másodiké 0·42, a 3-diké 0·03.

Lelhely: alkalmasint *Petronell* (Carnuntum) a honnan a római kövek már régóta mindenfelé szállíttattak; de lehet, hogy Óvárott is, mint a Carnuntumtól nem messze eső telepítvényen találták.

Felirás :	*Olvasás :*
1. LEG XIIII G M V	LEGionis XIIII-ae Geminae Martiae Victricis
2. ⁊ F · FANNI	Centurionis Fabii FANNIi
3. MAXSIMI	MAXSIMI.

Jegyzet. A betűk szabálytalanok, düledezők.

2. A másik kőnek *méretei.* Egész magass. 0·23, széless. 0·56. — A betűk 0·045—0.043 magasak.

Észrevételek. A kő baloldalán alúl igen sérült és a porhanyós kő miatt alig megfejthető. A betűk vörösre voltak festve.

Felirás :	*Olvasás :*
M A S	M A S ?
1. IVNONI · REGINAE · MI	IVNONI REGINAE MI
2. NERVAE · CETERISQVE	NERVAE CETERISQVE
3. DiIS DEABVS OMBVS	DIIS DEABVS OMNIBVS?
4. LEG XIIII GEIM ISI A//	LEGio XIIII Gemina ET (I a [ADIutrix?)

Jegyzet. Minden iparkodásom daczára egészen meg nem fejthettem. —

3. A kapu falában még az őrök régi ülőhelyei láthatók, ma be vannak falazva. Az egyiknek felső részében van egy kődarab ezen számokkal : I · 5 · 35 ; talán 1535?

A kapu bolthajtásába pedig egy faragott kő, zárkő? van alkalmazva, melyen a mész oly vastag, hogy a faragvány tárgyát, alkalmasint czímer, semmiképen sem lehet kivenni.

Reményünk van, hogy t. Simon, mosonmegyei alispán úr kozbenjárása által a meszelés ellen megóva, sőt talán a muzeumnak felajánlva lesznek. —

III. Folyó év május 8-án az óbudai gőzhajótársasági szigetre kirándulva hallgatóimmal, a téglahalmaz közt ezeket találtuk:

1. //// PAN INF CS;
2. ƧITЯOHƆ ;
3. ▷| COHIVBP |◁

—

IV. Ó-Budán f. é. junius 5-én a szeszgyár közelében *Galambos Pál* háza területén egy téglasirra akadtak, melynek egyes padlattéglái 0·46 – 0·36 — 0·07 méretekkel birnak. Az egyiken a bélyeg ez :

1. TERENTIVS VP DVX ; a másikon :

2. XVᗡԳV ƧVITNƎЯƎT , visszásan

ugyanaz fordul elő.

(L. A. N. M. N. H. a *458.* számot, hol a *basaharczi* téglák közölvék.) *(Vége követk.)*

Dr. Rómer Fer. Flóris.

Archaeologiai levelek.

VIII.

Róma, 1875. márcziusban.

Utóbbi leveleim egyikében említém, hogy olaszföldi utamban egyebek közt föladatomnak ismertem a régészeti ügyek közhatósági kezelését is tanulmányozni s hogy alkalmilag tett tapasztalataimról egypár sort közlök.

Megteszem azt most, midőn a rövid idő óta működő olasz közoktatásügyi miniszter, az európai hirű Bonghi ez ügyeket hathatós pártolása alá fogván, nevezetes reformokat készül életbeléptetni.

Átalában szakunk olaszhoni mivelésére nagy szerencsének tartom, hogy ép e szakavatott, buzgó és erélyes férfi áll itt a közmiveltségi ügyek élén.

Ami szakavatottságát az itt szóban lévő ügyekben illeti, annak mult évben Conestabilehez intézett híres levele fényes tanuságát adja*). Ott a régi emlékek megőrzése, a régiségeknek kivitel ellen való biztositása, a leletek és régészeti ásatások körül követendő eljárás, végre a régészeti szaktanítás és a szakirodalom emelése dolgában formális programmot állított föl, melyet most, midőn az egyszerű parlamenti követ miniszterré lett, alkalma nyílik tetté változtatni.

Megvallom, hogy midőn még a mult évben olvastam e sok szakértelemmel kifejtett eszméket, örömmel teltem el és a féléven át, melyet olasz földön töltöttem, folytonos érdekkel figyeltem meg, vajjon mi foganatja lesz a nagytekintélyű publicista szavának, és természetesen még inkább fokozódott figyelmem, midőn maga a programm szerzője miniszter lett.

Azóta erős reményt tápláltam aziránt, hogy az itt régóta pangó régészeti tudomány s az azzal kapcsolatos érdekek emelkedni fognak és reményemben nem csalódtam, mert már most, alig egy pár havi működése után, a miniszter megmutatta, hogy szakavatottsága mellett a buzgalom és az erély se hiányzik benne.

*) *Bonghi* Gli scavi e gli oggetti d' arte in Italia. Nuova anthologia di Firenze 1874. XXVI. köt. 322—332 l.

Itt csak egy pár ilyen intézkedésről szólok, mely a miniszter buzgalmára szép fényt derít.

A pápai hatalom kiszoritása óta a classikai műrégészetnek a római egyetemen nincs tanára. Minő fogyatkozás ez, hogy tudományunk anyaföldjén, épen Rómában, ezen ott kétszerte fontos tanszak nem volt képviselve. Bonghi e hiányon gyorsan és a fönnálló körülmények közt igen czélszerűen segített.

Rendelkezésre álló honi tanerő hiányában elismerésre méltó elfogulatlansággal idegent, a német instituto derék másodtitkárát, Helbig tanárt kérte föl e tanszak pótlására.

Helbig már a mult évi deczember elején kezdte meg előadásait s ime majd húsz egyetemi hallgató gyült össze az instituto gazdag tanulmányi apparatussal ellátott termében, hogy a német tanárnak olasz nyelven szabadon tartott előadásait hallgassa.

Említem, hogy Bonghi az érdekes Museo Kircherianot, mely évek óta a közönség előtt elzárva volt, újra rendezteti, jegyzékét készítteti és legközelebb ismét meg fogja nyitni. Figyelemre méltó továbbá, hogy a régészeti tanulmányokra oly fontos gipszöntvény gyüjtemény fölállítását is eszközlőbe vette. Ha ez eszme úgy megvalósul, amint tervezve van, akkor lesz csak Róma azzá, minek eddig is nevezni szoktuk: a műrégészek főtanodájává. Mert Róma ezernyi szobrai közt a görög sculptura virágzó kora vajmi gyengén van képviselve, szemben a későbbi korszakok roppant tömegű maradványaival! S igy ha ott rendszeres gyüjteményben, a berlini és drezdai gyüjtemények módjára, a nem olaszföldi műveket is együtt fogjuk találni, akkor már alig lesz kivánni valónk.

De ez nem mind. A legfontosabb intézkedéseknek még csak küszöbén állunk. A miniszter ugyanis régészeti közhatóságot szervez s annak élére az európai nevű Fiorellit helyezi, mellette a római ásatások főigazgatója Rosa és a fiatalsága daczára is nagytudományú és bőtapasztalású Pigorini fognak helyet foglalni.

Együttal törvényjavaslat készül, mely a régészeti szempontból fontos ügyeket szabályozza. Ugy hallom, hogy ezen,

jelenleg az előkészítés stadiumában álló javaslat a három évvel ezelőtt Correnti miniszter által készített törvényjavaslatnak*) főpontjain fog sarkalni, de úgy, hogy különösen a régiségek kivitele és a régészeti szakbizottságok körül a czélnak megfelelőbb lesz.

Természetes, hogy ez életbevágó törvényről még nem szólhatok érdemleg, mert szövege még nincs kezemben, de hirét vevén a Correnti javaslatának, legalább azt szereztem meg, s miután e törvényjavaslat már a senatusban is tárgyalva volt, iparkodtam e tárgyalás authentikus szövegű eredményét megszerezni és elvinni haza**), hogy annak idején, midőn nálunk is e kérdések szőnyegre fognak kerülni, az idegenek példáján tanulhassunk.

Bonghi fönnemlített levele és e Correnti-féle javaslat igen időszerű könyv megjelenésére adott alkalmat. Értem Ruggiero könyvét***), melyet szintén elhozok. S hogy a korábban elmult évtizedek törvényhozásaiból is tanulhassunk elhozom, a korábbi pápai államban, valamint az előbbi nápolyi és siczíliai királyságban fönnállott törvényes szabványok gyüjteményét is. Átnéztem az így gyűjtött anyagot és bár sok czélszerűtlen s gyakran túlzott szigorral kiejtett tételekre akadtam, mégis egészben helyes felfogásra találtam.

Kimondva találtam ugyanis, hogy az állam a nemzeti örökséget képező műemlékeket megőrizni jogosítva van és erre czéljaiból folyó hivatással bír. A műemlékek az állami hatóság engedelme nélkül állományukban meg nem változtathatók; úgynevezett restauratiók vagy épen elmozdítások csak közengedélylyel tehetők. Továbbá a leletek följelentendők, ása-

---

*) Progetto di legge per la conservazione dei monumenti e degli oggetti d' arte e di archeologia, presentato in iniziativa al senato dal ministro dell' Istruzione Pubblica (Correnti) nella tornata del 13. maggio 1872.

**) Relazione della Commissione composta dei Senatori Amari prof. Tabarrini, Miraglia, Di Giovanni e Brioschi, sul progetto di legge per la Conservazione dei monumenti e degli oggetti d' arte di archeologia. Sessione 1871—72. N. 47. A.

***) Ettore de Ruggiero Lo stato e i monumenti dell' antichità in Italia. Roma 1874.

tások pedig csak engedély mellett eszközölhetők és kiváló becsű régiségeket csak főhatósági jóváhagyással lehet az országból kivinni; végül ez egész átalánossággal itt fölhozott tételek épségben tartására szakhatósági közegek gondoskodnak. A Correnti-féle javaslatnak is ezek a főbb pontjai és kétségkivül Bonghi sem fog az államnak ezen jogilag és a közhaszon szempontjából indokolható hatalom köréből mit sem engedni. Igy tehát Olaszhonnak nem sokára oly törvénye lesz, melyet mi hazánkban már évek óta várva várunk. Nem mondom, hogy az ily törvénynyel az ügy meg van mentve, hisz legjobban tapasztalhatta azt épen Olaszország, hol régóta ily törvények voltak: mint lehet azokat kijátszani! De erősen hiszem, hogy ha a törvényhozói intézkedés mellett az administratio is megteszi kötelességét és a mívelt közvéleményben az ügy iránt érdeket költünk, sokat mentünk meg a tudománynak, ami törvény, kellő administratio és mívelt közvélemény nélkül tönkre megy.

Közel állana ezek után arra áttérni, hogy mint kellene tehát hazánkban e kérdésekben eljárni, de azzal majd csak akkor foglalkozandunk, ha otthon vagyunk. Isten velünk.

Dr. Hampel József.

IRODALOM.

IX.

Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens, *von Carl Gooss. (Különnyomat a Programm des evangelischen Gymnasiums in Schässburg zum Schluss des Schuljahres 1873/4.* czimű kiadványból. VIII-adrét 77 lap.

Azon irók között, kik Dácziának ujabb kritikai irodalmában maguknak jó hangzású nevet szereztek, kétségtelenűl *Gooss* Károly erdélyi szász tanár az elsők között említendő. Előttünk fekvő munkája oly irodalmi termék, mely minden fogyatkozása daczára is úgy az anyag feldolgozására, mint sok tekintetben magára az előadás kritikájára nézve is dicséretesen kiválik s a legjobb bizonyítékot szolgáltatja arra, hogy elvégre

ezen meglehetősen elhanyagolt téren is, Torma elhallgatása óta ujabb lépéssel előbbre kezd törekedni szaktudományunk.

Legott előre bocsátom, miszerint Gooss munkájának főelőnye abban rejlik, hogy abban Mommsen »Corpus Inscriptionum«át a fődolgokban értékesítve találjuk: oly előny, mely e műnek egyébkénti gyarlósága daczára is maradandó értéket kölcsönöz, mivel a régi Dácziának, történetének, társadalmi viszonyainak és geographiájának, a ránk maradt feliratos emlékek képezik — mondhatni — legdúsabb forrását.

Ez okból magyarázandó, hogy Gooss művében számos oly adatra találunk, minőkkel Dácziának egyik monographiájában sem találkozunk. Mondhatni az eddig kivívott tudományos eredmények compendiuma a kis munka, ügyesen ha nem is hibátlanúl, — tömörön ha nem is kimeritően összeállítva, a tárgy érdekének megfelelőleg vonzóan és értelmesen előadva s akként csoportosítva, hogy tökéletes áttekintést nyujt azon korszakokra nézve, melyek hazánknak egykor Dácziát képezett földterülete felett lezajlottak.

Munkáját egészben három főcsoportra osztotta: az elsőben Dáczia földrajzának forrásait; a másodikban magát a geographiát, a harmadikban pedig a tartomány történetét tárgyaljal Mindegyikhez külön a legjobb forrásokat használta, távolró. sem vakon követve azokat, hanem helylyel alaposan, higgadtan, fontolva mérlegelve azok súlyát, értékét, s összevetve egymással kritikailag birálgatva az egyes adatokat. Szóval Gooss nem egyedül iró, de kritikus is, ki munkájával nem csupán a serdülő ifjúság ismereteit fogja gazdagítani, hanem ki vele egyszersmind a komoly szaktudományt is sok tekintetben teljes hálára kötelezte le.

E ritka előnyök mindazonáltal korántsem eredményezhették, hogy Gooss munkájának egyes részletei mégis ugyancsak igényeink mögött ne maradjanak, mert tagadhatlan, hogy minden positiv értéke mellett igen sokban *hiányos, téves* s *okadatolatlan*, sőt tekintve szöveges munkáját és az ahhoz függesztett térképet, önönmagának *ellentmondó* is.

Mert *hiányosságról* kell őt vádolnunk, *midőn előadásában csakis Dáczia geographiájának forrásaira szorítkozik!* Czélja volt nyilván Dácziának nemcsak földrajzát s illetőleg topo-

graphiáját fejtegetni, hanem pragmatikai történetét is. S azért kérdjük, miért szorítkozott mégis csupán csak Herodotra s azon irókra, kik Cäsartól Tacitusig szerepeltek, mint Cäsar, Strabo, Florus, Plinius és Tacitus; továbbá ezek után Ptolemaeusra, a peutingeri táblára, Jornandesre és a ravennai névtelenre? A *császártörténelem iróit* teljesen mellőzte, kik pedig ha kevés, de bizonyára mégis egyes érdekes adatokat szolgáltatnak; mellőzte a *byzantinusokat,* kik elszórtan szintén nem egy eseményről adnak felvilágosítást s mellőzte azon *keresztény egyházi irókat*, kik főleg az első öt évszázadokban szerkesztették munkáikat, melyekben egynémely felette becses történeti dolog van registrálva. Természetesen fáradságos munka volt volna ezt a halmaz forrásmunkát végig forgatni, azonban bizonyára nem lett volna egyszersmind háladatlan munka, mert vele egy oly hézagot fogott volna kitölteni, mely Dáczia minden eddig megjelent monographikus munkájából egyaránt kirí.

De a Gooss által megbeszélt források sorozatából még azon forrás is kimaradt, melyre nézve sajátmaga is bevallja, hogy már is igen sok uj adatot köszönhetünk neki még a geographia és topographia terén is! Nem a szintén elhallgatott *Dio Cassius*', hanem azon *feliratos emlékeket,* köveket és viaszos táblákat értjük, melyeket bizonyára e könyvben ismertetni, jellemezve és méltatni helyén lett volna.

Nem mondjuk, hogy egész dissertatiót irt legyen mindezekről, de pár velős vonással azokat jellemezni, mindenesetre emelte volna művének becsét.

Egyébiránt jól esik bevallanunk, hogy a könyvében felhozott források ismertetése és kritikai elemzése a lehető leghasznavehetőbb tájékoztatásúl szolgálhat, főleg pedig amit Ptolemaeusról, a peutingeri tábláról, Jornandesről és a Ravennairól mond. Goossnak állításai ugyan e tekintetben nem ujak, de az ujabb kornak e körül forgó kritikája szinvonalára emeli olvasóját.

Ha továbbá arról vádoljuk Goosst, hogy egyes állításaiban téves s okadatolatlan, valóban a bizonyítás tekintetében nem jövünk zavarba. Persze e szük téren nem terjeszkedhetünk ki minden egyes — szerintünk kifogásolható — tételére, egyikét, másikát mindazonáltal mégis felhozhatjuk.

Például azt állítja, hogy Temesvár = Z u r o b a r a. Jól tudjuk, hogy hasonlót már Severini, Griselini, Bedeus, Buno, Bárány, Preyer, a Brockhaus-féle reálencyclopaedia, Böhm és Páriz-Pápai is állított volt hires szótárában, ám kérdjük, mi alapon? Spruner Zurobarat, máskép Zambarat Zombor helyére rajzolta, mi meg évek előtt bizonyítgattuk, hogy Zurobara és Temesvár között semmi összefüggés nem lehet, mert Temesvárnak mai neve visszavezethető a római Tibiscumra, mely elnevezés még Tubero idejében is használatban volt.*) Amit pedig Gooss Ulpianumról (Nagyvárad), Dociravaról (Debreczen), Rucconiumról (Csege), Ziridaváról (Bulcs), Parthiscumról (Szeged) stb. állít, az valóban sem nem több, sem nem kevesebb, mint merő h o z z á v e t é s, melynek elvégre is minden komolyabb alapja hiányzik. Hasonló állítások, találgatáson és nem megbizható alapon, legkevésbbé pedig autoptikus vizsgálatokon nyugodva, sűrűen fordulnak elő a m. századbeli iróknál, mainap mégis már csak mosolygunk felettök s Spruner, Kiepert, Mommsen eléggé megmutatták, hogy mily keveset kell mindezekre építeni.

Egyébiránt ha már imént kiemeltük a forrásoknak Gooss által történt érdekes ismertetését, úgy lehetetlen e dicséretet egészben véve munkájának ezen második szakaszára is ki nem terjesztenünk. A topographiát — meg kell adni — szerzőnk sok önállósággal s sok helyt nagy biztonsággal tárgyalja, melyből csakis az vonhat le valamit, hogy az állítások nem autoptikus vizsgálatokra alapítvák. Griselini, Sulzer, Tomaschek, Akner és Mommsen az ő kezeiben vezérfonalak, Ptolemaeus csillagászati fokkijelölései, vagy a peutingeri tábla miliariumai egy bizonyos schema szerint használva, döntő érvei, holott mindenesetre biztosabban haladhatott volna, ha autoptikus vizsgálatok által, vagy egyébkint a hitelesen constatált telephelyek segélyével Ptolomaeust és a peutingeri táblát nem egy átalános schema szerint, hanem esetről-esetre javítja, igazolja.

Ami Gooss művének harmadik részét illeti, ez merően történeti lévén, tüzetesb ismertetése inkább a történeti szakközlönyök keretébe vág. Itt csak átalánosan mondhatunk annyit, hogy e részlet az egész mű legbecsesebb részét képezi. Az első

*) V. ö. Tört. Adattár I., 408—411.

fejezetben Dáczia emelkedési korszakát, a másodikban a markomann-háborút és annak következményeit, a harmadikban pedig a gót túlysúly korát tárgyalja oly praecis előadással, hogy nem ismerünk ujabb művet, melyet Gooss dolgozatának e tekintetben elébe tehetnénk. Világos és értelmes mindenképen, a történeti főmozzanatok ügyesen csoportosítvák, úgy hogy az elolvasására fordított idő és fáradság az olvasónak a legjobb szellemi kamatokat eredményezi.

A mű végéhez egy nagyobb terjedelmű térkép van csatolva, mely a »Dacia Trajani«-t kék, vörös és fekete szinjelzéssel tünteti fel, s melylyel Gooss munkájának értékét kétségteleníil felette emelte volna, hahogy e térkép egyszersmind a szöveg belső értékének megfelelő gonddal és correctséggel ki volna dolgozva.

Fájdalom azonban e térképről ép ezt nem mondhatjuk, mert mindaz, amit a szöveges munkában kifogásolhatónak vélünk, e térképen még fokozottabb mérvben jelentkezik. Ezen térképnek nagyon számos gyarló oldalai vannak, melyek annál feltünőebbek, ha azon szép térképre gondolunk, mely a »Corpus Inscriptionum«-hoz van csatolva. Gooss ismerte e térképet, mert az ő térképe csak későbben készült s azért megmagyarázhatatlan előttünk, hogy miként készíthetett amannak ismerése után ilyen, úgy kritikailag, mint technikailag silány, gyarló dolgozatot. Pedig Goossnak még legelőbb sikerülhetett volna a Mommsen-Kiepert-féle térkép hiányait kiegészíteni és tévedéseit kiigazítani.

Am lássuk a dolgot közelebbről.

Dáczia e térképen szines határolás által szorosan individualizálva van, ám miként? Határolása úgy tetszik nekünk, sokkal önkényesebb, semmint azt a tudomány szempontjából helyeselhetnők. Legalább jelentékenyebb részében a régi forrásmunkák által nem támogattatik. Hogy Dáczia nyugati határát a Tisza képezte, Ptolemaeusból bizonyos, de hogy ezen határvonalat a Maroson felüli Tiszamentében is ép oly bizonyos gyanánt lehessen feltüntetni, arra misem jogosít fel. A marosontúli részen, Békés, Bihar, Csanádmegyében a római állandó letelepedésnek tudtomra eddigelé még semmi bizonyos nyomát sem találták, amint Gooss is nyilván csak a ko-

rábbi századok kritikátlan irodalmára támaszkodva jegyezhetett térképének ezen részébe emlékszerű telepleleteket. A Maroson fölüli Tisza-Erdélyköz kétségtelenűl kiegészítő részét képezte a római Dácziának, de egyátalán nem egyszersmind a római állandó letelepedésnek terrenumát s azért azt hiszszük, hogy a chartograph leghelyesebben, mert a történeti valónak legmegfelelőbben úgy cselekszik, ha a Maroson fölüli Tiszavonalat csakis mint idealis határt jelöli meg térképén.

De a keleti határvonal is sajátszerűen jelentkezik Gooss térképén. Ptolemaeus tudvalevőleg a Hierasust mondja a keleti határvonalnak s itt nem akarunk afelett vitatkozni, hogy vajjon ezen Hierasus az Aluta-e, mint Mommsen gondolja, avagy a Prut, mint Gooss állítja, hanem csak azon trianguláris térbeosztás ellen szólalunk fel, melyet Gooss nem tudjuk mi alapon tudott igy rajzolni. Ő ugyanis a Prut keletéjszaknyugati elhajlásától egy merően egyenest vonuló conventionális határt huz éjszakkeleti irányba a Dniester felé, mely aztán felső mentében az éjszaki határt képezi, mig alatta egy dülényded határtérség, melynek diagonális átmetszetét a Tyras képezi — jelentkezik megmagyarázhatlan talányként. Hogy mire van e sajátszerű határolás alapítva? nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy nem Ptolomaeusra, s ezzel természetesen el is esik minden realis értéke.

Ami pedig e térkép topographiai hálózatát, az útvonalakat, a sánczvonalakat és a telephelyeket illeti, ezek mindegyike sok megjegyzésre szolgáltat alkalmat.

Az útvonalak e térképen úgy vannak feltüntetve, amint azokat aligha láthatjuk egyéb térképeken. Nevezetesen igen sokban különböznek a Mommsen-Kiepert féle térképen megjelöltektől. Igy például Mommsen Tschelejutól Slatináig az Olt jobb partján, innentől Pons Augustiig a balparton és innentől aztán be Erdélyig ismét folyton a jobb parton tünteti fel a római hadútat, mig Aschbachnál az Oescustól a Vöröstoronyszorosig egyenest keleti irányban halad. Nem igy Gooss térképén! Mert ezen Tschelejutól Rymnikig (Pons Aluti) az út a jobbparton s innen Rymnik és Kalimanesti között háromszor szeli át az Olt görbületeit. Ezután a balparton vezet az út

Kissenig s csak a Vöröstoronyszorosnál lép át a jobbpartra. Goossnál tehát az útvonal az Oltot négyszer szeli át, mig Mommsennél egészben csak kétszer.

Gooss azonkivül a Duna balpartján fekvő Izlaztól Romuláig (Resca) az Olt jobbpartján merően egyenes irányban szintén egy útvonalat jelel, ami Mommsennél nem kerül elő.

Kijelenti továbbá, hogy Mommsen és Kiepert tévedtek, midőn az Apulum felé vezető utat a mai országút mentén vezetik, mely egyenes vonalban a Cibin hegység végtagozatait átszeli, mert Gooss szerint a római út kitért ez emelkedéseknek.

Hosszútelektől két irányban vezet Gooss utakat Sacidaváig és a Szekás balpartján a Sacidava-Apulumi útvonalig. — Mommsennél e két útvonal sincs meg.

Mig Mommsennél a hadút Versecztől keleti irányban elmarad, addig Goossnál az Ujpalánkától egyenesen Verseczre vezet.

Mommsen Alsó-Maros-Váradgyától Dobráig a római útvonalat bizonyosként folyton a Maros balpartján, ellenben Gooss Déváig a jobbparton vezeti azt. Kis-Kalántól (Adaquas) Várhelyig (Sarmisegetusa) az útvonal Mommsennél Hátszeg táján kanyarulatot tesz, mig Goossnál az egy tökéletes negyediv alakjában húzódik el.

A marosmenti útvonal Mommsennél sehol sem lépi át a Marost, csak Apulum előtt Alsó-Maros-Váradgyánál, honnan Apulumig a Maros jobbpartján húzódik, ellenben Goossnál az út már Sargetiel torkolatánál lépi át a Marost, anélkül, hogy később a Mommsen által jelzett összeköttetése meg volna.

Napocától (Kolozsvár) Deésig Goossnál az út a Szamos balpartján húzódik, mig Mommsennél ugyancsak ez az útvonal Napocától Puszta-Sz.-Miklósig a jobbparton, innen kezdve Székig a balparton, Széktől Szamos-Ujvárig pedig ismét a jobbparton és Szamos-Ujvártól Deésig a balparton, vagyis mig Mommsennél az út háromszor lépi át a Szamost, addig Goossnál ez egyszer sem történik.

Mommsennél továbbá a Potaissától (Thorda) Várfalváig vezető rövid út az Aranyos jobbpartján halad, Goossnál ellenben fele irányában az Aranyoson átvezet.

Mommsennél Apulumtól az út a nagy Kokel mentében

folyton a balparton halad Segesváron túlig s ott lépi át aztán a folyót, onnan Szitar-Keresztúron át Székelyudvarhelyig haladva, hol ismét a balpartra csap s kétrészre ágazik. Az egyik ág éjszakra Zelelakáig megy, fele részében a Kokelt átlépve, másik ága ellenben délkeletre Homoród-Szentmártonig, s onnan délre és délnyugatra a Vöröstoronyszoros s illetőleg Pons Vetus felé folyton az Olt jobbpartján.

Nem igy Goossnál, mert az ő térképén az Apulumtól jövő út már Mikeszaszánál lépi át a nagy Kokelt, Darlocznál aztán ismét a balpatra jő, de emellett a szászvárosi átmenet annyira határozatlanúl van jelezve, hogy az ember nincs biztonságban aziránt, vajjon van-e ott átmenet vagy se?

Végre az Olt-menti útvonal is más Goossnál, semmint Mommsennnél. Mert amannál a homoród-szentmártoni út már Héviznél lépi át az Oltot, onnan egészen más irányt véve délkelet s majd aztán északkelet felé. Sőt az Olt hosszában húzódó útvonal nincs is emezzel összefüggésben, mert Szászvárosból jő Gáltig, s innen halad aztán a Vöröstoronyszoros felé Pons-Vetusig.

Mindez kétségtelenné teszi ugyan, hogy szerzőnk önállóan készítette térképét, de minthogy egész munkájából sem tünik ki, hogy maga személyesen kutatta volna ez úthálózatot, s minthogy számos helyt nemcsak Mommsen-Kieperttel, de Acknerrel is ellenkezésbe jő: jogosan kérdjük, mi volt mégis úthálózatának ilyen feltüntetésére mérvadó? Egyes helyekre igenis hiszszük, hogy igaza van. Igy példaúl mi magunk is teljesen elvetjük Aschbach nézetét, mely szerint a déli útvonal az Olt hosszában keleti irányban haladt volna, mert nyilvánvaló, hogy a Zsil és az Olt számos mellékvize által képezett területredőzeten egy ilyen útvonalat késziteni csakis szerfeletti nehézségekkel lehetett volna, s különben is tudjuk, hogy a kérdéses út még a mult század elején is jó fenntartásban volt, amint az a Marsigli- és a Homman-féle térképeken, mint »via lapidea« tényleg meg van jelölve.

Azt is belátjuk, hogy a »Corpus Inscriptionum«-ban és az »Orbis Antiquus«-ban Kiepert és Mommsen egyaránt tévedtek, midőn az utat Slatinánál az Olt jobbpartjáról a balra átve-

zetik; avagy midőn azt Rymniktől kizárólag a jobbpartra szorítják, mert hiszen nem lehet semmibe venni Schwarz von Springsfeld alezredesnek, ki 1717-ben a mai VI. Károly-féle műúton dolgozott, azon határozott biztosítását, hogy a jobbparton legalább is három helyt a sziklafal oly tömörön nyomult a folyómeder felé, hogy passagera gondolni sem lehet. Ugyanő kezeskedik továbbá arról is, hogy a római út a balparton jött felfelé; hogy ott Kosiával szemben Traján (?) kéziszerszámokkal kisérleteket tétetett, útat keresztül törni. Egy véső és kalapács által fáradságosan készült, de befejezetlenűl maradt vágányban római érmek és lámpák kerültek elő; ezek s egyéb római maradványok határozottan egy Aluta-balparti passageről tanuskodnak, mely 1717-ig az uj útnak elkészülteig, a közforgalom által igénybe volt véve, s még mainap is használtatik.

Ám ezek mellett Goos útvonalának többi részletét nem birjuk sehogysem igazoltnak felismerni, amint például teljesen valószinűtlennek látszik, hogy az út Rymnik és Kalimanesti között háromszor vezetett volna az Olton át, hacsak fel nem teszszük, hogy a római idők óta a folyó talán folyását változtatta? És a mi leginkább bizalmatlanná tesz e tekintetben, megvalljuk, az, hogy Gooss térképe az úthálózatra nézve számos esetben eltér Ackner térképének úthálózatától, pedig Acknerről tudvalevő, hogy autopsia alapján készítette munkáját és térképét.

Ép igy vagyunk a térképen feltüntetett sánczokra és telephelyekre nézve is.

(Vége következik.)

Dr. Ortvay Tivadar.

Hazai leletek.

49. (*Borjasi leletek.*) *Szentkláray* Jenő, török-becsei ügybuzgó barátunktól a következő érdekes tudósítást vettük:

Kirándulván ma, aug. 19-én a pápai tizedlajstromban is néhányszor említett ősi *Burdas,* mai elnevezése szerint *Borjas* egykoron virágzó, most már pusztán álló magyar telep helyére, mely T.-Becsétől délkeleti irányban T.-Becse és Kumánd-Taras között, körülbelől egyenlő distántiákra

a Tisza balpartján magas dombsíkon terül el, házépítéssel foglalkozó munkáscsapatot találtam ott. Nagy érdekeltséggel mutogatták nekem, hogy az alapásat alkalmával *egy ölnyi mélységben arczczal napkelet felé fordított* — s a mint a rothadt maradványokból ítélni lehet — *tölggfa koporsókban nyugvó tömérdek emberi csontvázra akadtak, söt erös agyagedény cserepeket, köszörüköveket, egy karczdiszitményekkel ékesített fehér csonttülköt, egy érmet, néhány darab VI. számmal ellátott téglát, meg sok patkapörnyét* is emeltek ki a föld mélyéből.*)

Borjas vagy *Burdus*, vagy tán *Bordios*, a miként e helyet Mercy grófnak 1723—1725. évi térképe nevezi, hajdanta az anya-Tisza és a Tisza egy ága által körülkerített szigeten álló *sánczerősség* lehetett. A Tisza-ág régi folyásának most már teljesen kiszáradt mélyedéseit még ma is látni a szántóföldek közt, s a földhányások, melyek mintegy 50 holdnyi paralellogramot képeznek a Tisza magas partjának hosszában, kétségtelenné teszik alakjuk szerint, hogy itt *primitiv magyar védművekkel* állunk szemben.**)

A földhányások között elnyúló rónaságon már távolról szembeötlik hantos nyoma ama ősi parochialis egyháznak, melyben a pápai decimák jegyzéke szerint majd *Péter*, majd ismét *János* pap imádkozék hiveiért, s melyről az itteni nép áhitatos hagyományai oly sok regényes dolgokat tudnak beszélni. A kilátás innen a szép Bácsmegyére, távolabb a szerémi és titteli hegylánczolatra, az egykori *Francohorion* kies vidékére, Tisza mentén pedig a hajdanta kunok lakta *Torhus*, most Taras földjére nyílik. S hogy e hely most ily elhagyatott árvaságban siratja ősi dicsőségét, annak oka abban keresendő, hogy egyszer a török, másszor pedig a töröknél is kegyetlenebbül pusztított rácz hordák dúlták fel tűzhelyeit s kergették világnak lakosságát. Az említett Mercy-féle mappán már a mult század elején azon becskereki kerületbeli helységek közt fordul elő *Bordios*, melyek a török hódoltsági korszak alatt *egészen elpusztultak*. 1848-ban pedig a szomszéd bácsmegyei Csúrogról átszakadt rácz csapa-

*) A beküldött tárgyak ujabbkoriak, kivéve a két darab fekete agyagú cseréptöredékeket, melyek egy nagy urnából valók s barbárkoriak. A gyönyörű karczdiszítményekkel ékesített csonttülök a cervus communis agancsából készült s a XVI-ik századba tartozhatik. Ugyanez időből való az igen rosz fenntartású érem is, mely Ferdinánd ezüst magyar dénárjának egy roszúl sikerült rézutánzata kettős bélyegverettel. A tégla- és köszörűkődarabok ujabbkoriak, a szabálytalan kődarab pedig közönséges trahyt, melyet a természetosztálynak fogunk átadni. Szerk.

**) Nem római castrum ? avagy talán pogányvár ? Szerk.

tok üszkökkel perzselték fel a másfél század alatt ujra virágzásnak indult terjedelmes és jómódú magyar községet. A borjasiak azóta részben Török-Becsén laknak, hol az uradalomnak fizetett csekély váltságdij fejében Sissány külvárost szállották meg mintegy 100 családiglan. Atyáik elhagyott fészkét most néhány uradalmi épület s a szántófölddé alakitott temető nagy keresztfája jelöli.

Már csak csekély küldeményem után itélve is tán megegyezünk nézetben aziránt, *hogy itt bizony hasznos dolog volna, megérdemelné a fáradozást, szélesebb körű ásatásokat, behatóbb buvárlatokat foganatosítani.*

Rómer ő nga szíves buzdítására sokat jártam-keltem a Tisza-parton *történelemelőtti* kő- vagy bronzeszközöket keresni. Azonban mind hiába. *Itt a mi közelünkben ilyeket nem találni!*

A jövő tavaszra ásatásokat tervezgetek az *aracsi apátság* s *Becse várának* omladványai alatt.

50. *(Kún-szt-mártoni, csépai, szelevényi leletek.) Széll Farkas* buzgó szaktársunk arról értesít, hogy junius hó 26-án az *Áldozóhalomban* kutatást rendezett s számos csont, nyil, kés között részint a halomban, részint felületén 39 darab tüzkőszert talált. Ezek közül egy igen szép és meglehetős nagyságú furó válik ki; többnyire kések, de van a talált tárgyak közt két reszelő is. Valamennyi tárgy igen szép s megjegyzendő, egyetlen egy darab sem olyan, mely a másikkal hasonló kőből volna készítve. Ugyanitt egy csigolya-csontra is akadt, melyen a faragás félreismerhetetlen. Az egész egy állatfejet tüntet elő, melyen az orrt és a szemeket, daczára a kezdetleges faragásnak, határozottan sikerültnek mondhatni. De azonkivül még két más telepet is sikerült buzgó szaktársunknak felfedeznie, hol kova, illetőleg tüzkőszerek fordulnak elő. Junius 27-én *Csépára* (Hevesmegye) rándulván, ott a tiszai ártérparton az úgynevezett téglavetőgödrökben nagyszámú, legkezdetlegesebb cserépedény-töredékeket talált s ásatást rendezvén, 1 darab szarvasszarvból készült árforma eszközt, egy tüzkőkést és egy gyönyörű példány tüzkőnyilhegyet talált. Hasonló tüzkőnyilhegyekre *Szelevényen*, az ördögárokban is bukkant.

51. (*Sziszeki lelet.*) Sziszek mellett a *Száva* medréből több igen érdekes tárgyat kotortak ki. Mindenek előtt megemlitünk egy római vaspilumot, minővel kevés muzeum fog birni. Egész hossza közel 1 meter, s fenntartása igen jó. Hegyes gúla alakban végződik, melynek alapidoma négyzetes, 1 cmeternyi hosszú oldalokkal. A gúla magassága 5·8 cm. A pálcza körzete felső végén 2 cm. alsó végén pedig 2·7 cmnyi. Hasonló darab látható Lindenschmidtnél (*Die Alterth. u. hist. Vorzeit.* XI. füz. 5.

tábla.) Továbbá egy római készítményű hajító dárda vasrészét, mely egészben 53·2 cm. hosszú, a köralakú hüvelyé 13·3 cm., a négyélű felső· részé penig 40 cm. Átmetszete tövén ◈ 1 cm. vége felé kissé szélesbül. A hüvelyben az eredeti nyil részletei még benne foglaltatnak. Egy másik hasonló dárdacsúcs hossza 49 cm, mig egy harmadik lapos, vége felé keskenyülő, tövén eliptikus idomú. Hossza a nyíl kezdetéig 28 cm. nyeléből csak 4·5 cmnyi csonka rész van fönn. Egy vasnyilhegy fecskefarkú fejjel bir, tekeredző nyakkal s vékony tokkal. Egész hossza 11 cm. a fej nyujtványai pedig 8 cm. hosszúak. (V. ö. Lintenschmidt IX. füz. 5 tábla.) Egy vaskard 17-ik századbeli műnek látszik, egy kőlap pedig, mely 9 cm. hosszú és 7·5 cm. széles, kettős mezőben fölötte durván metszett domború ábrázatokat láttat. Az egész annyira primitiv, hogy jelentősége meg sem határozható. — Beküldte: *Stielly Gyula.*

52. *(Sobori leletek.)* Miháldy István plébános ur B. Szent Lászlóról arról tudósit, hogy ő *Sobor* határában Sopronmegyében az uradalomtól kinyert engedély folytán ez évi május hó 18 és 19-ik napján ásatásokat rendeztetett. Egy helyt elkorhadt testre akadt, melynek ballábánál egy 9 cm. magas, a szájnyilásnál 8 és a talapnál 6 cm. széles bögre feküdt. Egy másik helyt szintén hullára akadt, melynek jobb lábánál egy 14 cm. magas, szájnyilásánál 9.5, fenekénél 7,5 cm., legnagyobb bőségében 12 cm. széles bögrét, a test baloldalánál pedig egy kis vasdarabot talált. Egy harmadik helyt egy 175 cm. hosszú vázat ásott ki, melynek jobbjában vaskés, a farcsonton vaskarika, lábánál pedig 12.5 cm. magas, szájöblénél 11 cm., talapjánál pedig 7.5 cm. széles agyagbögre volt. Egy negyedik helyt a bögre a váz szájába volt alkalmazva, egy ötödik helyt pedig a két kéz száraira. Ugyanitt a bögre mellett madárcsont-maradványok is találtattak. Egy hatodik helyt a váz baljában volt a vaskés, balvállán a vaskarika, jobb lábánál pedig a 11.5 cm. magas bögre. A váz feje lefelé volt fordulva, mintha a földbe harapott volna. A test többi része különben szabályosan feküdt, kivéve hogy egy álkapocs nehány foggal a bögre mellett hevert. Egy hetedik helyt a 160 cm. hosszú váz jobb kezének egyik uján bronz sodrony gyűrű volt, baljában vaskés, balcsipője körül 3 vaskarika egymás mellett, azonfölül egy 9.5 cm. magas bögre a balfül táján. — A sirok, melyekből összesen tizet ásatott fel, többnyire 19.5 cm.-re vannak a földben.

53. *(Mogyorósdi éremlelet.)* Mogyorósd községben f. év. junius 15-ikén *Viszági* Dániel birtoka udvarában játszó gyermekek ezüstérmekkel telt agyagbögrére akadtak. Mint halljuk a bögrében száznál több

darab volt, ezekből azonban csakis 12 db került *Martinek* Károly kezeibe, ki azokról jelentést küldött be a muzeumi igazgatóságnak. E jelentés szerint 4 db *II. Mátyás* idejéből származó magyar denár 1612-ből K—B verethelylyel; 7 db *II.* és *III. Ferdinánd* idejéből való hármasak 1625, 1626, 1629, 1630, 1636, 1640 és 1648-ból. Valamennyi egészen ép; 1 db pedig *I. Leopoldé* 1632-ből. Közli O. T.

Hazai és külföldi vegyes hírek.

104. *Hivatalos kinevezések.* A vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszter a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságába vidéki levelezőkül *Balogh György* plébánost (Bács, Bácsmegye), *Bernatyák Károly* plébánost (Szepes-Szombat, Szepesm.), *Cséplő Péter* premontrei tanárt (Nagyvárad, Biharm.), *Dingraff Gáspár* plébánost (Lébény, Mosonymegye), *Drahotószky Ferencz* czimz. kanonokot (Zsolna, Trencsénm.), *Ebenhöch Ferencz* kanonokot (Győr, Győrm.), gróf *Eszterházy Jánost* (Kolozsvár, Erdély), *Gózon Imre* néptanítót (Szentgyörgy-völgye, Zalam.), *Gritzmann János* plébánost (Novoszelló, Pozsonym.), *Hencz Antal* építészt (Kanizsa Zalamegye), *Jedlicska Pál* plébánost (Istvánfalva, Pozsonym.), *Killer Frigyes* plébánost (Csanád, Torontálm.), *Lipp Vilmos* premontrei tanárt (Szombathely, Vasm.), *Modrovich János* földbirtokost (Rajka, Mosonym.), *Molnár Pál* mérnököt (Arad, Aradm.), *Myskovszky Viktor* tanárt (Kassa, Abaujm.), *Paur Iván* kir. tanácsost (Soprony, Sopronym.), *Pelargus Jánost* ev. lelkészt (Alsó-Dörgicse, Zalam.), *Still Pál* czimz. prépostot (Lőcse, Szepesm.), *Storno Ferencz* művészt, (Soprony, Sopronym.), *Szaszinek Ferencz,* a »Maticza« titkárát (Turócz-Szt.-Márton, Turóczm.) *Teutsch György* ev. superintendenst (Nagy-Szeben, Erdély) és *Vajdovszky János* plébánost (Szepes-Olaszi, Szepesmegye) nevezte ki.

105. *A budai Mátyás-templom* restaurálásával gyorsan haladnak előre. A szabad oldalhomlokzat fele már teljesen le van bontva s egy négyszögkövekből épülendő egészen uj fallal fog helyettesíttetni. Az egyház tudvalevőleg mindkét felén az udvari kamara egykori épületéhez, melyben jelenleg a pénzügyministerium és az országos levéltár elhelyezvék, van odaépítve, de úgy értesűlünk, hogy jövő évben mindkét szárny lebontatik, miáltal az egyház szabad téren álland s semmi összeköttetésben sem leend többé a kormányépülettel.

106. *A m. orvosok és természetvizsgálók* idei nagygyűlésén a *régészeti* szakosztályban is élénk mozgalom volt tapasztalható. Dr. *Arányi*

Lajos veterán tudósunk inditványára ugyanis kimondatott, hogy *Vajda-Hunyad* várának további restaurálása társulati úton eszközöltessék. A jelenvoltak lelkesedéssel karolták fel e hazafias eszmét, melynek valósítására többen azonnal 34 frtot és 5 francot ajándékoztak, K. *Pap* Miklós úr pedig 250 frtot, többen kisebb összegeket irtak alá több évre.

107. A *poprádi egyházról* Babura László azon hirt közli, hogy szentélye elkészült és sikerültnek mondható. A többi falképek csak hártyapapirra vannak felvéve, kivéve az arcus triumphálison levő »utolsó itélet«-et. Tudósító szerint e falkép, kivéve a Sz. Máriát és szt. Jánost ábrázoló alakokat, egészen megegyezik a Kugler által leirt »utolsó itélet«-tel. (Kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte. Stuttgart 1853. 1. Th. 72. lap.)

108. *Temető az alagút nyugati kapuzatánál.* Valóban feltünő, hogy annyi földmozgás mellett, mint ez legujabb időben a főváros területén mindenfelé észrevehető, alig hallunk valamit, mi a régiségre vonatkozó gyér adatokat gyarapítaná. Daczára annak, hogy az országos régészeti bizottság már a magas kormányhoz is folyamodott, a vállalkozók, mintegy félvén a régészek tanulmányai által talán előfordulható késleltetéstől, hamarjában mindent beépítenek, a nélkül, hogy illő helyen jelentést tennének. Igy csak dr. *Kovács* János ügyvéd úrnak köszönhetjük azt, hogy a fennebbi temetőre figyelmeztetett, de midőn egyik szakférfi a helyen megjelent, csak a csontok egy része volt a sírokban látható, a nélkül, hogy a temetés módját észlelni lehetett volna. Igéretet tettek azonban a munkavezetők, hogy a többi föld elmozditása alkalmával azt a muzeumi tisztviselőkkel tudatják. Az illetők török temetőnek tartják, de ez Rupp szerint a Nyárshegy alatt feküdt. Ideje lenne, hogy ilyen leletekkel többet törődnénk, és azokat szakismerőleg vizsgálnók.

109. *A m. n. muzeum gypszei* ujabban 10 példánynyal szaporodtak. Nevezetesen megérkezett 1) *Pallas Albani*, melynek eredetije Rómában a Villa Albaniban van s archaistikus mű. 2) Az u. n. *Leukothea* archaikus dombormű. (Róma, Villa Albani.) 3) *Marsyas*, melyet Myronra visznek vissza (Róma, Lateran). 4) *Doryphoros*, mely Polykletos hires canonjára vitetik vissza (Róma, Vatikán, Braccio Nuovo). 5) a *Hera Farnese*, mely Polykleitos eredetijére vitetik vissza (Nápoly). 6) a *Hera Castellani*, mely átmenetet képez Polykletos typusáról a második virágzási kor fölfogására. (Róma). 7) *Aesopus*, mely Nagy-Sándor utáni korból való. (Róma, Villa Albani). 8) *Ganymed*, mely a Nagy-Sándor utáni utóvirágzás korából való (Róma, Vatikán, Galleria dei candelabri). 9) *Neptunfő*,

ugyanazon időből (Roma, Vatikán, Museo Chiaramonti) és 10) *Stephanos* művész *Orestes* alakja, mely a római-görögművészet egy kiváló műdarabja. (Róma, Villa Albani.) A gyüjtemény egyébiránt már oly jelentékeny, hogy Berlinen kivűl aligha láthatni hozzá hasonlót. A külföldi szakférfiak is meglepetve vallják ezt be.

110. *Königsteinban* (Hessen-Nassau) a plébániatemplom padlózatának felszakítása alkalmával régi *siremlékekre* bukkantak, melyekről Cohausen igen elismerőleg nyilatkozik. A legrégibb emlék 1237-ből való s magán visel egy úgynevezett templáriusi keresztet. *Kappelben* pedig (Zürichi canton) a cistercita templom mellékhajóiban eddig ismeretlen s igen érdekes *falfestményeket* fedeztek fel. Tudvalevő, hogy ezen egyháznak architekturája, frescói és üvegfestményei a zürichi régészeti társaság által érdekes kiadásban lettek közzétéve.

111. *Regensburgban* az uj gymnasium közelében egy római sirirat került elő, mely a III-ik legio Italica egyik katonájának van szentelve. Ugyanott a Felső-Jakabtéren egy római épület maradványaira bukkantak, az Alsó-Jakabtéren ellenben pogány sirhelyek lettek kiásva. Nehány lócsont feltalálása alkalmat szolgáltatott a felsőpfaltzi tört. egylet. gyülésén azon kérdés feszegetésére, vajjon a római korban a lovak el voltak-e patkókkal látva? s minő fajok voltak az ottani vidéken honosak? Több évi megfigyelés után oda nyilatkoztak, hogy a lovak igen is megvasaltattak. A második kérdés pedig akként oldatott meg, hogy az e vidéken honos volt ló átalán véve a kettős ponny volt. Ezt bizonyítják egy ez egylet birtokában levő agy és nehány patkó méretei, valamint néhány remekűl dolgozott és jól proportionalt római bronz antikaglia, melyek hasonlóan az egylet birtokában vannak.

112. *Casselben* a Notre-Dame egyházban a »Journal de Dunkerque« hire szerint Rubensnek egy szép eredeti müvét fedezték fel, mely por és piszok által felismerhetetlenné volt téve. Az egyháznak kép i most restauráltatván, rájöttek a ritka kincsre. A kép Assisi Sz. Ferenczet ábrázolja, amint neki a Sz. Szüz megjelenik. Szakértők szerint kitünő fenntartású.

113. *Darpvenneben* az osnabrücki herczegségben tudvalevőleg hires keresztyénység előtti régiségek vannak, melyek nagyszerű kőkörökből, s ezeken belül 21 sírhelyből állanak. Most azon vannak, hogy e nagy korú régiségeket a további pusztulástól megóvják s e czélból a német császár is saját magán pénztárából 75 markot ajánlott fel.

Régészeti könyvtár.

64. * *A vasmegyei Régészeti-Egylet évi jelentése* MDCCCLXXV. Szerkeszté: *Lipp Vilmos* tanár, egyleti titkár. Szombathely. Nyomatott Bertalanffy Imrénél, 1875. Nyolczadrét, 146 lap.

65. * *Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft,* herausgegeben von *Conrad Bursian,* ord. öffentl. Prof. der classischen Philologie an der Univ. München. Erster Jahrgang. 1873. Sechstes Heft. Mit einen Beiblatte: *Bibliotheca Philologica Classica.* (Verzeichniss der auf dem Gebiete der classischen Alterthumswissenschaft erschienenen Bücher, Zeitschriften, Dissertationen, Programm-Abhandlungen, Aufsätze in Zeitschriften und Recensionen). A hat füzetből álló kötet ára 15 mark, vagyis 7 frt 50 kr. Heft IV. (Schluss des Jahrgangs 1864.) Berlin 1875. Verlag von S. Calvary & Comp. Nagy 8-rét 599—720 és 168—196 ll.

66. * *Die römischen Inschriften und Steinsculpturen des Museums der Stadt Mainz.* Zusammengestellt von Dr. phil. *Jacob Becker.* Mainz. In Commission bei Victor v. Zabern. 1875. Nagy 8-adr. XXIV. és 140. l.

67. * *Die antiken Marmor-Bildwerke* in der sog. Stoa des Hadrian, dem Windthurm des Andronicus, dem Waerterhaeuschen auf der Akropolis und der Ephorie im Cultusministerium zu *Athen.* Beschrieben von *H. Heydemann.* Mit einer litographirten Tafel und fünf Holzschnitten. Berlin. Verlag von Georg Reiner. 1874. 8-adrét VI. és 338. l.

68. *Archiv für Hessiche Geschichte und Alterthumskunde.* Herausgegeben aus den Schriften des Historischen Vereins für das Grossherzogthum Hessen. Bd. XIII. Drittes Heft. 21 táblával. Darmstadt, 1874, 8-adrét.

69. * *Ueber den religiösen Charakter des griechischen Mythos.* Festrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der k. Akademie der Wissenschaften zu München zur Feier ihres einhundert und sechszehnten Stiftungstages, am 20 März 1875. von *Dr. Conrad Bursian.* München, 1875. Im Verlag der k. Akademie. Negyedrét 27. l. Ára? Közli O. T.

Budapesten, 1875. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: **Dr. Henszlmann Imre** és **Dr. Ortvay Tivadar**.

1875. Szerkesztőség: 9. szám.

IX. kötet. **Magyar nemzeti muzeum** érem- és régiségosztálya. *November 30-án.*

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Dáczia és Moesia területén.

(Jelentés gyanánt alduna-vidéki kirándulásomról.)

III.

Utam másik czélját, mint már említém, a *localis buvárlatok* képezék.

E tekintetben vajmi tág a tér, mert alig van a régi kornak itt visszamaradt oly maradványa, mely iránt még a legkritikusabb buvárok között is éles véleménykülönbség ne támadt volna. Nevezetesen pedig kiterjesztém figyelmemet három irányban: *a régi sánczművek*, a *római hadutak* és *a telephelyek* iránt óhajtottam volna autoptikus vizsgálatok segélyével biztosb tájékoztatást magamnak szerezni, mert az irodalom terén kifejlett viták eléggé meggyőződtetők arra nézve, hogy csupán könyvekből, távol a helyszínétől, mindezekre nézve kellő megoldást nem nyerhetni.

Aki Délmagyarországon, a hajdani Dáczia nyugati részében utazott, annak figyelmét bizonyára ki nem kerülték azon hatalmas sánczművek, melyek délről éjszakkelet felé huzódnak s helyenként részint az itt egykor hatalmas kiterjedésű mocsá-

rokban már elsülyedtek, részint pedig a homokterületek vagy a szántóföldek által megszakítvák.

Az egyik vonal a Tisza balpartján a túlnan levő dunatiszaközi sánczvonal folytatásaként keletéjszaki irányban a Maros felé halad, melyet Arad táján ér el. E sánczvonal nyugati részei már a múlt században sülyedtek el a posványban, mig ellenben keleti részei Partos, Kárán (Mercifalva) és Kis-Becskerek táján jól fenntartva maradtak. Aradon fölül aztán éjszakkeleti irányban Simánd tájáig tova huzódott e sáncz.

Másik két vonal a Dunától indúl ki; a keleti vonal a Karas torkolatánál kezdődik és Gajtazol-, Lagerdorf- és Versecztől nyugatra, Kis-Zsám-, German- és Butyintól keletre Berekucza felé s innen Oláh-Sztamoráig huzódtak, hol jelenleg megszakadnak.

Innen nyugatra a másik vonal kezdődik Vatinánál, s Morawicza-, Perkossova-, Birda- és Folyától nyugatra Sziget felé huzódik, hogy innen Temesvárt érje el, honnan éjszakkeleti irányban Csernegyház és Piskén (Bruckenau) át Máslakig (Blumenthal) tova huzódott s egykor Arad és Lippa közt a Marost elérhette. Az első vonalat a Berzava és Bogonics, a másodikat pedig még a Temes és a Bega folyók is áthasíták.*)

A Griselini előtti irodalom e hatalmas védműveket átalán *rómaiaknak* tartotta. Voltak, kik *Hadriannak*, voltak, kik *Aurelian* császárnak, legtöbben mégis *Traján* császárnak tulajdonították, amint tényleg a legtöbb sáncz Traján nevét birja a köznép közt keringő hagyományban. Griselini azonban saját kora és az előbbi korok e nézetével határozottan szembeszállott, oda nyilatkozva, *hogy mind e sánczművek nem rómaiak, hanem avar-sánczok.*

Érvűl e nézete támogatására felhozza, hogy *nincs egyetlen régi iró, ki bizonyítaná, hogy a rómaiak emelték volna e sánczokat.* Kik Aureliannak tulajdonítják *Eutropius* történetiró alapján, azok nyilván nem tudták, hogy hiszen e császár

*) V. össze Griselini : »*Gesch. des temesv. Banats*« I. 295. és a hozzá csatolt térképpel; azonkivül l. Friedberg : *Generalkarte der Wojwodschaft Serbien* 1853. Gooss : »*Studien zur Geographie des Trajanischen Daciens.* 25—26. ll. Görög: *Magyar Atlasz* 1860.

alatt ment veszendőbe Dáczia, e duna-balparti tartomány. Ellenkezőleg figyelmeztet inkább azon positiv tényre, hogy az ázsiai népek szokását képezte magukat s országaikat, hol körfalak, hol földsánczok által körülvenni, s különösen kiemeli a *hun-avarok* rhingeit, circulieit. Szerinte e tatár eredetű népek a VI-dik század második felében Európára zúdulva, a régi Dácziát, mindkét Pannoniát megtámadták s uj telepeiken megerősíték magukat e sánczok által, melyek fő ipartárgyukat képezik. S erre nézve hivatkozik azon bizonyítékokra és leirásokra, melyek számunkra a sz. galleni barát, továbbá Eginhard, a névtelen szász annalista és más hajdankori irók műveiben fennmaradtak.

Mindezek alapján tehát teljesen helytelennek nyilatkoztatja azt, ha minden történeti bizonyíték, avagy csak valószínű gyanítás nélkül is, e sánczok *római* műveknek lenni állíttatnak, midőn ellenkezőleg nem hiányzanak középkori irók, kik világosan bizonyítják, hogy ez emlékmaradványok *barbar* eredetűek. S így helyesebben nem római sánczoknak, hanem Aventinus szerint *hun-avar* vonalaknak, vagy honvédveknek volnának nevezendők.

Az olasz Griselininek ezen nézete, tekintve, hogy érvei mindenesetre olyanok, melyek amaz első nézet védőéinek praeponderálnak, az ujabb irodalomban csaknem átalános elfogadtatást nyert. Eleinte nézete, úgy látszik, nem igen részesült figyelemben, mert munkája megjelente után is Mannert, Marsigli, Hohenhausen és mások még egyre vitatták a vallumok *római* eredetét. Idővel azonban oly tekintélyre vergődött, hogy mindazok, kik itt-ott a sánczokat még egyre rómaiaknak mondogatták, ép oly avultaknak és kritikátlanoknak itéltettek, mint azok, kik a jobb informatio daczára még egyre a dunabalparti *Dacia riparia*-ról regéltek. A kritikusabb nézet tagadhatatlanúl az volt ezentúl, hogy e sánczművek valósággal nem *római*, hanem *avar* sánczok. Még oly iró is, mint Thierry Amadé, a franczia Institut hirneves tagja — avar védműveknek tartja, melyeknek gyúpontja a Tisza közelébe esett.

Meglepő volt azért, midőn legközelebb e nézet megint ujabb változásnak vettetett alá. Nevezetesen két szakférfiu ama legrégibb nézetet, mely a sánczokban *római* védműveket

lát, ujból felevenítette. Torma Károly egy tudós értekezésben bebizonyítani törekedett, hogy egy általa autoptice, egy római kő által pedig feliratilag constatált, Tihótól Kis-Sebesig huzódó sánczvonal határozottan *római*, s hogy mint ilyen nem kevesebb, mint a római világbirodalom limese, a *Limes Dacicus*. Hasonló gyanánt tünteti fel térképén a délmagyarországi sánczvonalakat is, s még a Csőrszárkát is hajlandó *rómainak* tartani. Építőjökűl, tekintve Traján nagy korát s Dácziában való hosszasb tartózkodását, e fejedelmet véli kijelölhetni, kinek művét aztán Hadrián folytatva, befejezte.

A másik iró, kétségtelenűl Torma ezen határozott állítása által felbátorodva, az állítást lehetőleg még positivebb alakban fejezte ki. Gooss szerint kétségtelen, hogy mind e sánczművekben *római* limeseket és határvédveket bámulhatunk. Építőjökűl *Hadriánt* gondolja kijelölhetni, miután ő egyrészt a jazygekkel e tájakon küzdött, másrészt pedig mivel tudva van róla, hogy mindenütt, hol a birodalmat nem természetes határok védték, sánczok által szerette azt biztonságba helyezni.

Ez lévén a tényállás, természetesen azon kérdés merül itt fel, vajjon a régibbnek megfelelő ujabb, avagy pedig a Griselini-féle nézet a valódi-e? *Avar* vagy *római* művekkel van-e itt dolgunk? És ha *római* művek ezek, vajjon képezték-e csakugyan a *Limes Dacicust?*

E kérdés által faggatva, látni óhajtottam a hajdankornak eme néma, titokszerű, de mindenesetre óriási vállalatait. Kubintól éjszakkeleti irányba haladva, Deliblatnál e sánczmüveket személyesen kerestem fel. A századok viszontagsága alatt szilárddá ülepedett magas töltésre lépve, lehetetlen volt, hogy egy határozott benyomás által megilletődve ne érezzem magamat. Akaratlanúl is eszébe jut az embernek, a buvárnak főleg, hogy a föld, melyet imigy lábaival tapod, egy világnemzet öröksége. Egy nemzeté, mely akár a civilisált római, akár a nyers és bárdolatlan barbar lett legyen, mindenesetre a hatalom és az anyagi nagyság azon fokán állott, melyről a világtörténelem eseményeibe alakítólag belényúlhatott.

Több helyt megejtett vizsgálataim azon meggyőződésre hoztak, hogy Griselininek közlései, e sánczművek structurájára és méreteire nézve, egészben véve nem alaptalanok. De

lehetetlen volt egyszersmind arról is meg nem győződnöm, hogy e földművek egykori rendeltetésére és korukra nézve biztosan csakis akkor lehetne nyilatkozni, ha azok nem ugyan részleteikben, hanem összefüggő egész szerkezetükben lesznek alaposan és szakértőleg megvizsgálva, mit én ez alkalommal úgy idő, mint költség hiányánál fogva, természetesen meg nem tehettem.

E meggyőződés mindazonáltal nem akadályozhat abban, hogy e helyt legalább egyéni nézeteimet ne fejezzem ki.

Ha mindent összefoglalok, aminek e kérdésre vonatkozólag tudomására juthattam; ha az e kérdés körül megejtett különböző vélemények súlyát a kritika serpenyőjén mérlegelem, és ha e sánczművek minden eddig ismertté lett nyomait egy egészszé összefoglalom : akkor valóban nem nyilváníthatok más nézetet, mint azt, hogy e művek igen is inkább *barbár eredetűek és semmiesetre sem képezhették a Limes Dacicust.*

E nézetem ellen nyilván leginkább *Torma* Károly buvárlatainak eredménye szólna. Mondva volt, hogy ő Tihótól Kis-Sebesig egy sánczvonalat constatált, mig másrészt Alsó-Kosálynál egy feliratos követ fedezett fel, melyet inscriptiójánál fogva utóbb kapcsolatba hozott az érintett sánczvonallal. Nekem azonban úgy tetszik, hogy mindaz, amit e jeles tudósunk mond, ez egyszer nagyrészében mégis tarthatatlan.

Először is ami magát a nevezetes feliratot illeti, ha el is tekintek azon különböző irástól, melyben az először az erdélyi muzeum-egylet évkönyveiben, aztán a magyar tudományos Akadémia évkönyveiben, végre pedig a berlini Corpus Inscriptionumban közölve lett*), mondom, ha el is tekintek a varian-

*) Az erd. Muzeum-egylet Évkönyveiben I, 37—38. ll. :	A m. tud. Akadémia Évkönyveiben XI. köt. II. db. :
DEAE — — — ESI	DEAE — — — ESI
REG — — VALVA	REG — — VALVA
LENTINVS BF	LENTINVS BF
COSMIL — SLEG	COSMIL — SLEG
XIII G GORDI	XIII G GORDI
AED — L COLNAP	AED — L COLNAP
ACENSVBSIG	ACENS SVBSIG

soktól, úgy mégis e kőnek egyetlen egy közlése sem olyan, mely teljes meggyőződést kelthetne az emberben. Hiszen a tudomány valódi kárára ép *egy* oly betű marad megfejthetlen e kövön, mely egyedül döntő Torma theoriájának igazolására, avagy nem igazolására nézve. Mert e feliratban döntővé csak az 5-dik sor válhat, miszerint az, vajjon *transvallum* avagy *transvallem* fordul-e elő azon? Ám ép erre nézve nem nyilatkozhatni egész biztonsággal, miután a kövön ép a döntő *V* vagy *E* betű többé ki nem vehető. Maga Torma Károly is habozott ezért akkor, midőn a feliratot először publikálta s el nem dönthetőnek nyilvánította, ha vajjon egy regio transvallumról avagy transvallemről emlékezik-e tulajdonkép e kő?*) Később a kis-sebes-tihói sánczokat feltalálván, megoldottnak hivé a rejtélyt, mert a kő feliratát ezen sánczra vonatkoztatva, kétségtelennek mondotta, hogy a kövön a *regio transvallum* lett megörökítve.

SAMVM CUM REG	SAMVM CUM REG
— — ANSVAL — — M	— — ANS\AL — — M
IMP DNMART GORDI AVGVS	IMP DN MANT GORDI A/GVS
TO ETAVIOL — COS X — — — —	TO ET AVIOL — COS X — — — —

A Corpus Inscriptionum Latinarumban Vol. III. Pars I. n. 827.	Tormának Mommsenhez küldött kéziratában Mommsen megjegyzése szerint:
DEAE nemESI	DEAE — — — ESI
REGin VAL VA	REG.. VALVA
LENtinVs BF	LENTINVS BF
COS miles LE	COS////LE
XIII · g · GORDI	XIII · O · GORDI
AEDil COL · NAP	AED // COLNAP
A CENS SVBSIg	ACENS SVBSIC
SAMVM CVM REG	SAMVM CVMREG
trANS \ÁLlum	— — ANS \AL ///
iMP DN MAnt GODI A/GVS	— MPDNMA · · GORDI A/GVS
to et a VIOLa COS · X///	..... VIOL · COS · X///

*) »Mit lehessen érteni a »regio transvallum«, tehát a vallum = sánczolat, árok és ennek regioja = előtartománya, területe — vagy »vallem«-et olvasva tán bizonyos völgyen, illetőleg hegyentúli része alatt? nagy tért ad az elmélkedésre és nyomozásra.« Így maga Torma.

Sajnos, hogy Mommsen, aki e követ Torma után a Corpusban szintén közölte, a dologhoz tüzetesebben nem szólott. Történeti előadása szövegében, mely a feliratokat megelőzi, ezen regio transvallumra tényleg nem reflectál, a feliratokhoz készített glossák egyikében pedig egyenesen megjegyzi, *hogy ámbár előtte a regio trans vallum bír ugyan valószinűséggel, úgy mindazonáltal még távolról sem tekintheti azt bizonyosnak, miután az egész titulus oly sok ujat és eddig hallatlant tartalmaz, hogy lehetetlen Torma interpretatiojának helyességéről nem kételkedni.*

De el is tekintve a titulus szerkezetének feltünő voltától s megengedve azt, hogy Mommsen azóta az interpretatióra nézve Tormával teljes egyetértésre jutott; az iránt mégis sem Mommsen, sem Torma, sem a világ akárminő epigraphusa nem határozhat döntőleg, *ha vajjon egy regio transvallum avagy transvallemről emlékezik a kő,* mert hiszen épen a szükségelt betű olvashatatlan a kövön!

És ezzel természetesen problematikussá válik minden állítás. A *regio transvallum* vagy a *regio trans vallem* ugyan bizonyos dolog, de bizonytalan marad egyelőre egy szerencsésb lelet feltalálásáig az, melyik lett a kettő közűl a kövön megörökítve? Pedig itt ez a fő, mert nyilván, ha csak egy *regio trans vallemről* van szó, *akkor egy sáncz szükségképeni fennállottságának felvétele okadatolatlan.*

De ennek daczára is tegyük fel azt, hogy egy ujabb lelet csakugyan igazolná Torma magyarázatát; tegyük fel, hogy egy regio *trans vallum* tényleg kétségbevonhatatlan történeti igazságnak bizonyulna, vajjon kétségtelenné válik-e akkor Torma magyarázatának minden következménye is? Kétségtelenné válik-e az, hogy a dácziai földhányások *római művek, s nevezetesen Dácziának római limese*?

Ha egy regio transvallum a második vagy harmadik század folytán tényleg fenn is állott, és ennek folytán már a római uralom korszakában Dáczia területén egy sáncznak léteznie kellett, az nézetem szerint még korántsem bizonyitéka a sáncz római voltának. Ez csak azt bizonyítaná, *hogy volt akkor egy sáncz a vidéken, de hogy kinek műve az s hogy mily czélból készűlt,* azt hiszem, még nincs vele megmondva. *Állhatott*

az már a római uralom előtt is, a római nép pedig meglehet, hogy felhasználta hadi czélokra, egyes táborozások alkalmával, de hogy eredeti *római mű* legyen, az a kosályi feliratos kő csonka szavából *egyátalán nem* következik. Csak Griselini nézete dőlne meg vele, mert az állítás, hogy a földsánczok a római korszakra következett hun-avarok hadi munkálatai, persze tarthatatlan lenne továbbra.

De még kevésbbé állítható az, hogy e sánczokban a *Limes Dacicust* kelljen megpillantanunk!

Mert mi lehetett egy Limes Dacicusnak czélja?

Nyilván nem egyéb, mint egy szorosan vett országvéd, mely a természetes határok hiányában a birodalomnak, a provinciának és lakóinak nyugtát, békéjét, biztonságát az ellenség invasióival szemben biztosítsa.

Ott, a hol természetes határok voltak, a római, tudjuk, ezek erődítésére szeretett szorítkozni s a mellett a római hadtan alapelvei oly világosak és határozottak, a római táborkar oly ügyesen tudta erődítendő terrenumának legalkalmatosb pontjait kiválasztani, hogy védrendszere iránt csakugyan a legkevésb zavarban sem lehetünk. Mert azt találjuk, bárhol vizsgáljuk is védrendszeröket, hogy a védelem átalános rendszerének azon találmányok daczára is, melyeket a hadtudomány terén az ujabb idők vívmányaként szemlélünk, mégis ugyanannak kellett még manap is maradnia. Ugyanazért megfoghatatlan volna, hogy a római ez alapelvek ellenében, de az ujabbkori taktika szabályaitól is eltérőleg állította volna fel a dácziai limest.

Egy pillantatot vetve a térképeken megjelölt sánczhálózatra, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a római védrendszert mindenben jellemző egyszerű, világos, czélszerű és természetes beosztás, mely a területi nehézségek és előnyök számbavételével szokta volt positióit elhelyezni, a dácziai sánczmaradványokban épen fel nem ismerhető.

Először is *mellőzték volna e védrendszerrel a természetes határokat és azoknak kedvezőleg kinálkozó minden előnyét.* Hisz a régi irók s Mommsen kivételével az összes ujabb irók és chartographok egyhangúlag a Tiszát jelölik ki Dáczia nyugati határaúl, maga Torma és Gooss is azt vallják úgy műveikben,

mint térképeiken, sőt Gooss Mommsent czáfolja is, midőn ez Ptolemaeus Tibiscusát a Temesről magyarázza! Már pedig ha a délmagyarországi sánczvonalak a *Limes Dacicus*-ból valók, akkor nyilván a Tiszát, forrásaink közleményeivel ellenkezőleg, nem tekinthetni s nem mondhatni többé a provincia határának.

A Tiszamellékről amellett még azt is kell tudni, hogy annak főleg balpartja a legutóbbi századokig végteleniíl posványos volt, miről egyebek között kivált Griselininek térképe élénk fogalmat adhat. Ki ne látná be, hogy e parti posvány kétségteleniíl sokkal biztosabb védgátat képezhetett volna, semmint egyéb földtöltések, s a mindenben praktikus rómaitól épenséggel nem tehető fel, hogy úgyis sokfelé elfoglalt legióival egy fáradságos munkát végeztetett legyen, midőn arra egyátalán semmi szükség nem volt.

De kérdezzük továbbá, ha a sánczok római limest képeztek, miként jő, *hogy e limes nem egy futó vonalból, hanem párhuzamosan vonuló kettős, hármas vonalokból áll?* Azt hiszszük a dácziai sánczoknak ilyszerű alkotása, rendezettsége sehogy sem felel meg egy birodalmi limes eszméjének.

És nem feltünő-e Torma térképén az, hogy Dácziának Maroson fölüli határát Ó-Aradtól keletre a hármas Kőrösön keresztűl körülbelül a Berettyónak és az Érnek egybeszakadási pontjáig, mint merően conventionalis határt jelöli, *míg a Tihótól Kis-Sebesig huzódó sánczvonal, — melyről pedig ugyancsak bizonyosként állítja, hogy római limes, jelentékenyen elmarad eme conventionalis határ mögött?* Ilykép is hogyan lehet hát *limesnek* mondani?

Vagy fel is téve, hogy a tihó-kissebesi vonal tényleg a délmagyarországi vonalaknak folytatása s hogy ezek valósággal az országlimest képezték, kérdjük, hogyan fejtsük meg akkor a marosmenti római utat, mely e folyó torkolatától Erdélyig huzódott, amint azt nem csak Mommsen, de Gooss térképén is ki van jelölve? *Ez utvonalnak fele a limesen kivül rekedt és a római állandó letelepedések, melyek Bulcsnál és Csanádnál már constatálvák, szintén a limesen kivül estek.*

Továbbá, ha római művek e sánczok, hogyan fejtsük meg azt, *hogy a Duna és Tisza között, a Dunántúli vármegyékben,*

Galicziában, Podoliaban **stb.** *is hasonló sánczok vannak, mely terrenumok pedig a római jogar alá soha sem tartoztak?*

Ha a mai Ferenczcsatorna mentében Apatintól a Tiszáig huzódó s a köznyelven »nagy római sáncz«-nak nevezett földhányások csakugyan a legióknak a barbarok ellen alkotott műve, a római hadtaktikának vajjon minő nézpontjából kellene azt értenünk? Az volt-e czélja, hogy a duna-tiszaközi barbarok berohanásai ellen Pannoniát védje? Ez ugyan e sáncznak czélja nem lehetett, *mert hiszen akkor ugyancsak eme czélból az egész Duna mentében kellett volna egy ilyennek Aquincumig és Bregetiumig is huzódnia, aminek pedig semmi nyoma.* Az is bizonyos, hogy a jól megerősített Dunavonal mindenesetre biztosabb védgátot képezett volna.

És végre, ha római művel, még pedig birodalmi limessel van dolgunk, hogy történt az, *hogy a rómaiak hadi gyakorlatával ellenkezőleg e sánczvonalok helyi védpositiók nélkül maradtak?* A rómaiak a hadviselés azon fokán állottak, hogy belátták, miszerint egymaga a sáncz, melyet végiglen katonákkal megrakni nem birtak, épen mi biztosítást sem nyujthat a barbarok betörései ellen, úgymint kiknek még oly határvonal is, mint a Duna, a berontásra akadályt nem képezett. A sáncz a rómaiak birodalmában és taktikájában csak úgy birt értelemmel és gyakorlati haszonnal *ha az a sánczvonal felett uralkodó erődök által van megerősítve.* Innen van, hogy a kétségtelen római védsánczok, a Limes Romanus a Rajna mentében, a Vallum Hadriani Angolországban, a Vallum Trajani a Dobrudschában bizonyos közökben a négyszögű táborhelyek, a castrumok szakadatlan nyomaival birnak. E castrumok megrakva katonákkal, a vallumot biztos védgáttá tehették a barbar törzsek hullámárjai ellenében.

Nem azt tapasztaljuk ám hazánkban! A délmagyarországi sánczvonalak ily sánczerődöket sehol sem mutatnak, a Csörszárka a Duna-Tiszaköz éjszaki részén, az u. n. nagy római sáncz a Duna-Tiszaköz déli részén azonkép nélkülözik azokat és a tihó-kissebesi vonal sem bir olyanokkal, ámbár Torma és Gooss váltig vitatják. Hiszen Kis-Sebestől Mojgrádig s innentől Tihóig egy sincs ilyen kijelölve a térképen; a kis-sebesi, a mojgrádi és a tihói castrumok pedig nyilván egymástól sokkal

távolabbak, semhogy az egész vonal felett uralkodhattak volna. Ami pedig a vármezői, a sz.-péterfalvai, a magyar-egregyi és a romlotti castrumokat illeti, azok nyilván a sáncz tekintetében csak másodrangú fontossággal birhattak, jó fedezetet képezhettek, de távol sem voltak a sáncz védelmi igényeinek megfelelőek és eleget tevőek, ép azon okból, mivel nem feküdtek a sánczvonalon.

Ismételem, minden ellenmond a felvétnek, mintha római hadművek maradványai feküdnének előttünk. Ellenben mindvalószinűbbé válik a nézet, hogy tényleg egy *barbar népség* alkotmányaival állunk itt szemben. Mert mind e sánczvonalak, melyek rómaiakúl tekintve, érthetetlenek, *barbár művekül tekintve legott világos értelemmel, félreismerhetlen czéllal birnak.* A párhuzamosan haladó vonalak ugyanannyi kör ívszeletei gyanánt fognak feltünni; a délmagyarországi, a bácskai, a dunántúli, a duna-tiszaközi Csörszárok és az erdélyi, podoliai és galicziai vonalok egymásnak correspondeálni fognak.

Mert mindenesetre feltünő, hogy mig a Csörszárka kettős vonalban a Duna-Tiszaköz éjszaki részén nyugat-keleti irányban halad, addig az erdély-délmagyarországiak déli, a Tisza-Dunaköz déli részén levő kelet-nyugati irányban vonulnak, mig a dunántúli vonalak, amennyiben azokat egyes nyomokból megitélhetjük, délről éjszaki irányban huzódnak. A podolia-galicziai »Trajánsáncz«-ról pedig Schaffarik constatálja, hogy körülbelül a 44° 30′ keleti hosszuságban és a 48°, 30′ éjszaki szélességben a bal Dniesterpartról Galinen, Beznoskowcy, Kasabezcew, Jasomilka, Kremenno helységeken át Satanownál a Podharce folyóhoz s onnan Magierow irányába, tehát *éjszaknyugati* irányba fut.

Nagyon nevezetes továbbá e dologban, hogy Rómer, ki éveken át e tanulmánynak szentelé idejét, Somogyban tényleg egy úgynevezett »ördögárok« nyomaira talált, mely Mernyétől Somogyvár felé, tehát csakugyan délről éjszaki irányban a Balaton felé huzódott, Tolnában ujra feltünik s régibb térképeken a Dunántúl Baja vidékén is látható lesz, hogy onnan a Tisza felé huzódjék. Nem is kétkedik tudósunk, hogy a Csörszárka azonképpen, amint azt Marsigli is jelöli térképén, — tettleg összefüggésben áll az erdélyi, a bihari-, aradmegyei és a

Dunáig huzódó délmagyarországi sánczokkal, melyek szerinte is mind *barbár művek*, és kimondja, hogy igen téves, a hazánk területén levő földhányásokat a rómaiaknak tulajdonítani, *mert legalább Magyarországban, sem azok építési modora, sem pedig irányuk a római védrendszernek meg nem felelő.* Csakis az Ujvidéktől Tisza-Földvárig egyenes vonalban huzódó sánczot tartja kétségtelen római műnek, mely szabályos távolsági közökben négyszögű táborhelyekkel birván, a rajnamelléki, angolországi és dobrudschkai limeshez hasonlít, mig az Apatintól a Ferencz-csatorna mentében a Tiszáig huzódó sáncz, ha ugyan hadi védmű és nem vízsáncz, a rómaiaktól egyátalán nem származhatik.*)

---

*) »Es ist sehr irrig, dass man alle Erdwälle, die sich über grössere Ländercomplexe ausdehnen, den Römern zuschreibt, indem wenigstens in Ungarn weder die Bauart derselben, noch deren Richtung der römischen Befestigungskunde, der Sicherung der eroberten Gebiete der Weltbeherscher entspricht.

Der einzige *Langwall*, der sich vom heutigen Neusatz aus gegen *Tisza-Földvár* in gerader Linie hinzieht u. an seiner südlichen Böschung in gewissen regelmaessigen Abständen viereckige Lagerplätze besitzt, ist dem Limes romanus am Rhein, dem Vallum Hadriani in England u. dem in der Dobrudscha ähnlich, u. ein unbezweifeltes Römerwerk. Die Erdwälle, die sich von der Gegend von *Apatin* aus südlich, beinahe parallel mit den Donau- u. Theissufern dahinziehen, die echte Römerschanze zweimal durchbrechen, und als grosse Römerschanze bezeichnet vorkommen, haben keinen Charakter von Befestigungsarbeiten, keine Gräben u. scheinen mir daher mehr Schutzdämme gegen die austretenden Flüsse, als Wehren zu sein; waren aber dieselben dennoch Wälle zum Kriegsgebrauche, so sind sie gewiss nicht von den Römern gebaut worden.

Oft setzen die *Langwälle*, über Berg u. Thal sich erstreckend in doppelten, sehr tiefen Gräben u. ebenfalls hohen Schanzen durch die Waldungen, während sich heute in bebauten Ebenen keine Spur derselben vorfinden lasst, bis endlich wieder in wilderen Gegenden dieses Riesenwerk auftaucht, welches von Stelle zu Stelle urspringliche Durchlässe aufweisend, nicht als Vertheidigungslinie im Kriege, sondern als Schutzwehr gegen plötzliche Einfälle der feindlichen Nachbarn dienen mochte.

Auch in der Somogy fand ich Spuren eines Teufelgrabens, der sich von *Mernye* gegen *Somogy-vár* zieht, in der Tolnau wieder auftaucht u. in älteren Karten über der Donau, in der Gegend von Baja, sichtbar wird, um sich gegen die Theiss hinzuziehen. (L. *Tageblatt der 48. Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Graz.* 1875. Nr. 7. 279. l.)

És ha végre megfontoljuk, hogy e hosszsánczok hegyen-völgyön át, igen mély kettős árokban s hasonlóan igen magas sánczokként haladva, *helyenkint eredeti nyilásokkal birnak, s hogy egész szerkezetüknél fogva nem annyira hadi védvonalakúl, hanem inkább az ellenséges szomszédok rögtöni megtámadásai ellen biztosító védvonalakúl mutatkoznak*; ezt megfontolva, lehetetlen, hogy hazánk régi földsánczait akaratlanúl is összeköttetésbe ne hozzuk azon hunavarok rhingjeivel, melyekről a sz.-galleni barát alapján ezeket olvassuk :

»Képzeljen az ember kilencz-kilencz, körülbelűl köralakú nagy sánczot vagy kerítést, melyek közűl egyik a másikba volt foglalva, úgy hogy az ország szélétől fogva közepéig, egy középpontú körvidékre volt osztva, ezek voltak az avarok erőségei. E kerítések, a földszín nehézségeihez alkalmazva, széles gyepűből állottak, mely következő módon volt alkotva: húsz láb távolságra egymástól két egyenközű sor czölöpöt vertek le, melyek magassága is húsz-húsz láb volt, s e sorok közét megtöltötték kemény kővel s mészszel, mely azzal egybeforrva egy tömeggé állt össze; az egészet azután meghordták földdel, beborították hanttal s beültették bokrokkal, melyek egymásba fonódva, áthathatatlan eleven sövényt képeztek. Két ily kerítés közötti téren feküdtek a falvak és tanyák, melyek úgy voltak rendezve, hogy egyiktől a másikig a szó elhallatszott, hogy egymásnak jelt adhassanak. E körfalakon, melyek rendesen a folyók mentében és a hegyláncok hosszában vonúltak, helyenként jó távol egymástól kapuk voltak hagyva, hogy a lakosok közlekedhessenek. Ha egy körfalat elfoglaltak, ingóságaikkal és nyájaikkal a másodikba, s ha a másodikat megvívták, a harmadikba vonúlhattak vissza. Egyik körfaltól a másikig kürtszóval értesíthették egymást, megállapított szabályok szerint különböző jeleket adva. Ezen egymást kerítő roppant várdák avar neve ismeretlen előttünk; a germánok *hring*-eknek vagy *ring*-eknek, azaz gyürűknek hívták. Adalbert (egy vén katona, ki Gerold grófot és svábjait a hunniai táborozásban kisérte volt), azt állította növendékének, a sz. galleni barátnak, hogy egyik ring a másiktól körülbelől oly távolságra feküdt, mint a zürichi kastély Konstanz városától, mi harmincz-negyven német mértföldet tesz. Ezen körök átmérője

annál inkább rövidedett, minél közelebb esett a kör a középponthoz, a hol állott a fejedelmi ring, melyet a longobardok és frankok »tábor«-nak is hívtak, s a hol állott a kincstár Hunnia fejedelmeinek lakával együtt. Ez nem messze esett a Tiszától, azon helyen, hol a hiedelem szerint Attila palotája emelkedett. A nélkül, hogy sokat bajlódnánk azon homálylyal, mely a sz. galleni barát leirása s különösen mértékei fölött lebeg, észre vehetjük, hogy Nagy Károlynak nem csekély nehézségeket kellett legyőzni, hogy Hunnia szívébe juthasson. Ezen folyók által fedett és hegyektől támogatott kerítések, bár nem képeztek is olyan akadályt, mint valami jó kőfal, a berohanó sereget minden lépten-nyomon föltartóztatták, és bátorságát megtörhették, s a Dunán, mely majd mindegyiket középett metszette át, védelmezőik egyik partról a másikra könynyen átkelhettek vagy visszavonulkattak«*).

S azért kimondom : akármiként legyünk is praeoccupálva, azt nem tagadhatjuk, hogy e kép találó. Szolgáljon ez nekünk ösztönűl a további kutatásra. Ebben azonban, ha akarjuk, hogy sikeres legyen, egy elengedhetetlenűl szükséges: az tudniillik, hogy *se részletekre ne szorítkozzunk, se pusztán analogok által ne akarjunk az igazság felismeréséhez jutni.* A részletek kutatása nem nyújthat valódi, biztos tájékoztatást, valamint másrészt az analogokból vont következtetések már elégszer nem csalhatatlanoknak bizonyúltak. Akármit állítson is Petermann a dobrudschkai földmiveletekről, azt ne tekintsük irányadóúl saját hazánk földmiveleteinek kutatásában és megitélésében. Sánczainkat felkeresni, megjárni, structuráj ukat megvizsgálni, irányukat pontosan helyszínelni : az legyen feladatunk, ha még annyi költséggel is össze volna az kötve. Az áldozat meghozatalában jusson eszünkbe, hogy a föld, melyet körzővel és kapával vizsgálunk, egy világnemzet öröksége. Illő, hogy a homály, mely felette lebeg, egyszer szétoszlattassék,

(Vége következik.)

Dr. Ortvay Tivadar.

---

*) Thierry: Attila, Attila fiai s utódai történelme. II. 341—342. ll.

Ujabb római feliratos kövek.

(Vége.)

V. Junius 20-án hallgatóimmal Sz.-Endrén megfordúlván, az előbb szanaszét heverő római köveket a budai püspök udvarában befalazva találtam. Érdekesek ezen többnyire barbar művészetű emlékek jelmeztani szempontból, minthogy itten a *pannoni*, főleg női viseletnek sajátságaival találkozunk. Nevezetes egy sírlaptöredék, melyen a nő a mellén keresztben álló íjjas fibulát jobbjával tartja, e kézen sajátszerű karpercz látszik; vállán meg van a jellemző vállfüző-tartó; nyakán a hatalmas gyöngysor, a fülekből lógnak a tojásdad függők, de ami legcsodálatosb, homloka fölött széles patyolat- vagy vendéghajkészlet magaslik, mely a vállán négyszeres fodrokban nyugodván, az alonge-parókának ősrégi előképeűl tekintendő.

VI.. Egy másik töredéken a mellen egymásba font nagyobb karikák, phalerae, tünnek fel; csak az egyikén, mely vörös, durván faragott kőből áll, szabálytalan oldalakkal, 1·49 magas, 0·60 széles, a felső osztályban három alakkal bír, de ezek csak nagy nehezen kivehetők, ezen osztály 0·46 magas, felül csorba; a felirásos lap magassága 0 19 cent. teszen, a betűk rendetlenek, hanyatlást bizonyítók.

	Felirás :	*Olvasás :*
1.	D M	Diis Manibus
2.	⁝ TITVL̲VM POSVIT	TITVLVM POSVIT
3.	KL̲ORINANIOTR·NO	KLORINA NIOTRINO (?)
4.	VIRÇINVO SVO	VIRGINIO SVO
5.	Q VIXIT ANOS L̲	Qui VIXIT ANnOS L
6.	EA MENSES II Я	ET MENSES II Fieri Fecit ⁝

Jegyzet : *Virginius* olyan férj, ki csak egyszer kötött házasságot. (l. Acta Nova Musei Nationalis Hung. magyar kiadás. 80. l. 135 szám alatt.)

VII.. *Dr. Tauscher Gyula*, uradalmi orvos Ercsiben, szíveskedett arról értesíteni, hogy a junius havi nagy esők után az uradalmi parkban nagy gödrök támadván, római feliratos kövek tüntek fel, és azok vizsgálatára meghítt. Kirándultam oda

julius 11-én, és meggyőződtem arról, hogy a talált emlékek távolról sincsenek *in situ*, hanem hogy b. Lilien is, mint a múlt században többi nagyjaink is, díszkertjének, mely akkor nagy hírben állott, bár jelenleg régi szépségének csak nyomai maradtak fenn, e köveket ékességűl állította fel azon árnyékos helyen, a hol ismét megtaláltattak. Az egyik igen díszes fogadmányi kő, melynek magass. 0·87; széless. 0.56; vastags. 0·35 cent. Az iráslap mag. 0·14, széless. 0·11; a betűk 0·04—0·05-iek. Igen szabályosak, összefonás nélküliek. A kő egészen ép, felül vánkostagot mutat kacskaringókkal a homlokzaton, a négyszögű lyuk arra szolgált, hogy belé ujabb korban valami diszítményt állítsanak.

Felirás :	*Olvasás :*
1. TERE ▾ M	TERraE ▾ M
2. ATRI ▾ FL▾	ATRI ▾ FLavia.
3. M A X I M	MAXIM
4. INA ▾	INA·
5. V▾S▾L▾M▾	Votum Solvit Libens Merito.

Jegyzet. Ezen istennőnek szentelt kövek nem épen gyakoriak. E felirattal ez az első lesz, melyet a m. n. muzeum birand *b. Sina Simon ő* excellentiája nagylelküségéből.

—

VIII. Nem messze a cippustól találtak egy nagy mérföldmutatót, melyet csak bajjal lehetett felállítani. Ezen emlék ép ugyan, de a rajta levő 3—4 felirás annyira összevissza van egymásba fonva, hogy ottan a hely színén megfejtése nem sikerűlt, minthogy a betűk különben is sokat szenvedtek. Csak ANTNIN és XXXVj tüntek fel, melyek ANTONINVS-ra és arra mutatnának, hogy e kő Adony tájáról kerűlt e kertbe. Amint a muzeumban fel lesz állítva, megfejtését megkisértem.

—

IX. *Lajtha-Bruckon* a Harrachféle várban egy sírkő fordul elő, ezen egy női alak látszik, a muzeumi pannoni öltözetben a vállkapcsokkal és nyakékkel; jobb vállán felül egy kisded áll; több részlete ki lévén törve, tisztán e magasan kidomborodó mű ki nem vehető; felirása ez :

1. //// MAXIMI · F ·
2. // E S · E · VITALIS
3. // ONIS · F · A · VIII.
4. /// VECO · COIVGI
5. P

Közlé velem *Kisfalvi László*, kőbányai lelkész úr.

Dr. Rómer Fer. Flóris.

Archaeologiai levelek.

IX.

Róma, 1875. márcziusban.

Nem hagyhatom el az örökvárost, a nélkül, hogy a nagynevű instituto di correspondenza archaeologica-ról, melynek kebelében töltöttem az idei telet, rövid levélben meg ne emlékezzem.

S miután hazánkban gyéren vannak, kik e szakintézet fontosságát és sokoldalú működését ismerik*), épen nem látszik fölöslegesnek vele egynéhány pillanatig foglalkoznunk.

Ritka régész mulasztja el az alkalmat, Rómában a tarpeji sikláról (melyen épült) elnevezett casa tarpejat meglátogatni. Igénytelen épület ez, mely mindeddig az intézet székhelyeűl szolgál. A ház felerésze beteg németek ápolására szolgál s csak másik részében székelnek a músák.

Földszint találjuk a gazdag philologiai és régészeti szakkönyvtárt, mely Európában ritkitja párját; az épület felső emeleteiben az intézet gazdag levéltára s rajzokból, tervekből és mappákból álló dús készlete (apparato) van elhelyezve, ugyanott laknak az intézet derék titkárai, s ha a téli idényben

---

*) Ez intézetet tudtommal legelőször Paúr Iván mutatta be a honi szakkedvelőknek a »Győri történelmi és rég. füzetek« IV. köt. 1—5. lapjain. — Hazánkban (beleértve Erdélyt valamint Horvát- és Szlavonországokat is), egészben 13 tagja van az institutónak. Neveiket lásd az intézet »Bulletino« czímű folyóirata 1875-ik évi kötetének végén.

pénteki délutánon jövünk, együtt leljük a könyvtári teremben az intézet helybeli tagjait s a Rómába sereglett idegen szakférfiakat.

Mikor november elején ideérkeztem, az intézet ügyvivői nyári lakásaikból már bejöttek volt, a könyvtárt helybeliek és idegenek (németek, francziák, angolok, dánok, svédek, magyarok stb.) már mind sürűbben kezdték használni, s az intézeti fiatalság, t. i. a stipendisták és egyéb németországi fiatal tudósok is már mutatkoztak.

De az intézet mint olyan, még csak Winckelmann születése napján (decz. 9.) kezdte meg hivatalosan ünnepélyes közüléssel a téli idényt és téli működése attól fogva serényen foly Róma városa megalapitásának évfordulójáig (április 21.).

Ez idő alatt rendesen tartják meg a tudományos heti gyülekezeteket, s ekkor olasz nyelven folynak a tárgyalások; a titkárok megkezdik magyarázó körutjaikat (giri) a római muzeumokban, az egyik az epigraphikai, a másik a régészeti emlékeket tárgyalván, s az intézet irodalmi tevékenysége is a rövid nyári szünet után ismét folyamatba jő.

Örömmel vettem részt e pezsgő tudományos életben, s ha meggondolom, mennyire fejlesztőleg hatott reám és hat minden tanulni vágyó emberre az intézet szakavatott vezetőivel s az intézetben összesereglő szaktársak egész seregével folytatott érintkezés s mennyire megbecsülhetetlen volt a szakkönyvtár és az »apparato« muzeumi tanulmányaimban: megáldom azon férfi emlékét, ki mindezeknek az alapját megvetette közel félszázaddal ezelőtt, 1829-ben.

E férfi az örökös munkásságú Gerhard volt*). Az ő kifáradhatlan buzgalmának, az ő helyi ismereteinek és számos öszszeköttetésének sikerűlt, amit mások hiába kisérlettek meg: közös czélra egyesíteni különböző nemzetek szakférfiait és szakunk mivelésére központot teremteni az instituto megalapítása által.

Az intézet főszékhelyeűl igen tapintatosan Rómát válasz-

*) Gerhard élt 1795-től 1867-ig; életrajzát megirta O. Jahn. »Eduard Gerhard, ein Lebensabriss von O. Jahn.« Berlin, Reimer 1868. 8-rét 124 l

totta, bár Berlinben is volt német, Párisban pedig franczia osztálya. De a római osztály olyannyira előtérbe állott mindjárt kezdettől fogva, hogy a két idegenföldi fiók lassanként megszünt*).

Az erők összpontosítása első sorban irodalmi vállalat czéljából létesűlt, melynek föladata volt egyrészt az archaeologia és rokon szakok körébe vágó s az ókori világ bármely vidékén előforduló szakérdekű jelenséget figyelemmel kisérni, ami csak a szakkedvelő levelezők egész serege segítségével történhetett; de másrészt a tudományt kiváló emlékek szakszerű közzététele és methodikus magyarázata által előbbremozdítani.

Az előbbi szempontból alapult a »Bulletino« czímű havi folyóirat, mely 1829 óta a régészeti adatoknak, törekvéseknek és jelenségeknek valódi repertoriuma**),

A másik czélnak szolgáltak az intézett évkönyvei (Annali) s az azok kapcsán megjelenő fényes kiállítású képes »Monumenti inediti«***).

*) A franczia szakosztály leginkább azáltal örökítette meg magát, hogy 1836-ban és 1838-ban, midőn az instituto kiadványai egy ideig megszakadtak, Párisban két kötet évkönyvet a megfelelő rajzos táblákkal, tett közzé. A német szakosztály meg az instituto újjá szervezése körül 1856-ban szerzett érdemeket.

**) Első kötetének czíme: Bullettino degli Annali dell' instituto di correspondenza archaeologica per l'anno 1829.« Róma, 8-rét, 224 l. — 1830 óta Bullettino del instituto stb. czímmel és egy második franczia czímmel. 1830—1853. évenkint megjelent 78 kötet; az 1854—55-ik években az instituto egyéb kiadványaiba olvasztotta a titkár, Emil Braun, de azóta a régibb módon ismét havi folyóiratta változtatták és évenkint egy kötetre megnő a becses folyóirat; a Bullettino nyelve az olasz.

***) Annali dell' instituto di correspondenza archeologica, Berlin, Páris, és Rómában 1829—1873. évenkint megjelenő kötetek olasz és franczia nyelvű közleményekkel, melyek mellett néha latin nyelven irt czikkek is jelentek meg. Alakja 8-adr.; csak 1854., 55. 56. években adták folióban; a mi czélszerűtlennek bizonyúlt s azóta a régi alakra tértek. A szöveget kisebb-nagyobb számú rajzos táblák (tavole d' aggiunta) kisérik, s ezek mintegy segítségül szolgálnak azon nagyobbszerű képekhez, melyek »Monumenti inediti« czímen az intézet harmadik nagy vállalatát képezik. Az »emlékek« az évkönyvekkel együtt indultak meg 1829-ben és azóta megjelent 9 kötet, összesen 540 nagy folio táblával. — Megemlítendő: »Memorie« és »Nuove memorie« két kötetnyi intézeti kiadvány, az egyik 1832-ből, a másik 1865-

A régésznek mily kincsbányája rejlik e kiadványok 400 kötetében, csak az tudja valósággal, ki tudományunkat komolyan műveli. Nincs a régi művészet tudományában, nincs a régi topographiában és chronographiában, nincs a régi földirat és éremtanban fontosabb problema, melynek tanulmányozásában az instituto iratait nélkülözni lehetne.

A régészek harmadik nemzedéke rakja most le bennök tudományos vizsgálatainak szép gyümölcseit s nem tulzás, ha azt mondjuk, hogy egész szakirodalmunkban egyáltalában alig van fontosabb publicatio.

Azért figyelmeztetem hazánkfiait, hogy a nemzeti muzeum régiségosztálya könyvtárában néhány év óta megtalálják az instituto összes iratait és bizony igen kivánni való, hogy ezen óriási tudományos tőke hazai szaktudományunk emelésére is kamatozzék, minek eddig még vajmi kevés nyoma!

(Vége következik.)

Dr. Hampel József.

IRODALOM.

IX.

Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens, *von Carl Gooss. (Különnyomat a Programm des evangelischen Gymnasiums in Schässburg zum Schluss des Schuljahres 1873/4.* czimű kiadványból. VIII-adrét 77 lap.

(Vége.)

Először is a délmagyarországi sánczok rajzait nem szabad Griselini rajzával összehasonlítanunk, mert legott meggyőződünk, hogy mennyire önkényszerűbben vezetvék azok Gooss

ből, nagyobb terjedelmü czikkekkel és táblákkal. Az intézet összes iratainak használatát fölötte könnyítik a betűrendes tárgymutatók; ilyen van az 1829—1833. évekből az Annali 1833-ik év folyama végén, a többi három, t. i. az 1834—1843, 1844—1853, 1857—63-diki éveket átkarolók külön kötetek gyanánt jelentek meg; az 1864—75-diki évfolyamok még nem registráltattak; az 1854, 55, 56-dik évi tárgymutatók az illető évfolyamok végén találhatók.

térképén, semmint a Griselinién, pedig Goossnak Griselini szolgált e tekintetben útmutatóúl, forrásúl. Másodszor pedig nem helyeselhetjük, hogy Gooss e sánczokat oly igen apodictice *rómaiaknak* mondogatja. Tudjuk ugyan, hogy Griselininek nézete legujabban megczáfolva lenni látszik a kis-sebes-tihoi sánczvonal által, melyet Torma rómainak bizonyított, valamint a Prut és Dniester között egyenközűen huzódó sánczok által, melyeket Petermann szintén rómaiaknak vitat. Ám ha netán Gooss ezek alapján mondja a délmagyarországi sánczokat rómaiaknak, akkor nyilvánvaló, hogy állításának épen mi súlyát sem ismerhetjük el, mert hiszen egyik-másik római sáncz, ha valósággal is az, még távol sem bizonyíthatja, hogy valamennyi fennmaradt sáncz római! Hisz akkor ép úgy lehetne római műveknek mondanunk azon sánczokat, melyek Magyarországon, Podoliában, Galicziában stb. is előfordúlnak, de ahol a római imperium hódító sasa soha meg nem szállott. Különben is minden arra mutat, hogy a délmagyarországi sánczok, ha nem is mint Griselini akarja *avar*, de mindenesetre *barbár* művek, mit e szám első czikkében igyekeztünk jobban bebizonyítani.

Ami pedig a telephelyeket illeti, Gooss térképe ezekre nézve is felette eltér a Corpus mappájától. Igy például Mommsen szerint Slatina=*Acidava* az Olt balpartján, ellenben Gooss szerint Acidava Slatinával szemben van az Olt jobbpartján Kat-Arcestinél. Szerinte Slatina=*Pinum*.

Mommsen *Rusidavat* az Olt balpartjára teszi pontosabb helykijelölés nélkül, Gooss ellenben a Lunkanecznek Oltba való torkolatához az Olt jobb partjára, hová Mommsen a *Pons Aluti*-t teszi, mely Gooss szerint Rymniknél keresendő.

Mommsen *Buridavat* Rymnikhez helyzi az Olt jobbpartjára, Gooss pedig Buridavat Kalimanestivel szemben az Olt balpartjára jóval éjszakibb irányba fekteti.

Mommsen a *Castra-Trajanat* az Olt jobbpartjára, Gooss ellenben a másik partra határozza azt jelentékenyen beljebb Salatrukához.

Mommsen *Arutelát* az Olt jobbpartjára a Vöröstoronyszoros felől jövő Lotra patakcsa torkolatához, mig Gooss azt a másik partra teszi Pitesti és Pratoviesti közé. Azonkivül ugyanő

Praetoriot a Porta Romanilorhoz teszi, Kivenen felől Erdély határára, mig Mommsennél ennek semmi nyoma nincs. És hasonlóan *Caput Stenarumot* Gooss a Weiss folyó forrasához határozza Vizakna (Salzburg) és Kis-Csűr (Klein-Scheuern) közé, mig Mommsen erről is mitsem tud.

Mommsen *Cedoniát* Szebennel azonosítja, Gooss szerint ellenben Cedonia Grosspold és Reussmark vidékére esett.

Mommsen térképén az *alsó-városvizi* castrum az ottani folyócska jobbpartján látható, Goossnál a balparton áll. Mommsen térképén továbbá *Certiánál* a várost és a tábort az ottani folyócska választja el, Goossnál mindkettő elég távol a folyócska balpartján van. A *vármezői* telep és castrum Goossnál szintén elesik a folyótól, mig Mommsen térképén az közvetlenűl ott fekszik a folyó partján. *Largiana* (Zutor) Goossnál az ottani folyó balpartján fekszik, mig Mommsennél Zutort a castrumtól ép e folyó választja el, úgy hogy a castrum a bal-, Zutor a jobbparton van. Mommsennél továbbá a *szucsági* tábor a római útvonaltól délnyúgati irányban elesik, Goossnál azonban az útvonalba. A *szamosujvári telep* és castrum Mommsennél a Szamos jobbpartjára esik, Goossnál mindkettő egyaránt a balpartra. Az *alsó-kosályi* tábor Mommsennél a Szamos jobbpartjára, Goossnál pedig a balpartra van téve. Az *alsó-ilosvai* táborhely Mommsennél a folyócska balpartján áll, Goossnál pedig a folyócska azon keresztül megy.

Természetesen, mi nem mondhatjuk meg, vajjon Mommsen avagy pedig Gooss téved-e ? de annyit igenis constatálhatunk, hogy a topographiai pontok megjelölésében Gooss élesen tér el Acknertől is s igy nagyon is valószinű, hogy egészben véve az ő térképe e tekintetben is megbizhatlanabb a Corpus térképénél.

És mennyivel inkább válik azzá, ha figyelembe veszszük, hogy a szöveg és a térkép között olykor mily éles az ellenmondás! Példának okáért a szövegben Gooss azt tanítja, hogy a marosmenti római út e folyó balpartján húzódott Erdélybe és térképén mégis ez útvonal hol az innenső, hol pedig a tulsó parton jelenkezik. *Nem kevesebbszer, mint nyolczszor lépi át ez út a Marost ennek torkolatától Bulcsig,* ami valóban nagyszerű. Lehet, hogy szerinte a jobbparton fekvő s vörössel jelölt Csanád is

igazolná az átmenetet, de hiszen épen erre nézve is ki kell mondanunk, hogy tévedt Gooss, mert a római maradványok a *régi Csanád*, tehát a Maros *balpartján* vannak. A szövegben azt tanítja továbbá, hogy Viminacium azonos a Duna jobbpartján fekvő Kosztoláczczal és ime térképén Viminacium ott van a Duna közepén, mintha csak Procopius vezette volna Gooss kezét. És itt mellesleg azt is kérdjük, vajjon csakugyan nincs-e tudomása arról, hogy Viminaciumnak hires castruma is volt? Térképén tényleg nincsen nyoma. A szövegben Gooss azt hirdeti, hogy Burticum=Alvinczczel és térképén mégis Burticumot nem Alvincz helyére a Maros balpartjára, hanem annak jobbpartjára rajzolta Borberek (Burgberg) helyére. Azt is mondja a szövegben, hogy a peutingeri úttábla harmadik útvonala Viminaciumnál (Kosztolácz) lépte át a Dunát, de a térképen ez még sem Viminaciumnál, hanem a Duna azon nagyobb görbületénél történik, hol belé a Karas ömlik, tehát Rámaés Uj-Palánkánál. A szövegben azt hirdeti, hogy Reussmarknál vagy környékén egy római útelágazásnak kellett lennie, ám térképén ezen útelágazást még sem Reussmarkhoz, hanem Hosszútelekhez (Dorstadt) teszi. A szövegben azt hirdeti, hogy a kokel-menti római út, melyet Ackner csakis hypothesisre bírt alapítani, Wanky mérnök szerencsés felfedezései folytán immár kétségtelenné van téve, és mégis térképén Gooss ez útvonalat csak *pontozva*, vagyis csak *valószinűnek* jelöli!

De feltünő az is, hogy számos esetben a szövegben hirdetett és magyarázgatott tanok e térképen épen nem jelentkeznek, holott az nagyon kivánatos lett volna. Igy többi közt a ravennai névtelenre támaszkodva vitatja, hogy Cedoniát Alvinczczel, hová, mint mondva volt Burticumot helyzi, tulajdonképen egy római útvonal kötötte össze, mely aztán az Apulumból (Gyulafehérvár) jövő útággal egyesűlt, azonban térképén hasztalanúl kutatjuk ezen útvonalat. A szövegben azt tanítja, hogy a ravennai által említett *Bacaaucis* nem más, mint a Duna balpartján levő Poschesena, de térképén semmikép sem árulja el, hogy az ott kitett vörös pontú Poschesena a ravennai cosmographus Bacaaucisa. Azonkép elhatározza a szövegben, hogy ugyancsak a ravennainak *Canonia* és *Potula* nevű helyei Versecz hez és a Karas torkolatához teendők a főút-

vonal szélére, térképén ám e hypothesist absolute mi sem gyaníttatja.

Egyébiránt a szövegben számos hely kerül elő, melyek aztán a térképen is szerepelnek, csakhogy megfoghatatlanúl épen nem mint *topographiai* pontok! Hogy egyet-kettőt megnevezzünk, felhozzuk itt a *Caput Stenarumot*, mely a térképen semmivel sincs fixirozva, ámbár topographiai pont volt. *Aizizis, Caput Bubali, Augmonia, Pons Augusti, Centum Putea* stb., a szövegben topographice úgy a hogy meghatározvák, de a térképen világért sem, s minthogy a mai helynevek nincsenek kitéve, hát az ember tetszése szerint oda gondolhatja mind e telepeket, a hová neki tetszik, s tény, hogy az ember a szöveg elolvasása s a térkép megszemlélése után egyaránt teljesen tájékozatlan marad e római telepek helyfekvése iránt.

Továbbá a szövegben gyakran előfordúlnak mai helynevek, hogy az érvelésben mondottakra nézve tájékoztatásúl szolgáljanak, de a térképen, hol szintén annyira szükségesek volnának, azonkép hiányzanak. Igy például Kis-Csűr (Klein-Scheuern), Vizakna (Salzburg), Blutroth stb., stb., a szöveg s az érvelés megértése czéljából elkerülhetlenek volnának a térképen, de ezeknek ott semmi híre hamva.

Az sem épen legkisebb baja Gooss térképének, hogy sok topographíai pont jelzése oly zavaros, hogy az ember, ha csak másunnan nem tudja, a térképből épenséggel ki nem okoskodik. Mondunk concret eseteket. A mappáról ítélve például azt hinné az ember, hogy *Sacidava* és Mikeszásza (Feigendorf) egy, pedig a szövegből azt tudjuk meg, hogy Sacidava a Kis-Székásnak az egyesült Kokelbe való torkolatánál feküdt. A térképen ezen Sacidava ugyanám nem a Székás-torkolatnál fekszik! Caput Stenarumról említettük, hogy ámbár topographiai pont, a térképen még sem mint ilyen jelenik meg, ellenben *Stenarus*, mely Gooss szövege szerint a Weiss folyónak dák neve, mint topographiai pont van megjelölve, melynél nemcsak római régiségek kerültek elő, de mely mellett még egy római álló-tábor helye is van feltüntetve! A térképből ember fia bizony el nem igazodik aziránt, hogy vajjon *Germisara* Algyógy-e, vagy Csikmo? és viszont *Blandiana* Algyógy-e vagy Csikmo? Továbbá *Cedoniae* Reussmark-e, avagy Hosszútelek

(Dorstadt)? A térképből azt sem tudná meg az ember, ha vajjon a vörös iratú *Petris* az alsó-városvizi római telepre vonatkozik-e, avagy Dévára? avagy *Singidava*-e Déva, melynél Mommsen térképén szintén egy castrum van kijelölve? Hozzájárul, hogy e zavar szétoszlatása czéljából hasztalanúl fordulunk a szöveghez, mert ez nem nyújt magyarázatot.

Pedig azt hiszszük, hogy minden térképnek önmagától beszélőnek kell lennie, hiszen kép az, melynek czélja teljes tájékoztatásunkat elősegíteni!

Helyenként azonban Gooss térképe épenséggel fonákúl oktat! Hogy csak egy adatra szorítkozzunk, figyelmeztetünk arra, miként tünteti fel térképe a Marosból kiszakadó Arankát. Minden hazai földrajzi tankönyvből megtudjuk, hogy az Aranka a Marosból Aradon alól szakad ki, s Padénál egyesül a Tiszával, már pedig Gooss térképe ezen összes hazai geographiánk tanítmányával ellenkezőleg, akként tünteti fel a Marost, mintha a belőle kifakadó ág annak *éjszaki* vagyis *jobb* felén huzódnék el. Nem is a Tiszába ömlik az, hanem még a Maros-torkolat előtt visszatér az anyafolyóba!

És végre azt sem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy Gooss térképén a moesiai partvonal oly annyira hiányosan van feltüntetve, hogy egyátalán nem költhet az emberben fogalmat aziránt, mennyire praedominált a Duna-jobbpart a Duna-balpartnak. Mi több még azon hely sincs megjelölve, hol Trajánnak Apollodorus által épített nagyszerű Dunakőhídja vezetett keresztül, daczára annak, hogy szövegében reflectál reá, s amint már manap Aschbach jeles tanulmánya után e hely holfeküdtéről senki sem lehet többé kétségben!

A Corpus mappája e tekintetben Gooss részéről valóban több figyelmet érdemelt volna, hisz aki a Mommsen-Kiepertféle térképet szemléli, az kétségtelenűl más behatást nyer attól. És ha Gooss azt a két egyenközű vallumot, mely a Prut és Dnieszter közt huzódik el, térképén feltüntetni jónak látta, vajjon miért nem tette azt akkor azon harmadik vallummal is, mely a Duna jobb partján Csernavodától Kustendscheig (Tomi), a másik túlparti kettővel szintén egyenközűen huzódik, s a csernavoda-kustendschei vasúton utazónak figyelmét oly annyira magára vonja?

Íme mennyi megjegyezni, kifogásolni valóra találtunk csak nagyjábóli vizsgálat után is, de mindezek daczára is szívesen ismerjük el, hogy egészben véve s eltekintve minden részlettől, felette örvendünk, hogy Gooss munkája napvilágot látott. Ha tüzetesebben birálgattuk művét, az valóban csak azért történt, mert bízva tehetségében és hivatottságában, benne Dáczia jövendőbeli alapos monographusát sejtjük, kit eleve arra szeretnők figyelmeztetni, hogy ily úttörő nehéz munkákban jó óvakodni a könnyű és hirtelen itélettől; továbbá, hogy nem jó ignorálni azon jobb műveket, melyek csak hasznunkra lehetnek, ha mindjárt magyarúl volnának is megírva; aztán ne szorítkozzunk csak irott művekre, hanem legyen mindenben az autopsia az irányadó és végre, hogy nem tanácsos szerfelett serénykedni a publicatióval! Dr. Ortvay Tivadar.

Hazai leletek.

54. (*Tehanyi lelet.*) Sárosmegyében a tehanyi alagút ásásánál egy remek példányú silex-kés találtatott, mely ritkítja párját. Hossza 18 cm., szélessége pedig 1·1 cm. ami következtetni enged az óriási nucleusra, melyről lepattantatott. Külső részén szabályosan bordázott, úgy hogy tompa szögben összefutó két lapot képez. Ezek 1.6 és 1.7 cm. szélességűek. A belső lap egészen síma, a penge mindkét éle pedig, melyek felül tompa csúcsban végződnek, helylyel kitöredezett. Hisszük, hogy e gyönyörű darab méltó feltünést fog a nemzetközi congressuson okozni. Beküldte: *Huber* Ágoston mérnök ur.

55. (*Kraszna-Mihályfalvai lelet.*) Középszolnok megyében a Krasznának a kraszna-mihályfalvi határán levő régi medrében ott, hol emberemlékezet előtt egy vizi malom állhatott, s Beretzky György 1867-ben egy másfél öl mélységű csatornát ásatott, a felső földrétegnek lehuzása alkalmával egy 23 cm. hosszú durva művű rézcsákány találtatott. E régi mű egészben véve gyönyörű példány, középett 3 cm. vastag s 3.5 cm. széles átmérőjű lyukkal. Az élek egymásra keresztben állnak. Beküldte *Beretzky Ottó.*

56. (*Ujfalusi éremlelet.*) Gr. Zichy János fehérmegyei ujfalusi pusztáján, hol mult évben is nagyszámú barbárérmek kerültek elő, ujabban

ismét hasonló leletre bukkantak. Az egész lelet 118 darabot tartalmaz s 3 font 125 súlylyal bir. Az ezüst finomsági tartalma 937, fémbecsértéke, a pénzfontot 40 frtba véve, 125 frtra tehető. A lelet a muzeumnak beküldetvén, megvizsgáltatott s kitünt, hogy az ujfalusi lelet e részében nincsenek oly változatok, melyek már e leletnek mult évben ide került másik felében nem foglaltattak volna. Az érmek a macedoniai Fülöp-féle tetradrachmák utánzásai úgy az ábra, mint a nagyság és súly tekintetében.

57. (*Beregszászi lelet.*) Horváth József ezelőtt 253 számú pályaőrnek a Beregszász közelében fekvő »kis-hegyi« kőbánya befedése alkalmával 2.23 meternyi mélységben, közvetlenűl a kőréteg felett két aranykarikát és egy rozsdával elborított vas kést talált. Az egyik aranykarika a munkások közt eltévedt, a másik két darab pedig a nemzeti muzeumnak lőn beküldve. Az intézet birtokába jutott karika közönséges gyűrű nagyságú, 2 cm. átmérőjű. Az egész egyszerű aranyhuzalból áll, mely vége felé mindinkább vékonyúl. A két vég nincs egymáshoz forrasztva, hanem nyiltan hajlik egymás fölé, hihetőleg, hogy időszerinti birtokosának ujjára annál jobban alkalmaztathassék, Díszítését mélyedéses reczézet képezi, azonfölül két-két oldalon /\\/ alakú erősebb metszetek; összesen 7 ilyen látható rajta. E mű művészeti tekintetben igen közel áll azon aranyműtárgyakhoz, melyek népvándorlás korbeliek s a muzeumi gyüjteményben szép számban képviselvék. Sajnos, hogy a másik darab elkallódott. — A vas kés minden jelentőségnélküli. Beküldte a m. éjszakkeleti vasut vezérigazgatója *Ivánka Imre.*

58. (*Mihályfalvai leletek.*) Filep Elek buzgón érdeklődő régiségkedvelő azon hirt közli velünk, hogy Mihályfalva határán tavaszi szántások és nyaratszaki kapálások alkalmával gyakran bukkan érdekes kő-, agyag- és bronzrégiségekre. Egy szántója lévén a »Várhely« oláhúl »Cetatie« nevű hegytetőn, kezdetben véletlenűl, később pedig keresés, kutatás és utánásás folytán 2 db kőbaltát, feles számú cserépedény töredékeket, köztük igen szép darabokat, cserépgyöngyöket (nyakékeket), házi eszközöket, többi közt egy agyagtölcsért is, csontdarabokat és másfél láb mélyen a föld szine alatt egy tűzhelynek maradványait, váluzott tégladarabokat stb. talált, szóval egy s ugyanazon helyen jó mennyiségű különféle *kö-* és *barbárkori* régiségeket.

Közli O. T.

Hazai és külföldi vegyes hírek.

114. *Martigny* környékén egy rendkivülien érdekes leletre bukkantak. Ez egy teljesen felszerelt *római konyha*, mely mintegy 30 különféle darabból áll. A tárgyak legnagyobb része bronzból készült, s részben kiváló gonddal vannak dolgozva, a részletekig menő szép idomitásban, miként az a Pompejiben talált hasoneszközöknél is bámulatra ragad. A tárgyak közt vannak tüzi lapátok és tűzi fogók, egészen hasonlóan a manap használtakhoz, továbbá pástétom formák, különböző nagyságú lemezek, üstök, sütő rostélyos, sajátos alakú tölcsérek, két igen finomúl dolgozott habkanál, fogantyús vázák és vizkannák. Ez utóbbiak egyike gyönyörű ornamentikája által tünik fel. Fogantyúja körül ugyanis apró, de ékesen dolgozott alakok alkalmazvák, melyek viadorokat ábrázolnak. Ezek egyikének kezében diadaljelül egy pálmaág látható. E tárgyak mellett két ezüst dísztárgy is találtatott, de ezek formája már inkább barbár s ujabbkori. Ezeken kivül Augustus és Antoninus érmei is találtattak ugyanott. A lelet a «Genfer Journál« szerint a *genfi* városi muzeumba került, melynek conservatora e kannákat és vázákat keresztény cultustárgyaknak tartja. Koruk a II. vagy III-dik századba tehető.

115. *Bakács bibornok háza Pesten.* A lapokban többször érintett ház a főváros főterén, melyet Tömöri úr egészen lebontatott, és a melyben a gót ívezetű hajlékot is találták, valószinűleg Magyarország főpapjaé, *Bakács* Tamásé volt. Ugyanis *Pál* K. vas-kereskedő úr, kinek a régi házról való egyéb tudósításokat is köszönhetünk, szíves volt egy czímerre figyelmeztetni, melyet a lebontott ház területén találtak. A vörös márványkő valami ajtó ormozatának balrészét képezte, magassága 0·61, alsó széle 0·12, vastagsága 0·15. E kőnek felső részén látni 0·31-nyi átmérőjű körben, egy alúl kerekded paizsot, mely fölött 6 bojtú bibornoki kalap függ. A czímer, alúl törött, csak a 6 felső küllővel ellátott kerékből növekedő, balra ugró szarvast, a Pálfyak és Erdődyek czimerét mutatja. Mi lehetett a jobb, megfelelő oldalon? A kő más egyéb ott talált tárgyakkal, jelenleg a m. n. muzeumban őriztetik. Tudjuk, hogy volt a nevezett bibornoknak Budán a várban, a Szt.-György kápolnával szemközt, háza, (l. Rupp Budapest, 1868. 140. lap) de volt *Pesten* is 1504-ben, melyet Péter, Pál és János fivéreivel vett 500 arany forinton a pesti tanács előtt, a hol a szomszédok nevei is előfordúlnak. (l. Rómer: Régi Pest. 1873. a 68. l.) Kár, hogy a monyorókeréki levéltárban fascic. 89. 4414. sz. alatt őrzött ok-

mány teljes szövegét nem birjuk, mi által némely, talán érdekes adatokat nyerhetnénk.

116. A *fertőtavi* leletek, melyekről hazai lapjainkban ismételt említés volt téve, a haza határain kivűl is feltünést okoznak. Nevezetesen felemlítjük itt gróf *Gundaker Wurmbrand* jelentését, melyet a »Mittheilungen der authropol. Gesellschaft in Wien« 9-ik számában tett közzé. E jelentés szerint a Fertőnél előkerült valamennyi tárgy amellett bizonyít, hogy e helyt a *kőkorszak* egy telepítvénye létezett. A cseréptöredékek, ámbár némelyike korongon lett dolgozva és símítva, egészben véve mégis igen durvák s díszítményűl a jellemző körömbenyomásokat, vagy a csonttű kerekded lyukait mutatják. Csak kevés apróbb edény, mely szabadkézzel lett dolgozva s erősen vegyitve van varlahomokkal, kerűlt ép állapotban elő. A különböző edényfogantyúk, a felaggatás czéljából átlyukasztott fülek, a perem- és talpdarabok mindazonáltal egy igen fejlett agyagműiparra engednek következtetni A gróf kiemeli továbbá az igen sajátos perem-darabokat, melyek erősen kihajlóak s a hajlás alatt éles medert mutatnak. Az agyagmécsesek vöröses égetett agyagból állanak. Ritkák a tűzkövek, mindazonáltal azok is előfordulnak és pedig a kőmagról lepattogtatott kis kések alakjában. Kőszekerczékből és kőkalapácsokból is több példány találtatott. A serpentinszekerczék, melyek jobbára teljesen ép állapotban vannak, $1^{1}/_{2}$ — 5″ hosszúak. A kőkalapácsok már ritkábbak. A legközönségesb forma az Alsó-Ausztriában is honos szívalak. A kőszerekből emlitendő még egy gabnaőrlőkő. A csontdarabok az atmosphäralis levegő befolyása következtében nem tarták jól fenn magukat. Végül oda nyilatkozik értekező, hogy e leletek által a sejtelem, hogy czölöpépítési helylyel van dolgunk, igazolva lőn.

117. *Bécsben*, a Wipplingerstrassenben 2 méternyi mélységben római téglatöredékek mellett nagyszámú csontokat és edénycserepeket, továbbá egy bronz kapát s egy gránit malomkő részletet találtak. Az edénytöredékek felette durvák, durva homokkal és graphittal erősen vegyitett, de jól kiégetett s kivétel nélkül a korongon idomított agyagból készültek. Némelyike óriási mérvű. Anyag, forma és durva hullámornamentika tekintetében valamennyi teljesen megegyezik azon agyagművekkel, melyek Alsó-Ausztriának eddig ismeretessé vált prähistorikus telepeiből valók. A leletek részben magán birtokba, részben pedig a cs. k. Antiken-Cabinet tulajdonába jutottak s róluk tüzetes jelentést dr. Luschan ad a bécsi »Mittheilungen der k. k. Centralcommission« pótkötetének 5. és 6-ik füzeteiben.

118. A *berlini* fegyvertárt fegyvermuzeummá alakítják át, melynek tágas és szép helyiségeiben a fegyvernemek történeti fejlésökben rendezve, a földszinti helyiségekben pedig a nagyobb lövegek, taraczkok és ágyuk gyüjteménye lesz elhelyezve. Azt hisszük, a m. n. muzeum fegyvergyüjteményét is jelentékeny mérvben lehetne szaporitani azon művészi és történeti tekintetben érdekes fegyverpéldányokkal, melyek hazánk számos családja birtokában rejtve hevernek. Ne legyünk még családi emlékkincseinkkel sem szűkkeblűek ott, hol a bel- és külföldiek által látogatott nemzeti intézetek gazdagításáról és fejlesztéséről van szó.

119. *Danzigban* a városi muzeum már jövő évben nyílik meg. Főleg képtárból álland, mely czélból a városnak és a műegyletnek képeit egyesítik a Klose-Henning-alapból szerzett képekkel és a Kabrun-féle galleriával. Ez alkalomból felemlítjük, hogy nálunk is úgy a muzeumi, mint az akadémiai képtárak ujon való rendezése folytán e téren nevezetes mozzanat állott be.

120. A *metzi* domot restaurálni fogják. A fontos munkával Tornov kerületi építész bizatott meg, ki Denzinger felügyelete alatt végzendi azt. Ez alkalomból egy *emlékirat* is jelent meg, mely szerint a dom 1014 ben kezdett épülni, már a XIII. században átépült s a XIV. század végén, midőn a mai chorus alapját rakták, az utolsó román épületrészletek is eltávolíttattak. Az 1468-dik évi nagy tűzvész a csaknem teljesen kész tornyot felette megrongálta, úgy hogy a nagy gót dom csak 1546-ban szenteltethetett fel.

121. Mult évben tudvalevőleg egy jelentékeny basilika maradványaira akadtak Rómában a Maruncia-kapu közelében, nem meszsze Sz. Domitilla catacombájának bemenetétől. Ugyanott folytatták későbben az ásatásokat, melyek nem is maradtak eredmény nélkül. Az apsis mögött ugyanis, hol Rossi gyanítása szerint sz. Petronilla sírja fekszik, freskókra akadtak, melyek e szentet s a reá vonatkozó feliratot tüntetik fel. Hogy sz. Domitilla cömeteriuma eredetileg a keresztény Flaviusok temetkezési helye volt, ujon felfedezett feliratok által ugyancsak bizonyíttatik. Említésre méltó azonkivül egy faragvány, mely egy azelőtt az oltárt támogató oszlopon találtatott. Ez egy a IV-ik század stiljében készített basrelief oly előállítással, mely az ó-keresztény művészet körében a legritkábbak közé tartozik, tudniillik egy *vértanui* jelenetettel. A hátrakötött kezű martyr egy keresztalakú czölöphöz van erősítve s egyik poroszló épen a haláldöfésre készül. A vértanú feje felett ott áll neve : *Acilleus.*

122. *Burmah királya* a ceyloni kormánynak 6000 font sterlinget,

vagyis mintegy 65 ezer forintot ajándékozott oly czélból, hogy a Ceylon szigetén lévő budhista emlékek s archaeologiai szempontból nevezetesebb épületek restauráltassanak s fenntartassanak.

123. *Regensburgból* érdekes leletet jelentenek. Az ottani vidék egy része tudvalevőleg igen gazdag barlangokban, melyekben prähistorikus időkből különféle ember- és állatcsontmaradványok kerülnek elő. Néhány ily barlang kihalt ősállatok maradványaival és kőeszközökkel a Regensburgból Neumarkt felé vezetett vasút készítése alkalmával a Rába-Dunatorkolatnál levő magaslatok átszelésekor fedeztetett fel. A napokban sikerült néhány régiségkedvelőnek Kelheimtől éjszakra mintegy órányira egy erdő közepén levő ily barlangba bejutni. E barlang nagyságra és mélységre nézve felülmúlja a német juraképződésben ismeretes összes barlangokat, miután mintegy 100 láb mély és 70 lábnál szélesebb. A főbarlangból több mellékbarlang ágazik ki, s talapjából még egy, mintegy 30 láb mély, kútalakú üreg tátong a mélyből. A barlang közete zöld homok- és mészkő, teljesen száraz s így nem is bir csepkőképzetekkel. Középen felülről történt földhordások következtében egy 20 lábnál nagyobb földdomb alakúlt, mely kétségtelenül érdekes maradványokat tartalmaz a legrégibb időkig terjedő különböző korszakokból. A domb fölületén s kissé azon alúl emberi csontok, egy vadkan koponyája, lócsontok s egy vadászeb váza, s azonkivül fatörzsök és szén-maradványok találtattak. A barlang hőmérséklete 17° Réaumur sz. s számos denevér tartózkodásaúl szolgál. A barlangba csak fölülről hatolhatni be hosszú hágcsók és kötelek segélyével, de hihető, hogy talán a mellékbarlangokon át valahol vízszintes közlekedésre is akadhatni. Mindenesetre kivánatos, hogy a barlang szakférfiak vezetése alatt az anthropologia és archaeologia érdekében átkutattassék.

124. *Rómában* az Esquilin-dombon, közel a falakhoz, melyek a várost a királyok idejében körülvették, föliratokkal ellátott szilárd falat ástak ki. A feliratok annyiban feltünőek, amennyiben eddig egy ismeretlen Jupiter-cultusról látszanak szólni; továbbá bennök többször egy város említtetik, melynek neve nem maradt reánk egyébként. A feliratok nagyobb része az V. és VI. legio katonáitól származik, kiknek tábora alkalmasint a Castro Praetorión volt. A talált darab fal valószínüleg valamely Jupiter-templom oldalát képezte. A munkások ásáskor egy fej nélküli kis Jupiter-szobrot is találtak. A feliratok legnagyobb részben épek. A faldarabot átviszik a Capitoliumba, hol érdekes archaeologiai tanulmányok tárgyaúl fog szolgálni.

Régészeti könyvtár.

70. * *Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes,* erläutert durch das innere und äussere Leben der Wilden von *Sir John Lubbock,* Verfasser der »Vorgeschichtlichen Zeit« u s. w. *Autorisirte Ausgabe für Deutschland.* Nach der dritten vermehrten Auflage aus dem Englischen von *A. Passow.* Mit einleitendem Vorwort von *Rudolf Virchow.* Mit 20 Illustrationen in Holzschnitt und 6 lithographirten Tafeln. Jena, Hermann Costenoble 1875. Nagy 8-adrét. XXIII. és 472 lap.

71.* *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale.* Herausgegeben unter der Leitung Sr. Excell. des Präsidenten dieser Commission Dr. Joseph Alexander Freiherrn von Helfert. Redacteur: *Dr. Karl Lind.* Erster Band. Erstes Heft. Neue Folge der Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforsch. u. Erhalt. von Denkmalen. (mit Tafeln u. 8 in den Text gedruckten Holzschnitten.) Wien 1875. In Commission bei Karl Gerolds Sohn. Druck der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Nagy negyedrét 28 és XVIII. lap.

72.* *Die Elemente der Kunstthätigkeit* erläutert von *Bernhard Grueber,* Architekt und Professor der Baukunde. Leipzig: F. A. Brockhaus 1875. 8-adrét. IX. és 290. lap. Ára 3 frt 60 kr.

73.* *Encyklopädie der klassischen Alterthumskunde für Gymnasien.* I. Theil. *Handbuch der Religion und Mythologie der Griechen und Römer.* Für Gymnasien bearbeitet von *H. W. Stoll,* Professor am königl. Gymnasium zu Weilburg. Sechste Aufl. mit 32 Abbildungen. Leipzig, Druck u. Verlag von B. G. Teulner. 1875. 8-ad rét. X. és 231 lap.

74.* *Dictionnaire Raisonné du Mobilier Francais* de l' Épogue Carlovingienne a la Renaissances par M. *Viollet-Le-Duc.* Sixiéme Volume. Deuxiéme Fascicule. Armes de Guerre offensives et défensives. Paris. V^e^. A. Morel & Comp.Libraires — Editeurs. 1875.Nagy 8-adrét 145—304 lap. Ára: 8 frt 10 kr.

Közli O. T.

Budapesten, 1875. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Szerkesztik: Dr. Henszlmann Imre és Dr. Ortvay Tivadar.

1875. Szerkesztőség: 10. szám.

IX. kötet. Magyar nemzeti muzeum *Deczember 31-én.*

érem- és régiségosztálya.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján két ívnyi számokban. — Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. — Előfizetni lehet Aigner Lajos bizományos könyvkereskedésében (váczi utcza 18. sz. nemzeti szálloda) és minden más honi könyvárusnál.

Római sír Ó-Budán.

Míg a főváros területén naponkint bukkannak, gyakran nevezetes régiségekre, egész temetőkre, a nélkül, hogy valaki akár a muzeumnál, akár az országos régészeti bizottságnál ezekről jelentést tenne, ts. *Lomniczy Endre* ó-budai kapitány ur nem mulaszt el semmi alkalmat, hogy az ő hatósága alatt talált régiségekről azonnal jelentést ne küldjön a m. n. muzeumhoz; tekintélye által a polgárokat arra birja, hogy emlékeiket a haza intézetének átszolgálják, közbenjárásával a szállíttatást könnyebbítse. Nem mondunk phrazist, ha azt állítjuk, hogy Lomniczy kapitánysága alatt emlékkőtárunk tetemesen gyarapodott, hogy az ujabb szerzemények az ő nevével vannak leginkább összekötve.

Folyó hó 4-én vettem azon tudósítást, hogy Löw István vinczellér a *Táborhegy* alatti 3412-ik parczellában, *Graf Antal* ó-budai sütőmester szőllejében akadt árkolás alatt egy kőlapra, mely a magas kőmesgye köveivel részben el volt temetve, és belsejében egészen érintetlenűl van.

A legroszabb időjárás daczára kirándultam Ó-Budára, és

a kapitányság részéről megtörténtek azonnal a kellő készületek, hogy a sírtábla helyéből eltávolíttassék és a sír maga átkutattassék. A sír több kőlapból volt összeállítva, és egy felirásos és alakos táblával úgy volt födve, hogy a faragott rész lefelé nézett. Ez is nehezítette a tábla leemelését, mivel a faragványt sértetlenűl akartuk megnyerni. A sírban a váz lábaival dél felé feküdt, a szőlő délnyugati sarkától 6°-nyi távolságban.

Mielőtt a lapot eltávolíttottuk a tapaszszal bemázolt, és egészen lezárolt sírba, a második, melyet ily tisztán találtam, leereszkedett *Láng György* úr, és a váz részleteit a mellékletekkel együtt fölvette. Voltak pedig ezek: aranyozott fibula, egy bronz karika, egy bronz csat, egy törött vas csat, és négy bronz, egyik ezüsttel megfuttatott, érem.

Az érmek következők:

1) IMP CLAVDIVS . . —, sugárkoronás, balra néző fő,)(. . . TITIA AVG; álló LAETITIA. (268—270);

2) IMP AVRELIANVS AVG; sugárkoronás, balra néző fő, mellvérttel;)(ROMAE AE TER(nae); Róma ülve a jobbra álló császárnak a *Victoriát* nyujtja. (270 – 275);

3) IMP C M AVR PROBVS (p) F AVG; sugárkoronás, jobbra néző fő, a jobb kézben signumot vagy császári sast tart;)(VIRTVS PRO BI AVG, a jobbra bagtató, és dárdát hajító lovas alatt a legyőzött elterül. A szelvényben XXII' látható. (276—282).

4) Nagyobb, kissé ezüst fényü: CONSTANTIVs nOB CAES. babérkoszorús b. n. fő)(GENIO POPV LI rOMANI a genius jobbra halad; a szelvény betüit ki nem vehettem. (Az érem veretési éve [292—305-ig] terjedhet.)

Az utolsó érem évéből feltünik a második temetés kora, és így a fedő sírkőnek magának sokkal régibbnek kell lenni.

A koponya alá, fejaljul egy válus cserép volt alkalmazva. A fogak állapota idős férfira mutatott; az állkapocs ketté volt törve és eleje egészen elenyészve.

A fedő kőlapnak, mely egészen más temetési helyről ide hurczoltatott, magassága 2·20, szélessége 0·80. Az oromban egy fej látszik, a képosztály, két oszlop közt egész, öltönyére nézve polgári egyént tüntet fel, a feliratos tábla magassága 0·62,

szélessége 0·45-nyi, a betük 0·05-nyiek. A sírlap egészen ép, csak az alak arcza és kezei le voltak törve.

A mennyiben a négy órai fázkódás és hólében való állás után olvasni tudtam, a felirás ez:

	vagyis
1 D M	1 Diis Manibus
2 TI · AELI · CLA · LVCVS	2 TIberius. AELIus CLAudia (tribu) LVCVS
3 THESSA VET LEG	3 THESSAlonica, VETeranus LEGionis
4 //// II AD · ET P · AEL	4 //// IIae ADiutricis. ET Publius AELius
5 LYCVS · VET · LEG	5 LYCVS. VETeranus LEGionis
6 EIVSD · AERES	6 EIVSDem AERESuo
7 AMICO	7 AMICO
8 BENE · MERENTI	8 BENE MERENTI
9 FECIT	9 FECIT.

Az, hogy az első sor a nevezőben van, a 4-ikben az ET feltünő. Vajjon nem kell-e AERES-t HERES-nek olvasni? — úgy hiszem, olvasásom helyesebb.

Nevezetes e feliráson az is, hogy a macedoniai *Thessalonicából* eredő vitéz CLAudia tribushoz tartozónak állíttatik, holott némelyek (l. Grotefend Imp. Rom. tributim descriptum, Hannover 1863, 140. l.) CORnelia-hoz számítják. Felhoz ugyan Grotefend *Zumpf* Comm. epigr. I. 437. ellen két feliratot, melyben Thessalonica CLAudiahoz van számítva, és most ime ennek constatálására a harmadik felirást is találtuk.

Innen kitünik, mily fontos magában véve minden egyes felirat, melyet összehasonlítás végett közlünk; feltünő csak az, hogy a veterannak életévei nincsenek megemlítve.

* * *

Ugyanazon szőllőben még egy másik régibb mohos kőtöredék is fekszik. Amint a kegyetlen idő, és a folytonos zuzmara megengedé, térden állva ezeket jegyeztem fel. A lap 0·74 magas, 0·30 legnagyobb szélesség; a felső részben csak egy

alak mellképe látható, ez jobbjával tekercset érint. Ezen rész 0·44-t mér; a felirásos rész 0·26 magas, a betük 0·04-nyiek.

Amit a felirásból kivehettem ez:

1 D
2 VAL.V / / / '
3 TESSNII / / --
4 QVEVIX ' , / /
/ / / / / / / /

E két felirat, ha kell, akkor lesz megigazitandó, midőn a muzeumban kényelmesen hozzájuk lehet férni.

Dr. Rómer F.

Dáczia és Moesia területén.

(Jelentés gyanánt alduna-vidéki kirándulásomról.)

IV.

Ami a *római hadútakat* illeti, ezúttal természetesen csakis egyes részletekre szorítkozhattam. A feladat, mely e tekintetben a buvárra vár, nem jelentéktelen, és annál inkább nem az, mivel eddig bizony vajmi kevés történt ez ügyben. Főleg pedig állíthatni azt azon *Délmagyarországról,* mely a Marosig és Tiszáig a római Dáczia egy jelentékeny részét képezte. Nem volt e vidéknek Acknere, ki életét, idejét, fáradalmait e terhes feladatnak szentelte volna. Akik pedig e tárgy iránt inkább érdeklődtek, azok bizony jobbára csak légbe építettek várakat, mert puszta sejtelmek avagy merő combinatiók után indultak. Hisz mondva volt már, hogy még ami Kiepert és Mommsen térképein is ki van jelölve, csakis kisérlet gyanánt tekinthető, — tudományos combinatio ez, melyet az autopsianak előbb még igazolnia kell.

Midőn a római hadútak vizsgálatára indultam, eltekintettem ezen útak *hálózatától.* Időm és eszközeim mellett csak szerényebb czélt tűzhettem ki magamnak, de örömmel mondom ki, hogy ha kevés is az, amivel e téren való ismereteink ki-

bővítéséhez hozzájárulhatok, vele mégis egy határozott lépést vélek előre tehetni ez elhagyatott téren.

Tudvalevő dolog, hogy a római hadútak *térképszerűleg* egy nagybecsű régi műben vannak feltüntetve. Ez az úgyhivott *peutingeri katonai úttérkép,* melynek eredetije régibb minták és méretek alapján Alexander Severus alatt lett a III-ik század első tizedeiben rajzolva. E térképnek azonban csak copiája maradt reánk, melyet a XIII-ik évszázadban egy colmári barát készített. Hosszas kallódás után Peutinger hagyatéka között találtatott s savoyeni Jenő herczeg által nyilvános árverésen megszereztetve a bécsi császári könyvtárba került, hol ma is ritka értékű kincs gyanánt őriztetik. Kiadását Celtes óta, aki azt első izben tervezte, többen eszközölték, névszerint Weser Márk, Scheyb, Mannert, Katancsich és legujabban a franczia kormány megbizásából Desjardins Ernő, mely azonban ez időszerint még befejezetlen.

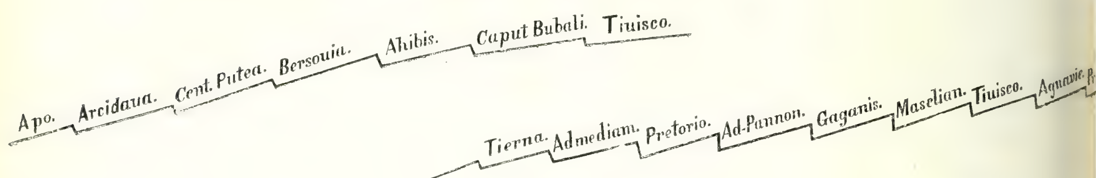
Meg kell jegyeznem továbbá, hogy e mű nem is a mi értelmünkben vett tulajdonképeni *térkép,* mely a topographiai pontokat kölcsönös fekvésük helyes arányában tüntetné fel. Egészben csak arra szorítkozik, hogy a hadutakat s a mentökben fekvő fontosabb helyeket, nemkülönben azoknak egymástól való s miliariumokban kifejezett távolságát szem elé állítsa. E sajátszerű chartographiai fogalmazat természetesen tág tért nyitott a tudományos interpretationak, mely nem egyszer viszályt és harczot támasztott a legnevesb tudósok között is, anynyival inkább, minthogy a XIII-ik századbeli copiába tagadhatatlanúl több jelentékeny másolati hiba csúszott be.

E viszályok között talán legérdekesebb az, amelynek tárgya felett az autopsia segélyével kritikailag dönteni annyira óhajtottam volna. A dolog a következő.

A térképen ugyanis azt látjuk, hogy a Dunán át három útvonal vezet, melyek közül kettő hazánk területére esik. Mindkettő Viminaciumból, Felső-Moesia római fővárosából indul ki. A nyugati Apo és Arcidava között lépi át a Dunát, a másik, a keleti pedig Lederatánál a nyugatitól elágazva Faliatis (azaz Taliatis) és Tierna között lép a jobb partról a balra. Amaz Arcidavan, Centum-Putean, Bersovian, Ahibisen, és Caput-Bubalin át éjszakkeleti irányban huzódva Tivisco-nál szakad

meg, mely kettőstornyú helyként van feltüntetve. A keleti útvonal ellenben az ellőbbivel párhuzamosan Tiernán, Admediamon, Pretorion, Ad-Pannonioson, Gaganison, Masclianison, Tiviscon, Agnavien, Ponte-Augustin át a dák metropolisra, Sarmizegetusára huzódik, hol megszakad.

Az egész körülbelül igy képzelhető:

Mint láthatni, e két út mentében Tivisco, vagyis Tibiscum kétszer fordul elő s a különbség csak az, hogy a keleti utvonalon Tibiscum mint kettős tornyú hely van X miliariummal, a nyugatin ellenben kettős torony nélkül XIV miliariummal feltüntetve.

Az a kérdés támadt tehát, *két Tibiscum van-e ezzel igazolva mint Forbiger hiszi, avagy úgy értendő a térkép, hogy a két útág Tibiscumnál egyesült, úgy huzódván be azután Erdélybe Sarmizegetusára?*

A dologban végleges eredményre jutni annyival bajosabb volt, minthogy két Tibiscumnak felvéte már meglehetősen átment a köztudalomba, olykép, hogy az egyik Temesvár, a másik pedig Kavarán vidékén feküdt. Én magam is e nézethez szegődtem volt, mert annál kevésbbé lehettem a két Tibiscum felvételének eszmejétől idegen, amennyiben nyilván elegendő kritikai apparatusom volt annak igazolására, hogy Temesvár és Tibiscum között a névelemzés tényleg megkisérthető.*) Ám megvallom, már akkor éreztem, hogy a leghitelesebb felvilágositást mégis csak az *autopsia* nyujthatná.

Mert ha constatálható, hogy Tibiscumnál két útág fut össze, akkor nyilván az is be van vele bizonyítva, hogy a peutingeri táblának két Tibiscuma a valóságban *csak egy telepnek* felel meg s hogy csakis a rajz tökéletlen chartographiai elő-

---

*) *Történelmi Adattár* I. 408—411. ll.

állításának tulajdonítandó, ha a táblán ez másként, s nevezetesen két különbözőnek látszó pont gyanánt van feltüntetve.

Ez érdekes kérdés iránt tisztába jövendő természetesen meg kellett előbb magának Tibiscumnak helyfekvését állapítanom.

Egy másik helyt már tüzetesebben előadtam volt, hogy régi geographiánk terén az egykor jelentős római Tibiscum rendkivülien mozgalmas szerepet játszott, s hogy helyfekvése kezdettől fogva a legujabb korig felette ingadozó volt, amennyiben azon jókora területen, melyet nyugaton a Tisza, éjszakon a Maros, keleten Erdély és délen a Duna határolnak, Tibiscum egy megállapodás nélküli mozgó pont. Sokan a *Tisza* mentében keresték: Szegednél, Uj-Szegednél, Titelnél, Szentesnél, Becsénél, Perlasznál és a Tisza-torkolatnál. Mások a *Maros* partján Csanádnál s ismét másak a *Temes*nél Temesvárnál, Kavaránnál, Karánsebesnél. Olyanok is voltak, kik mélyen délen, Bolgárországban, Sophiánál nyomozták.

Ha okát keressük ezen eltérő nézeteknek, azt találjuk, hogy tulajdonkép a legkevesebben tették azt megfontolt combinatio alapján, tudományos meggyőződés folytán. Egyik a másik után indult, nem kutatva mélyebben a dolgot. Akik pedig tudományosan kivánták nézetöket okadatolni: azok nagyobb részben téves kiindulási pontokra helyezkedtek, vagy eléggé meg nem bizható érvekre támaszkodtak, avagy határozott félreértésekből vonták le következtetéseiket.

Ami a forrásirodalmat illeti: tény, hogy az egykorú *történetirók* közt egyetlenegy sincs, aki *Tibiscumot* említené és legkevésbbé *Strabo,* kire iróink rendesen hivatkoznak. A *geographiai* forrásmunkák közt van azonban három, mely Tibiscumról emlékszik. Az egyik *Ptolemaeus* Claudius, a másik a már említettem *Tabula Peutingeriana* néven ismert katonai úttérkép és a harmadik a *ravennai Névtelen.* Ptolemaeus és a peutingeri tábla III-ik, a ravennai Anonymus ellenben IX-ik évszázadbeli tanú. A két utóbbi *két Tibiscumot* említ: a tábla tudniillik kétszer következetesen Tiuisco-t, a Névtelen egyszer *Tibist,* másodszor pedig *Tiviscum*-ot, míg Ptolemaeus egy *Tibiscum*-ot és egy *Tiriscum*-ot említ. Ez utóbbi helynevei mellé egyszersmind azok szélességi és hosszúsági fokkijelöléseit is

adja, ámbár, tekintve a számos codexet és kiadást, e tekintetben a közöttük fennforgó eltérés nem épen jelentéktelen. Tibiscum helyfekvésének csillagászati meghatározását is csak óvatos kritika mellett használva a 39° 50′ tényleges hosszúság és a 45° 30′ tényleges szélesség alá hozza, vagyis a Temes-Bisztra-torkolat tájára. És ide vezetnek úgy a peutingeri tábla, valamint a ravennai Névtelen közleményei is.

De ide vezetett már a mult században egy szerfelett fontos és érdekes lelet is. Ott ugyanis, ahol a Bisztra a Temesbe szakad, egy feliratos római kő találtatott a *municipium Tibiscum* nevével. Marsigli, Maffei, Muratori a kő MVN. TIB.-féle szavait nem birták megfejteni, mert nem is gyanították, hogy a Temes latin neve Tibiscum volt. Később mégis a kritikusabb irók és búvárok felismerték azt s nevezetesen Mannert e kőben hatalmas érvet látott arra nézve, hogy Tibiscumnak itt kellett feküdnie. Sokan tényleg utána is indultak elfogadva nézetét, habár másrészt oly tekintélyek, mint például Spruner, ezentúl is csak Temesvár helyére tették Tibiscumot.

Oka ennek nagyrészt egy sajátszerű körülmény volt.

Az a nevezetes kő tudniillik elveszett, s már Griselini hasztalanúl nyomozott utána a mult században. Kitünt, hogy a közölt kő felirata csakis a bécsi Theresianum Ariost-féle manuscriptumai egyik másolata után van adva s a gyanút még inkább nevelte az is, hogy a különböző irók által reprodukált felirat eltérő olvasást mutatott. Átalános volt azért az óhaj: vajha egy ujabb hiteles adatra lehetne találni, mely minden kételyt eloszlatna s a kérdést tisztába hozná!

És ez ohaj váratlanúl teljesedésbe is ment, mert 1872-ben Karánsebesen, a Bisztra-torkolattól nem nagyon messze délkeleti irányban, egy román házbirtokos, kertjében tömör alapfalakra bukkant s ezek közt volt egy feliratos oltárdúcz is, melynek a II-ik évszázad betüiből álló feliratán a flamen MT vagyis *municipii Tibisci* került elő, amint ezt úgy Mommsen, mint Hirschfeld kétségtelennek nyilváníták.

Ez ujabb lelet tehát az elveszett régibbet igazolta és igazolta jelesen azok véleményét, kik már nem a Tisza, hanem a Temes mellett keresték Tibiscumot. Csakhogy ez utóbbiak is a *topographiai* pont kijelölésében egymással ugyancsak meg nem

egyeztek. Sokan *Kavarán*hoz, sokan a *Temes-Bisztra-torkolat*hoz, s némelyek *Karánsebes*hez határozták, míg egyes jelesek a topographiai pont meghatározásától épen tartózkodtak s csupán csak a Kavarán-Karánsebes közötti *vidék* meghatározására szorítkoztak, amint mindezekre nézve teljes útbaigazítást szerezhetni Bedeus, Graff, Möller, Bischoff, Filtsch, Funke, Reichard, Aschbach, Kanitz, Böhm, Roessler, Gooss, Torma, Froehner, Desjardins és Mommsen műveiből s illetőleg térképeiből.

Reám nézve azonban e határozatlanság inkább ösztönző okúl szolgált a kérdéses vidék felkeresésére, ami után különben is annál inkább vágytam, minthogy már akkor, midőn 1873-ban első izben Karánsebesen jártam, s az ott talált érdekes követ másoltam, meggyőződtem, hogy e kőnek eredeti situsa még sem lehetett ott, ahol kiásták. Reám legalább a kő azt a benyomást tette, mintha *keresztkútúl* volt volna már alkalmazva s Klein W., kit Hirschfeld idéz, szintén e nézetet említi, s azt mondja, hogy a kő a karánsebesi *régi várfalakból* való.

Az Alduna-vidékről jövet tehát újból Karánsebes vidékére indultam, s felkerestem itt azon hegyek által körülszegélyzett síktért, mely Karánsebes és a Bisztra-torkolat közt terül el s éjszakon a keletről nyugatra folyó Bisztra, nyugaton az éjszakról délre folyó Temes, s illetőleg a karánsebes-lugosi országos főút, keleten a karánsebes-jaazi út által van határolva. E terület Karánsebes felől egy rendes ferdényhez hasonlít, melynek legrövidebb kerítését maga Karánsebes területe képezi. Távlati határtárgyakúl vehetni keleten *Jaazot,* éjszakon *Csuttát* és nyugaton *Zsuppát.* A Temes kisebb jobb felét szántóföldek borítják be; nagyobb bal részét részben szántóföldek, részben legelők és részben cserjezet képezik. A trapeznek éjszaknyugati szögében, vagyis a Bisztra-torkolat, Zsuppa és Csutta között alkotott háromszögnek mintegy közepén a *zsuppai malom* áll, a Temes jobb felén ugyan, de a parttól távolabbra esőleg, egy a Temesből kiszakadó csatorna mellé épülten. E malom és a karánsebes-lugosi főút között egy rövid mezei út huzódik el, mely főleg a malom érdekében van fenntartva.

Én Karánsebesről Jaazra s innen a Lugos felé vezető régi szekérúton e malom felé igyekeztem. Ez útnak mintegy felén jobb felől a szántóföldeken terjedelmes alapfalakra bukkantam,

mert reájok már e földek gazdája által eleve figyelmeztetve voltam. Sajnálom, hogy akkor e helyt, melyen a gabna még nem volt learatva, ásatásokkal összekötött kutatásokat nem tehettem, de egyik ponton világos jelét láthattam annak, hogy e talaj vajmi érdekes leletek kincsbányája lehetne. Egyik ponton ugyanis a föld gazdája mintegy ölnyi mélységű üreget ásott s egy hatalmas kőpillérre bukkant, melyet azon pillanatig, hogy ott jártam, hasztalanúl kisérlett volt a föld öléből kiemelni. Amennyiben azonban e kődúczhoz hozzáférhettem, annyiban mondhatom, hogy felirat nélküli. Különben arról is értesültem, hogy az út másik felén hasonló kőmassa volna eltemetve.

Odább haladva azon a ponton, hol két római út hegyes szögben egymással találkozik, már sokkal terjedelmesebb alapfalak mutatkoztak. Ez alapfalak *római* volta felett semmi kétség sem foroghat fenn s nyilván összeköttetésben vannak a Temes balparti hasonló alapfalakkal. E terület nagy részt kopár, agyagos szinű, és a római peremes téglák egész özönével van elborítva. Amennyire én e falakat nyomozhattam, kiterjednek azok a Temes balfelén egészen azon malomcsatornáig, mely a Bisztrából szakad ki s a csutta-jaazi úton túl ismét az anyafolyóba ömlik.

Majd átlépve a Temesen, melynek környékén még egyre sürűen fordúltak elő a peremes téglák, a főpostaúton át a zsuppai malomhoz közelítettem. Amár említett mellékúton, mely a főútat a malommal köti össze, odamenet jobbra magas búzakalászok közepette a mezei út szélén egy mészkőből faragott, eredeti nagyságú, de már megcsonkitott oroszlánra találtam. Nem mondhatnám, hogy valami remekmű, de mégis jól faragott munka ez, mely a rómaiaknak e vidéken honos volt kőfaragási mestersége minden jellemző typusát magán viseli. Az állatalak feje egészen hiányzott, de a törzsök teljes épségben maradt volt fenn. Szerettem volna ugyan e másfélezerévesnél is idősb érdekes emléket a m. n. muzeum kőtára számára megszerezni, de sajnálattal értesültem, hogy tulajdonosa, nem hajlandó a római provinciális műfaragás ez általa kellően nem értett s nem is becsült ritka példányától megválni.

A zsuppai malomhoz érkezve, a római letelepedésnek még tömegesb emlékmaradványai tüntek szemembe. A téglák egész özöne feküdt előttem s ezek közül különösen magukra vonák figyelmemet azon óriási téglák, melyeket a molnár kamarájában teljes épségben találtam. Sajátszerű azonban, hogy valamennyi irás-bélyeg nélküli, s csak egyeseken került elő a keresztvonalas bélyeg. Római voltuk azonban kétségtelen.

Közvetlen a malom előtt egy magasb földtöltés létezik, melyre a malom épülete mintegy támaszkodik. Az egész egy hosszúdad négyszögű siktérré s illetőleg kertté van alakítva. A malom-árok felé eső rész meglehetős meredek s ez oldalról vizsgálva az egészet kitünik, hogy a kert hatalmas substructurákon nyugszik. A bozót egyébiránt e helyt oly sürű volt, hogy alig lehetett tőle e substructurákhoz hozzáférni. Kétségtelennek mondhatom mindazonáltal, hogy e hely a római letelepedésnek egy nevezetes pontja.

A malom előtt végre a római castrumnak is feltaláltam hatalmas sánczait, melyek mindazonáltal a malom-árok által már keresztül vannak szelve. A maradványok után itélve, e castrum a hazánk területén létezetteknek egyik legnagyobbika volt. A sánczok még a malmon túl az országút irányában is tova huzódnak.

Zsuppában, honnan a m. n. muzeum 1851-ben tudvalevőleg egyik, Antoninus Pius alatt 157-ben deczember 13-ikán Barsimso számára kiállított becses katonai bronzdiplomáját kapta*), Capra úr udvarában egy colossalis feliratos római követ láttam, mely a helység régi templomának oltárába volt befalazva, illetőleg az oltártalapzatot képezte. Sajnálom, hogy az iráslapjára fordított követ nem olvashattam, a kisérlet pedig, e kőcolost megfordítani, eredménytelen volt. — Megjegyzem továbbá, hogy Capra úr egyik előpitvara a leggyönyörübb s legépebb római nagy négyszögtéglákkal van berakva, melyek némelyikén irásbélyegek is láthatók.

Mindezek nyilván kétségtelen jelek, hogy Tibiscumnak helyfekvése sem Karánsebes, sem Kavarán nem volt, hanem

---

*) V. ö. *Acta Nova Musei Nationalis Hungarici*. Pag. 107. Nr. 189.

azon ma nagyrészt szántóföldek által elfoglalt térség, mely a *Bisztra-Temes-torkolaton alúl Jaaz és Zsuppa között terül el.*

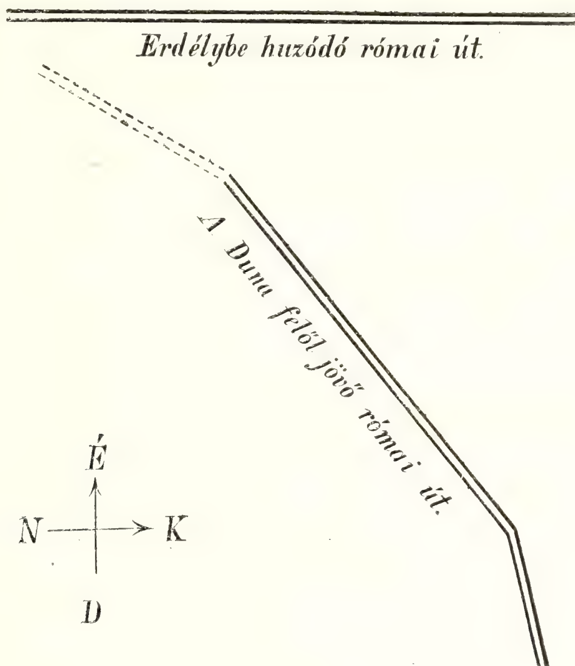
Ekként megállapítva a nevezetes római municipium helyfekvését, legott a római útnak felkeresésére indúltam, melyet nem is kellett soká keresnem.

Karánsebes éjszakkeleti részén a karánsebes-jaazi útra érvén rövid idő alatt a *via stratan* állottam, mely e helyt anynyira jól van fenntartva, hogy a siktérnek feltünő jellegzéseűl szolgálhat. Csak itt-ott van rövid közökre megszakitva, s egészben csak éjszaki részén a zsuppai omladékok felé válik inkább határozatlanabbá. Szem előtt tartva a vidék ferdénydet területalakzatát, azt mondhatni, hogy a római út amannak délkeletről éjszaknyugatra futó átlóját képezi, mely az egész területet két szabálytalan és egyenlőtlen háromszögre osztja. Kisebb háromszögűl az éjszakkeletit jelölhetni meg. Maga az útvonal pedig egészben két helyt törik meg, mindkétszer a Temes irányában, első izben a karánsebes-jaazi út közelében, másodszor pedig a trapeznek mintegy közepén. Első részében párhuzamosan halad a karánsebes-jaazi úttal, első elhajlása után tökéletes párhuzamban vonul a Temes jobboldalán levő karánsebes-lugosi postaúttal, második elhajlása után pedig már valamivel összefutóbbá válik a lugosi postaúttal, míg a jaazi uttól mindinkább eltávozik.

Ez útágnak végrészlete azon falmaradványoknál van, melyeket — mint már említettem a Temes balfelén a zsuppai malommal szemben találtam. És itt olvad e végrészletbe egy másik római útvonal, mely a Bisztrával és mondhatni a jaazlugosi régi szekérúttal párhuzamosan, nyugat-keleti irányban Jaaz-ra és innen tovább Erdély felé halad. Ez útág, a mellékelt vonalrajz szerint az előbbivel egy tökéletes hegyesszögöt képez, *és így kétségtelen, hogy a Duna felől jövő útvonal, mely a peutingeri táblán a második, vagyis a keleti, e helyt egyesült az erdélyi útvonallal.*

Más útat e vidéken hasztalanúl kerestem, sem a Temes, sem a Bisztra irányában ilyennek nyomára nem jöhettem. Pedig ha a peutingeri táblának első, vagyis nyugati útvonala, mely a kettős tornyú Tivisco-nál szakad meg, az erdélyivel egyesült, annak nyilván itt nyomának kellene lenni. És fel

nem találva e nyomokat, *épen nem állíthatom, hogy a peutingeri táblának két Tibiscuma azonos volna.* Különben is annál tanácsosabb az elhirtelenkedéstől való idegenkedés, mivel azon érvek, melyek a peutingeri tábla két Tibiscumának azonossága

mellett szólnak, jelentős ellenérvek által tényleg meggyengíthetők, és én teljesen igazolatlannak találom Gooss azon állítását, hogy a két Tibiscumnak azonosságát a ravennai Anonymus is bizonyítaná. A ravennai Névtelen e tekintetben épen mitsem bizonyít Forbiger ellen, ki mint mondva volt a peutingeri tábla két Tibiscumát nem tartja identikusnak. Hiszen a Névtelen szerint Tibis össze van kötve Agmoniával, Tibiscum pedig Temaval, holott ha a peutingeri tábla két Tivisco-ját egynek kellene vennünk, akkor ezen Temaval csakugyan nem tudunk mit kezdeni?

Jól tudom ugyan, hogy a ravennainak geographiai ismeretei hihetetlenűl gyarlók s hogy még a fődolgokra, Dáczia és

Moesia geographiai individualítására nézve sem birt correct fogalmakkal, de másrészt azt sem szabad ám emellett elfeled-nünk, hogy helyneveit mindenesetre egy régibb *orbis pictus*-ból kölcsönözte, mely a Tabula Peutingeriana egykorú architypusától teljesen különbözött, és hogy a tudományos kritika ma nap már tisztába jött aziránt, miszerint a ravennai Névtelen cosmographiája a peutingeri úttérkép legjobb kiegészítő forrása, sőt hogy a helynevek megállapításában a ravennainak tekintélye határozottan a peutingeri tábla tekintélye felett áll.

És mindezt nem azért mondom e helyt, mintha a ravennaira esküdni akarnék, hanem azért, mivel a ravennairól nem lehet mondani, *hogy ő a peutingeri tábla két Tibiscumának azonosságát bizonyítaná Forbiger ellen.* Ellenkezőleg inkább. S most, hogy a régi Tibiscum területén a peutingeri tábla nyugati útvonalának nyomaira nem akadhattam, még inkább kell bevallanom, *hogy ez a kérdés a komoly tudományos kritika terén még mindig függő kérdés.*

V.

Útamnak végre egy másik positiv eredménye *Margum*-nak feltalálása volt.

Margum mint civitas a római birodalomnak egy kiváló társadalmi telepe; mint erőd, a római védrendszer lánczolatában egy főfontosságú strategiai szem és történeti szereplésére, élményeire, viszontagságaira nézve épen — *világtörténelmi* pont volt. Falai alatt dőlt el a III-ik században a nyugoti és a keleti római birodalom sorsa, akkor, midőn Carinus és Diocletian a császári biborért és diademért küzdve, a margumi sikon életre-halálra küzdöttek. E városnál kötötte meg az V-ik században Attila a roskadozó keleti birodalommal azon hun-byzanti hirneves békét, melyre az »Isten ostora« győzelmei és szerencséje közepette annyiszor hivatkozott. E városnál győzte le Mundo, az utolsó hun-fi a római Sabinianust s e várossal jutott volt Attila kezébe egy egész tartomány, a byzanti birodalom egyik legtermészetesb védterülete — *Moesia.*

És e város, *e világtörténelmi pont,* helyfekvése iránt — hihetetlennek látszik — a legszorgosabb kritika is mindekkorig

tévesdésben volt. Egy oly tágas területen, mint milyen az, mely a Jessavától és a Moravától le a Mlavaig terjed nyugatról keletre, és a Dunától a szerb Moraváig huzódik éjszakról délre: *Margum* szinte olyan mozgó pont, mint milyen a történetirás és a térképrajzolás terén Tibiscum. Olyanok sem hiányzottak, kik Margummal e tágas geographiai kereten túl is hatoltak, sőt még egy másik világrészbe is helyezték! míg hazai iróink tekintélyes része hazai területre, Torontálvármegyébe, Nagy-Becskerek helyére határozták azt, ezzel a hazai rög történetéhez egy érdekes epizodot csatolva.

A források tanulmányozása azonban csakhamar kiderítė előttem e törekvés hiábavalóságát s minden amellett szólott, hogy hazai iróink e törekvésében a történelmi positiv igazság róvására a nemzeti hiúság és az ábránd nyilatkozik, mely a kritikával nem gondol.

Én Margum felkeresésében nem is a hazai történetirodalom csacska érvelésére, de a külföldi történetirás zavaros és határozatlan nyilatkozataira sem, hanem a synchron és a közelkorú forrásokra támaszkodtam, nem sejtve hogy végre is csak egy szerencsés véletlen fog czélhoz segítni.

Míg egyetlenegy forrás sem jelölhető ki, akár történeti, akár geographiai vagy chorographiai, akár itinerarialis és epigraphikai, mely egy dácziai Margum mellett a leghalkabban is tanúskodnék: addig a klassikus források, a III-ik századtól a IX-ikig, jelesen amellett bizonyítanak, hogy ezen sokat vitatott Margum *Moesiában* a mai Szerbiában feküdt. Eutropius, Flavius Vopiscus, Aurelius Victor, a peutingeri katonai úttérkép, az Itinerarium Hierosolymitanum, az Itinerarium Antonini, a Notitia Dignitatum, Priscus Rhetor, Idacius, Jornandes, Paulus Diaconus, a veronai kézirati codex, sőt valószinüleg egy epigraphikai emlék is kivétel nélkül, s egymással teljesen megegyezőleg a *Duna jobbparti vidékére* helyezték Margumot, s midőn ennyi egykorú és közelkorú forrásmű, a hajdankor e híres telepéről ily világos és összhangzó útbaigazítást nyujt, valóban lehetetlen volt azt másutt keresnem, mint épen *Moesiában.*

Meg kell azonban jegyeznem, hogy Margum *topographiai* pontjának kijelölésében az idéztem források egyátalán sem nyuj-

tanak határozott kézintést. Ők csak a *vidékre* nézve biztos kalauzok; a *topographiai* pontra azonban ugyancsak cserben hagynak, mert a legtöbb e pontot épen ki nem jelöli, az Itinerariumok pedig, melyek annak miliaris távolságát meghatározzák, egymással meg nem egyeznek. E határozatlanság volt aztán oka annak, hogy a külföldi szakirodalom terén is Margum helyfekvésének kijelölésében rengeteg zavar észlelhető. Maguk a legjelesebb irók és chartographok is eltérőleg nyilatkoztak, sőt nem egyszer sajátmaguknak is ellent mondottak egy s ugyanazon könyvben.

Megvallom ép e zavar birt reám ösztönző hatással, úgy amint ez Tibiscumnál is történt.

Margum kutatásában azon okoskodásból indultam ki, hogy az csakis a Margus mellett kereshető, azonkép amint Tibiscumot is csak a Tibiscus mellett találhattam meg. És tényleg azon a ponton, ahol a római Margus, a mai Morava a Dunába ömlik, egy régi toronyszerű rommaradvány látható, — a *kulici* várrom. E romot vizsgálva meggyőződtem ugyan hogy felépülete nem római, hanem középkori szerb vagy török mű, substructurájára nézve mindazonáltal lehetetlen volt a római négyszögöt is legott fel nem ismernem. E hely *strategiai* fontossága két nagy folyó egyesülésénél, egy a beltartományba országútként behuzódó nyilt defilé küszöbén, és az itt talált római régiségek, melyekről Marsigli, Muratori, Kanitz és Mommsennél tüzetesebben is olvashatni, kétségtelenné teszik, *hogy Margumnak csakis e helyt kellett feküdnie s hogy csakis e helyt lehetett a byzanti államforrás, a Notitia Imperii által említett középdunai hadi flotilla állomása,* és így az irók közül legközelebb járultak a történeti igazsághoz nyilván azok, *kik Margumot a Morava torkolatához határozták.*

A történeti igazságot azonban ezek is csak részben ismerték fel! *Mert nem áll, hogy Margum, a város, a Morava torkolatánál, a kulici toronyrom helyén állott. E helyt csakis a római erőd állott, nem pedig a civitas,* melynek a Morava balpartján nincs is semmi nyoma, és senki sem sejtette, *hogy e civitas azon helyen állott, hol jelenleg az Orasje, egy terjedelmesb diós terül el.* Ezen Orasje a Morava és Dubravica között fekszik, a Moravától s illetőleg a Morava torkolatától valamint a Dunától is

mintegy mértföldnyire. Ép azon tájt, midőn e helyt jártam, akadtak volt az erdőben nagyobbszerű alapfalakra. Oda érkezve a római állandó telepedésnek tömeges nyomaival találkoztam, melyekről egyéb helyen tüzetesebben szándékozom értekezni.

Itt csak az örvendetes eredményt jelzem, hogy Margum helyfekvése iránt többé semmi kétség fenn nem foroghat s hogy az autopsia által hitelesen van constatálva az, mi iránt úgy e klassikus forráskészlet, mint az ujabbkori tudományos kritikai irodalom útján mind eddig eligazodni nem lehetett. —

Meglévén *Margum,* hátra volt még *Contra-Margum* helyfekvésének meghatározása. E contra-erődöt a Notitia Dignitatum *Augusta Flaviana*-nak, az V-ik századbeli *Priscus Rhetor* pedig *Constantia*-nak nevezi. Az ujabb irók és térképkészitők helyfekvését ugyancsak különbözőleg határozták meg. Az egyik rész *Moesiába,* a másik rész *Dácziába* helyezte. Kik Moesiába, azok részint a Morava, részint pedig a Mlava partjára tevék; akik Dácziába, azok részben Kubin vidékére, részben pedig Osztrova szigetére állították.

Mindezekkel szemben azt állíthatom, *hogy Contra-Margum azonos azon »pogány vár« néven ismert földvárral, mely Kubin délszaki részén emelkedik ki a sikból* s már messziről magára vonja a Duna felől jövőnek figyelmét.

A római castrum négyszögmaradványai itt félreismerhetetlenek s már Marsigli gróf tette azon nyilatkozatot, hogy itt egy kiváló római telepnek kellett egykor léteznie. Hogy milyen telep? azt a tudós aristocrata nem is sejtette!

*
* *

Ime e kevésbe szoritám össze az Alduna-vidékre tett kirándulásom eredményét. Ha valaki kevesli, az fontolja meg, hogy Marsigli óta alig történt e téren nevezetesb mozzanat. Kanitz csak Moesiára szorítkozott és midőn e földnek római dolgait kutatta, azt csakis egy nagy monographia keretében egyetemes igényekhez arányultan tevé. Adatait sem merité mindenkor eredeti első forrásokból s amellett a moesiai római régiségeket nem figyelte meg a dácziai római régiségekkel való összefüggésökben. Pedig ez összefüggés nem egy esetben ma-

gának a dolognak megfejtése és a történelem magyarázata. Különben készséggel elismerem, hogy — ámbár, mint hiszem, átgondolt czélt tartottam szem előtt — munkámnak még csak kezdetén vagyok. Számtalan kérdés merült fel előttem ez utamban, melyet ez idő szerint kielégítőleg megfejteni még nem tudok, s számos adatot gyüjtöttem, melyet még ellenkezésben lenni látok az irott forrásokból merített ismereteimmel.

Záradékúl pedig köszönetet mondok e helyt mindazoknak, kik támogatólag segítségemre voltak: a derék és vendégszerető *Despinics* családnak valamint *Kozáry* orvos urnak Kubinban, az *osztrák-magyar consulatusnak* Belgrádban, Rustsukban és Várnában, *lelkes hazánkfiainak* Konstantinápolyban és főleg a *cs. k. külügyminiszteriumnak,* mely erkölcsileg, és a *hazai műemlékek tekintetes országos bizottságának,* mely nagylelkűen anyagilag támogatott ez utamban, s mondhatni, első sorban tette lehetővé, hogy közvetlen szemlélet mellett tanulmányozhassam a római dolgokat *Dáczia és Moesia területén.*

Dr. Ortvay Tivadar.

Archaeologiai levelek.

X.

(Vége.)

Aki majd tudományunk e századbeli nagyszerű emelkedésének történetét meg fogja irni, az instituto kiadványairól ki fogja mutatni, hogy nem létezik valamire való fontosságú antik műemlék s hogy nincs tudományunk bármely szakába vágó problema, mely ott szóba nem került volna.*)

A régészeti tudomány irodalmi fejlesztése tehát az instituto tevékenységének mindig központja és legfontosabb hiva-

*) Az intézet történetéről rövidebb czikkek vannak Gerhardtól »Thatsachen des arch. Institut's« és a berlini Winckelmann programmok füzeteiben. Legjobb Lepsius czikke a Nuove Memorie dell'Instituto stb. Lipsia 1856. I—XXVI. Figyelemre méltó továbbá a Vinet tollából eredt franczia czikk, mely Vinet összegyüjtött czikkei közt található: L'art et l'archéologie. Paris Didier 1874. 74—91 ll.

tása volt s minden egyéb munkálkodása e főhivatását közvetve vagy közvetlenűl elősegíti.

Igy a már fönn jelzett heti ülésekben folyó tudományos eszmecsere, az intézet titkárainak szakavatott előadásai, a különös gonddal kezelt intézeti szakkönyvtár, valamint a szinrekerülő emlékek pontos lerajzoltatása a rajzkészlet számára. Régiségeket az instituto csekély számmal gyűjtött s régiségtára az egyéb római régiségtárlatokkal szemben alig érdemel említést; ugyanaz áll éremgyűjteményéről.

Míg csak Rómában voltam, az intézet szakkönyvtárának leggyakoriabb látogatói közé tartoztam és itt tett jegyzeteimnek a régiségosztályi szakkönyvtár jó hasznát veendi.

Az institutonak a hatezret meghaladó műveinek használatát a többi szokásos lajstromok mellett helyesen szerkesztett tárgymutató igen könnyíti. Nem olyan repertoriumféle ez, minőt minden rendezettebb könyvtárnál találni, de oly czímtár, melynek fölosztása és szerkezete tudományunk belső rendszerén alapszik.

Magának a könyvtárnak kiváló becse leginkább abban van, hogy a fontosb műveken kivül a legapróbb értekezések is föltalálhatók benne; s hogy ily ritka teljességgel megvannak, csak úgy fejthető meg, ha tudjuk, hogy a szerzők és kiadók évtizedek óta legnagyobb liberalitással küldték meg e könyvtárnak kiadványaikat. Ezt tették a németek, a francziák, az angolok és az olaszok.

A könyvtárnak még egy erős oldala az olaszországi helyi irodalom teljessége, mit csak olyan fog kellőkép megbecsülhetni, ki az olasz könyvkereskedés végtelen ziláltságát ismeri.*)

A könyvtárnál nem csekélyebb fontosságú az intézet rajzos készlete. Itt az intézetnek beküldött vagy az intézet költségén évtizedek óta álló emlékekről, szobrokról, domborművekről, falképekről, képes edényekről s anticagliákról készített rajzok őriztetnek. E készlet a titkárok folytonos gondoskodása által oly gazdaggá vált, hogy daczára a több ezerre menő

---

*) Ujabban, mióta az institutora háramlott a *Parthey*-féle gazdag philologiai könyvtár, a philologia tekintetében is ritkítja párját a tarpeji ház könyvgyűjteménye.

már közzétett rajzoknak, még sok évre való gazdag anyag van itt fölhalmozva. S e tekintélyes tőke még folyton gyarapodik és talán soha oly tetemesen, mint épen most, mikor az intézet egy állandó rajzolón kivül rendkivüli vállalatai számára még néhány más müvészt is foglalkoztat. Ezek közül az egyik a jeles Kekuléval bejárja az olasz szárazföldöt, Sicziliát és Görögországot, és a Kekulé szerkesztése alatt megjelenő nagy mű számára az érdekesebb görög terracottákat rajzolja.

E kiadványnyal párhuzamosan halad az intézetnek két más nagy vállalata. Az egyik a müncheni híres Brunn kezére van bizva. Tárgyát az etrusk sirládákon fönnmaradt dús tartalmú domborművek képezik.*)

Nem csekélyebb fontosságú a harmadik, rokon irányú vállalat. Néhány év óta gyüjtik számára Európa minden zugában az anyagot és évek fognak eltelni, mig az óriási mű teljesen meg lesz. Értem a római domborműves sarcophagok kimerítő képes corpusát, melynek ügyét a mult év végeig a jeles tehetségű Matz oly szakértelemmel és hévvel vitte.

Azóta a fiatal tudóst díszes munkaköréből kiragadta a halál és az intézet rajta van, hogy a fontos vállalat számára Matznak méltó utódot találjon.

Ha szemben az instituto ily számos szellemi erőt és anyagi áldozatot igénylő munkásságával**) az intézet multjára vetünk egy pillantást, azt találjuk, hogy viszonyai nem voltak mindig ily fényesek.

Mint szegény magánvállalat indult meg, melynek jövedelme fizető tagjai évi járulékaiból és egyes áldozatkész főurak alkalmi bőkezüségéből vette eredetét. Tisztei eleinte ingyen látták el terhes teendőiket s az irók is eleinte ingyen

*) E mű első kötete, melyre még Gerhard gyűjtötte volt a rajzokat, már megjelent, czime ez: Brunn I relievi delle urne etrusche I. Roma 1870. 4.

**) Három év óta az instituto arról is gondoskodik, hogy a berlini akadémia nagy föliratos gyűjteménye (Corpus inscriptionum) soha el ne évüljön; e czélra epigraphikai folyóiratot alapított, melynek czime Ephemeris epigraphica corporis inscriptionum latinarum supplementum. Róma és Berlin o. 1872. I. 1875. II. köt. Szerkesztik Henzen, Rossi, Mommsen és Wilmans.

dolgoztak, utóbb minden ív után egy-egy kötet társulati kiadványt kaptak.*)

Voltak évek, mikor a társulat még rendes kiadványai számára is nagy nehezen birta a szükséges költséget összekeríteni. Csak 1842. óta járult az intézet fővédnöke, a porosz király az intézet költségeihez, a mennyiben a két titkár csekély évi díját vállalta magára s midőn az ötvenes évek végén a a nagy tehetségű Emilio Braun meghalt**), csak úgy birták az intézményt veszedelmes kriziséből megmenteni, hogy a porosz államtól állandó évi segélyt nyertek számára, mely az anyagi gondot ezentúl távol tartotta tőle.

Végre a német egység létrejöttével, a német birodalom meghozta az intézetnek azon rég megérdemlett ellátást, melynek most örvend.

Az előbb félig társulati, félig intézeti jellemű »instituto« a mult év óta végleg németországi állami intézetté vált. Könyvtára, készlete, rendes kiadványai és egyéb irodalmi vállalatai számára nevezetes dotatiót nyert, titkárai német egyetemi tanárok rangját és fizetését kapták s hogy a nagyszerű intézménynek hajléka is legyen, mostani szerény háza közelében díszes palota épül számára, mely az olaszoknak ékesen szóló hangon hirdeti, mint tiszteli az »imperio tedesco« a mi tudományunkat.

A többi fontosabb reformokból említem, hogy az intézet igazgató-tanácsa Berlinben széles hatalomkörrel ujjá lőn szervezve és hogy Athenben fiókintézetet alapítottak, melynek rokon hivatása van, mint a római anyaintézetnek.

Mikor az ötvenes években az intézetet anyagi krizistől biztositották, a szellemi munkaerők fogyatkozása ellen is ta-

---

*) Úgy hallom, hogy e patriarchalis szokás még most is dívik. Czélszerűsége ellen átalában nem lehet kifogást emelni: bár világos, hogy kétfajta irók jutalom nélkül maradnak. Egyrészt azok kik egy-egy ívnél csekélyebb czikkeket közölnek s azok, kik már száznál több ívet irtak, tehát többet, mint a hány kötetet adhat az intézet. Az utóbbiak közé tartoznak p. o. Brunn, Henzen és mások.

**) Braun 1838-tól 1856-ig mint főtitkár úgy szólván az intézet lelke volt. Lsd életrajzát: Gerhard XVI. Programm zum Winckelmannsfest. Berlin 1856. 11. lap.

láltak óvszert és rajta voltak, hogy kellő képzettségű munkástársak hiánya miatt többé fönnakadás ne legyen.

E czélra a porosz kormány 1856-ban két régészeti szakstipendiumot alapított; számuk az uj szervezés óta négyre lőn emelve. A stipendiumok egyenként ezer tallérosak és elnyerésökre kellő philologiai és archaeologiai szakképzettség kivántatik.*) A kik elnyerik, Rómába tartoznak menni s ott a titkárok útmutatása szerint az intézet müködésében részt venni; eljárnak a heti ülésekre, a titkárok előadásaira, az intézeti kiadványokba dolgoznak s az év elteltével tett tanulmányaikról jelentést adnak. Esetleg másodszor is elnyerhetik a stipendiumot.

Ez üdvös intézmény közel húsz év óta szépen meghozta a várt gyümölcsöt. A stipendiumok sok jeles szakerőt vonzottak az instituto felé, és a német egyetemeknek hivatott tanárokat, szakirodalmunknak sok jeles irót biztosítottak.

Hogy ez nem puszta phrázis, arra elég a némethoni jelesb régészek közül egynéhányat megnevezni, kik mind az instituto körében töltötték legényéveiket.

Ilyenek a strassburgi tanár Michaelis, a bécsi tanár Conze, a bonni Kekulé, a prágai Benndorf, Graser, Dilthey, Helbig, a korán elhunyt jeles Matz és mások.

S ami a jelenleg itt lévő fiatal tudósokat illeti mint Mau, Robert, Schreiber, Julius és Weil, azoknak nevei sem ismeretlenek olyan előtt, ki a régészeti irodalom legutóbbi termékeit ismeri.

Végül még csak az instituto tudományos irányáról szólok egy szót. Az intézet kezdettől fogva majd kizárólag az ókori műrégészetre (ennek körében ismét leginkább a classikaira) szorítkozott. E szorítkozás a művészet egy bizonyos korára nem esetleges. Akkor, midőn az intézet megalakult, csak a

---

Előtte Bunsen mint főtitkár, Gerhard, Panofka, Kellermann és Lepsius mint másodtitkárok működtek; Braun mellett előbb Abeken Vilmos és utána Henzen voltak másodtitkárok. Midőn pedig 1856-ban az intézetet ujra kellett biztos kézzel emelni, Henzenre és Brunnra s Brunn után Helbigre bizták a titkárságot. Az ősz Henzen és a fiatal Helbig most is körültekintő éberséggel viszik az intézet ügyeit.

*) A legujabban átalakitott szabályzatot lsd a »Bulettino« 1874-ik évfolyama végén.

classikai archaeologia létezett mint tudomány. Az átalános műtörténet csak jóval utóbb nyerte Franczia- és Németországban híres megalapitóit, és az ősrégészet épen csak a legutóbbi évtizedekben emelkedett tudományos rangra. Ez egyik oka, hogy miért nem találjuk nyomukat az instituto programmjában. De hogy miért nem vették föl utóbb sem, mikor már mind a két irány szintén tudományos jelleget öltött, arra ismét az szolgáltatta az okot, hogy a classikai műrégészet föladatánál, módszerénél és tartalmánál fogva közelebb áll a classikai philologiához, semmint akár a természettudományokkal járó ősrégészethez, akár az átalános culturtörténettel kapcsolatos műtörténethez. Igy tehát, mig a philologiától különjáró mivelése veszedelmére volna és sajátos, nagyhatású birodalma sokaknak vállvetett erejét igényli, kérdéses, vajjon ha mind a három úgyis terjedelmes szak egy közös tető alá kerülne, előnyére válnék-e az eredeti intézménynek?!

Aligha nem így gondoltak az intézet ujjászervezése alkalmával a classikai archaeologia mivelői. Fenntartották tehát tudományuk központi szervét eredeti létkörében, melyben az összeszövetkezett erők addig is oly dús eredményekre értek és a két másik irány mivelőire hagyták, hogy maguknak hasonló központokat teremtsenek.

Én részemről e felfogás helyes voltát nem merném kétségbevonni és csak az a megjegyzésem volna reá, hogy kivánatos, miszerint a német birodalom a régészet többi ágait is hasonlókép támogassa, mint a classikait és végetvessen az anthropologok és műtörténészek méltó panaszainak.

S ezzel Rómától és az institutótól búcsuzom, reménylem nem sokára.

Dr. Hampel József.

Hazai leletek.

59. *(Alcsúthi lelet.)* **József főherczeg** úr ő fensége, a régészetnek tudvalevőleg szakavatott barátja és szerencsés művelője egykori tanárához, fényesnevű régészünk, *Rómer* muzeumi őr úrhoz legközelebb igen szivélyes levél kiséretében az *alcsúthi* lelet leirását beküldeni kegyeskedett. Azt hisszük, tisztelt olvasóinknak e leirás szószerinti közlése által nagy

örömet szerzendünk, aminthogy minden szakbarátra valóban csak felvillanyozólag hathat, ha látja, hogy szakmájának még a legmagasabb körökben is mily figyelmes érdeklője van. Ő fensége tudósítása következő:

»Folyó évi október és november havakban az alcsúthi kert öntözésére készülő vizvezetéki csőhálózat lerakására 1.20 méter mély árkok ásattak, mely alkalommal az említett mélységben ujra csontvázakra akadtunk az 1870/1 ásatások terve *) szerint a következő pontokon:

1. L-től keletfelé 80 méter távolságra és éjszakfelé ezen ponttól 4 méterre egy tökéletesen, ép koponya 32 ép foggal, nehány oldal bordamedencze- és szárcsontdarab. (Két orvos véleménye szerint egy körülbelől 30 éves egyéntől).

2. L-től kelet felé 69 méterre, az 1870-ben 10/6 C pontban talált csontváz helyétől délfelé 6 méter távolságra egy szétzuzott koponyának agycsontja és több kisebb embercsont-töredék.

3. L-től észak felé 100 méterre és onnan 5 méterre nyugat felé szintén több koponya- és csonttöredék.

A legpontosabb kutatás mellett sem találtatott semmi egyéb tárgy.

Feltünő, hogy mindezek 1·20 méternyi mélységben lelettek, míg 1870/1-ben 48 centiméterre.

A szétmállott vázakból azonban kitünik fekvésük ugyanazon iránya: fejjel délkelet felé.« József Fh.

60. (*Rádi lelet.*) Rád helység határában Vácz mellett a hegyoldalban egy barbárkori nagyobb kőedény töredéke került elő. Feltünő e darabon a nagy perem, mely eléggé szabályosan van kidomborítva. Beküldte *Kozáky Dániel* penczi földbirtokos.

61. (*Váczi leletek.*) Váczott az ott levő kis-érnek a Dunába szakadó torkolatánál egy csinos barbarkori fekete agyagú kerek serpenyő és egy bronz fibula került elő. A serpenyőnek fogantyúja letörött, felső szájöblének átmérője 11, talapzatának átmérője ellenben csak 3·5 cmternyi. — A melltű igen kezdetleges művű, ámbár vonaldíszes. Az egész egy egységes vastag bronzhuzalból áll, mely tövén hármas terkercset képez. Feltünő, hogy tűje, melyen a vonaldíszek már nem jelentkeznek, ép oly vastag, mint a tarcsa-huzal. Beküldte *Czirbusz Géza,* kegyesrendű tanár.

Közli O. T.

---

*) L. Archaeologiai Értesítő 1871. IV. évfolyam, 12. szám.

Hazai és külföldi vegyes hírek.

125. *(A vas szegek a sírhalmokban.)* Nemcsak a pátkai halmoknál tünt fel az, hogy többen 3 szeget elszórva a föld közt találtunk, de másutt is emlékezem, hogy ezen előjövetre kevés figyelmet fordítottunk. Utoljára id. *Kosztka* Károly, kir. mérnök úr Komáromban küldött be *Tokodon*, Esztergom megyében felásott hamvedreket, melyekben hasonlólag rövid nagyfejű szegeket leltek. — Kérdés, tudnak-e szakbarátink más helyen is ilyen előjövetet? és ha igen, mi értelemben birnak ezek az ősi temetéseknél? — A feleleteket kiváncsian várjuk! R.

126. A derék és munkás békésmegyei közművelődési egylet Szarvason október hó 10-ikén rendezte első vándorgyűlését, melyen részt vett Szarvas városa és vidékének egész értelmisége. Többi közt a jól ismert nevű *Haan* Lajos tartott ez alkalomból igen érdekes előadást a Békésmegyében talált kő- és bronzkori muzeumi tárgyakról, *Mogyorossy* János pedig, a fáradhatlan veteran tudománybajnok, meleg hangú felszólítást, melylyel a közönséget az egylet pártfogására ajánlja, amit ez egylet tényleg meg is érdemel, miután másfélévi fennállása óta a közművelődés és a megyei társadalmi élet élénkitésére már is érezhetőleg sokat tett.

127. *Bécsben.* Az uj akadémiai épület megnyitása alkalmából 1876-ban nagy *történeti műkiállítást* rendeznek, melynek czélja leend, a bécsi akadémia művészi tevékenységének képét feltüntetni és pedig I. Lipót által történt alapitásának idejétől kezdve a jelenkorig.

128. *Berlinben* az *Uj-Muzeum* királyi műcsarnoka már fel van oszlatva s gyűjteményeinek nagy része, úgymint fametszeti művek, üvegek, majolikák, zománczok stb. a német iparmuzeumba lettek áthelyezve.

129. *Rosdorf* mellett Göttinga közelében, érdekes sírhelyekre bukkantak. A temető *keresztény elötti* korból való s eddig már több vázat ástak ki. Az ásatásokat egyébiránt Krauze vezeti. A vázakon kivül, melyekből kettő egymás fölött feküdt, találtak még urna cserepeket, egy színes agyaggyöngyöt, egy vas csatot és kést, valamint egy igen szép díszítésű elefántcsontfésüt.

130. *Krakóban* a székesegyház (Auf dem Wawel) sirboltjaiban nyugvó lengyel királyok sirhelyeinek restaurálása, mely a Jagelloi egyetem régészeti tanára, dr. Lepkowski indítványára még 1869-ben lett megkezdve, ez idő szerint már teljesen be van fejezve. A restauralás nevezett tanár terve és vezetése alatt dr. P. Zebrawski épitész közreműködése mellett lett végrehajtva.

131. *Schnaase* Károly, műtörténeti nagy munkájáról Európa szerte ismert s legközelebb elhunyt tudós nagybecsű könyvtárának egy részét a *strassburgi* császári egyetemi és országos könyvtárnak, rézmetszeteinek szintén igen becses gyűjteményét pedig a *bonni* egyetemnek hagyományozta.

132. *Majnai Frankfurtban*, az ottani polytechnikai társaság kezdeményezéséből, bizottság alakult egy műipar-muzeum megalapítására. A bizottság tiszteleti elnökségét *Hohenzollern* Károly Antal herczeg vállalta el s már is számos gyüjtő megigérte a muzeum támogatását. Egyelőre történeti kiállítást rendeztek, mely Dél- és Közép-Németországnak magánbirtokban levő műgyüjteményeit foglalja magában s a régibb műipar minden ágára kiterjeszkedik.

133. *Hjörring* városban a St. Hans- és a St. Olai-egyházakban régi falfreskókat fedeztek fel, melyek Kornerup tanár által megvizsgáltattak és restauráltattak. A műtörténeti tekintetben legfontosabb s egyszersmind legnagyobb kép a St. Hans-egyházban van s sz. Kristófot ábrázolja. E mű egyátalán a Dánországban felfedezett középkori képek legszebbjei közé tartozik s kevéssel 1400 után festetett. A Sz. Olai-egyházban felfedezett több rendbeli falfestménynek csak csekély művészi és történeti értéke van.

134. *Bebenhausenben* is az ottani zárda egyházának éjszakkeleti pillérén falfestményre akadtak, mely kétségtelenűl XV-ik századbeli. Fekete szerzetesöltönyű barátot ábrázol, amint a Sz. Szüznek egy szép áttörésű gót tornyot ajánl fel. Mellette a Gomaringen nemzetség czímere van; a kép alatt levő felirat azonban annyira rongált, hogy ki nem betüzhető. A torony félreismerhetetlen mása.

135. Az orosz expeditio, mely legközelebb a Kaspi tavon túli síkságokat vizsgálta, ott egy nagy városnak romjaira akadt, melynek létezéről mindeddig mit sem tudtunk. Terjedelme után itélve, a városnak igen népesnek kellett lenni. Sok arabs stilben épült minaret még teljesen jól van fenntartva. Egy terjedelmes vizvezeték nyomára is akadtak.

136. *Shmith* György, a vizözönről szóló ékiratok hírneves felfedezője, a British-Muzeum előljárójától azon utasítást kapta, hogy buvárlatait és ásatásait Ninivében folytassa, minek folytán a tudós angol még októberben ujból keletre indult. Uj könyve, mely a chaldäai genesisről szól s legujabb felfedezéseit tartalmazza, már sajtó alatt van s legközelebb megjelenend.

Régészeti könyvtár.

75.* *Müller und Mothes. Illustrirtes Archaeologisches Wörterbuch* der Kunst des germanischen Alterthums, des Mittelalters sowie der Renaissance. Leipzig. Verlag von *Otto Spamer.* Sechste Lieferung. Lexicon alak. 201—240. l. Ára 60 kr.

76.* *Handbuch der Römischen Alterthümer* von *Joachim Marquardt* und *Theodor Mommsen.* Zweiter Band. Zweite Abtheilung. *Römisches Staatsrecht* von *Theodor Mommsen.* Zweiter Band. II. Abtheilung. Leipzig. Verlag von S. Hirzel. 1875. Nagy 8-adrét X. és 707—1067. lap. Ára 4 frt 80 kr.

77.* *Kritische Kunststudien* von *Heinrich Mosler,* Maler. Münster. Adolf Russel's Verlag. 1875. Nagy 8-adrét. VI és 221. lap. Ára 1 frt 80 kr.

78.* *Dürer Albrecht kisebb passiója. Beszédes Sándor* fényvésseti utánzatai. Szövege *Maszlaghy Ferencztől.* Esztergom 1875. Ivrét. Tizennyolcz számozatlan levélen 36 kép. Ára 5 frt.

79.* *A régészet és a hittudomány.* Irta *Czobor Béla.* Budapesten 1875. Kis 8-adrét, 22. lap. Ára ?

80.* *Publication der Alterthums-Gesellschaft Prussia. Preussische Steingeräthe* auf fünf Tafeln photographirt von *Hermann Prothmann,* als Beitrag zur Archaeologie Altpreussens herausgegeben und erläutert von *Dr. Georg Bujack,* z. Z. Vorsitzender der Prussia. Königsberg i. Pr. Hartung'sche Zeitungs- und Verlags-Druckerei. 1875. Ivrét. 11 lap és V. tábla. Ára 3 frt.

81.* *Aegyptische Chrestomatie* von *Dr. Leo Reinisch* Professor an der k. k. Universität in Wien. In drei Lieferungen. II. Lieferung. Mit 28 Tafeln. Wien 1875. Wilhelm Braumüller. Ivrét. Taf. 22—49. Ára 2 frt 50 kr.

82.* *Antike Bildwerke in Oberitalien.* Beschrieben von *Hans Dütschke.* Dr. Phil. 1. *Die antiken Bildwerke des Campo Santo zu Pisa.* Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann 1874. 8-adrét VIII és 132 lap.

83.* *Antike Bildwerke in Oberitalien.* Beschrieben von *Hans Dütschke* Dr. Phil. II. *Zerstreute antike Bildwerke in Florenz.* Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann. 1875. X és 254. lap. Mindkét kötet ára 6 frt.

84.* *Catalog der bei Gelegenheit der XLVIII. Versammlung der deutschen Aerzte und Naturforscher in Graz aus Ungarn ausgestellten prähistorischen Gegenstände.* 1875. Im Selbstverlage. XVI-adrét. 25. lap.

85.* *Irodalmi tanulmányok a hazai és külföldi történelem, műtörténelem és régészet terén.* Irta Dr. *Ortvay* Tivadar. Budapest, 1875. 8-adrét 77. lap. Ára 50 kr. (Kapható Budapesten Tettey Nándor könyvkereskedésében.)

86.* *Archaeologiai közlemények.* A hazai műemlékek ismeretének előmozdítására. Kiadja a magyar tudományos Akadémia archaeologiai bizottsága. X. kötet. (Uj folyam VI. kötet) I. füzet. Budapest 1875. Ivrét. Ára ?

87.* *Kiadatlan római feliratok.* Dr. *Rómer* Ferencz Flóristól. (Különlenyomat az »Archaeologiai Közlemények« IX. köt. III. füzetéből.) Budapest 1875. Ivrét 36 lap.

88.* *A magyar nemzeti muzeum érem- és régiséggyűjteménye 1874-ben.* Az osztály évi gyarapodásának, rendezésének, kiadásainak, személyzete működésének és az évi leletek kimutatása. A szöveg közé igtatott számos ábrával, hivatalos adatok alapján összeállitotta Dr. *Ortvay* Tivadar. (Különlenyomat az »Archaeologiai Közlemények IX. köt. III. füzetéből.) Budapest 1875. Ivrét. 53. lap. (Megrendelhető Tettey Nándornál Budapesten.) Ára 70 kr.

89.* *A Kund-Kapitányság.* Felolvastatott a délmagyarországi tört. és régészeti társulat 1873. évi január havi vál. ülésén. Irta Dr. *Ortvay* Tivadar. Temesvárott 1875. Nagy 8-adrét. 16. lap. Ára 20 kr. (Megrendelhető Tettey Nándornál Budapesten.)

00.* *Archaeologische Zeitung.* Herausgegeben von *Ernst Curtius* und *Richard Schöne.* Neue Folge Achter Band. Erstes und Zweites Heft. Der ganzen Folge Dreiunddreisigster Jahrgang. Berlin, Druck u. Verlag von Georg Reimer, 1875. Nagy 4-edrét 62 lap. 7 rajztáblával.

91.* *Phönicische Epigraphik. Die Grabschrift Eschmunar's, Königs der Sidonier.* Urtext und Uebersetzung nebst sprachlicher und sachlicher Erklärung von Dr. *S. I. Kaempf,* Professor an der k. k. Universität in Prag. Mit einer Beilage, das Epitaph in der phönicischen Originalschrift enthaltend. Prag, 1874. Verlag von H. Dominicus. 8 adrét I—VII és 83 lap. Ára 1 frt 80 kr. Közli O. T.

Budapesten, 1875. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.